

NORNA-rapporter 93

Navn og navnebærere

Rapport fra NORNAs 45. symposium i Skagen 1.-4. oktober 2014

Redigeret af Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert og Johnny G.G. Jakobsen

NORNA-rapporter 93

Navn og navnebærer

Rapport fra NORNAs 45. symposium
i Skagen 1.–4. oktober 2014

Redigeret af
Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert
og Johnny G.G. Jakobsen

With summaries in English or German

NORNA-förlaget
Uppsala 2016

NORNA-rapporter 93

Udgivet af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet i samarbejde med NORNA.

© Respektive forfattere 2016

ISSN 0346-6728

ISBN 978-91-7276-093-6

Sat med Verdana

Grafisk opsætning: Redaktionen

Omslag: Katrín Driscoll

Omslagsbillede: Martin Sejer Danielsen

Udgivet som internetpublikation på adressen:

nfi.ku.dk/publikationer/webpublikationer/norna-rapporter-93

För bedömning av manuskript till bidrag i NORNA-rapporter anlitas även utomstående vetenskapliga granskare.

Abstract

Navn og navnebærer. Rapport fra NORNAs 45. symposium i Skagen 1.-4. oktober 2014. Redigeret af Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert og Johnny G.G. Jakobsen (Name and Name bearer. Proceedings from The 45th NORNA Symposium in Skagen, 1-4 October 2014. Edited by Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert, and Johnny G.G. Jakobsen). *NORNA-rapporter 93*. 327p. Uppsala 2016. ISBN 978-91-7276-093-6.

The 45th NORNA symposium was held in Skagen in North Jutland, Denmark, from the 1st to the 4th of October 2014. The symposium was arranged by the Name Research Section at the Department of Nordic Research at the University of Copenhagen. Personal names, place-names, and urban names connected to the symposium theme "Name and name bearer" were discussed by the 25 participants from Denmark, Finland, Norway and Sweden. The symposium proceedings contain 14 of the 18 congress papers.

Keywords: NORNA proceedings, proper names, onomastics, name research, place-names, personal names, names and gender, linguistic landscapes, names in archaeology, names and legends.

Indhold

FORORD	5
LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN Centralpladsrelevante stednavne og centrale pladser på Fyn – Nye fund og mulige strukturer	7
MARTIN SEJER DANIELSEN Kirkenavnets fremkomst – Nogle betragtninger over et navneforklarende motiv i Evald Tang Kristensens sagnudgivelser	35
OLE-JØRGEN JOHANNESSEN Flere navn på en gård – Navneskifte i Sunnfjord futedømme 1590–1647	59
BENT JØRGENSEN Navnebærer uden oplagt navn – løsning af konflikt ved risiko for sammenfald	87
LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD Laurentius, Nicolaus og Clemens – En undersøgelse af værnehelgener som navngivningsmotiv i syv vend- sysselske kystsogne	99
KATHARINA LEIBRING Namn och Namnbärare – om könsneutrala, könskonträra och könsöverskridande namn	129
MICHAEL LERCHE NIELSEN Navn og navnebærer – Forsvundne bebyggelser i Klim Sogn som case story	153

MINNA NAKARI	
Kaisa Vilhuinen – en skogsfinsk kvinna med många identiteter	175
GUDLAUG NEDRELID	
Oppkallingsnamn	189
INGVIL NORDLAND	
Offentlig normering av gårds- og bruksnavn – ei krenking av navnebrukernes identitet?	207
LENNART RYMAN	
Att kallas och att heta – Om <i>dictus</i> -formler med utgåndspunkt i senmedeltidens Stockholm	225
BERIT SANDNES	
I grenselandet mellom personnavn og bebyggelsesnavn – Gårdsnavn, genitivellipser og andre grensetilfeller	249
VÄINÖ SYRJÄLÄ	
Namn i gatubilden – Om namn i Svenskfinlands lingvistiska landskap	263
IVAR UTNE	
Fornavnstrender i Norge fra midten av 1800-tallet til i dag, med vekt på muntlig form	287
SYMPOSIEDELTAGERE	319
NORNA-RAPPORTER	321

Forord

NORNAs 45. symposium blev afholdt på Hotel Skagen Strand i det nordligste Jylland den 1.-4. oktober 2014. Emnet var "Navn og navnebærer", og med dette ønskede arrangørerne fra Afdeling for Navneforskning på Københavns Universitet at sætte fokus på forskellige vinkler på forbindelsen mellem navne og navnebærere:

Relationen mellem navn og navnebærer er langt fra entydig. Denotation kan ændre sig, folkeetymologiske sagn kan omtyde navneformen og sociale faktorer og stereotyper kan knytte an til navnet. Den samme person kan identificere sig ved forskellige navne i forskellige miljøer, ligesom stednavne kan blive båret til andre lokaliteter end hvorfra de oprindelig udsprang. Temaet "navn og navnebærer" skal forstås bredt og inviterer til foredrag inden for stednavne, personnavne og øvrige navne. Med dette symposium genoplives en gammel diskussion, der aldrig mister sin relevans eller aktualitet for navneforskningen.

På symposiet deltog 25 forskere fra Danmark, Finland, Norge og Sverige. Der blev holdt 18 foredrag hvoraf 14 hermed publiceres.

Sektionernes ordstyrere skal takkes for deres velgennemførte styring af foredrag og diskussioner. Ordstyrerne var følgende: Ole-Jørgen Johannessen, Bent Jørgensen, Mats Wahlberg, Vidar Haslum, Tuula Eskeland og Tom Schmidt.

Symposiet var begunstiget med støtte fra Stiftelsen Clara Lachmanns Fond, som vi takker varmt for det rundhåndede bidrag der blandt andet muliggjorde en vellykket ekskursion til Den tilsandede Kirke, Grenen, Skagen By og Råbjerg Mile.

Symposierapporten er blevet til med hjælp fra vores kolleger, Seán Vrieland og Beeke Stegmann, som har bidraget med god og kompetent sprogvask af henholdsvis engelske og

tyske resuméer, Katrín Driscoll der har hjulpet med forsidens design, og Bo Nissen Knudsen som har bidraget med sin ekspertise ved den elektroniske publicering. De skal alle have en stor tak for grundigt udført arbejde og godt samarbejde.

Martin Sejer Danielsen, Birgit Eggert og Johnny G.G. Jakobsen

Centralpladsrelevante stednavne og centrale pladser på Fyn

– Nye fund og mulige strukturer

LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN

Min ph.d.-afhandling fra 2010 med titlen 'Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser' havde til formål at undersøge, om der i det danske stednavnemateriale kunne iagttages ensartede grupperinger af centralpladsrelaterede stednavne efter mellemsvensk model (Christensen 2010). Konklusionen på undersøgelsen blev, at der er stor forskel på forekomsten af de pågældende stednavne i henholdsvis Mellemsverige og Danmark. Der optræder stednavne med centralpladsrelevans i Danmark, men ofte optræder de enkeltvis. Nogle steder forekommer der imidlertid også mindre grupperinger eller fortætninger af relevante navne inden for større områder, men uden at der er tale om et gentagende eller ensartet præg som i Mellemsverige.

Afhandlingen efterlod flere problemstillinger til fremadrettede diskussioner af overordnet metodisk karakter især vedrørende tolkningskriterier og tolkningsvalg. Koblingen mellem arkæologi og stednavne gav imidlertid særlige udfordringer i relation til de konkrete analyser i afhandlingsarbejdet. Dette gjaldt ikke mindst det arkæologiske kildemateriales varierende repræsentativitet i de undersøgte områder, hvilket vanskeliggjorde sammenstillende betragtninger og berettigede spørgsmål om signifikansen af de udvalgte områder. Af arbejdets endelige konklusion udsprang der desuden et behov for at diskutere mulige årsager til de

uensartede grupperinger af centralpladsrelaterede stednavne (jf. Christensen 2010 s. 246-254).

Siden 2010 har nye arkæologiske fund bidraget med en øget indsigt i det ene af afhandlingens undersøgelsesområder, og inddragelsen af en – i arkæologisk sammenhæng – ny teori kan endvidere bidrage med en bredere tilgang til geografisk gruppering af centralpladsrelevante kilder. Det er de to spor, der beskrives i det følgende.

Centralpladsrelevante stednavne og nye arkæologiske fund – Bjerge Herred på Fyn

Den centrale del af Hindsholm i Bjerge Herred på Fyn blev i 2010 fremhævet som et område med en interessant gruppering eller fortætning af centralpladsindicerende stednavne (jf. Christensen 2010 s. 250-251; 2011 s. 17). Bjerge herred har tidligere været under onomastisk behandling hos bl.a. John Kousgård Sørensen (1954) og siden Bente Holmberg (1996), og for diskussion af de relevante stednavne på Hindsholm med henvisninger og katalogoplysninger henvises der desuden til Christensen (2010 s. 160-169).

Blandt bebyggelsesnavnene på Hindsholm kan *Salby* (29/4 1488 *Salby*) med forleddet *Sal-* betegne en elitær bebyggelse eller en bygning med relation til førkristen gudedyrkelse. Navnet *Viby* (Udat. c. 1300-1335 (14. årh.), 7/6 1430 *Viby*) bør med sb. *vi* '(hedensk) helligdom, vi' være kultpladsbetegnende, og navnet *Torslundegård* (KancBr 1/9 1573 *Torstelund*; Jac. Madsen c. 1600 *Torslundgord*) er blevet tolket som et oprindeligt sakralt **Torslunde* (Kousgård Sørensen 1992 s. 235, 240-241), men kan alternativt være et oprindeligt **Thorsted*. Navnet *Måle* (29/4 1488 *Molø*) kan måske indeholde sb. *mål* i betydningen 'retssag, tale' og dermed afspejle et tingsted. I området's mark- og naturnavne kan der også være elementer af interesse i en centralpladsrelevant sammenhæng, om end navnene generelt er temmelig sent overleverede. *Borre* (PrI 1623 *Borre*) indeholder

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Figur 1. Den centrale del af Hindsholm i Bjerge Herred med markering af de muligt centralpladsindicerende stednavne. Bebyggelsesnavnene er markeret med fed skrift.

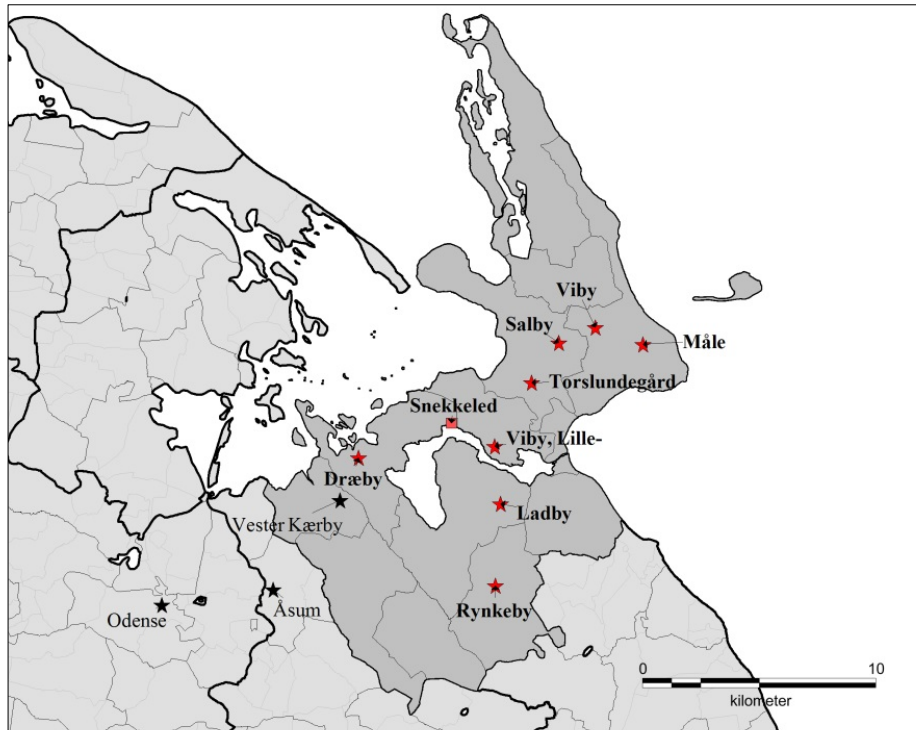
sb. *borg* og betegner sandsynligvis et forsvarsanlæg, der kan iagttages på luftfotografier på stedet. Et *Vorrehøj*-navn (MB 1682 Waare Høys Aaß, Ware Høys Krog Agre) kan også afspejle forsvarsfunktioner, idet forleddet kan være sb. *warth* med betydningen 'vagt, vagtpost', og det samme kan måske være tilfældet med et andet *Vorrehøj*-navn i området, hvis ældste belæg imidlertid gør tolkningen mere tvivlsom (MK 1795 (1805) Vaasehøi [!]; Gst 1920, 1949, 1953 Vorrehøj). *Hermandeklint* (MB 1682 Hermande Klindtz Aaß) kan indeholde personbetegnelsen 'herremand' eller alternativt hærmand med betydningen 'kriger', og navnene *Lyseholm* (MB 1682 Lyße Holms agre), *Blusbjerg* (MB 1682 Wester Blusbiergs Dye, Øster Bruszbiergs Aas [!]) og *Brandhøj* (MK 1795 (1805) Brandehøi) kan muligvis relateres til forsvar i form af signaleringsfunktioner. Det samme gør sig gældende med de to *Barnehøj*-navne (henholdsvis MK 1798 (1901)

Barnehøis agre og MB 1682 De bagerste Barnehøys Agere, Barnehøys Agere, Bageste Barnehøys moeße), der begge er tolket som bestående af sb. *bavnehøj*. Navnet *Kongshave* (MB 1682 Kongs Have Aaes) kan afspejle et kongeligt ejerforhold, og fra historiske kilder ved vi i øvrigt, at kongen i 1200-tallet havde større godsområder på Hindsholm (jf. Kong Valdemars Jordebog bd. 1,2 s. 117; bd. 2,1 s. 110).

De muligt centralpladsrelevante stednavne på Hindsholm kan samlet set afspejle mulig elitær tilstedeværelse og retslig udøvelse tillige med førkristen religion og forsvarsfunktioner (se fig. 1). For flere af stednavnene gælder det, at de i princippet kan stamme fra perioden yngre jernalder og vikingetid, mens enkelte imidlertid mere sikkert må repræsentere et yngre lag (Christensen 2010 s. 169 og 172).

Det er imidlertid ikke blot det centrale Hindsholm, men hele Bjerge Herred, der markerer sig i forhold til store dele af det øvrige Fyn ved en vis koncentration af bebyggelsesnavne med mulig centralpladsrelevans (jf. fig. 2). Foruden *Viby* på Hindsholm forekommer der endnu en *Viby* – *Lille Viby* (Næsbyhoved LR 1509 Wijby) – længere mod syd, og syd for fjorden optræder også navnet *Ladby* (15/3 1383 Ladby), hvor forleddet formodes at være sb. glde. *lath* med betydningen 'ladeplads', samt *Rynkeby* (30/4 1277-86 Rynkæby), hvor forleddet er sb. **rink* med betydningen 'mand, kriger' (DS 14 s. 122, 126, 135; Jørgensen 2008 s. 172, 237). I navnet *Dræby* (7/5 1418 Dreyby) betegner forleddet, sb. *drej*, glde. **drægh*, den smalle landtange mellem Kertinge Nord og Odense Fjord – og måske som et muligt dragested mellem de to vande (jf. DS 14 s. 122). I denne sammenhæng er kun bebyggelsesnavnene inddraget, men inddrages mark- og naturnavnematerialet også, kan der tilføjes yderligere stednavne, som mere eller mindre sikkert afspejler funktioner med relevans for centralitet og samfundsorganisation, fx *Snekkeled* (MB 1682 Sneche Ledtz agre) umiddelbart nord for

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Figur 2. Bjerge Herred (mørkgrå signatur) med markering af de nævnte bebyggelsesnavne med mulig centralpladsrelevans (rød stjerne) samt Snekkeled. Et par af de øvrige lokaliteter, der nævnes i teksten, er markeret med sort stjerne.

Kerteminde Fjord (Holmberg 1996 s. 212-213; Holmberg & Skamby Madsen 1998 s. 217).

Mens stednavnematerialet på Hindsholm, såvel som i Bjerge Herred generelt, indicerer et område med flere interessante elementer i relation til samfundsstruktur og centralitet i ældre tider, kunne de arkæologiske fund ikke rigtig underbygge dette forhold i 2010. Der var et lille antal fund fra yngre jernalder og vikingetid af generelt god kvalitet på den centrale del af Hindsholm, men da fundene i flere tilfælde manglede præcise fundoplysninger, var de imidlertid ikke meget oplysende om eventuelle centralpladsrelaterede funktioner i området (Christensen 2010 s. 172). Der var endvidere meget få registrerede fund umiddelbart omkring de muligt centralpladsrelevante stednavne, og det arkæologiske

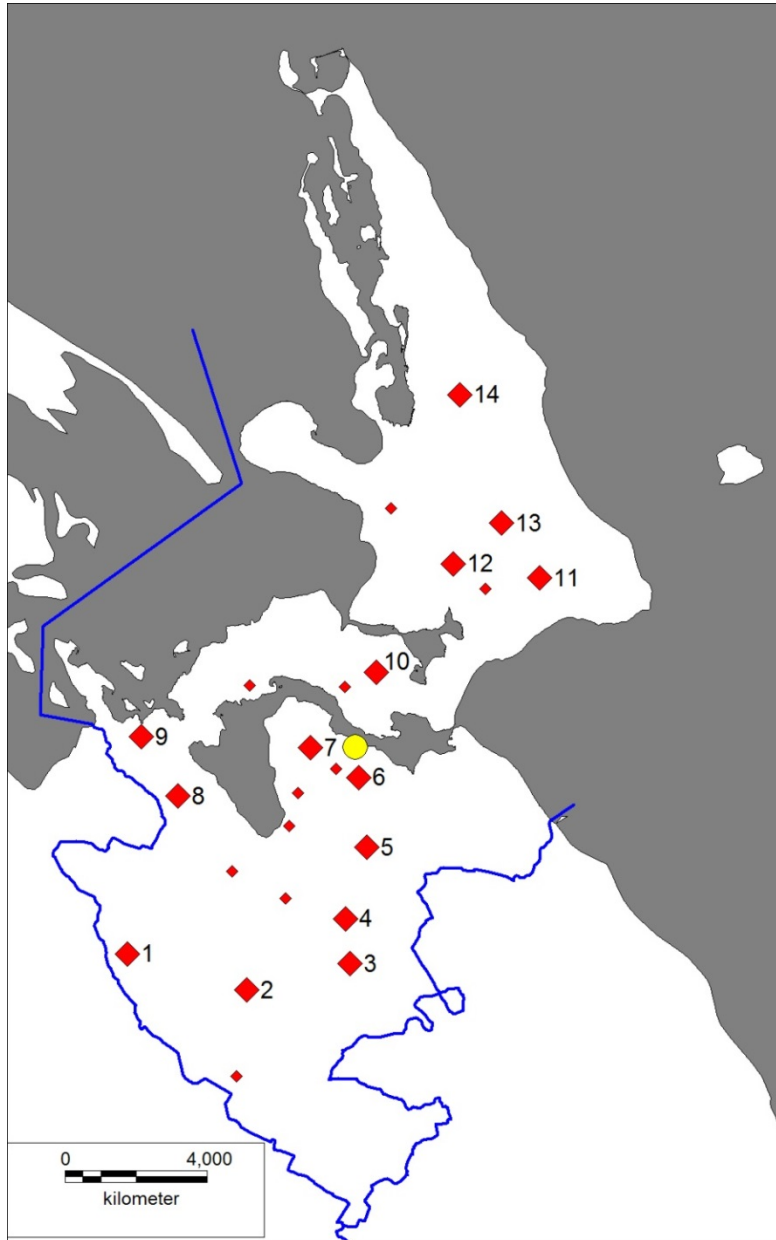
kildemateriale kunne således ikke belyse materielle karakteristika ved de navnebærende lokaliteter. Syd for Kerteminde Fjord ligger den berømte vikingetidige skibsgrav ved Ladby, ligesom der er registreret en sejlspærring i fjorden ved Snekkeled samt dele af et våbenofferfund fra yngre romersk jernalder ved Illemose nær Rynkeby. Derudover var der også i denne del af Bjerge Herred få muligt relevante arkæologiske fund.

Arkæologisk fundtilvækst i Bjerge Herred – metode og karakteristik

Siden 2010 er der foretaget en målrettet detektorarkæologisk indsats i Bjerge Herred under ledelse af Østfyns Museer.¹ Som led i en målsætning om at belyse områdets bebyggelse – blandt andet for at belyse baggrund og kontekst for den nævnte Ladby-grav – er detektorafsøgningerne målrettet marker med høj bonitet, det vil sige jorder, der er tillagt høj dyrkningskvalitet ved udskiftningen omkring år 1800. Jorder med høj bonitet er karakteriseret ved et højt fosfatindhold som følge af nedbrudt organisk materiale, og det vil ofte være et karakteristisk spor efter enten intensiv gødskning eller nedlagte eller flyttede bebyggelser. Den højeste bonitet optræder generelt tæt omkring de eksisterende landsbyer, men også i det åbne land kan der optræde afgrænsede områder med høje bonitetsværdier i forhold til det omkringliggende område, hvilket i mange tilfælde kan være spor efter nedlagte bebyggelser (jf. for eksempel Grau Møller 1995 s. 287; Fabech et al. 2002 s. 112, 139).

¹ Projektet i Østfyns Museer er foregået under ledelse af museumsinspektør Claus Feveile, som i øvrigt skyldes stor tak for tilgang til data og upubliceret materiale. For alle detaljer vedrørende genstandsmateriale, fundfordeling og karakteristika henvises til Feveile under udgivelse.

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Figur 3. Detektorarkæologiske hotspots samt mindre detektor-lokaliteter. 1. Marslev; 2. Birkende; 3. Urup; 4. Rynkeby; 5. Tvinde; 6. Ladby; 7. Tofte Agre; 8. Vesterskov; 9. Dræby; 10. Over Kærby; 11. Gamle Måle; 12. Salby; 13. Viby; 14. Schelenborg. Figuren er udarbejdet af Claus Feveile i 2013/2014 (Feveile under udgivelse).

Detektorindsatsen har ændret fundbilledet i Bjerge Herred helt (fig. 3). Det samlede antal detektorfund i herredet er steget fra ca. 20 til over 2300 i de seneste år som følge af den målrettede og systematiske indsats (Feveile under udgivelse). Der er indtil videre registreret 14 lokaliteter, der betegnes som 'hotspots' med fund af mellem 17 og 110 genstande fra yngre germansk jernalder, vikingetid og tidlig middelalder. Derudover er der fundet et stort antal lokaliteter, hvor der frem til nu er fundet mindre genstandsgrupperinger eller enkeltgenstande fra de samme perioder. En stor del af de registrerede detektorlokaliteter ligger umiddelbart indtil eksisterende bebyggelse, og de afspejler med al sandsynlighed ældre faser af de endnu eksisterende landsbyer (Feveile under udgivelse; Hansen under udgivelse). De nuværende landsbyer kan dermed også forventes at dække over dele af områder med potentielle detektorfund, som således ikke kan hverken afsøges eller afdækkes i fuld udstrækning. Området er på ingen måde tilbunds gående undersøgt, og for en stor del af de registrerede lokaliteter gælder det, at de kun er afsøgt med detektor ved en enkelt eller ganske få lejligheder. Fundtilvæksten er derfor endnu meget stor, og ved hver ny afsøgning tilføjes der nye lokaliteter eller nye genstande til de gamle lokaliteter på kortet (Feveile under udgivelse).

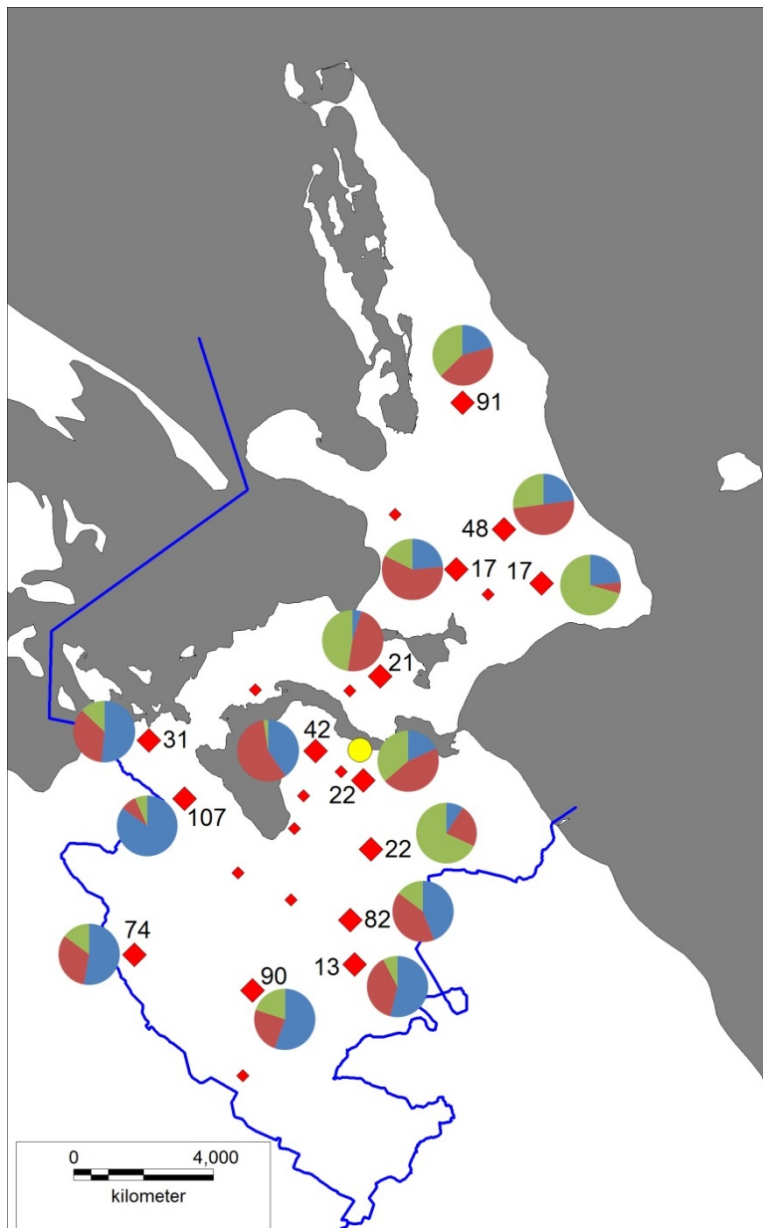
Materialet er generelt karakteriseret ved dragtspænder og smykker i form af eksempelvis dyreformede fibler, skivefibler, treflagede spænder og skålspænder, men også mønter, beslag og enkelte fragmenter fra våben- og seletøjspyrdelse optræder på lokaliteterne. Fra flere lokaliteter hæver enkeltfund sig over det generelle fundbillede, blandt andet i form af importerede genstande eller, som noget helt særligt, en lille delvist forgyldt sølvfigurine, der tolkes som en mulig Frej- eller Freja-figur (Feveile 2015; Feveile under udgivelse). Der er generelt få indicier på værkstedsaktiviteter i form af eksempelvis halvfærdige genstande, vægtlodder eller metalbarrer, og lokaliteterne fremstår derfor ikke umiddelbart som præget af hverken håndværk eller handel. En enkelt und-

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

tagelse herfra er en stor detektorlokalitet ved Vester Kærby sydvest for Dræby, som rummer flere indicier på handels- og håndværksaktiviteter (Henriksen 2013 s. 74-75). I området mellem Bjerge Herred og Odense er der desuden flere lokaliteter med spor efter metalhåndværk fra perioden. Spor efter periodens værkstedsaktiviteter kan være vanskelige at erkende ved detektorundersøgelser, og fremtidige afsøgninger og udgravninger kan derfor kaste mere lys over dette.

Ved hovedparten af lokaliteterne optræder genstandsmaterialet med en starthorisont fra 500-600-tallet, om end enkelte pladser synes at være yngre. Der er imidlertid forskel på de dateringsmæssige tyngdepunkter inden for området, og lokaliteterne syd for Kerteminde Fjord synes generelt at have deres genstandsmæssige tyngdepunkt i yngre germansk jernalder, mens genstandsmaterialet på lokaliteterne fra Hindsholm fremviser et generelt yngre tyngdepunkt med hovedparten af fundene dateret til vikingetid (fig. 4).

Ved både Salby og Viby på Hindsholm er der fundet et større antal metalgenstande fra perioden yngre jernalder til tidlig middelalder. Ved Salby er der ved en enkelt detektorafsøgning af to markarealer syd for byen fremkommet flere genstande, bl.a. dragtsmykker og mønter, men også genstande af høj kvalitet, herunder et forgyldt fragment fra en såkaldt mankestol, der i den pågældende kvalitet normalt relateres til vikingetidens højstatusmiljøer, eksempelvis Mammen nær Viborg i Jylland og Fusing nær Hedeby i Slesvig (Näsman 1991b; Dobat 2014; Feveile under udgivelse samt mundtlig meddelelse). Fra en nærliggende mark er der tidligere fundet et stort tungeformet sølvspænde med forgyldning (Brøndsted 1936 s. 139-140), og fra samme område stammer muligvis også et delvist forgyldt skålspænde af bronze. Detektorfundene kan generelt henføres til perioden yngre germansk jernalder til middelalder, men højkvalitetsgenstandene stammer alle fra vikingetid.

Figur 4. Funddistribution med fordelingen af fund fra yngre germansk jernalder, 550-775 e.Kr. (blå), vikingetid, 775-1050 e.Kr. (rød) og tidlig middelalder 1050-1200 e.Kr. (grøn). Figuren er udarbejdet af Claus Feveile & Jens Ib Søborg i 2013/2014 (Feveile under udgivelse).

De mange detektorfund er registreret ved bebyggelser både med og uden centralpladsrelaterede navne. Det er der i sig

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

selv ikke noget overraskende i – det overraskende består i lokaliteternes indbyrdes beliggenhed, idet de indtil videre er registreret med en indbyrdes afstand på 1,5-3 km (jf. Feveile under udgivelse). Efter fynske forhold er der således tale om en tæt koncentration af lokaliteter, hvor genstandsmaterialet afspejler en generelt høj materiel velstand i forhold til det generelle fundbillede på periodens agrare bebyggelser.

Navneleddet sal og det arkæologiske fundmateriale

I forbindelse med nordiske diskussioner af betydningsindholdet i sb. *sal* er fundene omkring Salby selvsagt interessante (jf. opsummering af diskussion hos Christensen 2007 s. 29-30; 2010 s. 36-38, 87-89). Ved anvendelse af stednavne som kilde til centrale pladser i yngre jernalder og vikingetid er det naturligvis afgørende at kunne argumentere for betydningsindholdet 'stormandsgård, hal' frem for 'midlertidigt bosted, bod'. Jeg har selv tidligere argumenteret for, at overfladefundne genstande indirekte kan støtte eller sandsynliggøre et tolkningsvalg (Christensen 2007 s. 29-30). Eksempelvis kan et rigt bopladsmateriale med eksklusive importvarer, ædelmetaller og symboladede genstande indicere et højstatusmiljø af en karakter, som kendes fra udgravede stormandsgårde. Selvom en lokalitet ikke er udgravet, og selve stormandsgården ikke er konkret påvist, indicerer fundmaterialet dens tilstedeværelse. Fragmentet fra den nævnte mankestol og det tungeformede sølvspænde indicerer da også tilstedeværelsen af et højstatusmiljø ved Salby i vikingetiden.

De øvrige metalfund fra Salby synes imidlertid ikke at afspejle særlige fundkarakteristika ved netop dén navnebærende lokalitet i forhold til nærområdets generelle fundniveau. Den positive problemstilling i den forbindelse er, at der som nævnt er gjort rigtig mange detektorfund omkring flere bebyggelser i nærområdet i de senere år, bl.a. ved Viby, Dalby, Stubberup, Måle og en nedlagt bebyggelse ved Hverringe. Det kan desuden forventes, at der dukker flere

metalrige lokaliteter op i området i de kommende år, da det på ingen måde er undersøgt til bunds endnu.

Navn og navnebærer – om koblingen mellem arkæologisk og onomastisk materiale

De materielle indikatorer på højstatus eller stormandsmiljø, der optræder ved Salby, bør ikke underkendes, for de er unægtelig gode indicier på et højstatusmiljø på lokaliteten. Det er imidlertid væsentligt at understrege, at de arkæologiske kilder, der bruges som et sekundært tolkningsargument til bestemte stednavnes betydningsindhold, bør vurderes efter den generelle fundsituation i det pågældende område. Fund af metalgenstande ved eller på en bebyggelse i et område, hvor bebyggelserne generelt er rige på metalgenstande, indicerer ikke pr. automatik særstatus. Der må skeles til normalniveauet i det pågældende område, men eventuelle særtræk bør selvfølgelig også udskilles – som i tilfældet med Salby, hvor enkeltgenstande hæver sig både kvalitativt og kvantitativt over normalniveauet for de fundne genstande i området.

Det er kun relativt sjældent, at konkrete stednavne kan kobles direkte med arkæologiske kilder, der kan belyse de pågældende stednavnes betydningsindhold. Dette kan i mange tilfælde forklares delvist med manglende arkæologiske undersøgelser de pågældende steder. Fravær af registrerede arkæologiske fund et givet sted kan altså ikke bruges som argument for et fravær af menneskelig aktivitet af den forventede karakter (bosættelse, forsvar, handel el.lign.) i ældre tider, med mindre området er arkæologisk velundersøgt. Dertil kommer, at nogle aktiviteter ikke med sikkerhed har afsat erkendbare materielle spor (eksempelvis afholdelse af ting), og at de dermed ikke nødvendigvis kan påvises arkæologisk.

Det er altså ikke i sig selv påfaldende, at der ikke tidligere har kunnet kobles arkæologiske fund til de centralpladsindicerende stednavne i den centrale del af Hindsholm på

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Fyn. For forståelsen af forholdet mellem de enkelte navne og de navnebærende lokaliteters karakteristika er det imidlertid et forhold, der kan give anledning til en mere forbeholden bedømmelse af stednavnematerialets potentiale som centralpladsindicerende, end hvad tilfældet ville være ved et kendt arkæologisk materiale af særlig karakter. Tolkning af stednavne og arkæologiske fund bør foregå separat i en indledende analyse, men ved en efterfølgende kobling mellem de to kildetyper bør hverken fravær af relevante arkæologiske fund eller stednavne føre til endelige konklusioner om fravær af det pågældende fænomen.

I arkæologisk henseende er synet på Bjerge Herred ændret betragteligt som følge af de senere års detektorindsats. Området er traditionelt kendt for en vikingetidig gravplads med en meget rig skibsgrav ved Ladby, en sejlspærring fra 900-tallet nær Snekkeled i Kerteminde Fjord samt en vikingetidig sølvskat ved Korshavn på den nordligste spids af Hindsholm (jf. Henriksen 1994, 2012 s. 77; Feveile under udgivelse). Derudover har der været temmelig få fund til belysning af området i den relevante periode. Fra at være et onomastisk interessant område med henblik på centralpladsindicerende stednavne, men med temmelig få arkæologiske highlights, der kunne understøtte områdets betydning i yngre jernalder og vikingetid, fremstår området nu som et særdeles metalrigt område i perioden yngre jernalder til tidlig middelalder og med flere eksklusive fund, der kvalitetsmæssigt hæver sig over periodens mere almindelige eller dagligdags udstyr. Det arkæologiske materiale understøtter i en helt anden grad end tidligere stednavnenes indicier på et område med centrale funktioner og væsentlig betydning.

Men hvordan kan eller skal denne koncentration eller fortætning af centralpladsrelaterede stednavne og metalrige lokaliteter tolkes?

Grupperinger af centralpladsrelevante stednavne og deres forklaring

Koncentrationer af stednavne med formodet centralpladsrelevans – såkaldt centralpladsindicerende navnemiljøer – kendes i et større tal fra det mellemsvenske område, hvor især Lars Hellberg og siden Stefan Brink har arbejdet med fænomenet. Koncentrationerne synes at optræde efter et relativt ensartet mønster, hvor bestemte elementer af centrale funktioner gentagne gange afspejles sammen i stednavnematerialet inden for afgrænsede områder (jf. for eksempel Hellberg 1975 s. 92-93; Brink 1997 s. 61-62; 1999 s. 434). Netop den gentagne forekomst af ensartede mønstre i stednavnematerialet er et vægtigt argument for, at de centralpladsindicerende navnemiljøer ikke blot er udtryk for tilfældigheder, men at de hver især afspejler samlede og relativt samtidige strukturer.

Lars Hellberg tolkede fænomenet som snævert tilknyttet Sveariget og som udlagt af Sveakongen efter en relativt ensartet organisatorisk struktur (jf. for eksempel Hellberg 1975 s. 93; 1984 s. 91-92). Stefan Brink har siden tolket fænomenet som afspejlende yngre jernalders centralpladskomplekser, hvor hver koncentration af lokaliteter med centrale funktioner formodes at afspejle et kerneområde i en bygd under ledelse af mere eller mindre selvstændige stormænd eller eliter (Brink 1996 s. 238; 1999 s. 434). Begrebet centralpladskompleks bruges også inden for arkæologien – og netop som betegnelse for afgrænsede områder, hvor flere lokaliteter med centrale funktioner som handel, håndværk, kultplads og stormandsresidens ligger samlet og synes at afspejle en samlet struktur under ledelse af en overordnet leder eller elite (jf. f.eks. Näsman 1991b s. 328; Fabech 1999a s. 469). Det klassiske eksempel er Gudme på Fyn (jf. f.eks. Albris 2014).

I Danmark optræder de centralpladsindicerende stednavne ikke i så ensartede grupperinger, at det kan fungere som et generelt argument for, at flere centralpladsrelaterede

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

stednavne inden for et afgrænset område afspejler en samlet og relativt samtidig struktur. Spørgsmålet er da, hvordan grupperingen af formodet centralpladsrelaterede stednavne i Bjerge Herred eksempelvis kan eller skal forklares.

Teorien om centralpladskomplekser er i dette tilfælde ikke fuldt tilstrækkelig. Hvad stednavnene angår kan de ikke i snæver forstand betragtes som del af en samlet organisatorisk struktur, og generelt gælder det, at det område i Bjerge Herred, der udviser centralpladsrelevante kilder, er større, end hvad man med rette kan benævne som et kerneområde inden for en bygd. Dertil kommer, at detektorfundene ikke afspejler særlige koncentrationer inden for området, men et generelt højt niveau af metalfund – dog muligvis med en vis tidsmæssig udvikling (jf. fig. 4).

Teorien om centralpladser – og centralpladskomplekser – kan derfor hensigtsmæssigt suppleres med en teori om dynamik og vækst, der netop kan forklare udviklingen af geografiske tyngdepunkter, og som desuden indeholder en indbygget mulighed for en kombineret forklaring på centrale pladser og generel vækst i det øvrige (agrare) bebyggelseslag.

Introduktion af vækst i centralpladsforskningen

Den økonomiske teori om centrale pladser var i udgangspunktet et forsøg på at udarbejde en almengyldig forklaring på størrelsen og beliggenheden af byer, baseret på et konkret kildemateriale fra 1930'ernes Sydtyskland (Christaller 1968). I nordisk arkæologi har teorien været anvendt indirekte som inspiration til en eksplicit definition af centrale pladser og centrale funktioner samt til forståelsen af hierarki og relationer mellem pladser. Kritik af teoriens anvendelighed på det arkæologiske materiale har været fremført fra flere sider (jf. for eksempel Fabech 1999b s. 40; Sindbæk 2005 s. 104-105), og en alvorlig anke mod dens værdi som forklaringsmodel for arkæologiske eller historiske forhold er, at den er statisk i sit udgangspunkt, idet den oprindeligt havde til

hensigt at forklare organiseringen af byer i ét bestemt tidssnit og ikke den udvikling og de processer, der førte hertil. Dertil kommer, at teorien – og modellerne – er baseret på et stringent netværksprincip med faste og ensartede hierarkiske relationer mellem de centrale pladser i forhold til forbrug og afsætning af centrale funktioner, hvilket teoretisk set udelukker dynamiske forhold (jf. Christensen 2010 s. 21-22 med referencer).

Dynamik er til gengæld et indbygget element i forbindelse med vækst, der generelt betegner tiltagende størrelse – og i denne forbindelse økonomisk fremgang. At iagttage vækst kræver et diakront analytisk perspektiv, og teorier om økonomisk vækst forsøger generelt at beskrive de forhold, som forårsager vækst i en given økonomi.

I en teori om vækstcentre (oprindeligt 'growth pole theory', direkte oversat 'vækstpolteori') er udgangspunktet den iagttagelse, at vækst ikke foregår ensartet inden for en region, men at den i stedet foregår omkring bestemte vækstpoler eller vækstcentre. Disse vækstpoler virker som katalysatorer for det omkringliggende område, og som følge heraf forårsager de geografiske tyngdepunkter af vækst over tid (jf. Vanneste 1971 s. 19; Mønsted 1974 s. 106). Ligesom den oprindelige centralpladsteori er også vækstcenterteorien en økonomisk teori rettet mod et moderne, industrialiseret samfund, men i sidstnævnte er fokus rettet mod at klarlægge de processer og den dynamik, der skaber en specifik geografisk-økonomisk situation. Selvom teorien ikke i udgangspunktet er rettet mod forhold i ældre tider, kan den med sit udgangspunkt i økonomisk-geografisk uligevægt og det indbyggede fokus på vækst og dynamik fungere som en analytisk ramme til forklaring af, hvorledes geografiske tyngdepunkter af økonomisk karakter generelt kan opstå. I den forbindelse er det særligt interessant at kombinere vækstcenterteorien med teorien om centrale pladser.

En centralplads kan fungere som vækstpol, men det er imidlertid ikke alle centrale funktioner, der genererer vækst.

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Mens en funktion som handel ofte vil skabe en øget vækst, vil et forsvarsanlæg det næppe direkte. En vækstpol karakteriseres i litteraturen som et sted, der oplever en højere grad af tilvækst i økonomi eller befolkning, end gennemsnittet i dets referenceområde (her nærområdet eller regionen), og som et sted hvorfra centripetale kræfter tiltrækker og centrifugale kræfter udgår (jf. Perroux 1950 s. 96; Parr 1981 s. 62). Vækstpolen akkumulerer dermed ikke blot ressourcer i form af befolkning, funktioner, økonomisk overskud, innovative elementer og lignende, men diffunderer også ressourcerne videre på en måde, så det forårsager en øget vækst i nærområdet. Den primære vækstpol i et område kan tiltrække såvel nye funktioner som en øget befolkning, og de nye funktioner eller den øgede befolkning kan herefter fungere som aktive elementer til yderligere vækst eller nye centre i området. Væksten forplanter sig i et område via direkte eller indirekte forbindelser til den primære vækstpol, og den kan som følge heraf forplante sig til både centrale pladser og almindelige agrare bebyggelser inden for et vækstområde (jf. Vanesste 1971 s. 25-26, 51; Mønsted 1974 s. 107).

Et meget simpelt eksempel kan hentes fra de middelalderlige helligkilder med tilknyttede midlertidige kildemarkeder på den eller de pågældende kildedage. Helligkilden er i det tilfælde den centrale plads, der fungerer som en primær vækstgenerator eller det primære aktive element på grund af dens tiltrækning af en større gruppe af mennesker fra nær og fjern på bestemte dage. Handlende, der ønsker at afsætte bestemte varer, tiltrækkes som følge af den fast tilbagevendende forsamling af en større befolkningsgruppe, der herved fungerer som et (sekundært) aktivt element. Et tilbagevendende kildemarked opstår dermed over tid som en ny central funktion eller plads i nær tilknytning til kilden, og stedet er nu karakteriseret ved to centrale funktioner eller pladser alt efter distancen mellem dem. Såfremt der afsættes lokale produkter, som skaber lokal indtjening, eller nye produkter, der kan omsættes (lokalt) til udvikling eller

innovation, fungerer kildemarkedet som en sekundær vækst-generator, der fører til en øget indtjening eller udvikling i området. I et synkront perspektiv fremstår området da som karakteriseret ved en – alternativt to – lokaliteter med periodisk centrale funktioner samt en – måske – højere målbar velstand eller befolkning end i regionen som helhed. I et diakront perspektiv kan fænomenet forklares som et vækstområde (om end i lille målestok).

Vækstcenterteorien tilbyder en forklaringsramme til regional udvikling og dynamik i områder, der præges af en fortætning af centrale pladser eller generel økonomisk (materiel) velstand. Den kan rumme en mindre stringent struktur end centralpladsteorien med vidt forskellige typer af relationer mellem lokaliteterne; nogle lokaliteter kan være internt afhængige og organisatorisk forbundne, mens andre lokaliteter påvirkes mere indirekte som følge af en generelt afsmittende effekt. For eksempel vil spredning af nye tekniske tiltag, lettere afsætning af lokalt producerede produkter og lettere tilgængelighed til nye materiale- eller varegrupper på centrale pladser, der også fungerer som vækstpoler, indvirke på den lokale udvikling af de almindelige agrare bebyggelser også.

Vækstcenterteorien kan supplere teorien om centrale pladser og centralpladskomplekser med et dynamisk aspekt og en bredere ramme for tolkninger af den organisatoriske struktur. En gruppering af centrale pladser eller centralplads-indicerende stednavne kan afspejle et centralpladskompleks organiseret eller etableret af den lokale elite eller leder, men det er også muligt at tænke sig en mere gradvist opstået akkumulation af centrale pladser eller funktioner som følge af de centripetale og centrifugale kræfter i en oprindelig vækstpol (et stormandssæde, en handels- og håndværksplads, en kultplads eller lignende). Samfundets magtfaktorer og deres organiseringskraft må selvfølgelig indtænkes i den forstand, at en lokal elite eller leder må have været en vis autoritet i forhold til nærområdets aktiviteter. Hvor udstrakte

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

elitens beføjelser har været på det punkt, ved vi imidlertid reelt set ikke, og et decideret monopol på etablering eller fremkomst af alle centrale funktioner har der sandsynligvis ikke været tale om. En gruppering af centrale funktioner eller pladser behøver dermed ikke nødvendigvis at være dannet oppefra og ned, og heller ikke selvom det omtrent samme mønster af centrale funktioner ses gentaget flere steder.

Teorien kan anvendes som et analytisk værktøj til identificering af dynamiske processer af økonomisk karakter og som en samlet forklaringsramme på opkomsten af geografiske tyngdepunkter af centralitet og generel økonomisk vækst. Den forklarer ikke socialteoretiske aspekter, men den kan kombineres med teorier herom.

Bjerge Herred som (del af) vækstområde?

Det ovenomtalte Bjerge Herred kan være et område, som med fordel kan tilgås analytisk med en vækstcenterteoretisk forklaringsramme. Stednavnematerialet afspejler flere lokaliteter med formodet centrale funktioner inden for et større område, og de arkæologiske detektorfund fra perioden yngre jernalder og vikingetid afspejler et område præget af generel materiel velstand. Detektorlokaliteterne ligger med 1,5-3 km's afstand til hinanden, og det generelt høje fundniveau, tætheden af pladser og de få arkæologiske indicier på centrale funktioner peger mere mod en kategorisering af dem som metalrige bebyggelser snarere end centrale pladser. Området synes altså samlet set at være præget af både centralitet og generel vækst i yngre jernalder og vikingetid.

Fundsituationen i området er endnu så ny og lokaliteterne så sporadisk undersøgt, at der hverken kan foretages en nærmere kategorisering, funktionsanalyse eller hierarkisering af pladserne inden for området endnu (jf. Feveile under udgivelse). Den indledende datering af de detektorfundne genstande kan imidlertid indicere en udvikling, hvor det syd- og sydvestlige område synes at toppe tidligere (i yngre germansk jernalder) end det centrale og nordlige område,

hvor det relative antal af metalfundne genstande fra vikingetid er størst (jf. fig. 4). Den fundsituation kan foreslås tolket som udtryk for en gradvis vækst udvikling i området, hvilket kan indicere tilstedeværelsen af flere forskellige vækstgeneratorer eller vækstpoler, der har forårsaget økonomisk vækst i forskellige tempi inden for området. Et væsentligt aktivt element i den proces kan være områdets gunstige forhold for kommunikation og søfart (jf. også Christoffersen 1996 s. 67).

I det lys kan tilkomsten af centrale pladser i området også forstås som en dynamisk proces skabt af en vækstcentereffekt, der med tiden har forårsaget tilkomsten af nye centrale funktioner i området. Det kan ikke afvises, at de centralpladsindicerende stednavne kan afspejle to egentlige centralpladskomplekser, eksempelvis med *Salby, Viby, Måle* og *Thorsholm* på det centrale Hindsholm og (*Lille*) *Viby, Ladby, Snekkeled* og *Rynkeby* i området omkring Kerteminde Fjord, men områdets genstandsfund sandsynliggør en generel økonomisk velstand, der bedst kan forklares som afspejlende et stort vækstområde i perioden yngre jernalder og vikingetid. Om de to mulige grupperinger eller komplekser af centralpladsindicerende stednavne inden for dette vækstområde afspejler en struktur dannet på foranledning af de(n) lokale elite(r), eller om de kan være opstået gradvist i en mere "selvgroet" vækstcenterproces, tillader materialet på nuværende tidspunkt ikke at fremsætte formodninger om. En eller flere af de enkelte pladser kan imidlertid utvivlsomt have fungeret som vækstpol(er) til generering af den generelle vækst i området – og måske også til akkumuleringen af de centrale pladser.

Det er muligt, at Bjerge Herred bør ses i et endnu større perspektiv. Jeg har selv ved en tidligere lejlighed argumenteret for at betragte Åsum og Lundsgård, der er beliggende mellem Ladby og Odense, som en del af et større vækstområde omkring Odense (Christensen 2014 s. 87). I sin ph.d.-afhandling fra 2012 har Maria Panum Baastrup med

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

udgangspunkt i importerede metalgenstande fra vikingetid endvidere argumenteret for at betragte et større område af Nordøstfyn som et såkaldt "gateway community", det vil sige et sted eller et område, hvor importgenstande modtages, og hvorfra de videredistribueres (Baastrup 2012 s. 54-57). Den tolkning af området kan på positiv vis kombineres med en vækstcentertilgang. Tolkningen som et gateway community påpeger nogle af de sandsynligt aktive elementer for dannelsen af områdets status, nemlig særdeles gunstige kommunikative forhold med gode forudsætninger for sejlads og anløb, der (sandsynligvis sammen med en stærk elite) kan have tiltrukket importvarer. Den vækstcenterteoretiske tilgang kan ved næranalyser forklare udviklingen af den fortættede forekomst af centrale pladser og den generelle økonomiske velstand i det øvrige bebyggelseslag i et langtidsperspektiv. Det forekommer sandsynligt, at der inden for dette store område, der fremstår som et generelt økonomisk tyngdepunkt igennem århundreder, har været flere betydende vækstpoler, der til forskellige tider har genereret såvel vækst som centralitet inden for området og kulminerende med urbaniseringsprocessen omkring Odense, der i de efterfølgende århundreder trækker væksten mere entydigt mod dette sted og følgende forårsager afmatning af andre. Betragtet som et vækstområde af den pågældende størrelse og tidsdybde er det ikke påfaldende, at der også optræder centralpladsindicerende stednavne i området, som afspejler (nogle af) dets centrale funktioner gennem tiden. Det er heller ikke påfaldende, at de kan optræde som uensartede grupperinger, da de enten helt eller delvist kan være akkumulerede knopskydninger forårsaget af fungerende vækstpoler. Når nogle områder udmærker sig som særligt fundrige eller med koncentrationer af kostbart genstandsmateriale gennem mange århundreder og på tværs af perioder, forekommer det ikke påfaldende, at dette fænomen også afspejles i stednavnematerialet.

En nærmere analyse af området forestår endnu, men mit igangværende projekt om centralitet og vækst på Fyn i yngre jernalder og vikingetid har netop som formål at forklare geografiske tyngdepunkter af centrale pladser og rige fund i det arkæologiske materiale.² I den teoretiske tilgang kombineres centralpladsteori og vækstcenterteori, og ved undersøgelserne anlægges et diakront perspektiv med det formål at undersøge udviklingen og de formodet aktive elementer i både den centrale og agrare bebyggelsessfære.

Afrunding

Der har været to hovedformål i det foregående: at beskrive den arkæologiske fundtilvækst i et tidligere fundfattigt område med centralpladsindicerende stednavne, og at introducere teorien om vækstcentre til centralpladsforskningen som mulig forklaringsramme til tyngdepunkter af stednavne eller arkæologisk materiale af centralpladsrelateret karakter. Begge dele er væsentlige for arbejdet med relationen mellem centralpladsindicerende stednavne, deres navnebærere og det samfund, hvori de er dannet.

Det igangværende projektarbejde om centralitet og vækst på Fyn skal gennem overordnede distributionsanalyser og udvalgte detailstudier udvikle vækstcenterteoriens anvendelighed i en (for)historisk kontekst. De senere års fundtilvækst i Bjerger Herred illustrerer imidlertid de udfordringer, der kan være i arbejdet med et konstant voksende arkæologisk materiale. Tolkninger af et områdes funktioner og betydning kan ændres i løbet af korte tidsrum, og som situationen er i dag, kan det være et reelt spørgsmål, om antallet af detektorfund i Bjerger Herred snarere afspejler det generelle billede end et generelt højt niveau.

² Projektet finansieres af Det Frie Forskningsråd | Kultur og Kommunikation.

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

Undersøgelser og udgravninger i andre områder på Fyn synes imidlertid ikke at understøtte et sådant billede indtil videre.

Litteratur og kilder

- Albris, Sofie Laurine, 2014: Turen går til Gudernes Hjem. Om en køretur med Bent Jørgensen og nogle overvejelser om organiseringen af Gudmes landskab. I: Birgit Eggert, Peder Gammeltoft & Rikke Steenholt Olesen (red.): På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. København. S. 17-32.
- Brink, Stefan, 1996: Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-historical Pre-study of the Central Place. I: Tor. Journal of Archaeology 28. S. 235-281.
- Brink, Stefan, 1997: Västsvenska namnmiljöanalyser. I: Svante Strandberg (red.): Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Uppsala. S. 61-84.
- Brink, Stefan, 1999: Social order in the early Scandinavian landscape. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (eds.): Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Højbjerg. S. 423-439.
- Brøndsted, Johannes, 1936: Danish Inhumation Graves of the Viking Age. I: Acta Archaeologica 7. S. 81-228.
- Baastrup, Maria Panum, 2012: Kommunikation, kulturmøde og kulturel identitet – tingenes rejse i Skandinaviens vikingetid. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet.
- Christaller, Walter, 1968: Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geografische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Repographischer Nachdruck der 1. Auflage, Jena 1933. Darmstadt.
- Christensen, Lisbeth Eilersgaard, 2007: Stednavne som kilde til yngre jernalders samfundsstruktur. I: Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen (red.): Nordiske navnes centralitet og regionalitet. (NORNA-rapporter 82). S. 19-34.
- Christensen, Lisbeth Eilersgaard, 2010: Stednavne som kilde til yngre jernalders centralpladser. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet.
- Christensen, Lisbeth Eilersgaard, 2014: Stednavne, centralpladser og vækstcentre – om tolkningsvalg og betydningsrelationer. I:

LISBETH EILERSGAARD CHRISTENSEN

- Birgit Eggert, Peder Gammeltoft & Rikke Steenholt Olesen (red.): På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. København. S. 79-89.
- Christoffersen, Jørgen, 1996: Jernalder og vikingetid. I: Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose & Henrik Thrane (red.): Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder. Odense. S. 67-68.
- Dobat, Andres Siegfried, 2014: Füsing – a metal-rich site in the vicinity of Haithabu/Schleswig dating from c. AD 700-1000. I: Ernst Stidsing, Karen Højlund & Reno Fiedel (eds.): Wealth and Complexity. Economically specialized sites in Late Iron Age Denmark. Aarhus. S. 51-64.
- DS = Danmarks Stednavne bd. 1-. København 1922-.
- Fabech, Charlotte, 1999a: Centrality in sites and landscapes. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (eds.): Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Højbjerg. S. 455-474.
- Fabech, Charlotte, 1999b: Organising the Landscape. A matter of Production, Power, and Religion. I: T. Dickinson & D. Griffiths (eds.): The making of kingdoms. Oxford. S. 37-47.
- Fabech, Charlotte, et al., 2002: Den gode jord – et natur- og kulturfænomen. I: Per Grau Møller et al. (red.): Foranderlige landskaber. Integration af natur og kultur i forvaltning og forskning. Odense. S. 112-143.
- Feveile, Claus, 2015: Revningefigurens gåder. I: Skalk 2015:1. S. 3-8.
- Feveile, Claus, under udgivelse: Understanding the Hinterland of the Ladby Ship Grave. I: V. Turner (ed.): Proceedings from XVII Viking Congress, Shetland, 3-10 August 2013.
- Grau Møller, Per, 1995: Historiske kort og kulturlandskabet. I: Vivian Etting (red.): På opdagelse i kulturlandskabet. Århus. S. 271-293.
- Gst = Generalstabskort, målebordsblade, atlasblade og 4 cm-kort udg. af Kort- og Matrikelstyrelsen.
- Hansen, Jesper, under udgivelse: Landsbydannelse og bebyggelsesstruktur i 1. årtusinde – et bebyggelsehistorisk regionalstudie. I: Kerstin Cassel (red.): Publicering från arkeologisk seminarium i Gamla Uppsala.
- Hellberg, Lars, 1975: Ortnamnen och den forntida sveastaten. I: Inledning till NORNA:s fjärde symposium Ortnamn och Samhälle

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

- på Hanaholmen den 25.-27.4.75. 1. Namngivning. Upubliceret. S. 92-110.
- Hellberg, Lars, 1984: De finländska karlabyarna och deras svenska bakgrund. I: Lars Huldén et al. (red.): Festskrift till Åke Granlund 28.4.1984. (Studier i nordisk filologi 65 / Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 517). S. 85-106.
- Henriksen, Mogens Bo, 1994: Vikinger på Fyns Hoved. I: Fynske Minder 1994. S. 181-191.
- Henriksen, Mogens Bo, 2013: Odenses forgænger – eller: én af mange? I: Lars Bisgaard, Mette Bruus & Peder Gammeltoft (red.): Beretning fra det toogtredivte tværfaglige vikingesymposium. Højbjerg. S. 68-82.
- Holmberg, Bente, 1996: Stednavne. I: Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose & Henrik Thrane (red.): Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder. Odense. S. 71-73 samt katalog s. 212-215.
- Holmberg, Bente, & Jan Skamby Madsen, 1998: Da kom en *snekke*... Havnepladser fra 1000- og 1100-tallet? I: KUML 1997-98. S. 197-225.
- Jac. Madsen = Mester Jacob Madsens Visitatsbog. Ved A. R. Idum, 1929-1932. Odense.
- KancBr = Kancelliets Brevbøger 1551 ff., udgivet af C. F. Bricka m.fl. Kbh. 1885-.
- Kong Valdemars Jordebog ved Svend Aakjær. København 1926-43.
- Kousgård Sørensen, John, 1954: Bebyggelsesnavne på Hindsholm. I: Fynske Aarbøger 5. S. 339-347.
- Kousgård Sørensen, John, 1992: Haupttypen sakraler Ortsnamen Südskandinaviens. I: Karl Hauck (ed.): Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Göttingen. S. 228-241.
- MB = Markbog. Forarbejder til Christian V's matrikel 1688.
- MK = Matrikelkort (herunder O1).
- Mønsted, Mette, 1974: Francois Perroux's Theory of "Growth Pole" and "Development Pole". A critique. I: Antipode vol. 6 nr. 2. S. 106-113.
- Næsbyhoved LR = Næsbyhoved lens regnskaber 1502-1511, udgivet af Haakon Bennike Madsen & Erland Porsmose 1991. København.

- Näsman, Ulf, 1991a: Mammen 1871. I: Ulf Näsman, Mette Iversen & Jens Velle (red.): Mammen - Grav, kunst og samfund i vikingetid. Højbjerg. S. 217-260.
- Näsman, Ulf, 1991b: Nogle bemærkninger om det nordiske symposium "Samfundsorganisation og Regional Variation" på Sandbjerg Slot den 11. - 15. april 1989. I: Charlotte Fabech & Jytte Ringtved (red.): Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid. Århus. S. 321-329.
- Parr, John B., 1981: The Distribution of Economic Opportunity in a Central Place System: Dynamic Aspects and Growth Poles. I: Kuklinski, A. (ed.): Polarized Development and Regional Policies. Tribute to Jacques Boudeville. Hague. S. 59-70.
- Perroux, Francois, 1950: Economic Space: Theory and Applications. I: The Quarterly Journal of Economics vol. 64, no. 1. S. 89-104.
- PrI 1623 = Præsteindberetninger til Ole Worm ved Frank Jørgensen. Bd. I-II. København 1974.
- Sindbæk, Søren M., 2005: Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa. København.
- Vanneste, Olivier, 1971: The growth pole concept and the regional economic policy. Brugge.

SUMMARY

Central place related place-names and central places on Funen. New finds and possible structures

By Lisbeth Eilersgaard Christensen

In Denmark, place-names relevant to central places appear unevenly distributed geographically: in some areas, they occur one by one, while they in others appear in greater or lesser groups. A group of place-names with possible relevance for centrality in the northeast of Funen has been presented on earlier occasions, but with a lack of archaeological finds to support assumptions of central functions and importance in

CENTRALPLADSRELEVANTE STEDNAVNE

prehistory within the area. However, an intense number of detector surveys within the last years has changed this picture, and the find material now does reflect an area, which seems very rich in artefacts from the late Iron Age and the Viking period.

Geographic concentrations of both place-names and archaeological finds indicating central places give rise to reflections on the underlying structure and organization. This paper argues for using a theory of growth poles in addition to the archaeological theory of central places and central place complexes, providing a more dynamic aspect to the theories. The growth pole theory can also provide a broader frame for interpreting the underlying organizational structure within groups of central places: Growth poles have a catalyzing effect on both growth and centrality in an area and the affected localities can be organizationally linked, but they can also be influenced more indirectly by a general spillover effect. In this way, growth poles can affect both central places and ordinary agrarian settlements in an area, and the theory can thus work as a possible explanatory framework for geographic areas where place-names and archaeological sources reflect central places and prosperity in general.

Lisbeth Eilersgaard Christensen
Odense Bys Museer
lisbeth.eilersgaard.christensen@mail.tele.dk

Kirkenavnets fremkomst

Nogle betragtninger over et navnefor- klarende motiv i Evald Tang Kristensens sagnudgivelser

MARTIN SEJER DANIELSEN

Den danske folkemindesamler Evald Tang Kristensen (1843-1929) udgav store mængder sagnmateriale i to rækker (serier) under titlen *Danske sagn*; den gamle rækkes syv bind udkom i perioden 1892-1901, den nye rækkes seks bind (+ register) i perioden 1928-1939. Sidstnævnte række nåede Tang Kristensen kun at påbegynde før sin død, og fra bind tre og fremefter færdiggjordes værket af hans yngste søn Johannes Evald Tang Kristensen (1906-1994). Faderen Evald Tang Kristensen udgav sagnene efter sit eget klassifikations-system baseret på fortællingernes temaer (Tangherlini 2013 s. 46-47), og dette system kommer til udtryk i overskrifter igennem værkerne. Én af disse overskrifter lyder "Kirkenavnets fremkomst" (ETK III s. 159 ff. og ETK Ny III s. 114 f.). Hurtigt bliver man dog klar over at man også under andre overskrifter i sagnværket, især i begge rækkers tredje bind, finder sagn hvor forklaring af kirkenavne inddrages.

Langt det meste materiale i *Danske sagn* stammer fra det 19. til begyndelsen af det 20. århundrede. I sin efterskrift til gamle række af *Danske sagn* redegør Tang Kristensen selv for materialets oprindelse (ETK VII s. 613 ff.): Store dele indsamlede han selv på sine mange indsamlingsture i felten, andre dele stammer fra folk der sendte materiale til Tang Kristensen, enten hvad man selv kendte til, eller hvad man selv havde indsamlet som 'amatørsamler' i felten. Endvidere

inddrog Tang Kristensen også materiale fra Svend Grundtvigs (1824-1883) samlinger der især bygger på lokale informanter som nedskrev og sendte materialet til Grundtvig; Tang Kristensen ændrede dog Grundtvigs materiale en del i sine udgivelser (Ellekilde 1944 s. 7-60, især 56-60). Andet materiale stammer fra skriftlige men ikke før udgivne kilder. Under hvert sagn angiver Tang Kristensen sin kilde, som oftest med navnet på fortæller og/eller den lokale 'amatør-samler', ligesom det fremgår tydeligt når Tang Kristensen har sagnet fra et manuskript af en art. Væsentligst for nærværende undersøgelse er at materialet repræsenterer en anden stemme end stednavneforskningens, og at sagnene derved giver et anderledes billede af kirkenavnene som *navne*.

At sagn og stednavne kan vekselvirke, er ikke i sig selv en ny opdagelse inden for hverken folkloristikken eller onomastikken. Navneforklarende sagn benævnes stedvis (fx Boberg 1962 s. 55-56), emnet har været behandlet i artikelbidrag (fx Baker 1972 og Nicolaisen 1976, 1977a, 1977b), og sagnene inddrages sporadisk som støtte i stednavnetolkninger, eksempelvis i opslagsværket *Danmarks Stednavne* (1922 ff.). Nogen større systematisk undersøgelse af emnet har dog aldrig været foretaget før jeg i 2013 afleverede mit kandidatspeciale (Danielsen 2013). Med udgangspunkt i eksempler på tolkninger i *Danmarks Stednavne* hvor sagn inddrages på den ene eller den anden måde, bliver det indledningsvis klart at udvikling af en teoretisk og metodisk ramme for emnet er påkrævet, blandt andet for at undgå uhensigtsmæssig inddragelse af disse fortællinger i stednavnetolkninger, endsiige manglende genkendelse af genren *sagn* så den fornødne kildekritik sættes ud af spil (Danielsen 2013 s. 6-10).

Formålet med nærværende artikel er at præsentere og diskutere en række teoretiske og metodiske grundprincipper og inddrage disse i analysen af nogle kvalitativt udvalgte

eksempler på sagn om kirkenavnes opståen fra Tang Kristensens to rækker af *Danske sagn*. Jeg vil undersøge hvor disse fortællinger adskiller sig fra stednavneforskningens tolkninger.

Teori og terminologi

I mit speciale sætter jeg sagnfortællernes forklaring af stednavnes oprindelser i forbindelse med Axel Olriks (1864-1917) teori om *stedfæste* (Danielsen 2013 s. 20-25) der findes mest fyldestgørende beskrevet i det posthumt udgivne værk *Nogle grundsætninger for sagnforskning* fra 1921 (§ 119-134, s. 97-103). Man må bemærke at når Olrik benytter ordet *sagnforskning* i titlen på sit værk, skal *sagn* forstås i meget bred forstand, inklusive eventyr, folkeviser med mere (se fx Olrik 1921, § 2 og 5, s. 33, 34-36; jf. Ellekildes forord, *ibid.* s. 1). Dette brede fokus påvirker dog ikke stedfæsteteoriens gyldighed for studiet af sagnet i en snævre betydning, så som det materiale vi finder i Tang Kristensens *Danske sagn* (jf. Danielsen 2013 s. 15, 21). Stedfæsteteorien lyder som følger:

En fortælling siges at være stedfæstet, når den ikke blot er henlagt til en bestemt skueplads, men knyttet til bestemte steder således at de opfattes som vidnesbyrd om fortællingens rigtighed, idet de indeholder et eller andet forhold om hvis oprindelse fortælleren beretter, og hvis rigtighed fortælleren samtidig kan overbevise sig om (Olrik 1921, §119, s. 97; spærret skrift ophævet).

Stedfæstet er altså et produkt af sagnfortællerens bevidste eller ubevidste forsøg på at skabe troværdighed i sin fortælling ved at pege på et vidnesbyrd om begivenheden i verden uden for sagnet. Stedfæstet kan endvidere være *væsentligt* eller *uvæsentligt* (*ibid.*, §123, s. 99). Væsentligt er det stedfæste hvor hele formålet med sagnet er at forklare stedfæstets oprindelse, nært beslægtet med det *ætiologiske*

sagn, af Olrik kaldet *ophavssagn* (ibid.). Forekomsten af en stor sten på en flad mark kan således forklares som en trolds mislykkede forsøg på at ramme kirken (jf. ibid.); at stenen rent faktisk ligger i landskabet giver sagnet troværdighed, for som Olrik tidligere i værket formulerer i en parentetisk bemærkning om ophavssagn: "virkningens forekomst fremkalder tro på årsagens gyldighed" (ibid., §5,3, s. 35). Uvæsentligt er det stedfæste der kunne undværes uden at vælte den sluttede handling (ibid., §123, s. 99). Måske forklarer sagnfortælleren videre at nogle fordybninger på stenens overflade faktisk er aftryk af troldens hænder. Termen *stedfæste* må altså holdes strengt adskilt fra stednavneforskningens begreb *lokalisering*, det vil sige "bestemmelse af en navneform som betegnelse for en bestemt lokalitet" (Christensen og Kousgård Sørensen 1972 s. 91; jf. Danielsen 2013 s. 19).

Som en anden terminologisk distinktion sætter jeg *tolkning* over for *tydning* (Danielsen 2013 s. 25-26). Med *tolkning* forstås den etymologiske tolkning af et stednavns oprindelse, det vil sige den slags vi læser i *Danmarks Stednavne*. Definitionen af *tydning* er inspireret af Vibeke Dalbergs tanker om *associativ betydning* i hendes teoretiske diskussion om propriets adskillelse fra appellativet (især Dalberg 1989 s. 39-40) og Staffan Nyströms tanker om propriets betydning (Nyström 2013 s. 14). Definitionen har jeg her ændret en smule fra min oprindelige formulering (Danielsen 2013 s. 26): *Tydningen* er de umiddelbare associationer et stednavn giver for den almindelige navnebruger, typisk på baggrund af helt eller delvis homonymi med andet ordmateriale fra navnebrugerens levende ordforråd under indflydelse af kontekstuelle erfaringer om den betegnede lokalitet (denotatum). Ofte vil man opleve at *tydningen* foregår i en synkron tilgang til sproget, hvorimod *tolkningen* per definition foregår i det diakrone sprogsyn hvor ældre kildeformer af stednavnet og

sproghistoriske udviklinger står i centrum for den professionelle stednavnetolkning.

Kirkenavnet som navn

Bent Jørgensen opridser i en artikel de danske kirkers navne gennem 1000 år (Jørgensen 2002). Her beskriver han hovedformen for en dansk kirkes navn som formelt sekundære navne hvor sognebyens navn danner forled og substantivet *kirke* er artsled (ibid. s. 145). Videre beskriver Jørgensen:

Det følger af den danske bebyggelsesstruktur, at de formelt sekundære navne, som udgør hovedparten af de klassiske kirkenavne, er sammensat med sognebyens navn. De få undtagelser herfra udgøres af de kirker, der er eneste kirke på en ø, f.eks. *Bogø Kirke*, *Femø Kirke*, eller som ligger mere eller mindre alene i et isoleret **og** navnebærende område, f.eks. *Jungshoved Kirke*, *Røsnæs Kirke* (Jørgensen 2002 s. 146).

Det *formelt sekundære navn* må i denne forbindelse forstås som et stednavn der indeholder et andet stednavn (jf. Christensen og Kousgård Sørensen 1972 s. 17-18, 230). Til denne kategori hører altså de fleste danske kirkenavne, eksempelvis *Nordby kirke*, *Skørping kirke* og *Kisserup kirke*. Med ordet *sekundær* underforstås endvidere en kronologi: Selvom rækkefølgen langt fra altid kan påvises i kilderne, må disse navne være dannet til et på navngivningstidspunktet eksisterende stednavn.

Navneforskere har længe diskuteret hvordan man holder propriæt adskilt fra appellativet i tilfælde hvor stednavnet er helt eller delvist gennemsigtigt i sin appellative betydning, for eksempel appellativet *kirke* sat over for det propriale artsled *kirke*. Den såkaldte individualitetsteori siger om propriets indre grammatiske struktur at det ikke kan veksle mellem en situationsbestemt bøjning i bestemt og ubestemt form, for eksempel optræder *Skagen* aldrig i ubestemt form som **en Skage*, for propriæt udpeger altid én og kun én individualitet

(Christensen og Kousgård Sørensen 1972 s. 9-12; Dalberg 1989 s. 36-37). På samme vis kan propriet heller ikke veksle mellem singularis og pluralis (Dalberg 1989 s. 37). I nærværende bidrag bliver der dog ikke plads til at gennemgå alle teoretiske standpunkter, endside bidrage med nye, men diskussionen skal antydes når sagnenes kirkenavne sammenlignes med Jørgensens ovenfor refererede definition af kirkenavnet.

Tre stumme prinsesser

Sognene Ødum, Haldum og Voldum ligger i forlængelse af hinanden nord for Århus, nærmest i en halvcirkel sydøst omkring Hadsten (oplysninger om administrative enheders udbredelse i historisk-geografisk perspektiv stammer fra digdag.dk). Stednavne der i dag har en form på *-um*, giver ofte to muligheder for en etymologisk tolkning: Det kan være et sammensat navn hvor *-um* er en udvikling af efterleddet glda. *hēm* 'ejendom, bebyggelse', eller man kan stå med et substantiv i pluralis dativ (fx Jørgensen 2008 s. 52, 117, 316; jf. generelt Hald 1942). Som det er tilfældet med *Voldum*, kan den ene tolkningsmulighed være svær at udelukke fra den anden: Enten har vi at gøre med sb. glda. *wall* 'jordvold' i pluralis dativ, eller også dette ord som forled og efterleddet glda. *hēm* (Hald 1942 s. 103; DS 18,1 s. 112; Jørgensen 2008 s. 338).

Hvad angår *Haldum* tolker Kristian Hald navnet som en sammensætning af forleddet sb. glda. *hal(l)* 'skråning', og efterleddet glda. *hēm*; han peger også på at en pluralis dativform af samme substantiv er en formel mulighed som han dog argumenterer imod (Hald 1942 s. 70). Anders Bjerrum sandsynliggør derimod i bind 12 af *Danmarks Stednavne* fra 1964 at *-um* i dette navn netop markerer pluralis dativ (DS 12 s. XVII, 32), og Bent Jørgensen fremstiller denne tolkning med stor sikkerhed: *Haldum* er sb. glda. *hall* i betydningen 'sten, klippe' eller 'skråning, skrænt' i pluralis dativ

KIRKENAVNETS FREMKOMST

(Jørgensen 2008 s. 107). Stednavnet *Ødum* tolkes som et sammensat navn med glda. *hēm* som efterled; forleddet er enten sb. glda. *ōth* 'rigdom' eller adj. *øde* (Jørgensen 2008 s. 345; jf. Hald 1942 s. 108-109 og DS 18,1 s. 145).

Men ophavet til de tre navne forklares i sagn trykt hos Evald Tang Kristensen på helt anden vis. Som del af Tang Kristensens klassifikationssystem af sagnmaterialet finder vi i *Danske sagn* overskriften "Jomfruer bygger kirker" (ETK III s. 147 ff.; gentages ETK Ny III s. 110 ff.). Denne dækker over en række sagn hvor (adelige) jomfruer, prinsesser og lignende menes at have bekostet/bygget kirker, og typisk byggede to-tre jomfruer hver sin kirke. De tre sagn ETK III nummer 771-773 fortæller om opførslen, og de to første tillige om navngivningen, af kirkerne i sognene Ødum, Haldum og Voldum. Diskussionerne om stednavnenes etymologiske tolkninger minder meget lidt om disse sagn; tydningsprocessen bærer præg af stor umiddelbarhed, og fortællingerne kredser om årsagen til stednavnets opståen:

Tre prinsesser var stumme, og der blev rådet dem at bygge hver en kirke for at få deres mæle. De havde midler nok dertil og byggede så kirkerne *Ødum*, *Voldum* og *Haldum*. De gav dem navnene, eftersom de var dumme til: *Ødum* 'øde dum'; *Voldum* 'voldelig dum'; *Haldum* 'halv dum' (ETK III nr. 771).

I en variant sigter tydningen kun til elementet *-dum*: "*Ødum*, *Haldum* og *Voldum* kirker skal være byggede af tre søstre, der alle var stumme, og derefter fik bynavnene endelsen *dum* [...]" (ETK III nr. 772). Den tredje overleverede og kortfattede variant indeholder derimod intet navngivningsmotiv (ETK III nr. 773). I det 19. århundredes Jylland har adj. *dum* især indeholdt betydningen 'som ikke kan tale, stum', men den i moderne dansk bedst kendte betydning 'ubegavet, tåbelig og lignende' (Feilberg I s. 217; ODS III sp. 1103-1105; JO, opslag på *dum*) kan også være tænkt ind i sagnet, især hvis

til i ordlyden "var dumme til" skal forstås som en form for 'kvantitativ forøgelse' (se *til* i betydning 35.6 i ODS XXIII sp. 1181) hvilket dog forekommer mindre sandsynligt.

Ordet *øde* benyttes i sagnet adverbielt, men det hænger nok sammen med adj. *øde* i betydningen 'ruineret, forarmet' (ODS XXVII sp. 1438 (betydning 3,2); jf. Feilberg IV s. 1160). At blive økonomisk ruineret i forbindelse med kirkebyggeri, kan sammenlignes med sagnet præsenteret i næste afsnit hvor to adelige søstre bliver fattige efter at have brugt deres formuer på opførelsen af hver deres kirke. Adverbielt benyttes også adj. *voldelig* 'vældig, overmåde stor' (Feilberg IV s. 1084; jf. ODS XXVII sp. 413-414 (betydning 3)) i en graduerende funktion: Prinsessen er meget stum og/eller ubegavet. At være *halv dum* må forstås som 'næsten stum og/eller ubegavet', jævnfør adj. *halvdød* (ODS VII sp. 775).

Først må det bemærkes at *d'*et er stumt i de registrerede udtalegengivelser af stednavnene. *Ødum* udtaltes i 1945-46 [*øm*] (DS 18,1 s. 145), *Voldum* udtaltes i samme tidsperiode [*wOtøm*] (DS 18,1 s. 112) og *Haldum* udtaltes i 1916-17 [*halʌm*] og 1953-56 [*halʌOm*] eller [*halʌm*] (DS 12 s. 32). Sammenholdt med udtalen af adj. *dum*, omtrent *[*dom'*] (baseret på udtalegengivelser hos JO, opslag på *dum*) synes tydingen i sagnet at være sket med udgangspunkt i stednavnenes skriftlige udtryk og ikke udtalen.

Dernæst bemærkes at sagnenes *kirkenavne* ikke stemmer overens med definitionen af kirkenavnet som et formelt sekundært navn. Sb. *kirke* som artsled i et sammensat proprium leder man forgæves efter: I sagnene benyttes ordet entydigt som appellativ hvor det både kan bøjes i pluralis, "kirker", og i pluralis bestemt, "kirkerne". Med andre ord hedder kirkerne i sagnene simpelthen *Ødum*, *Voldum* og *Haldum*, ikke *Ødum kirke*, *Voldum kirke* og *Haldum kirke*. I den anden variant (ETK III nr. 772) er det endvidere specifikt "bynavnene" der fik endelsen "dum". Man

kunne derfor så tvivl om hvorvidt denne variant overhovedet er relevant for nærværende studie.

”Så kan du des lettere kysse min r..”

Under samme overskrift, ”Jomfruer bygger kirker” (ETK III s. 147 ff.), finder man en fortælling om kirkerne i Kisserup og Særløse og navnenes opståen (ETK III nr. 768), begge i Volborg herred på Sjælland. Kirkebyggeri kunne bero på splid, og hårde ord kunne flyve mellem kvinderne:

Der var en gang to adelige søstre, som levede i uvenskab og ikke undte hinanden arv efter sig. Den ene byggede da en kirke; men al hendes formue var gået med, så hun næppe havde klæder til kroppen; derfor kaldte den anden søster hende jomfru *Særkløs*. »Du kan kalde mig, hvad du vil,« svarede hun, »men kirken fik jeg dog færdig.« Nu hedder kirken og sognet efter den *Særløse* (Lejre herred [dvs. Volborg herred]). Den anden søster vilde ikke være ringere og lod også bygge en kirke, hvortil også hele hendes formue gik med, så hun også blev næsten nøgen. Da den første lod hende høre dette, svarede hun: »Så kan du des lettere kysse min r..« Derfor fik kirken og sognet navnet »Kysr..« (i Lejre herred), og det er nu blevet til Kisserup (ETK III nr. 768).

Særløse tydes som et tilnavn på den ene jomfru, ”*Særkløs*”, der sigter til hendes nøgenhed. Just Mathias Thiele (1795-1874) udgav allerede i 1819 en lignende beretning: Særløse kirkes bygmesterinde ville give sin bedste silkesærk til Kisserup kirkes bygmesterinde hvis sidstnævnte blev først færdig med byggeriet; ”Hun, som boede i Særløse tabte, og Byen blev deraf kaldet Særkeløse” (Thiele 1818-1823, Anden Samling, s. 21-22). Med en lignende tydning af stednavnet forklares i et andet sagn hos Tang Kristensen: ”Om *Særløse Kirke* fortælles, at den er bygget af tre Jomfruer, som blev saa fattige, inden de blev færdige, at de ikke en Gang havde det blotte Linned til Kroppen. Derfor fik Byen Navnet

Særkeløse, som efterhaanden er blevet forandret til Særløse" (ETK Ny III nr. 433).

Hertil kommer at stednavneforskeren Bent Jørgensens tolkning faktisk går i samme retning: Ordsemantisk (etymologisk) består stednavnet *Særløse* sandsynligvis af forleddet sb. *særk* '(under)skjorte' og efterleddet adj. *løs(e)*, og i den navnesemantiske tolkning – det vil sige en tolkning af "hvad navnet som sådant betød på det tidspunkt det blev givet" (Jørgensen 2008 s. 204) – foreslår Jørgensen: "Der hvor beboerne mangler særke" (ibid. s. 183). Dermed er der tale om et spottenavn i kategori med *Sengeløse* (ibid.). Tolkningen er senest gentaget af Jørgensen i 2013 (DS 26 s. 153-154). Vi ser altså her en overensstemmelse mellem sagnenes synkrone tydning af *Særløse* og Jørgensens ordsemantiske tolkning af samme: Både sagnfortællerne og navneforskeren identificerer sb. *særk* og adj. *løs(e)*. Den væsentligste forskel består i at Jørgensens navnesemantiske tolkning sigter til et generelt forhold – beboerne i Særløse mangler generelt særke – mens sagnene forklarer årsagen til stednavnets opståen med udgangspunkt i en enkeltstående begivenhed beskrevet i stor detaljerighed.

Det andet navneforklarende element i ovenfor citerede sagn sigter til *Kisserup*. Stednavnet er et almindeligt dansk *torp*-navn hvor det oprindelige efterled glde. *torp* 'udflytter-bebyggelse' ved metatese er udviklet til *-rup*; forleddet er sandsynligvis et nok nedsættende tilnavn glde. **Kithsi* eller **Kithsa* dannet til sb. *kid* (Jørgensen 2008 s. 157; DS 26 s. 164). I sagnet forklares ophavet til stednavnet dog mere farverigt, om end det vulgære sb. *røv* 'anus, bagdel' (ODS XVIII sp. 265) er blevet censureret i anstændighedens navn. Sagnet er trykt efter en skriftlig meddelelse sendt til Tang Kristensen af Christian Weiss i Tingerup ved Hvalsø. Denne håndskrevne meddelelse ligger hos Dansk Folkemindesamling i arkivet DFS 1929/1 ordnet under meddelerens navn, Chr. Weiss, med meddelelsesnummer 256. Her kan det

KIRKENAVNETS FREMKOMST

konstateres at Weiss har stået for censureringen, da han gengiver henholdsvis "r..." og "Kysr- -". Thiele vovede i 1819 kun at gengive at hvis Særløse kirkes bygmesterinde ikke blev først færdig "da skulde den anden gjøre noget, som ikke vel tør nævnes for høviske Øren. [...] [D]en anden Bye blev af det andet Vilkaar kaldet Kisserup" (Thiele 1818-1823, Anden Samling, s. 22). Men meningen er klar nok: Kirken og sognet (og hos Thiele: byen) fik ifølge sagnet navnet *Kysrøv* der senere blev til *Kisserup*. Man må i Christian Weiss' sagn bemærke en udtalt forestilling om en sproghistorisk udvikling indeholdt i ordlyden: "og det er nu blevet til Kisserup".

En sådan tydning hvor et fyndigt eller på anden vis bemærkelsesværdigt udråb forklares indeholdt i et stednavn, genkendes fra en mængde sagn, og det er især blevet behandlet af folkloristen og stednavneforskeren Wilhelm F.H. Nicolaisen i et skotsk og amerikansk perspektiv (fx Nicolaisen 1976 s. 156-158 og 1977a; jf. 1977b s. 24-26 og Danielsen 2013 s. 29). Her fremhæver Nicolaisen eksempler på navngivningsmotivet der af fortæller og tilhører opleves som humoristiske; ovenfor citerede danske eksempel har utvivlsomt fået mange til at trække på smilebåndet. Hertil kommer at navngivningsmotivet er meget urealistisk, og kun under helt særlige, vel nærmest umulige, omstændigheder kunne finde sted (jf. Nicolaisen 1976 s. 157; 1977a s. 2, 11). Et andet eksempel på samme motiv vender jeg tilbage til om lidt.

Igen må man bemærke sagnenes benævnelse af kirkenavnene set i relation til navneforskerens opfattelse af navnetypen som formelt sekundære navne. I første sagn var det "kirken og sognet" der opkaldtes efter den *Særkløse* (*Særløse*), ligesom det var "kirken og sognet" der opkaldtes *Kysrøv* (*Kisserup*), og i den anden variant hos Tang Kristensen var det "byen" der fik navnet *Særkeløse*, ligesom det også hos Thiele i 1819 var byerne der opkaldtes. Der

synes ikke at herske nogen klar distinktion mellem byens, sognets og kirkens navn.

Et guddommeligt fingerpeg

På Stevns i det sydøstlige Sjælland helt ude ved Stevns klint ligger Højerup gamle kirke. Kirkens kor styrtede i 1928 i havet i forbindelse med et klinteskred, men kirken havde på det tidspunkt ikke været benyttet til gudstjeneste siden 1910 (DK Præstø s. 358). Forleddet i bebyggelsesnavnet *Højerup* tolkes som enten bestemt form af adj. *høj* eller en bøjningsform af sb. *høj*, og efterleddet som glda. *torp* 'udflytterbebyggelse' (DS 16 s. 61; Jørgensen 2008 s. 137).

Netop den bemærkelsesværdige placering af den gamle Højerup kirke har medført ophavssagn der forklarer forholdet (se også Danielsen 2015). Thiele udgav i 1817 sine første *Prøver af Danske Folkesagn*. Her trykte han et sagn, som han havde sammensat fra ældre skriftlige og trykte kilder, om en skipper i havsnød der lovede at bygge en kirke på klinten som vartegn til andre hvis han selv undgik faren; hertil hørte også at kirken flytter sig et hanefjed – altså længden af en hanes skridt (ODS VII sp. 855) – ind i landet hver julenat for at undgå nedstyrtning (Thiele 1817 s. 12-13; genoptrykt Thiele 1818-1823, Første Samling, s. 83, og 1843 s. 203). Sagnet blev især landskendt da det indgik i Johan Ludvig Heibergs (1791-1860) skuespil *Elverhøi* der første gang opførtes på Det Kongelige Teater i 1828 (Heiberg 1932 [1828] s. 1, 85-86; jf. DK Præstø s. 358). Hos Tang Kristensen læser vi en variant af dette motiv hvor stednavnet indgår som stedfæste:

En Viking var en Gang i Havsnød uden for *Stevns Klint*, og det saa ud, som han skulde forlise med sit Skib. Men saa bad han til Gud og lovede, at hvis han kunde slippe i Land, saa vilde han bygge ham en Kirke paa det Sted, hvor han kom i Land. Han blev saa kastet ind under Klinten og kom der i Land. Da han ser det, saa udbryder han: »Men Gud, her kan jeg jo ingen Kirke bygge.« Da lød der en Røst til ham, som sagde: »Jo, højere op.« Der oppe paa Klinten byggede han saa

KIRKENAVNETS FREMKOMST

Kirken, og den skal deraf have faaet Navnet *Højrup* [= *Højerup*]. Kirken flytter sig et Hanefjed ind i Landet hver Julenat (ETK Ny III nr. 424).

Kirkens placering fandtes ved et guddommeligt fingerpeg, et mirakel, først fordi vikingen kom i land hvor han gjorde, men i høj grad også ved Guds ordre, "højere op"; et udråb der mindes i selve stednavnet *Højerup*. Tager man kirkers centrale, religiøse funktion i det kristne samfund i betragtning, er det oplagt at selveste Vorherre kan stå bag udråbet der menes indeholdt i kirkenavnet (jf. eksemplet hos Boberg 1962 s. 56). Selvom det navneforklarende element minder om det foregående, hvor jomfruens spydige udråb mentes indeholdt i kirkenavnet, har færre mennesker nok oplevet Guds ordrer som humoristiske. Videre ser man at kirken i det citerede sagn får navnet *Højerup*, ikke *Højerup kirke* eller lignende, så her er kirkenavnet igen en anderledes størrelse end den formelt sekundære navnedannelse beskrevet af Jørgensen.

Kong Ran og bullerne

Randbøl kirke og sogn ligger i Tørrild herred vest for Vejle. I den etymologiske tolkning af *Randbøl* forstås efterleddet som *bøl*, glda. **bōli* i betydningen 'udflyttergård' (DS 8 s. XI, 101; Jørgensen 2008 s. 52, 227). Forleddet bliver i DS 8 fra 1944 tolket som et mandnavn, glda. *Randi* (DS 8 s. 101). Få år efter korrigeres denne tolkning af Frederik Orluf (1869-1954). Han finder i *Danmarks gamle Personavne* kun ét eksempel på et sådan personnavn (DgP 1 sp. 1133) hvorfor han argumenterer for at tolke forleddet som sb. *rand*; denne tolkning passer netop med bebyggelsens placering yderst ude ved Randbøldal (Orluf 1950 s. 111). Samme tolkning gengives senere af Bent Jørgensen (2008 s. 227).

Ved siden af kirken, på selve kirkegården, ligger en stor gravhøj (Fund og Fortidsminder). Allerede i det 17. århundrede forklares i en præsteindberetning til Ole Worm

(1588-1654) hvordan Randbøl kirke skulle være opkaldt efter kong Ran "som di gamle sigir den fordum at hafue ladit bygge oc schall ligge begrafuit i en høj, som ligger tet op til den nøre siide inde paa kirchegaarden" (Præst.Worm I s. 197). Sagn om denne kong Ran findes gengivet flere steder, eksempelvis fortælles noget lignende af Erich Pontoppidan og Hans de Hofman i 1769 (DAtl. V s. 991 note h) og i en præsteindberetning til Oldsagskommissionen fra W. Steenstrup i 1808 (DPI s. 63-64), ligesom Thiele trykker et sagn om kong Ran med henvisning til blandt andet Pontoppidan og Hofmans værk (Thiele 1843 s. 172-173; se også Worsaae 1840-1841 s. 149).

Tydningen af stednavnet *Randbøl* går igen i et sagn der forklarer hvordan stedet for kirkens opførelse blev fundet:

Da man vilde opbygge *Randbøl* kirke, havde man intet held dermed; ti hvad man byggede op om dagen, blev nedrevet om natten. Omsider mærkede man jo nok, at stedet, man havde valgt til byggeplads, var i en eller anden trolds magt, og man blev da nødt til at søge om en anden plads. Til den ende tog man to bøller og slog dem løs om aftenen, og hvor man så fandt dem liggende om morgenen, skulde kirken bygges. De fandtes liggende ved en kjæmpehøj, hvor sagnet beretter, at kong Ran er begravet. På dette sted blev kirken altså bygget, og fik navnet Randbøl efter kong Ran og bøllerne (ETK III nr. 820).

Efterleddet *bøl* i *Randbøl* er udtalenært med sb. *bul(le)* 'tyr' (JO, opslag på *bulle*, jf. opslaget *bøl*; ODS III sp. 101); i det udgivne sagn staves det med *ø*, i pluralis "bøller" og pluralis bestemt "bøllerne". Sagnets motiv kendes fra hele landet og benævnes i Evald Tang Kristensens klassifikationssystem som "De to stude, lam, heste" (ETK III s. 167 ff.; ETK Ny III s. 117 ff.): For at finde stedet for kirkens opførelse sendes typisk to (sammenbundne) stude, okser eller andre dyr af sted, og hvor de første gang lægger sig, skal kirken bygges – et simpelt guddommeligt fingerpeg (Boberg 1962 s. 55-56). I

KIRKENAVNETS FREMKOMST

nye række af Tang Kristensens *Danske Sagn* går motivet igen om Randbøl kirke: "[...] De [bullen] gik saa op og lagde dem ved Kong Rans Høj. Derefter har Sognet Navn, for der kunde de bygge i Fred, og saa blev Kirken sat der. Navnet Randbøl stammer altsaa fra Ran og Bøl" (ETK Ny III nr. 489). Det er altså *sognet* der her navngives. I nær tilknytning til stedsnavnet *Randbøl* nævnes denne kong Ran i flere overleveringer hos Tang Kristensen (jf. Lidegaard 1998 s. 229). Et kortfattet sagn lyder: "Kong *Ran* er begravet lige nord for *Randbøl* kirke på kirkegården. Deraf fik kirken navn" (ETK IV nr. 57). Endelig fortæller en overlevering om en krig mellem kong Ran fra Randbøl og kong Amlet fra Amlund; kong Ran tabte og ligger i højen nord for kirkegården (ETK IV nr. 197).

Højen på Randbøl kirkegård omtales somme tider med stednavnelignende benævnelser; her skal blot gives nogle eksempler: I *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1840-1841 benyttes benævnelserne "Kong Rans Grav", "Kong Rans Höi" og blot "Rans Höi" i flæng (Worsaae 1840-1841 s. 149-151). "Kong Rans Grav" ses hos Pontoppidan og de Hofman i 1769 i *Den Danske Atlas* (DaAtl. V s. 991 note h). Dette værk er en af kilderne til kong Ran-sagnet hos Thiele, og nok derfor gengiver han også benævnelsen "Kong Rans Grav" (Thiele 1843 s. 173). Senere genfindes "Kong Rans Grav" på et kort fra 1950 (Generalstabens lave målebordsblad). Benævnelsen "Kong Rans Høj" benyttes i et af sagnene hos Tang Kristensen (ETK Ny III nr. 489), og den går igen i en lydskriftoptegnelse i en stednavneindberetning fra 1942 i Afdeling for Navneforsknings arkiver (I 1942). På websitet Fund og Fortidsminder i forbindelse med en "museal berejsning" i 1952 benævnes højen også som "Kong Rans Høj" (Fund og Fortidsminder). Endelig benytter Mads Lidegaard benævnelsen "Rans Høj" (Lidegaard 1998 s. 229). Disse vekslende benævnelser på højen vidner på ingen måde om eksistensen af en virkelig, historisk kong Ran; omvendt er benævnelserne utvivlsomt dannet med udgangspunkt i sagnene.

Kong Ran er en sagnkonge der tilsyneladende kun knyttet til Randbøl-egnen, og hans navn må derfor blot være udledt af stednavnet *Randbøl* (jf. Christensen [udateret]). Med udgangspunkt i dette eksempel må man sætte spørgsmålstegn ved hvorvidt sagnfortælleres tydinge af stednavne behøver tage udgangspunkt i associationer til et levende eller kendt ordforråd. Personnavne kan uproblematisk opfindes til lejligheden og tilpasses stednavnet, og tydingen behøver kun tage udgangspunkt i den almindelige erfaring at mennesker bærer navne.

En anden version af motivet med bullerne indeholder en lidt anden tyding af forleddet i stednavnet *Randbøl*. To herremænd ønskede at bygge en kirke, men de var ikke enige om hvor den skulle opføres:

[...] Så en dag kom en stodder til den ene [af de to herremænd], han sagde til manden, at han skulde slå sin bøl ud, den vilde så løbe, men der, hvor den faldt, skulde han bygge kirken. [...] Han ladt den da også fra båsen, og straks den kom ud, tog den til spillende som en kalv, rendte ud i et krat, sprang over en bæk og stak videre i rend op ad en bakke; der faldt den. Manden byggede så en kirke på dette sted og kaldte den Rendbøl. Sognet fik navn derefter, men dette er ved senere omskrivninger blevet til Randbøl (ETK III nr. 819).

Forleddet tydes altså som en skriftlig forvanskning af verb. *rende* 'løbe' (Feilberg III s. 40; ODS XVII sp. 745 ff.) fordi bullen rendte af sted. Kronologien i navngivningen er værd at bemærke: Kirken fik navnet *Rendbøl* (NB! Ikke **Rendbøl kirke*), derefter fik sognet navn derefter, og dette blev senere til det *Randbøl* vi kender i dag. I sagnet udtales altså en forestilling om en slags sproghistorisk udvikling (diakroni), om end tydingen set med sprogvidenskabelige briller er foretaget i henhold til et levende ordforråd (synkroni).

Diskussion og afslutning

De i denne artikel fremstillede sagn har ikke så meget fokus på tydningen af stednavnet men i højere grad på årsagsforklaringen om hvorfor tydningsindholdet blev del af navnet. De navneforklarende elementer er først og fremmest navngivningshistorier der repræsenterer forskellige forestillinger om hvordan stednavne kan blive til, hyppigt med udgangspunkt i enkeltstående begivenheder (jf. Nicolaisen 1976 s. 156-158; (delvist) modsat Danielsen 2013 s. 45, 59). Tydningen af stednavnet kan være nærtstående eller magen til stednavneforskerens ordsemantiske tolkning (jf. Danielsen 2013 s. 43, 59) som det er tilfældet i sagnene om *Særløse*, men sagnene om denne (og Kisserups) kirkes opførelse er i sine detaljerede beskrivelser af enkeltstående hændelser afvigende fra navneforskerens navnesemantiske tolkning hvor Jørgensen foreslår at navnet sigter til et mere generelt forhold på navngivningstidspunktet: en spottende udmelding om at beboerne mangler særke (Jørgensen 2008 s. 283; DS 26 s. 153-154).

Navngivningsmotiverne fremstillet i sagnene kan være mere eller mindre urealistiske; en persons fyndige, bemærkelsesværdige udråb ville næppe blive til det ordsemantiske indhold i et stednavn. De såkaldte imperativnavne, eksempelvis kronavne som *Slukefter* og *Bilidt*, er vel det tætteste man kommer på fænomenet (om imperativnavne se Wohlert 1960). Sagntypen vil endvidere typisk have et skæmtende udtryk: *Kisserup*-sagnet har sikkert fået mange til at trække på smilebåndet. Men det guddommelige udråb "Højere op!" (*Højerup*) har sandsynligvis været ment med en større alvor. Det skal også bemærkes hvordan navnet på sagnkongen *Ran* med største sandsynlighed er udledt af stednavnet *Randbøl*. Navneforklarende sagn kan opstå med udgangspunkt i til lejligheden opfundne personnavne, og egentlig associativ betydning, hvor sagnfortælleren sammenligner stednavnet synkront med sit levende ordforråd, har der

i tilfældet med sagnet om *Randbøl* i udgangspunktet ikke været tale om.

En gennemgående observation er at *kirkenavnet* i de her fremstillede sagn ikke ligner det formelt sekundære navn Bent Jørgensen (2002 s. 145-146) beskriver, hvor sognebyens navn står som forled, for eksempel *Haldum*, og artsleddet er sb. *kirke*. Ordet *kirke* er som artsled helt gennemsligt i sin appellative betydning, "bygning, indrettet og indviet til en kristen menigheds gudstjeneste" (ODS X sp. 358; oprindelig kursivering ophævet), og inden for sagnets rammer optræder ordet *kirke* ofte netop som appellativ. Det er i alt overvejende grad *forleddet* i de formelt sekundære kirkenavne der forklares i sagnene. Man kunne derfor påstå at det ikke er ophavet til *kirkens* navn der forklares, men derimod *sognebyens/områdets* navn, og at den ikke-lingvistisk uddannede sprogbruger simpelthen ikke forstår distinktionen.

Konklusionen forekommer mig dog urimelig. Man må snarere forholde sig til at der inden for rammerne af det her fremstillede sagnmateriale hersker en anderledes opfattelse af kirkenavnet end stednavneforskeren tænker det. Modsat det formelt sekundære kirkenavn, hvor by- eller områdenavnet tænkes ældre end kirkenavnet, har sagnene kirkenavnet som udgangspunkt i en historisk kronologi: Først bliver kirken bygget og denne, sognet og/eller byen bliver navngivet, og herefter opstår det kendte samfund. I denne kronologi gemmer sig ofte tanker om en sproghistorisk udvikling der kan benævnes hvis stednavnets form (*Randbøl*, *Kisserup*) ikke helt passer med den synkrone tyding ("Rendbøl", "Kysrøv"). Set i et bredere perspektiv afslører det en i sagnene kontekstafhængig forståelse af stednavnene som ikke kun lader sig forklare fra forskellige sproglige tilgangsvinkler – eksempelvis *diakroni* over for *synkroni* – men som især er afhængig af vekslende virkelighedsopfattelser hvad angår historisk kronologi, religion, folketro, topografi og så videre.

KIRKENAVNETS FREMKOMST

Flere af de her fremstillede sagn (om Højerup og Randbøl kirker) har floreret i litteratur, topografiske værker og præsteindberetninger, og det kunne påvises af tydingerne af *Voldum*, *Haldum* og *Ødum* var foregået med udgangspunkt i skriftsprog snarere end talesprog. Et øget fokus på fortællingernes ophav uden for de trykte værker, hvor fortælleren, indsamlingspraksis og fortælleomstændigheder bringes i spil, må blive det nødvendige næste skridt i forståelsen af disse navneforklarende sagn(elementer). Dette må dog forblive et oplæg til videre studier.

Litteratur

- Baker, Ronald L., 1972: The Role of Folk Legends in Place-Name Research. I: The Journal of American Folklore, Vol. 85, No. 388, s. 367-373.
- Boberg, Inger M., 1962: Dansk folketradition i tro og digtning og deraf afhængig skik. Udgivet posthumt af Iørn Piø. København. (Danmarks Folkeminder nr. 72.)
- Christensen, Lisbeth Eilersgaard, [udateret]: Kong Rans Høj. Direkte link: <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/vikingetiden-omkring-jelling/kong-rans-hoej/> (sidst set 30/10-2015).
- Christensen [senere Dalberg], Vibeke & John Kousgård Sørensen, 1972: Stednavneforskning 1: Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Dalberg, Vibeke, 1989: Afgrænsningsproblemer i navneforskningen. I: Danske Studier 1989, s. 34-46.
- Danielsen, Martin Sejer, 2013: Mellem stednavn og sagn: Et studie i stednavnes relation til sagn. Upubliceret kandidatspeciale. August 2013. Københavns Universitet. (Kan fås tilsendt som pdf ved henvendelse til forfatteren: martinsejer@gmail.com)
- Danielsen, Martin Sejer, 2015: Højerup Kirke. Månedens navn på navn.ku.dk den 1. maj 2015. Direkte link: http://navn.ku.dk/maanedens_navn/hoejerup_kirke/ (sidst set 30/10-2015).
- DAtl. V = Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, 1769: Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark. Tomus V. København.

MARTIN SEJER DANIELSEN

- DFS 1929/1 = Arkiv hos Dansk Folkemindesamling (Christians Brygge 3, DK-1219 København K).
- DgP 1 = Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under medvirken af Rikard Hornby, 1936-1948: Danmarks gamle Personnavne. Bind 1: Fornavne. København.
- digdag.dk = Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi. Link: <http://digdag.dk> (sidst set 30/10-2015).
- DK + amt = Danmarks Kirker. Under udgivelse af Nationalmuseet siden 1933. København.
- DPI = Christian Adamsen & Vivi Jensen (red.) bistået af Christian Liebing, udg., 1995: Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807: Vest- og Sydjylland. Højbjerg.
- DS + bind = Danmarks Stednavne. Bind 1 ff. Under udgivelse siden 1922. København.
- Ellekilde, Hans, 1944. Indledning: Svend Grundtvigs Sagnindsamling 1843-1883. I: Svend Grundtvig: Danske Folkesagn 1839-83. Første Samling: Danske Naturvætter, s. 7-65. Udg. Hans Ellekilde. København. (Danmarks Folkeminder Nr. 53.)
- ETK + bind + sagnnr. eller sidetal = Evald Tang Kristensen, udg., 1892-1901: Danske sagn, som de har lydt i folkemunde: Udelukkende efter utrykte kilder. Bind I-VI [I-VII]. Århus og Silkeborg.
- ETK Ny + bind + sagnnr. eller sidetal = Evald Tang Kristensen & Johannes Evald Tang Kristensen (fra bind III ff.), udg., 1928-1939: Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde. Ny række. Bind I-VI + registre. København.
- Feilberg + bind = Feilberg, Henning Frederik, 1886-1914: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Bind I-IV. Kjøbenhavn.
- Fund og Fortidsminder = Kulturstyrelsens site Fund og Fortidsminder. Direkte link til opslag om Kong Rans Høj: <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/60213/> (sidst set 30/10-2015).
- Hald, Kristian, 1942: De danske Stednavne paa -um. København. (Universitets-Jubilæets danske Samfund Nr. 333.)
- Heiberg, Johan Ludvig. 1932 [1828]. Elverhøi. I: Johan Ludvig Heiberg: Poetiske Skrifter II, s. 1-125. Udg. Carl S. Petersen. København.
- I 1942 = Stednavneindberetning hos Afdeling for Navneforskning (Nordisk Forskningsinstitut, Njalsgade 136, DK-2300 København)

KIRKENAVNETS FREMKOMST

- S). Udarbejdet af Ella Jensen i 1942 over stednavnene i Daldoover under Randbøl sogn. Topografisk nummer 2327.
- JØ = Jysk Ordbog. Online: <http://www.jyskordbog.dk>. Under udarbejdelse. Red. Ove Rasmussen et al. 26. januar 2015 kan der foretages opslag inden for bogstaverne A-I.
- Jørgensen, Bent, 2002: Kirkens navn. Danske kirkers navne gennem 1000 år. I: Kristendommens indflydelse på nordisk navngivning: Rapport fra NORNA's 28. symposium i Skálholt 25.-28. maj 2000, s. 145-151. Red. Svavar Sigmundsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 74.)
- Jørgensen, Bent, 2008. Danske stednavne. 3. udgave. København.
- Lidegaard, Mads, 1998: Danske høje fra sagn og tro. København.
- Nicolaisen, Wilhelm F.H., 1976: Place-Name Legends: An Onomastic Mythology. I: Folklore, Vol. 87, No. 2, s. 146-159.
- Nicolaisen, Wilhelm F.H., 1977a: Some Humorous Folk-Etymological Narratives. I: New York Folklore, Vol. 3, No. 1, s. 1-14.
- Nicolaisen, Wilhelm F.H., 1977b: Place-Names and their Stories. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala årsskrift 1977, s. 23-29.
- Nyström, Staffan, 2013: Betydelse – referens. Kapitel 2.2. i: Namn och namnforskning: Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1 (2013-02-19), s. 12-14. Red. Staffan Nyström (hovedred.), Eva Brylla, Märith Frändén, Mats Wahlberg & Per Vikstrand. Uppsala. (Webpublikation: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:606610/FULLTEXT01.pdf>, sidst set 30/10-2015)
- ODS + bind = Ordbog over det danske Sprog. Udgivet i 28 bind fra 1918-1956 + 5 supplementsbind fra 1992-2005. København.
- Olrik, Axel, 1921: Nogle grundsætninger for sagnforskning. Udgivet posthumt af Hans Ellekilde. København. (Danmarks Folkeminder nr. 23.)
- Orluf, Frederik, 1950: Stednavnene Hornstrup og Randbøl m.m. I: Vejle Amts Aarbog 1950, s. 103-114.
- Præst.Worm I = Frank Jørgensen m.fl., udg., 1970-1974: Præsteindberetninger til Ole Worm. Bind I: Indberetninger fra Ålborg og Ribe stifter 1625-42. København.
- Tangherlini, Timothy R., 2013: Danish Folktales, Legends, & Other Stories. Seattle & London and Copenhagen. (New Directions in Scandinavian Studies.)

MARTIN SEJER DANIELSEN

- Thiele, Just Mathias, 1817: Prøver af Danske Folkesagn. Kjøbenhavn.
- Thiele, Just Mathias, 1818-1823: Danske Folkesagn. 4 samlinger. Kjøbenhavn.
- Thiele, Just Mathias, 1843: Danmarks Folkesagn. Første Deel. Kjøbenhavn.
- Wohlert, Inge, 1960. Imperativiske Stednavne. I: Ti Afhandlinger: Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum, s. 63-95. (Navnestudier nr. 2.)
- Worsaae, J.J.A., 1840-1841: Undersøgelser af Gravhøie i Danmark. I: Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840-1841, s. 137-163.

SUMMARY

The Origin of a Church Name: Some Thoughts on a Name Explanatory Motif in Evald Tang Kristensen's Published Legends

By Martin Sejer Danielsen

In *Danske sagn* ["Danish Legends"] (1892-1901; 1928-1939), the Danish folklore collector Evald Tang Kristensen (1843-1929) published some legends under the typological headline "Kirkenavnets fremkomst" ["Appearing of the Church Name"]. With the point of departure in my MA-thesis (Danielsen 2013) some theoretical and methodical principles regarding the work with name explanatory legends are introduced, and a qualitative selection of legends explaining the origin of church names are analysed in order to demonstrate how these legends differ from the onomast's understanding of the names. Examples of legends or legend pieces presented in this article are stories of naming processes, and it is shown how the church name as *name* within the legends is quite

KIRKENAVNETS FREMKOMST

different from name researcher Bent Jørgensen's definition of the names as formally secondary compounds.

Martin Sejer Danielsen
Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet
sejer@hum.ku.dk

Flere navn på en gård

Navneskifte i Sunnfjord futedømme 1590–1647

OLE-JØRGEN JOHANNESSEN

Inledning

I denne artikkelen skal jeg redegjøre for et fenomen som er lite drøftet i onomastikken, nemlig navneskifte, med et materiale som er avgrenset geografisk til Sunnfjord futedømme i Sogn og Fjordane fylke (tidligere Nordre Bergenhus amt) og i tid fra 1590 til 1647, i noen tilfeller litt lengre.

Fenomenet navneskifte har hatt liten plass i den onomastiske litteraturen, og de to mest sentrale arbeidene på feltet er Vibeke Dalbergs avhandling fra 1991 *Stednavneendringer og funksjonalitet* og Tom Schmidts artikkel *Problemet navneskifte i eldre norske stedsnavn* fra 2003. Schmidt drøfter inngående den fagterminologien som er brukt for å beskrive og karakterisere dette fenomenet, og han relaterer sitt eget arbeid til Dalbergs analyser og funn. Dels avviser han, dels bygger han ut hennes definisjoner, både når det gjelder hvilke krav som skal stilles til de navn som sorterer under fenomenet, og den funksjonelle inndeling hun stiller opp (Dalberg 1991 s. 199 ff.). Det siste henger sammen med at Schmidt holder seg til eldre norsk materiale. Selv har jeg berørt fenomenet i et arbeid fra 2000 (Johannessen 2000), der jeg har betegnet eksemplene fra jordeboken 1626 som dublettnavn, en term som ikke er helt vellykket om man skal se diakront på fenomenet.

Schmidt (2003) deler sitt materiale inn i to hovedkategorier, totalt navneskifte og partielt navneskifte med underavdelinger (mer om dette nedenfor), og denne inndelingen har jeg funnet brukbar for mitt materiale. Når det

gjelder motivene for navneskifte, har Schmidt systematisert Dalbergs framstilling (Dalberg 1991 s. 177–213), men av hennes oppstillinger ser det ut for at bare kategorien «Upraktisk navnesammenfald eller -lighed» er av interesse for mitt materiale.

Den metodiske og kildemessige tilnærming hos Schmidt 2003 skal kort skisseres. I og med at han undersøker navneskifte i eldre norske stedsnavn, har han lagt Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (NG) til grunn, og «[m]aterialet er hentet ut gjennom frisøk i den maskinlesbare versjonen av NG» (s. 12 ff. og note 10), som er tilrettelagt av Dokumentasjonsprosjektet ved Universitetet i Oslo; <http://www.dokpro.uio.no/>. Gjennom en rekke søkeord/-uttrykk for tilfeller av mulige navneskifter får han fram vel 2000 tilslag; 450 av disse er undersøkt, og han ender opp med et materiale på 59 navn som så legges til grunn for hans analyse.

Min tilnærming til fenomenet navneskifte er annerledes. Utgangspunktet for meg er en serie eksempler, i alt 28, på at en og samme gård opptrer i jordeboken av 1626 med to (eller flere) ulike navn etter et slags fastlagt mønster (se nærmere nedenfor). Deretter er bruken av hvert av de to navnene undersøkt bakover i tid i kilder som strekker seg fra 1590 til 1620, og framover i tid til 1647 (Skattematrikkelen) og i noen tilfeller til 1666 og 1723. En slik gjennomgang har vært tidkrevende fordi kildene har måttet leses i xerokopier av originalene og skrivemåten av navnene ofte varierer fra kilde til kilde. Men eksempler på navneskifte som har funnet sted før 1626 kan vi få fram ved å legge jordebøker og andre kilder kronologisk og systematisk etter hverandre. En håndfull av slike eksempler har jeg redegjort for til slutt i artikkelen.

Kilder

Hovedkilden til denne artikkelen er en jordebok fra 1626. Den er signert fogden Niels Busch og har arkivsignaturen

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

NRA. Stathaldararkivet. D IX eske 5.1. Den omfatter Sunnfjord futedømme og har etter oppsummeringen på slutten å dømme 729 skatteobjekter: 463 helgårder, 166 halvgårder og 100 ødegårder. En gjennomgang av denne jordeboken viser at 28 av disse navnegårdene opptrer med to eller flere navn. Typisk er *Kringle raro Sellimb, Egehoug vel Aspehoug, Bache eller Kleppe, Fosselihen heller Grøfflebach*. Det er ytterst sjelden vi finner slike opplysninger i primærkildene fra denne tiden, og NG XII har heller sjelden med slike opplysninger. Det skyldes framfor alt at denne kilden ikke ble brukt av Oluf Rygh, og jeg kan heller ikke se at utgiveren av NG XII, Albert Kjær, har supplert beleggseriene med materiale fra denne kilden. Når det gjelder etterreformatoriske kilder, benytter Oluf Rygh seg av jordebøker fra 1563 og 1567, nå utgitt i serien Norske lensrekneskapsbøker II og III, mens han fra det tidlige 1600-tallet har brukt to lister, trolig de over Landskatt fra 1603 og 1608 (NRA. Rentekammeret. Bergenhus len pk. 4.2 og pk. 6.3). Videre trekker han inn to yngre kilder, Manntallet fra 1667 og Matrikkelutkastet fra 1723. De tre viktige kildene for Sunnfjord, *Jordebok for Nordhordland og Voss, Sunnfjord og Sunnhordland 1590–1591*, (NRA. Lensrekneskapar. Bergenhus len 1.2), *Jordebok, Sunnfjord 1598–1599*, (NRA. Lensrekneskapar. Bergenhus len 2.6) og *Tiendemanttal* [Sunnfjord]. (NRA. Bergenhus len 2.7), har han ikke benyttet seg av. Fra den første fjerdedel av 1600-tallet flyter de bevarte kildene rikere. Fra Sunnfjord futedømme har vi *Landskatt 1603* (NRA. Lensrekneskapar. Bergenhus len 4.2) og *Landskatt 1608* (NRA. Lensrekneskapar. Bergenhus len 6.3), som Rygh brukte, mens rekken av bevarte jordebøker 1610–1629, rekken av bevarte *Tiendemanttal* 1598–1619 og rekken av lister over *Landskatt* 1616–1618 heller ikke ble ekserpert. Den kilden som i dag går under betegnelsen *Skattematrikkelen 1647*, nå utgitt av Norsk lokalhistorisk institutt i tidsrommet 1969–1978, og som er en særdeles viktig kilde, kom heller ikke med. Det har selvfølgelig sammenheng med

at disse 1600-tallskildene ble betraktet som mindre interessante med hensyn til den etymologiske forklaringen til gårdsnavnene og som kilde til den norske språkhistorien. Likevel er det slik at vi kan finne verdifulle opplysninger i disse kildene som kaster lys over navnehistorien og bosetningshistorien i tidlig nytid, og agrarhistorikere og lokalhistorikere har gjort flittig bruk av dem for å datere gjenopptak av forlatte høymiddelaldergårder og/eller nyrydding av gårder, to fenomen som fant sted i løpet av andre halvdel av 1500-tallet og første halvdel av 1600-tallet.

I denne artikkelen brukes moderne kommunenavn, matrikelnummer som svarer til dem vi finner i NG XII og gårdsnavnformer som stort sett svarer til dem som er brukt i registeret til *Skattematrikkelen* 1647 bind XII.

Strukturen i opplysningene i 1626

Den vanligste strukturen er typen 'x raro y', typisk *Berg raro Wattne*. Dessuten finner vi 'x vel y', typisk *Egehoug vel Aspehoug*, 'x eller y', typisk *Bache eller Kleppe*, og 'x heller y', typisk *Fosselihen heller Grøfflebach*. Videre er det notert strukturer som 'x vel y og z', typisk *Aase vel Knaraas och Nedre Aase* og 'x+x vel y', typisk *Strand med Strandenes vel yttre Strand*. Dessuten finner vi nærmest en hel frase i *Ødeiord under Schaar kaldes Aassen eller Sollås*. Beleggseriene viser også at noen gårder fram til 1626 kan være notert med mer enn to forskjellige navn(eformer) som f.eks. *Aksesetter/ØffreAxe/Settre*.

I de fleste eksemplene (18 tilfeller) er det slik at det ved bruk av *raro* 'sjelden' er navn nummer 2 i strukturen, som er på vei ut av bruk eller allerede er gått ut av bruk som offisielt navn i 1647, men i ett enkelt tilfelle gjelder det ikke. Ved bruk av *vel* 'eller' (4 tilfeller) er det navn nummer 1 i strukturen som blir videreført i 1647, mens det i ett tilfelle er navn nummer 2. Ved bruk av *eller* ser vi at begge navnene er i bruk i 1647, i ett tilfelle navn nummer 2, mens

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

ved bruk av *heller* er det navn nummer 2 som er i bruk i 1647.

Inndeling av materialet

Schmidt (2003) har inndelt sitt materiale slik: Først tar han for seg eksempler med totalt navneskifte, deretter eksemplene på partielt navneskifte. Den sistnevnte inndeles videre i fem undergrupper: bytte av hovedledd, tilføyd hovedledd, bytte av utmerkingsledd, tilføyd utmerkingsledd og bortfalt utmerkingsledd. Opplysningene som kan utleses av jordeboken fra 1626, viser at total utskifting av navn er den langt vanligste typen, men eksempler på ulike typer partielt navneskifte finnes også.

Totalt navneskifte

Tilsynelatende finnes det i alt 18 eksempler på totalt navneskifte, men ved å følge navnene både tilbake i eldre kilder og føre dem framover i tid, vil vi fort se at det kan skjule seg andre forhold også.

Helt klart og tydelig navneskifte foreligger i Førde 97 Kringla (Naustdal sokn). Navneformene fra 1590 og framover til 1620 viser at det eldste navnet må ha vært **Solheimr*, til tross for at lese måten av formen er noe problematisk i 1626. Vi kan se helt bort fra en navneform som har sammenheng med nabogården *Sæla* (gnr. 96), som har egen beleggserie fra 1567 og framover med former som *Sillie* og *Selle*. Men det skal legges til at NGs form (XII s. 335) *Sellend* (1520) fra NRJ (II s. 136) kanskje kan sees som en forløper til 1626-formen, men det er uomtvistelig at formene fra 1590 og videre er *solum* o.l. Det nye navnet henger sammen med *kringle* f. 'rundt eller rundvorent punkt eller område i terrenget'. Kleiveland (1995 s. 689) har ikke observert denne forhistorien, men har funnet navnet i en kilde fra 1617, og det tyder vel på at det nye navnet dukker opp noen år før 1620, og det er Kringla som er navnet på gården i 1647.

Totalt navneskifte har også foregått for Førde 92 Øvrebø (Naustdal sokn). Her er det slik at former som *Øffrebøe* foreligger i 1590-tallskildene, mens *Boenstøll* o.l. finnes i kildene fra første tiår av 1600-tallet. Det kan se ut som om navnene veksler seinere, men opplysningen fra 1626/27 kaster lys over navneforholdene ved å si at *Øffrebøe kaldis gemenlig bonnestoell*. Selv om Øvrebø blir brukt i seinere kilder, er det likevel slik at *Bunnestølen* ifølge Kleiveland (1995 s. 609) er «det vanlegast nytta namnet på garden i bygdemålet», jf. NG (XII s. 335). Daglignavnet er uforklart (ibid.), men Kleiveland (1995 s. 609) refererer en forklaring fra Albert Joleik som tenker seg at utmerkingsleddet først har vært støl for gården Buanes.

Andre sikre eksempler på totalt navneskifte kan vi notere i Førde 65 Ultangen (Førde sokn), der det eldste navnet *Røeruigenn* o.l. er enerådende i 1590-kildene, mens det nye navnet dukker opp 1603 og er belagt 1608. Det gamle navnet er så brukt i kilder fram til 1620, men oppfattes som 'sjeldent' i 1626, og Ultang blir brukt alene i seinere kilder, jf. Før Sund (1992 s. 447). Ultang er en sammensetning av dyrebetegnelsen *ulfr* 'ulv' og *tangi* 'tange', mens utmerkingsleddet i det gamle navnet enten går tilbake på *reyrr* m 'siv, rør' eller 'steinrøys'.

Også for Gaular 36 Mosstadhaugen (Vik sokn) viser de gamle kildene et totalt navneskifte på 1600-tallet. Det gamle navnet på gården har nok vært **Vík*, men det må være gått ut av bruk før 1600, fordi kildene har *Houg* o.l. fra 1603, slik og Timberlid (1998 s. 427), og det er dette navnet som blir brukt fram til 1723, da navnet Mosstadhaugen blir tatt i bruk. Det viser seg at allerede i 1608 er navnet gjengitt i en tilnærmet dialektal form i 1608 *Hoyenn*, i 1626 *Hoigen*, og gården kalles den dag i dag *hå'jen*. Timberlid (1990 s. 230) har ikke observert det gamle navnet, men har med første gangsbelegget fra 1603.

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

Totalt navneskifte finner vi også for Gaular 30 Vindheim (Vik sokn), der gården da den for første gang dukker opp i kildene i 1620, kalles *Fiellet*, et navn som er avleggs allerede ved 1626, da Vindheim er belagt, og det beholdes som offisielt navn framover, jf. Timberlid (1990 s. 156 f.). Det gamle navnet er beholdt gjennom tidene som daglignavn i formen *fjæ'ljje*, jf. NG (XII s. 292), og Timberlid (1998 s. 359) oppgir stedsnavn som *Fjeljevatnet* og *Fjeljeholten* i nærheten av gården, men har ikke med skiftet av gårdsnavnet.

Et tilsvarende forhold viser seg ved Gaular 71 Grøvlebakken (Sande sokn). Det eldste navnet må ha vært **Fosselia* e.l., med et utmerkingsledd som svarer til navnet på nabogården Foss (gnr. 70). Når gården dukker opp for første gang i 1620, er navnet *Grøfflebach ødeiord*, et navn som NG (XII s. 298) antar har sammenheng med at bekken som renner forbi gården, bar navnet **Gryfla*, av *gruvle*, *gryvle* f. 'djup hole i bekk eller elv'. I seinere kilder er det nye navnet vanlig. Timberlid (1990 s. 161, jf. s. 232, 1999 s. 318) har førstebelegget fra 1626.

Den samme type totalt navneskifte viser seg for Gaular 108 Kleiva (Bygstad sokn). Det gamle navnet er *Selleuold* o.l., belagt første gang 1616, men f.o.m. 1626 er *Kleffuen* i bruk, og det er dette navnet som vinner fram i ettertid, jf. Timberlid (2000 s. 305). Det eldste navnet er en sammensetning med benevningen på treslaget *selje* i utmerkingsleddet, og *voll*, mens det nye navnet er gno. *kleif* f. 'kleiv, (veg i) bratt bakke'.

Gaular 100 Undeland (Bygstad sokn) har de eldste beleggene av typen *Underland* fra 1603. Timberlid (2000 s. 231) har notert første belegg fra 1611, mens *Bjørsetter*, trolig det eldste av de to navnene, er belagt 1618 og 1620, oppfattes vel som sjeldent i 1626, og det er navneformer som *Undeland* o.l. som blir det vanlige seinere. Bjørseter oppfattes av Timberlid (1990 s. 210) som et gammelt seter-navn, men hans henvisning til kildene 1598 er ikke påvist. Utmerkingsleddet *bjør-* kan ha flere opphav, se NG (XII s.

318) hvor ulike forslag er presenterte, mens NG (XII s. 301) hevder at det nye navnet må gå tilbake på et **Undirland* 'nedenforliggende, lavt land', jf. Særheim (2001 s. 400).

Fjaler 98 Fuglevatn (Dale sokn) er belagt første gang 1608, og navneformen er *fuleuatten*, jf. Fagerheim og Fagerheim (1976c s. 142). Det alternative navnet er første gang nevnt i 1626, og Fagerheim og Fagerheim har notert *Giøtte* i 1638, men i de offisielle kildene er det *Fuleuatten* o.l. som blir brukt. Her som i flere tilfeller nevnt ovenfor er det alternative navnet brukt som daglignavn, skrevet «Gytten», uttalt *jý'tten*, og betegner «det trange gilet Gyttaskardet» som frå garden går sør mot Solbøvatnet (ibid.), av *gytte* f. som er en dialektform for *gjote* f. (se Norsk ordbok IV sp. 1128). Gården ligger ved Fuglevatn, som også på kartet kalles Jyttavatnet.

Fjaler 119 Heggheim ytre (Guddal sokn) ble lagt for landskyld 1625 og er tydelig utskilt fra gnr 120 Heggheim indre, jf. Fagerheim og Fagerheim (1976c s. 299). Den omtales som *Ytter hegemb ødeiord* i 1618, og det alternative navnet som i 1626 er *Vnder Fieldett*, er bare kjent rundt 1625/26, fordi yngre kilder beholder Heggheim ytre.

Et forsøk på et navneskifte finner vi i 1626 *Strandt medt strandenes vel Yttre strand*. Det gjelder Fjaler 56 Strand nordre (Dale sokn). Fra 1590 og til 1608 er det bare gårdsnavnet *Stranndt* o.l. som er belagt. Verken Strandenes eller tillegget Yttre Strand er notert. I 1647 (Skm 1647 s. 213) heter gården *Strand met Strandenes* og slik er det også 1667 og 1723, jf. Fagerheim og Fagerheim (1976b s. 155, 167).

I en gruppe på tre gårder ser det etter opplysningene i jordeboken fra 1626 ut til å foreligge et totalt navneskifte, men det er tydelige belegg på at det har foregått en prosess som er litt ulik det som gjelder for de navneskiftene som er omtalt ovenfor. Hyllestad 69 Sætre (Hyllestad sokn) er første gang belagt i kildene 1618 i formen *Axesetter*, slik og 1620, og er nok betraktet som en seter til nabogården Akse

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

(gnr. 68); i 1626 heter den *Settre raro Øffre Axsse*, og i 1647 og seinere er navnet *Setre*, jf. Kellmer og Førsund (1993 s. 195).

Et noe tilsvarende forhold kan vi se ved Gaular 107 Myra (Bygstad sokn). Første gang den dukker opp i kildene er i 1615, og den heter *inder shilbreet(?)ødeiord*, slik og 1616, men i 1617 og 1618 er alternativnavnet *Myrrenn* ført opp sammen med det eldste navnet. I 1620 kommer det fram et nytt alternativt navn, *Slothebø*, jf. Timberlid (1990 s. 166, 2000 s. 294). Men i kildene etter 1626 er det *Myren* som er det vanlige.

Førde 83 Vatnelia (Naustdal sokn) ser ut til å ha ligget *under sollemb*, et navn som bare kommer fram i 1620 og jordeboken 1626. Fra og med 1590 og framover til 1608 er gårdsnavnet *Lien* o.l., alltid ført med en bruker som heter Mats. I 1647 har vi fått et tilføydd utmerkingsledd *Vatne* etter nabogården *Vatne* (gnr. 82), men daglignavnet er *ma'ssli*, et navn som ikke er skriftfestet i kildene, men som nok henger sammen med den første kjente brukeren på gården, jf. Kleiveland (1995 s. 443).

Ytterligere ett eksempel på et blandet navneskifte gjelder Naustdal 121 Berget og 122 Svoa (Naustdal sokn). I 1598 finner vi to brukere *Paa Watten*, i 1603 er den ene lokalisert til *Med Wattn*, den andre *ind med Wattn*, i 1608 er navneformen *Meduatten* og 1618 *Wattne*. Formuleringen *Watne eller Berg* finner vi i 1620 og *Ber(ri)g raro Wattne* 1626 og 1626/27. Men 1626 er det en egen selvstendig notering for en gård *Meduatten* til forskjell fra den med dobbelnotering. I 1647 (Skm 1647 s. 197) finner vi bare *Mituatten*, Berget er forsvunnet. Det sistnevnte navnet finner vi først igjen i 1667 og seinere, mens *Meduatten* får navnet *Svoa* på 1800-tallet ifølge Kleiveland (1997 s. 400).

Bytte av utmerkingsledd

Et eksempel på at utmerkingsleddet er byttet ut, men hovedleddet er beholdt, finnes i Gaular 91 Båtevik (Bygstad

sokn). Gården er belagt 1590 med navnet *Pusseuigen*, et navn som også er med 1598 T og 1598 J. Nytt navn *Baadeuig* dukker opp 1603, men i 1608 er det eldste navnet på plass igjen, og er med i 1618 og 1620. Men i 1647 er det *Baadeuig* som brukes, og slik er det i de offisielle kildene seinere, jf. Timberlid 1990 (s. 166, 2000 s. 98). Et Pusevik finnes i Kinn 23, under Tirdalen i Kinn i 1647 (Skm 1647 s. 163).

Et tilsvarende forhold er notert i Gaular 51 Kjelstad nedre (Vik sokn). I kildene dukker denne gården opp under formen *Tierrestad* i 1611 og videre 1612, 1615, 1616, 1617, 1618, 1620. Det nye navnet *Kielstad* dukker opp som parallellnavn i 1626 og brukes i 1647 (Skm 1647 s. 229) og i seinere kilder, jf. Timberlid (1990 s. 159) som har førstebelegg 1615. Timberlid (1998 s. 693) har et førstebelegg fra 1610. Gården må ikke forveksles med Gaular 29 Kjelstad øvre som hørte til Munkelivs gods, og som har en sammenhengende beleggserie fra 1590 og framover. Det nye navnet tolkes som et *-staðir*-navn med mannsnavnet *Ketill* som utmerkingsledd, mens utmerkingsleddet i det gamle navnet ifølge Timberlid (1998 s. 691) kan tenkes å ha sammenheng med at de hadde tjærebrenning som en del av næringsgrunnlaget på gården.

Tilsynelatende foreligger det utskifting av utmerkingsledd for Gaular 4 Kyrkjelia (Vik sokn). Gården er første gang nevnt i 1616 med navneformen *Birchedall*, fra 1615 og framover blir den notert som *Birchelj* eller *Myrren* o.l., mens den i 1626 skrives som *Kirchelj raro Birchelj*. I 1647 (Skm 1647 s. 230) og seinere kilder er den kalt *Kirchelij*, og det skal ha sammenheng med at gården er ryddet av Hestads utmarker, jf. Vingaard (1932 s. 11), Timberlid (1990 s. 154, 231, 1998 s. 45).

Tilføyd utmerkingsledd

Hyllestad 24 Solås (Øn sokn) er belagt første gang i 1626 og omtales som *Ødeiord vnder Schaar kaldes Aassen eller*

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

Sollaas, i 1647 (Skm 1647 s. 158) er navnet *Solaas*, og tilsvarende i seinere kilder. Men ifølge NG XII (s. 228) er daglignavnet *Åsen*, jf. Kellmer og Før Sund (1993 s. 48).

Gaular 83 Høgelia (Sande sokn) dukker opp i kildene først 1626 og da med formuleringen *Høgelhj raro Lien*, og en tilsvarende formulering finner vi i 1626/27, men i 1647 (Skm 1647 s. 234) er den kalt *Høgelij* og slik også i seinere kilder. Men etter NG (XII s. 299) er daglignavnet *Lia*, jf. Timberlid 1990 (s. 163, 1999 s. 548).

Førde 56 Etreliia (Førde sokn) er første gang notert i kildene i 1626 og omtalt som *Elterlien raro lien*. I 1647 (Skm 1647 s. 187) er navnet *Elterlien*, og tilsvarende former finner vi i seinere kilder. Før Sund (1990 s. 438f.) mangler omtale av navneskiftet. Rygh (1904 s. 41) tenker seg at utmerkingsleddet har sammenheng med elvenavnet *Elptr*, mens NG (XII s. 329) heller vil se elvenavnet *Eitra* i utmerkingsleddet.

Bortfall av utmerkingsledd

I Fjaler 37 Hauge (Holmedal sokn) foreligger det ifølge NG (XII s. 269) en beleggserie som går tilbake til 1520 (NRJ II s. 143). I 1590 og 1598 er navneformen skrevet *Morhoug*, i 1603 *Morhouff*, men i 1608 *Houge*. Det gamle navnet er notert i 1620 i formen *Moerhoug*, mens gården er oppført med parallellnavn i 1626, og i 1647 (Skm 1647 s. 210) og seinere kilder er navnet *Houge*, jf. Fagerheim og Fagerheim (1976a s. 399f). Skrivemåten i 1626 *Hoye* er nær opp til den talemålsformen som brukes i dag, jf. NG (XII s. 269).

Et noenlunde likt bortfall av utmerkingsleddet finner vi i Jølster 38 Åsen (Helgheim sokn). I 1590 og 1598 er navnet *Knaraass*, men 1603 og 1608 heter gården *Aasse*. NG (XII s. 313) har et *Knaraas* (1608), men belegget har ikke latt seg finne igjen. Joleik (1967 s. 415) har notert denne vaklingen i navnebruken, men uten en fyldig referanse. Fra 1647 (Skm 1647 s. 205) og framover er det den usammensatte formen som er den vanlige.

Noen spesielle eksempler

Førde 137 Aspehaugen (Naustdal sokn) har en ganske spesiell navnehistorie. Gårdens eldste navn er *Neffuermyr* o.l. fra 1590 til 1615, fra 1616 til 1620 omtales den som *Neffuermyr* eller *Espehoug*, altså med en spire til totalt navneskifte. Men i 1626 er det oppgitt *Egehoug* vel *Aspehoug*, der det foreligger et bytte av utmerkingsleddet, og det samme gjelder 1626/27. I seinere kilder er navnet *Espehoug* o.l. Det skal føyes til at NG (XII s. 344) har ført opp *Neffuermyr* blant de forsvunne navnene i Naustdal. Den antatte lokaliseringen er riktig, men at det her foreligger et navneskifte har utgiveren ikke vært klar over. Det eldste navnet antas å ha *næfr* f. 'never, bjørkenever' i utmerkingsleddet, men tilsvarende sammensetning med *myr* er ikke kjent.

I 1626 finner vi formuleringen *Bache eller Kleppe*, i 1626/27 finner vi *Bache raro Kleppe*. Belegget gjelder Naustdal 142 Bakken og 143 Kleppe (Naustdal sokn), og det virker som kildene betrakter det som en og samme gård. Men for Bakke har vi en beleggserie fra 1603, 1608, og for Kleppe går serien tilbake til 1563 (NG XII s. 342), og det viser oss at vi har med to selvstendige navnegårder (skatteobjekter) å gjøre. I 1647 (Skm 1647 s. 194) opptrer enheten som *Kleppe och Bache*, slik og i 1667 og 1723. Kleiveland (1997 s. 706, 716) opplyser at Bakke var underbruk til Kleppe, jf. NG (XII s. 342). Eksempelet *Finneland*[!] eller *Echre* 1626 og *Echre raro Femmeland* 1626/27 gjelder en part på 2 pund smør som ligger i Naustdal 127 Fimland (Naustdal sokn). *Fimland* har en beleggserie som strekker seg fra middelalderen, mens *Eckre* ser ut til å være atskillig yngre. Det er mulig at det er denne parten/gården som skjuler seg under navneformen *Inder femmeland* i 1603, men i 1612 omtales parten som *Fimmeland* eller *Eckre*, slik og 1616, 1617, 1618, *Femmeland* heller *Eckre* i 1620. I 1647 (Skm 1647 s. 191) finner vi ikke *Eckre* igjen. Det er bare *Femmeland* som er

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

notert, men de 2 pund smør som nå hører til kongen, tilsvarende de 2 pund smør som tilhørte Stictens gods tidligere. Parten skjuler seg bak bruksnavnet *Øyjorda* (bnr. 3), se Kleiveland (1997 s. 460, 474) og bruksnavnet *Øvre Ekrene* (bnr. 4), som riktig nok hadde en annen eier i 1647. Det siste bruksnavnet er vel en refleks av det gamle *Echrum* o.l. (jf. *ibid.* s. 477). NG (XII s. 344) har notert belegget fra 1603 blant forsvunne navn i *Førde*, men antar feilaktig at det er et bruk under *Horstad* (gnr. 105).

En annen notering i 1626 som volder bry, er *Jøchellstadt vel Sande*. Det er åpenbart at den gjelder Jølster 1 Juklestad (Helgheim sokn), men det er uklart hva *Sande* sikter til. Joleik (1967 s. 98) tenker seg at det faktisk er det gamle navnet på Juklestad, men det kan kanskje være en feilskrivning for nabogården Sandnes. Juklestad har en sammenhengende beleggserie i kildene fra 1567 og fram til 1608, men den mangler i 1647 (Skm 1647) og er underbruk av Sandnes i 1667 og 1723, se NG (XII s. 309). Sandnes på sin side har en beleggserie fra 1603, og den er med i 1647 (Skm 1647 s. 207).

Et eksempel som gjelder Fjaler 62 Torset (Dale sokn), viser både skifte av hovedledd og skifte av utmerkingsledd. Gården er nevnt i BK med navneformen *Torsætre*, men dukker først opp i kildene igjen i 1590 i formen *Tørisbøø*, slik og 1598; i 1603 er det skrevet *Torsetter*, i 1608 *Thørringsbøe*, deretter i 1610 i formen *Thørrisbøen*, i kildene fra 1611, 1612, 1615, 1616, 1617, 1618 og 1620 skrives den *Thør(r)isbøe*. I 1626 finner vi *Toersetter raro Tørisbøe*, med varianten *Thordsetter raro Tørrisbøe* i 1626/27, og i 1647 (Skm 1647 s. 217) er *Torsetter* notert med liknende former i seinere kilder, jf. Fagerheim og Fagerheim (1976b s. 215).

I dette materialet har vi funnet 15 eksempler på totalt navneskifte, mens de øvrige 13 eksemplene er fordelt noe ulikt. Partiell navneskifte med bytte av utmerkingsledd har vi registrert to ganger, med tilføydd utmerkingsledd tre ganger og

med bortfalt utmerkingsledd to ganger. Videre foreligger det eksempler på totalt navneskifte som utskifting av utmerkingsledd i eksempelet Nevermyr/Espehoug/Aspehoug, og i eksempelet Birchedal/Birchelid/Myhren/Kirckeli ser vi at det foreligger totalt navneskifte, bytte av hovedledd og bytte av utmerkingsledd. Dessuten er der ytterligere fire eksempler på navneskifte som ikke helt lar seg rubrisere.

Nå viser det seg at i hele sju tilfeller, altså i en fjerdedel av materialet, overlever det gamle navnet som daglignavn på gården eller gårdparten, i NG ofte betegnet «kalles». Det gjelder Naustdal 92 Øvrebø som kalles *bunnestølinjn*, Gaular 30 Vindheim som kalles *fjeljlje*, Fjaler 98 Fuglevatn som kalles *jý'tten* og Naustdal 83 Vatnelia som kalles *ma'ssli*. Til disse eksemplene kan vi legge Gaular 36 Mosstadhaugen som kalles *há'jen*, Hyllestad 24 Solås som kalles *á'sen*, *ao'sen*, mens det i Gaular 83 Høgelia finnes både daglignavnet *hø'gelia* og *lia*. Dette viser vel at noen navneskifter resulterte i «papirnavn» som ble brukt og som fremdeles brukes i offisiell sammenheng, mens det gamle navnet, overlevert i muntlig bruk i nærområdet og av generasjoner av brukere, er bevart fram til i dag.

Tidspunktet for navneskifte

Vi merker oss at typen opplysninger om at en og samme gård har to navn, begynner å opptre i kildene første gang notert rundt 1611/1612, og foreligger i noen eksempler fram til 1620, og da av typen 'x raro y'. Men det er også notert en del tilfeller der navneskiftet kan konstateres ved at et nytt navn dukker opp, og det antatt gamle navnet kommer opp som parallellnavn i 1626. De aller fleste eksemplene på denne typen navneskifter finner vi i 1603. Likevel er det slik at halvparten av eksemplene av typen 'X raro/vel/eller Y' er notert første gang i 1626.

Hvorfor navneskifter?

I det gjennomgåtte materialet kan det se ut som det fantes en tendens til navneskifte, fordi det på dette tidspunktet fantes en eller flere gårder med samme navn i Sunnfjord futedømme. Eksempler som peker i den retning, er Rørvik, som er et eldre navn på Ultang, der det i samme prestegjeld finnes en gård med det samme navnet og ytterligere en i Vevring sokn. Det samme kan vi se i Pusevik, eldre navn for Bodevik, og Pusevik finner vi også i Kinn sokn. Bjørseter, et eldre navn for Undeland, er også navnet på en gård i Jølster, og Sellevold, eldre navn for Kleiva, finnes også i Øn sokn og Askvoll sokn. Det partielle navneskiftet fra Ås til Solås i Øn sokn kan tenkes å være gjort for å forhindre sammenblanding med to andre gårder i Hyllestad prestegjeld, nemlig gnr. 65 og gnr. 93. Dessuten finnes det i en rekke andre gårder i Sunnfjord som har navn som Ås, Åse, Åsane o.l. Partielt navneskifte med tilføyd utmerkingsledd finner vi i Lien, som blir til Eiterleien, og Høgeli, som erstatter Lien.

Men det finnes også eksempler på at noen gårder får navn som allerede er i bruk i området. Mest iøyenfallende er Myra, som erstatter Indre Skilbrei, det finnes minst fire ganger i futedømmet, og navnet Vindheim, som erstatter Fjellet, finner vi også i nabogjeldet. Den gården er nok en gammel høymiddelaldergård, det framgår av beleggserien i NG (XII s. 266). Videre kan vi notere at det samme trolig foreligger i Kjelstad, som erstatter Tierestad. Kjelstad er også brukt på en større og tydeligvis eldre gård i samme sokn. Selv om NG (XII s. 295) hevder at betoningen er forskjellig i de to navnene, føres de tilbake til et mannsnavn *Ketill* som utmerkingsledd.

Hvem eiet disse gårdene?

Eiendomsopplysningene i 1626 viser at hele 17 av gårdene går under betegnelsen «Stickstens gouds», det vil sige at dette er gammelt middelaldergods som lå under biskopen i Bergen, og som sekularisert ble holdt sammen som en egen

godsmasse på kongens hånd etter reformasjonen. Til Munkelivsgodset ligger to parter, til Allehelgensgodset en part, til Apostelgodset en part, mens fire parter lå til lokale kirker og prestebord. Gammelt middelaldersk kongegods, i kilden omtalt som «Cronens gods», er notert ved en gård. Bare en gård er i sin helhet bondegods.

Hvor store var disse gårdene?

I kilden fra 1626 går det klart fram at vi i hovedsak har å gjøre med de minste gårdene rundt om i bygdene. For to gårder mangler det opplysninger om laupstallet, og 22 gårder har laupstall på 1 laup eller mindre, fordelt slik: 6 gårder har laupstall på 1 pund (24 smørmerker), 4 gårder har laupstall på ½ laup (36 smørmerker), 7 gårder har laupstall på 2 pund (48 smørmerker), 3 gårder har laupstall på 2 ½ pund (60 smørmerker), og 2 gårder har laupstall på 1 laup (72 smørmerker). Bare 4 gårder/gårdparter har laupstall på mer enn 1 laup.

Hvor lå disse gårdene?

Vi finner en tilsynelatende konsentrasjon av disse gårdene i Naustdal sokn. Der lå hele fjerdeparten av alle (7 av 28), og brorparten av dem lå oppover i Naustdalen. I hhv. Vik sokn og Bygstad sokn finner vi fire gårder/gårdparter, i Dale sokn tre gårder/gårdparter, i hhv. Førde sokn, Helgheim sokn, Sande sokn og Øn sokn to gårder/gårdparter, og i hhv. Gud-dal sokn og Holmedal sokn finner vi en gård/gårdpart. Med andre ord er det tydelig at hovedtyngden ligger i midtre og indre deler av Sunnfjord.

Men den lokale plasseringen av disse gårdene er også interessant. Svært mange ligger i utkanten av bygdene/kirkesoknene, mange langt fra de gamle bygdesentrene, f.eks. kirkestedet, og ofte er det slik at de ligger høyt til fjells, noen så høyt som 250 til 350 meter over havet.

Hvordan kom disse gårdene og deres navn til?

Det bygdelaget som strekker seg fra Skilbreivatnet og nordover til Langelandsvatnet, omfatter fire navnegårder i dag: Skilbrei, Myra, Kleiva og Langeland. Alle disse gårdene hørte til Stictens gods i 1626, og det indikerer at hele området tilhørte biskopen i Bergen i middelalderen. (At Langeland het Langesetter fra den dukker opp i kildene 1615 og fram til 1647, viser at bytte av hovedledd også kan foregå midt på 1600-tallet.) Det er åpenbart slik at Skilbrei er «modergården» i grenda. Den er med all sannsynlighet en middelaldergård, noe som også navnebeleggene fra 1563 og 1567 underbygger, og den har høyest landskyld av de fire gårdene. I «eiervaldet» til Stictets gods ryddes så Myra (første gang kalt Øvre Skilbrei) i 1615, Langeseter 1615 og Kleiva (som tidligere bar navnet Sellevold) i 1615. Riktig nok er der en viss skilnad i landskylden på disse nye gårdene, Myra og Langeseter er på en halv laup, mens Kleiva er på ett pund. Som navn på de nye gårdene finner vi to deappellativer, Myra og Kleiva, mens det tredje, Langesetter (seinere Langeland), muligens indikerer en seterfunksjon for modergården.

Et annet bygdelag i samme kirkesokn viser et tilsvarende forhold. Fra Haukevatnet og vestover langs nordsiden av Gaula ligger det i dag fire gårder på rekke og rad som i 1626 hørte til Stictens gods; det gjelder Fossevik, Foss, Grøvlebakken og Lia. Det er utvilsomt slik at Foss er den gamle opphavsgården i bygdelaget. Den er belagt på 1520-tallet og 1563, og det indikerer at den har vært i bruk i høymiddelalderen. Fossevik er belagt tidligst 1603, men det er de to østligste gårdene som er spesielt interessante for oss. Den som opprinnelig ble kalt Fosselien, får et totalt navneskifte til Grøvlebakken, og på den måten blir antall gårder som inneholder appellativet *foss* redusert, og neste gård, som ser ut til å ha båret navnet Lien, får tilføyd et utmerkingsledd.

Tillegg og perspektivering

Denne lille undersøkelsen har hatt Jordeboken fra 1626 som utgangspunkt, og de 28 eksemplene der kilden oppgir to eller flere navn på en og samme gård/gårdpart, har så blitt fulgt bakover i tid til 1590 i de overleverte kildene. Fra det tidspunktet og fram til 1626 er de aller fleste jordebøkene gjennomgått, men det omfattende materiale fra de overleverte tiendemanntallene er ikke trukket inn. Det må likevel understrekes at selve fenomenet navneskifte, totalt eller partielt, slik det kommer til uttrykk i dette området, ikke er fullstendig undersøkt. Jeg har imidlertid underveis kommet over en del eksempler der to eller flere navn på samme gård/gårdpart ikke er notert i 1626, men i eldre kilder, og det viser vel at navneskifte som fenomen har foregått før 1626. Opplysningene nedenfor indikerer nemlig at navneskifter har foregått fra tidlig 1600-tall, men eksempelsamlingen er ikke nødvendigvis fullstendig. Sammen med slike eksempler er det og notert eksempler på navneskifter som finner sted etter 1626.

Kinn 114 Grepland (Bru sokn) har formene *Groufflen* 1608, 1610, 1611. 1612, mens *Grepland* foreligger 1603 (NG XII s. 371) og i kildene fra 1615 og framover.

Vevring 24 Seljevoll (Vevring sokn) kalles i 1611 *Sellevig*, i 1615 *Sellevold*, i 1620 *Sellesetter*, altså partiell navneskifte av hovedledd, før *Sellevold* etablerer seg fast.

Jølster 24 Lyngstad (Helgheim sokn) kalles i 1603, 1608, 1618 og 1620 for *Liunghoug* o.l., men fra 1626 er *Lyngstad* fast etablert.

Fjaler 55 Holmeli (Dale sokn) er i 1626/27 notert med *Holmelj raro holmgaard*, men altså ikke året før, da heter den bare *Holmgård*. NG (XII s. 272) har under tvil ført opp belegget *Holmunggaard* 1603 under denne gården, og det støttes av belegg på *Holmegaard* o.l. fra 1616 og framover.

Førde 35 Haugen (Førde sokn) har navnet *Hougen* 1603 og 1608 (se NG XII s. 326), men i 1611 og 1612 kalles en

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

del av den *Indre houg eller Eghiland*. Det siste navnet ser ikke ut til å slå igjennom.

Førde 53 Refsdalen (Førde sokn) heter *Refshammer* 1603 og 1608 (se NG XII s. 328), og dette navnet er notert i 1620 og 1626, mens det nåværende navnet *Refsdal* er belagt 1647 (Skm 1647 s. 188).

Førde 64 Kirketeigen (Førde sokn) har et gammelt navn *Lijd*, notert i 1612, men fra 1615 til 1620 omtales den som *Lied eller Kircketeig*. Det siste navnet er enerådende fra 1626 og framover.

Naustdal 110 Bjørkeflåten (Naustdal sokn) er notert som *birchflott kaldis och undertiden lille løtoft* i 1626/27, men bare *Birchflott* i 1626. *Lille løtofft* o.l. er notert som alenenavn på gården fra 1608 og framover.

Naustdal 119 Slettemarken (Naustdal sokn) som fra 1626 og framover har dette navnet, registreres i kildene f.o.m. 1610 til 1620 som *Ødemarch eller Slettemark* o.l. NG (XII s. 339) har belegget *Slettemarck* fra 1603.

Eksemplene fra hoveddelen av denne undersøkelsen og de siste tilleggseksemplene viser at navnetradisjonen for en del mindre gårder i dette området virker labil. Det har selvfølgelig ikke vært mulig å foreta en kildekritisk undersøkelse av disse kildenes innbyrdes avhengighetsforhold, altså om og eventuelt i hvilken grad de er eller kan være avskrifter av hverandre. Men en rask gjennomgang av NG XII viser at det ikke er et uvanlig forhold i Sunnfjord at det offisielle gårdsnavnet (matrikelnavnet, navnegårdsnavnet) ikke stemmer overens med det som blir oppgitt i NG XII som gårdens daglignavn. Denne siste fase av gjenrydding og nyrydding av gårder i området har trolig vært så pass intens at det i slutfasen har vært nødvendig med en «opprydding» også av gårdsnavnene, ikke av navnene på de eldste gårdene, man blant navnene som ble tatt i bruk blant de yngste gårdene, enten det var gjenryddinger eller nyryddinger.

Vedlegg: Materialoversikt

Hvert oppslag nedenfor inneholder moderne kommunenavn, matrikelnummer som svarer til dem som er brukt i NG XII, og moderne navnegårdsformer som stort sett svarer til dem som er brukt i registeret til Skattematrikkelen 1647 bind XII. Deretter er navneformene stilt opp i kronologisk rekkefølge.

Naustdal 97 Kringla (Naustdal sokn). 1590 *Sollum*, 1597 *Sollum*, 1603 *Solim*, 1608 *sollum*, 1618 *sollumb*, 1620 *Soelumb*, 1626 *Kringle* raro *Sellemb*, 1626/27 *Kringle* eller *Sollumb*, 1647 (Skm 1647 s. 195) *Kringle*.

Naustdal 92 Øvrebø (Naustdal sokn). 1590 *Øffuerbøe*, 1598 L *Øffuerbøen*, 1598 J *Øffuerbø*, 1603 *Boenstøll*, 1608 *Bonestøell*, 1618 *Øvrebø*, 1626 *Bundestoell* raro *Øffrebø*, 1626/27 *Øfrebøe kaldis gemenlig bonnestoell*, 1647 (Skm 1647 s. 198) *Øffrebøe*. Det er uklart hvilken kilde Rygh har hentet belegget *Øffuerbøe* 1608 fra.

Naustdal 137 Ospehaugen (Naustdal sokn). 1590 *Neffuermyr*, 1598 T *Neffuer Myer*, 1598 J *Neffuer myer*, 1603 *Neffuermyer*, 1608, *Neffuermyer*, 1612 *Neffuermyer*, 1615 *Neffuermyer*, 1616 *Neffuermyer* eller *Egehoug*, 1617 *Neffuermyr* eller *Espehoug*, 1618 *Neffuermyr* eller *Espehoug*, 1620 *Neffuermyr* eller *Espehoug*, 1626 *Egehoug* vel *Aspehoug*, 1626/27 *Eggehoug* eller *Aspehoug*, 1647 (Skm 1647 s. 196) *Espehoug*.

Naustdal 142 Bakken 143 Kleppe (Naustdal sokn). *Klepp/Kleppe* er belagt fra 1563, 1567, 1590, 1598 T, 1598 J, 1603, 1608, 1618, 1620. *Backe* er belagt som selvstendig enhet 1603, 1608. 1626 *Bache* eller *Kleppe*, 1626/27 *Bache* raro *Kleppe*, 1647 (Skm 1647 s. 194) er partene oppført under navnet *Kleppe* och *Bache*.

Naustdal 127 Fimland (Naustdal sokn). 1626: *Fennelandt* [!] eller *Echre*. Det første navnet har en beleggserie som strekker seg fra BK til 1598. I 1603 dukker *Eckrum* opp i rekkefølgen mellom *Femmeland* og *Theige*, og i 1608 føres *Eckerum* opp etter *Fimland*. Det er åpenbart at de to navnene hører til på selvstendige gårder. Men 1612 er

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

beleggserien *Fimmeland* eller *Eckre*, 1616 *Fimmeland* eller *Eckre*, 1618 *Femmeland* ell[er] *Ekre*, 1620 *Femmeland* heller *Eckre*, 1626/27 *Ehre*[!] raro *Femmeland*. I 1647 er bare oppført *Femmeland* (Skm 1647 s. 191), men de to pund smør som kongen eier i *Femmeland*, må åpenbart være de som er kalt *eckrum* i kildene.

Naustdal 121 Berget (Naustdal sokn). 1598 *Watten*, 1603 *Med Watten, ind med Watten*, 1608 *Meduatten*, 1618 *Wattne*, 1620 *Watnne eller Berig*, 1626 *Berge* eller *Wattne*, 1626/27 *Berrig* raro *Wattne*, 1647 (Skm 1647 s. 197) *Mituatten*. (Nå heter gården Svåa.)

Naustdal 83 Vatnelia (Naustdal sokn). 1590 (Madtz i) *Lien*, 1598 J (Matz ij) *Lienn*, 1598 T (Matz ij) *Lienn*, 1603 (Mads i) *Lhien*, 1608 (Madtzs i) *Lien*, 1620 *Lhien* vel *wnder Soelemn*, 1626 *Lien* vel *under sollemb*, 1647 (Skm 1647 s. 198) *Watnelien*.

Førde 65 Ultangen (Førde sokn). 1590 *Røeruigenn*, 1598 J *Røerwighen*, 1598 T *Røeruigenn*, 1603 *Ultang*, 1608 *Wiltanndt* [!], 1618 *Røruigh*, 1620 *Røeruigenn*, 1626 *Wltang* raro *Røeruigenn*, 1626/27 *Ultang* raro *Reruig*, 1647 (Skm 1647 s. 187) *Wltang*.

Førde 56 Etreliia (Førde sokn). 1626 *Ellterlien* raro *Lien* (Allehelgensgods). 1647 (Skm 1647 s. 187) *Elterlien*.

Jølster 1 Juklestad (Helgheim sokn). 1626 *Jøchullstadt* vel *Sande*. Navnet Jøkulstad har en sammenhengende beleggserie fra 1567 og fram til 1608 etter mine kilder. Gården Sandnes er notert 1603 *Sanndnes*, 1608 *Sanndnes*. I 1647 er ikke Jøkulstad notert, men bare Sandnes. Etter NG (XII s. 309) er Juklestad underbruk til gnr. Sandnes i 1667.

Jølster 38 Åsen (Helgheim sokn). 1590 *Knaraass*, 1598 J *KnarAass*, 1603 *Aasse*, 1608 *Aasse*, 1626 *Aasse* vel *KnarAass och Nedre Aasse*, 1647 (Skm 1647 s. 205) *Aasse*.

Gaular 51 Kjelstad nedre (Vik sokn). 1611 *Thierestad*, 1612 *Thierrestad*, 1615 *Thierestad*, 1616 *Thierestad*, 1617 *Thierestad*, 1618 *Tierestad*, 1620 *Thierestad*, 1626 *Kielstadt*

OLE-JØRGEN JOHANNESSEN

raro *Thierestadt* (!), 1626/27 *Kielstad* raro *Thierestad*, 1647 (Skm 1647 s. 229) *Kieldsta*.

Gaular 4 Kyrkjelia (Vik sokn). 1612 *Birckedall*, 1615 *Myrren* eller *Birkelihe*, 1616 *Birckelj* eller *Myren*, 1617 *Birchelj* eller *Myrenn*, 1618 *Birchelj* eller *Myrenn*, 1618 *Birchelj* eller *Myrenn*, 1620 *Birchelj* eller *Myrenn*, 1626 *Kirchelj* raro *Birchelj*, 1626/27 *Kirchelj* raro *Birchelij*, 1647 (Skm 1647 s. 230) *Kirchelij*.

Gaular 36 Mosstadhaugen (Vik sokn). 1603 *Houg*, 1608 *Hoyenn*, 1626 *Hoigen* raro *Wigen*, 1647 (Skm 1647 s. 231) *Houg*.

Gaular 30 Vindeim (Vik sokn). 1620 *Fiellet*, 1626 *Windemb* raro *Fieldett* *Ødeiordt*, 1647 (Skm 1647 s. 230) *Windem*.

Gaular 71 Grøvlebakken (Sande sokn). 1620 *Grøfflebach* *ødeiord*, 1626 *Fosselien* heller *Grøfflebach*, 1626/27 *Grøfflebach* raro *Fosselied*, 1647 (Skm 1647 s. 234) *Grøfflebacke*.

Gaular 83 Høgelia (Sande sokn). 1626 *Høgelij* raro *Lien*, 1626/27 *Høggelhi* raro *Lien*, 1647 (Skm 1647 s. 234) *Høgelij*.

Gaular 91 Båtevik (Bygstad sokn). 1590 *Pusseuig*, 1598 J *Pusseuig*, 1598 T *Pusseuigen*, 1603 *Baadeuig*, 1608 *Pusseuigen*, 1618 *Pusseuigen*, 1620 *Pusseuigen*, 1626 *Bodeuig* raro *Pusseuigen*, 1647 (Skm 1647 s. 222) *Baadeuig*.

Gaular 107 Myra (Bygstad sokn). 1615 *inder schibreet* *ødeiord*, 1616 *indre Skilebrett* *ødeiord*, 1617 *indre Skilbrit* *ødeiord* eller *Myrenn*, 1618 *inder Schilbrit* *ødeiord* eller *Myrenn*, 1620 *inder Skilbred* *ødeiord* heller *Slothebø*, 1626 *Myrenn* raro *Indre schielbredt*, 1626/27 *Myrenn* raro *Indre Skielbred*, 1647 (Skm 1647 s. 222) *Myren*.

Gaular 108 Kleiva (Bygstad sokn). 1616 *Selleuold*, 1617 *Selleuold*, 1618 *Selleuold*, 1620 *Selleuold*, 1626 *Kleffuen* raro *Selleuolt*, 1626/27 *Kleven* raro *selleuold*, 1647 (Skm 1647 s. 222) *Kleffuen*.

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

Gaular 100 Undeland (Bygstad sokn). 1603 *Underland*, 1608 *Wnderlandt*, 1618 *Biørsetter*, 1620 *Biørsetter*, 1626 *Wndelandt* raro *Biørsetter*, 1626/27 *Unndeland* raro *Biorsetter*, 1647 (Skm 1647 s. 222) *Wnderland*.

Fjaler 62 Torset (Dale sokn). 1590 *Tørisbøø*, 1598 *Thørisbøe*, 1603 *Torsetter*, 1608 *Thorringsbøe*, 1610 *Thørrisbøen*, 1611 *Thørrisbøe*, 1612 *Thørrisbøe*, 1615 *Thørrisbøe*, 1616 *Thørrisbøe*, 1617 *Thørrisbøe*, 1618 *Thørrisbøe*, 1620 *Thørisbøe*, 1626 *Thorsetter* raro *Thørrisbøe*, 1626/27 *Thordsetter* raro *Tørrisbøe*, 1647 (Skm 1647 s. 217) *Torsetter*.

Fjaler 56 Strand (Dale sokn). 1626 *Strandt medt strandenes vel yttre strand*, 1647 (Skm 1647 s. 213) *Strand met Strandenes*.

Fjaler 98 Fuglevatn (Dale sokn). 1608 *fuleuattenn*, 1620 *Fuleuattenn*, 1626 *Fullewatten* vel *giøtten*, 1647 (Skm 1647 s. 217) *Fuleuatten*.

Fjaler 119 Heggheim ytre (Guddal sokn). 1618 *Ytter Hegemb ødeiord*, 1620 *yttre Hegemb ødeiord*, 1626 *Vnder Fieldett* raro *yttre hegemb lagt for landschuld i pd smør Anno 1625*, 1626/27 *Wnder fieldett* raro *yttre hegemb*, 1647 (Skm 1647 s. 226) *Yttre Heggemb*.

Fjaler 37 Hauge (Holmedal sokn). Fra NG XII s. 269: NRJ II s. 143 *Hoghe*, 1567 *Nørhoff*, 1590 *Morhoug*, 1598 *Mourhoug*, 1603 *Morhouff*, 1608 *Houge*, 1620 *Houge*, 1626 *Hoye* raro *Meerhoug*, 1647 (Skm 1647 s. 210) *Houge*.

Hyllestad 69 Setre (Hyllestad sokn). 1618 *Axesetter*, 1620 *Agsetter*, 1626 *Settre* raro *Øffre Axse*, 1626/27 *Øffre Axsse* eller *Setter*, 1647 (Skm 1647 s. 160) *Settre*.

Hyllestad 24 Solås (Øn sokn) 1626 *Ødeiordt vnder schaar kalles Aassen* eller *Sollaass*, 1647 (Skm 1647 s. 158) *Solaas*.

Utrykte kilder

Riksarkivet (NRA.)

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok for Nordhordland og Voss, Sunnfjord og Sunnhordland. 1590–1591. 1.2

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord. 1598–1599. 2.6

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Tiendmanntal, Sunnfjord. 1598–1599. 2.7

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Pengeskatt (landskatt) Martini 1603. Sunnfjord. 4.2

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1608–1609. 6.3

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1610–1611. 7.4

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1611–1612. 9.3

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1612–1613. 11.3

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1615–1616. 19.6

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1616–1617. 21.6

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1617–1618. 23.6

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1618–1619. 26.4

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1620–1621. 31.2

Lensrekneskapar. Bergenhus len. Jordebok, Sunnfjord 1626–1627. 41.3

Stathaldararkivet

D IX Jordebøker for Bergenhus len 1626. Eske 5.1

Litteratur

Dalberg, Vibeke, 1991: Stednavneændringer og funktionalitet. Analogisk stedsnavneomdanning, epexegetisk stedsnavnedannelse og stedsnavneskifte belyst ved danske toponymer. København. (Navnestudier nr. 33.)

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

- Fagerheim, Ragnvald, & Magne Fagerheim, 1976a: Fjaler. Gards- og ættesoge. Bind I. Holmedal sokn. Utgjevar: Fjaler sogelag. [Førde].
- Fagerheim, Ragnvald, & Magne Fagerheim, 1976b: Fjaler. Gards- og ættesoge. Bind II. Dale sokn. Utgjevar: Fjaler sogelag. [Førde].
- Fagerheim, Ragnvald, & Magne Fagerheim, 1976c: Fjaler. Gards- og ættesoge. Bind III. Dale og Guddal sokn. Utgjevar: Fjaler sogelag. [Førde].
- Førsund, Finn Borgen, 1990: Førde bygdebok. Gardssoge og saga om folket. [1.] Utgitt av Førde kommune. [Førde].
- Førsund, Finn Borgen, 1992: Førde bygdebok. Gardssoge og saga om folket. Band II. Utgitt av Førde kommune. [Førde].
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2000: Oluf Ryghs bruk av etterreformatoriske kilder i Norske gaardnavne, særlig bind XI (Søndre Bergenhus Amt) og bind XII (Nordre Bergenhus Amt). I: Oluf Rygh. Artikler om en foregangsmann i humanistisk forskning. Red. av Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug og Lars F. Stenvik. Uppsala, s. 99–116. (NORNA-rapporter 70 A.)
- Joleik, Albert Abramson, 1967: Soga um Jølst og litevetta um Breim. Utgjeve av Jølster sopenemnd.
- Kellmer, Inger, & Finn Borgen Førsund (red.), 1993: Hyllestad bygdebok. Soga om folket. Bind 2. Utgitt av Hyllestad kommune.
- Kleiveland, Geir, 1995: Naustdal bygdebok. Gards- og ættesoge. Band I. Gnr. 20–99. Utgjevar: Naustdal sogelag.
- Kleiveland, Geir, 1997: Naustdal bygdebok. Gards- og ættesoge. Band II. Gnr. 100–153. Utgjevar: Naustdal sogelag.
- Kleiveland, Geir, 1999: Naustdal bygdebok. Allmennsoge. Band III. Utgjevar: Naustdal sogelag.
- NG XII = Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. Udgivne med tilføjede Forklaringer af O. Rygh. 12. Bind. Nordre Bergenhus Amt. Bearbejdet af A. Kjær. 1919. Kristiania.
- Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. I–XII. Oslo. 1966–2016.
- NRJ II = Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede (1516–1521). Udgivne for Det norske historiske Kildeskriftfond ved H.J. Huitfeldt-Kaas. Andet Bind. Christiania. 1896.

OLE-JØRGEN JOHANNESSEN

- Rygh, Oluf, 1904: Norske Elvenavne. Christiania.
- Schmidt, Tom, 2003: Problemet navneskifte i eldre norske stedsnavn. I: Namn och bygd 91, s. 5–34.
- Skm 1647 = Skattematrikkelen 1647. XII Sogn og Fjordane fylke. Red. Rolf Fladby og Liv Marthinsen. 1977. Oslo.
- Særheim, Inge, 2001: Namn og gard. Studium av busetnadsnamn på -land. Høgskolen i Stavanger. (Tidvise Skrifter nr. 38. Humaniora, kunst, estetikk).
- Timberlid, Jan Anders, 1990: Bygdebok for Gaular. Band 1. Frå dei eldste tider og fram til omkring 1660.
- Timberlid, Jan Anders, 1998: Bygdebok for Gaular. Band 4. Gardar og folk. Viksdalen sokn.
- Timberlid, Jan Anders, 1999: Bygdebok for Gaular. Band 5. Gardar og folk. Sande sokn.
- Timberlid, Jon Anders, 2000: Bygdebok for Gaular. Band 6a. Gardar og folk. Bygstad sokn.
- Vingaard, Hans, 1932: Gaular 1770. Førde 1932. Særtrykk av Firda folkeblad.

SUMMARY

Varying names for one and the same farm. Name changes in Sunnfjord district 1590–1647

By Ole-Jørgen Johannessen

In this article the author examines how one and the same farm could be registered with more than one name. The sources (land registers and taxation lists) are all from the district of Sunnfjord, and have been limited to the period from 1590 to 1647. Most of these sources were not consulted by Oluf Rygh for the compilation of *Norske Gaardnavne* vol. XII. The author then explains his use of the sources, and shows from Niels Busch's land register from 1626 the traits within the linguistic structures of the phrases that indicate name change. The article builds the analysis of

FLERE NAVN PÅ EN GÅRD

the material methodically, based on the examinations of Dalberg (1991) and Schmidt (2003). The discussion shows that there are a good number of examples of complete change of name, examples of change of generic, examples of addition of a generic, and examples of loss of a specific. In addition, the article points to examples of naming of newly-cleared farms. Then the article explains a more accurate dating of these name changes within the examined time period, the size of the farms, the geographical position of the farms within the different rural regions, and who the owners were (farmers, local churches, the King, or former ecclesiastical institutions). In conclusion, the article gives a detailed overview of all the examples analyzed.

Ole-Jørgen Johannessen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Universitetet i Bergen
ole-jorgen.johannessen@lle.uib.no

Navnebærere uden oplagt navn – løsning af konflikt ved risiko for sammenfald

BENT JØRGENSEN

Der findes i princippet ingen navnebærere – det være sig person eller sted – som ikke lige så godt kunne have heddet noget andet, endda en hel del forskelligt andet. Når det alligevel giver mening at beskæftige sig med navnebærere uden oplagt navn, skyldes det, at den fysiske omverdens navnebærende og navnepotentielle enheder, denotata, gennem historien er vokset frem afbalancerende hinanden i et fintmærkende net af primære navnedannelser over for navne dannet ved opkaldelse (betydningssekundære navne) eller navne dannet som formelt sekundære navne. Sidstnævnte har også potentiale til at blive opfattet som betydningssekundære navne med epexegetisk efterled.

Lad mig hurtigt blive lidt mere konkret. I foromtalen til mit bidrag har jeg brugt købstadsnavnet *Holbæk* som eksempel. I tidernes morgen var det navn på et lille vandløb, men siden slutningen af 1100-tallet, hvor den skriftlige overlevering begynder, er navnet udelukkende overleveret som navn på byen (købstaden) og denotata i tilknytning hertil. Det havde og har ingen konkurrence fra de mange homonymer landet over, herunder et par bebyggelsesnavne i Jylland. DSÅ registrerer i alt 224 navne *Holbæk*. På eget område i Nordvestsjælland var navnet *Holbæk* indiskutabelt navn på købstaden, og herudfra kunne dannes formelt sekundære navne som f.eks. *Holbæks Old* ([efter 1268] (1549 DgK III 330) *Holbecks ooldh*), *Holbækshus* (26/6 1439 *Holbæcks hws*), *Holbæk Slot* (24/3 1504 *Holbekz Slot*),

Holbæks Fjord (1691 (JSør I 208) Holbechβ Fior), *Holbæk Dampmølle* (oprettet 1875). Allerede i middelalderen dukker der også eksempler op på opkaldelsestypen med foranstillet appositionelt artsled. Tidligst i ikke-dansk kontekst som f.eks. 17/12 1375 Datum in castro nostro Holbek 'givet på vort slot Holbæk' og 20/7 1377 dat slot Holbek 'slottet Holbæk', senere også tilsvarende på dansk 2/7 1538 wortt slaatt Haalbech 'vort slot Holbæk'. Forskellen mellem de to måder at udtrykke sig på er ikke undersøgt nærmere for det ældre navnestofs vedkommende. De sigter naturligvis begge til samme denotatum, men det skulle ikke undre mig, om en nøjere undersøgelse af et større materiale ville pege på, at der er tale om en stilistisk forskel. I nyere tid udvikler den foranstillede type en fast form inden for bestemte denotatums-kategorier, jfr. Jørgensen 1988 med eksempler som *Fiskehuset Damsø*, *Sygekassen Vanløse*.

Fra middelalderen og frem til 1800-tallet spiller den situationsbestemte og måske stilistiske variant med foranstilling (*Slottet Holbæk*), så vidt det ses, ikke nogen særlig rolle, og brugsområdet ser i al fald ikke ud til at blive udvidet. Fra midten af 1800-tallet, hvor industrialisering og urbanisering tager sin begyndelse landet over, dukker der efterhånden forskellige typer denotata op, som gerne vil bemægtige sig brugen af det lokale stednavn.

I 1900-tallet kan situationen da illustreres med følgende bredt udvalgte eksempler fordelt i tre hovedkategorier:

Formelt sekundære navne:

- Lemvig Maskinstrikkeri
- Aalborg Paraplyfabrik
- Aarhus Vin-Kompagni
- Fejøl Kvægavlforening
- Nakskov Automobilbørs
- Horsens Roklub

NAVNEBÆRER UDEN OPLAGT NAVN

Appositionstypen:

- Aktiebryggeriet Trøjborg
- Maskinsnedkeriet Stevns
- Margarinefabrikken Nordslesvig
- Klichéfabriken Aalborg
- Skibsværftet Lilleø
- Fiskekonservesfabriken Kerteminde

Betydningssekundært udseende navne:

- Holbæk [en jernbanestation, en telefoncentral, et postkontor]
- Borre [et postkontor]
- Enderslev [en transformatorstation]
- Femhøj [en telefoncentral, en jernbanestation]
- Nørrelund [en telefoncentral]

Det er den sidstnævnte type, der er hovedemnet for mit indlæg. Når stationen, telefoncentralen og postkontoret (og -distriktet) i Holbæk hedder som de gør, nemlig *Holbæk*, opfattes det ikke af almindelige mennesker som nogen potentiel konfliktsituation. Konteksten vil almindeligvis afgøre, hvad man taler om, ligesom det appellative ordforråd står til tjeneste, hvis man har brug for en præcisering. Det er et forholdsvis lille antal denotatums kategorier, som har tiltaget sig den mulighed at benytte værstsbebyggelsens navn som sit eget. I praksis kun de tre her nævnte: jernbanestation, posthus/-distrikt og telefoncentral. Den sidstnævnte kategori er nu bortfaldet på grund af den tekniske udvikling.

Som antydnet kan man om en station vælge mellem at tale om *Holbæk* og *Holbæk Station*, der dermed bliver synonyme, og man kan anstille kontekstprøver på, om den første form er etableret som betydningssekundær, eller om den bedre kan analyseres som en formelt sekundær dannelse med deleteret artsled.

1. Jeg står af i/på Husum, når jeg skal besøge...
2. Jeg står af i/på Danshøj, når jeg skal besøge...
3. Jeg står af i/på Odense, når jeg skal besøge...

I disse tre typeeksempler vil man efter min opfattelse i 1 kunne vælge både *i* og *på*, i 2 kun *på* og i 3 kun *i*. Når man i 2 kun kan vælge *på*, skyldes det den realomstændighed, at *Danshøj* kun er navn på stationen som ikke deler det med nogen by eller bydel. Valgmuligheden ved Husum må skyldes, at Husum også er en bydel. *At stå af i Husum* betyder altså 'at stå af på den station, som ligger i bydelen Husum'; *at stå af på Husum* betyder 'at stå af på den station, der hedder Husum'. Men hvorfor gælder der så ikke samme regel for at stå af i eller på Odense? Man kunne formode, at Odense opfattes som byen og ikke som stationen, men det holder ikke, for udsagnet kan ikke dække over, at man er stået af i f.eks. Fruens Bøge. Er man stået af i Odense, er det sket på Odenses hovedbanegård.

Under alle omstændigheder er det normale og upåfaldende forhold, at station, postkontor og telefoncentral blot hedder *Odense*, *Holbæk* osv. Men fordi man inden for disse denotatums-kategorier har lagt sig fast på den betydningssekundære (eller betydningssekundærtære) løsning, har man samtidig anskaffet sig et særlig tydeligt homonymiproblem, der i tilgift understreges af, at denotatums-kategoriens revir er lig med hele landet. Det kan ikke nytte noget, at der er to stationer, posthuse eller telefoncentraler, der hedder det samme, og det vil i mange tilfælde blive resultatet, hvis man ikke griber aktivt ind.

Adskillelse af homonymer eller nærved-homonymer

Den simpleste form for regulering er tilføjelsen af et områdebetegnende led, der kan være foranstillet, *Næsbyhoved Broby*, eller (oftest) efterstillet, *Nykøbing Falster/Nykøbing F*, *Viby Sjælland*, *Bedsted Thy*. En mere ud-spekuleret variant udgør de tilfælde, hvor det oprindelige

NAVNEBÆRER UDEN OPLAGT NAVN

navn indlejres i et nyt formelt sekundært navn med en vis lokal begrundelse men uden betydningsmæssig reference til denotatum: *Rungsted Kyst* (jernbanestation; til adskillelse fra *Ringsted*), *Solrød Strand* (telefoncentral; til adskillelse fra *Sorø*), *Jyllingefjord* (telefoncentral; til adskillelse fra *Hyllinge*), *Vindingesogn* (telefoncentral; om *Vindinge* ved Roskilde).

Somme tider fravælges værtsbyens navn helt og holdent. Det er bl.a. tilfældet med de ovennævnte navne *Femhøj* og *Nørrelund*, og det gælder også neden for omtalte *Isøre*. Det må antages, at fravalg af værtsbynavnet lokalt bliver opfattet som ganske drastisk, grænseoverskridende, og under alle omstændigheder udtryk for, at ens by har måttet vige for en anden. De tre hovedkategoriers denotata er ikke ensartede: Jernbanestationen er velafgrænset med et mindre areal omkring en bygningskerne, postkontoret har i mange byer samme bygningskerne men omfatter tillige et betydeligt areal, postdistriktet. Telefoncentralen har en lille bygningskerne, der normalt er forskellig fra jernbanens og postvæsenets, og som brugerne ikke har nogen fysisk relation til. Telefoncentralen har som postvæsenet et distrikt, men de er almindeligvis ikke sammenfaldende. Jernbane og postvæsen adskiller sig også fra telefonvæsenet, ved at telefoncentralens navn først og fremmest blev formidlet mundtligt og ofte gennem halvdårlige forbindelser således at sidstnævntes sammenfaldsproblemer udelukkende er auditivt betingede, mens jernbaner og postvæsen også skulle tage hensyn til de skrevne former. Man kan derfor godt finde eksempler på, at de tre væsener ikke følges ad.

Telefoncentralen i Rørvig hed fra 1913 til 1970 *Isøre* for at adskille den fra *Rødvig* på Stevns. Postkontoret og -distriktet har derimod altid heddet *Rørvig*. Byen fik ulykkeligvis aldrig jernbane.

Kravene til det nye navn kan opgøres således: Det må ikke falde sammen med andre navne inden for egen eller nærtbeslægtede denotatumskategorier, det skal være distinkt og let at udtale. Det må gerne have lokal forankring.

Valg af andet lokalt navn

Isøre er et blandt adskillige eksempler på tilvalg af alternativt lokalt navn. Dets lokale status er speciel. I middelalderen var det et lokalt områdenavn, der var så velkendt, at det fandt vej til Saxos Danmarkshistorie. Mellem 1300- og 1900-tallet er dets overlevering alene båret af en form på et svensk-nederlandsk kort fra 1635 (DK 52). Omkring år 1900 genoptoges navnet *Isøre* som navn på en herskabsvilla nord for Rørvig by (Ftl 1901 Isseøre), og i 1913 antog telefoncentralen navnet i formen *Isøre* for at undgå forveksling med *Rødvig* på Stevns, jfr. DS under udgivelse.

En anden og usædvanlig tilbagegriben til gammelt navnestof skete i 1906, da Odense-Nørre Broby-Fåborg-jernbanen skulle navngive sin nye station i sognebyen Stenløse. Dette navn var allerede i brug på Frederikssundsbanen på Sjælland, og man valgte derfor at navngive efter en nærliggende helligkilde, *Sankt Klemens Kilde*, i almindelighed dog kaldet *Hvidekilde* (eller *Viekilde*) med navn efter sognekirkens skytshelgen. Herved lagdes grunden til et bebyggelsesnavn af katolsk type. I dag er jernbanen nedlagt, men et bykvarter har udviklet sig under navnet *Sankt Klemens*.

I 1919 fik Sallerup på Sydsjælland en telefoncentral med navnet *Nøddekær*. Centralen midt i landsbyen udnyttede navnet på det lokale andelsmejeri (Gst 1909 Nøddekjær Mejeri) ca. 500 m vest for byen. Mejeriets navn var dannet med udgangspunkt i et lokalt marknavn, der i MB 1682 skrives Nøde Brynds Aassen og MK 1771 Nødebrende Agre. Det må antages at indeholde subst. *nød*, glda. *nōt*, f. 'kvæg'; i mejerinavnet forstås leddet som subst. *nød* 'frugt af hassel'. Der findes ikke noget andet *Sallerup* i Danmark, og *Svallerup* ved Kalundborg var telefonmæssigt lagt under *Kalundborg* i 1909, ligesom postadressen var Kalundborg. Som navn på telefoncentralen er *Nøddekær* betydningssekundært i forhold til mejerinavnet, der i sin fulde form er en formelt sekundær

NAVNEBÆRER UDEN OPLAGT NAVN

dannelse, men med den væsentlige tilføjelse, at det bagvedliggende primære navn er en til lejligheden dannet konstruktion med basis i lokalt navnestof.

Også jernbanevæsenet greb ud efter navne på mejerier til nye stationer. Vestsallingbanen, der åbnede i 1924, fik station ved Lem, men da navnet allerede var i brug på den vestjyske længdebane, valgtes navnefællesskab med mejeriet *Brodal*. På Sydfyn åbnedes i 1916 banestrækningen mellem Fåborg og Svendborg, og den station, som naturligt ville være kommet til at hedde *Øster Skerninge*, fik navnet *Åkilde* efter det lokale andelsmejeri; antagelig af hensyn til navnet på nabostationen, *Vester Skerninge*.

En anden markant type bygninger i det åbne land kunne som i Horns Herred på Sjælland være en udflyttet skole. I 1907 byggedes Femhøj Skole som fælles skole for Landerslev og Gerlev og med næsten lige langt at gå for alle børn. Skolens navn videreførte naturnavnet *Femhøj* anvendt om et højparti lige syd for skolen. To år senere, i 1909, antog telefoncentralen i Gerlev navnet *Femhøj*, hvorved man undgik forveksling med *Gerlev* og *Gørlev* på Vestsjælland. Det er vanskeligt at afgøre, hvor meget højparti og skole vægter ved navnevalget. I 1928 fik området også jernbane, og den nye station midt mellem Landerslev og Gerlev antog samme navn som telefoncentralen og med delvis samme begrundelse. Dog har Gerlev på Vestsjælland aldrig været betjent af nogen jernbane.

Da Nordvestlolland i 1915 fik jernbane, blev der også anlagt en station i Vindeby, men da der allerede var trinbræt i Vindeby på Langeland, kom stationen her til at hedde *Onsevig* efter en vig og et fiskerleje over 4 km fra byen. Man kunne tættere på have fundet lige så egnede bebyggelsesnavne, men det har muligvis været udslagsgivende, at Onsevig lå i samme sogn og kommune som Vindeby.

Naturnavne i nærheden

Da Frederiksværkbanens sidste stykke fra Frederiksværk til Hundested blev indviet i 1916 anlagdes der station (holdeplads) ved landsbyen Tømmerup. Dens navn var uegnet som stationsnavn, eftersom der allerede fandtes en Tømmerup station på Amager. Stationen fik navnet *Østerbjerg* efter en bakke lige nordvest for jernbanen. Bakkens navn kendes tidligst på et matrikelkort, MK 1796 Breede Østre Berg, og dernæst på Gst 1898 Østerbjerg.

I 1914 fik telefoncentralen i Endeslev på Midtsjælland navnet *Nørrelund*. Herved udnyttedes et lokalt naturnavn, MB 1682 Nørre Lunds Aas, Gst 1894 Nørrelunds Bakke, nordøst for byen, diametralt modsat telefonstationens beliggenhed sydvest for byen, jfr. kort. Det er uvist, hvilket eller hvilke navne, man har villet undgå konflikt med. *Jenslev* i Hornsherred på Sjælland havde ikke nogen selvstændig telefoncentral, og det ser ikke ud til, at sjællandske landcentraler har været betragtet som konfliktstof i forhold til jyske. Den lokale transformatorstation fra 1923 hedder da også uden videre *Enderslev* i en lidt ældre sprogform med -r-. Om transformatorstationers navne kan kort oplyses, at de i sagens natur ikke henvender sig til den brede almenhed, men alene har en teknisk afgrænset brugergruppe. De har almindeligvis værtslokalitetens navn samt et nummer. At der er tale om normal betydningssekundær navneanvendelse fremgår af, at to transformatorstationer i samme by ikke begge får byens navn + hver sit nummer. Nummeret er altså fuldstændig, som bl.a. ved forskellige lokomotiver og (i nyere tid) togenheder, et alternativt navn.

Jernbanen mellem Herning og Viborg, der åbnedes i 1906, fik station i Vrå lidt nord for Herning. Men *Vrå* var da allerede i brug som stationsnavn i Vendsyssel, og landsbyens station fik i stedet navnet *Nybo*. Det var indhøstet fra den forbigående *Nybo Bæk*, hvis navn viderefører navnet på en bebyggelse *Nybo*, der var forsvundet senest ved begyndelsen af 1500-tallet.

Nærved-nydannelser

Det nærmeste man i landdistrikterne i det gamle KTAS-område (telefonselskabsområdet på øerne øst for Storebælt) kommer en primær navnedannelse som telefoncentralnavn, er *Vesterborg* på Sydsjælland, der er en sammentrækning af *Vester Egesborg*. Navnet lagde hermed afstand til *Vester Egede*, der imidlertid hverken havde posthus eller telefoncentral endsige jernbanestation. Til gengæld blev der sammenfald med *Vesterborg* på Lolland.

Dette teleskopprørsprincip – altså så at sige at mase navnet en smule sammen – genfinder man også i det københavnske telefoncentralnavn *Damsø*, en elegant sammentrækning af det lokale sønavn *Damhussøen*, der med sit initiale DA var et muligt centralnavn i det demiautomatiske system, der byggede på, at centralen skulle kunne nås ved at dreje de to første bogstaver i centralens navn. Det oplagte centralnavn, *Vanløse*, var udelukket af det ældre centralnavn *Valby*. Sammentrækninger på telefoncentralområdet var ikke kun styret af ønsket om at opfinde nyt i stedet for naturlige, lokale navne, der repræsenterede sammenfald med navne andre steder. Sammentrækninger var også i sig selv ønskelige af hensyn til klar udtale, og KTAS gik målrettet efter tostavede centralnavne af beta-ordstypen. Telefoncentralen i Store Magleby-området på Sydamerger hed fra 1907 blot *Magle*, og samme år forkortedes *Østerbro* til *Øbro* og *Nørrebro* til *Nora*. Flere andre centraler fik tilsvarende korte og klare navne. KTAS drev det så vidt, at de i 1927 kaldte centralen i Hellerup for *Helrup*, og centralen omkring Godthåbsvej hed fra 1895 til 1916 *Gothaab*, derefter til 1929 det mere naturlige *Godthaab* men derefter igen *Gothaab/Gothåb*.

Helt nyt navn

Køge-Ringsted Jernbane fik ved sin åbning i 1917 station ved landsbyen Gørslev 15 km fra Køge. For at undgå sammenfald

med *Gørlev* på Vestsjælland fik stationen navnet *Østervang*. Som navn er det en ægte nydannelse, men dog med den sproglige baggrund, at det er dannet antonymisk til det ca. 30 år ældre navn *Vestervang*, en husrække vest for byen ved vejen til Slimminge.

Ved forlængelsen i 1914 af Kertemindebanen til Martofte fik landsbyen Stubberup station lige vest for bebyggelsen. Stubberup var imidlertid allerede navn på en station på Østsjællandske Jernbaner, og den nye station på Fyn fik navnet *Kirkebro*. Det har naturligvis relation til, at Stubberup var sogneby, men navnet er først dannet til brug for stationen.

Navneforskeren er i almindelighed glad og tilfreds med sig selv, når han eller hun har fastslået og dateret et bestemt navns sproglige bestanddele og sat dem navnesemantisk i relation til hinanden og til den ydre verden. For det navnestof, som her er fremlagt, er denne klassiske procedure ikke tilstrækkelig. Som det fremgår, er navneanalysen ikke ført til ende, før det er påvist, hvad der er årsagen til, at det oplagte navn til en bestemt navnebærer er blevet fravalgt.

Kilder og litteratur

DgK = Danmarks gamle Købstadlovgivning I-V, udg. af Erik Kromann. København 1951-61.

DK = Niels E. Nørlund: Danmarks Kortlægning I. København 1942.

DS = Danmarks Stednavne bd. 1 ff. Kbh. 1922 ff.

Ftl + år = Folketælling. Rigsarkivet. København.

Gst + år = Generalstabskort, målebordsblade, atlasblade, 4 cm-kort udg. af Geodætisk Institut/Kort & Matrikelstyrelsen (nu: Geodatastyrelsen).

JSør I = Søkortdirektør Jens Sørensen "Den danske Hydrografis Fader" 1646-1723 - Et Bidrag til det danske Søkortvæsens Historie, ved Johannes Knudsen. København 1918.

NAVNEBÆRER UDEN OPLAGT NAVN

Jørgensen, Bent, 1988: Fast appositionel markering af ny denotation. I: Denotationsbyte i ornamn. Red. Peter Slotte. (NORNA-rapporter 37). Uppsala. S. 115-118.

MB + år = Markbog. Forarbejder til Christian V's matrikel. Rigsarkivet. København.

MK + år = Matrikelkort. Geodatastyrelsens arkiv.

SUMMARY

Name-bearers without obvious names – Solution of the problem in avoiding confusion

By Bent Jørgensen

It is unproblematic and self-evident that the railway station, the post office and the telephone exchange in Holbæk bear the name *Holbæk*. In a number of cases, however, such institutions in the field of modern technology have been given names that have avoided the obvious choice. The telephone exchange in Rørvig was given the name *Isøre* because it would otherwise have been in danger of being confused with the telephone exchange *Rødvig*. The railway station in Gørslev was given the name *Østervang* because there was already a station called *Gørlev*. The present paper takes a closer look at the linguistic conflicts that led to the rejection of a name and examines the linguistic inventory of the selected names. The selection does not always result in a completely new name but can consist of a modification of the original name. The station in Rungsted is thus called *Rungsted Kyst* to distinguish it from *Ringsted*, while the telephone exchange in Jyllinge on Roskilde Fjord came to be called *Jyllingefjord* to distinguish it from *Hyllinge*. The naming is also judged in the light of the question of the formal status of this name material. Is the station in Holbæk always referred to as *Holbæk* (semantically

BENT JØRGENSEN

secondary) or is it sometimes referred to as *Holbæk Station* either as a formally secondary formation or as a semantically secondary name with an epexegetic element?

Bent Jørgensen
Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet
berge@hum.ku.dk

Laurentius, Nicolaus og Clemens

– En undersøgelse af værnehelgener som navngivningsmotiv i syv vendsysselske kystsogne

LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD

Indledning

Studier over dansk personnavnestof fra middelalderen og århundrederne efter reformationen har gentagne gange konstateret påfaldende regionale forskelle med hensyn til visse fornavnes udbredelse. Når det er tilfældet for et navn, der relaterer sig til en helgen, kan navnekoncentrationen undertiden forklares som et udslag for en særlig tilknytning til den pågældende helgen i regionen. Det kendes eksempelvis for navnet *Tøger*, der har vundet særlig hævd i det nordvestlige Jylland, hvor områdets berømte kristne missionær netop bar navnet *Tøger*, *Theodgar* (Jørgensen 1909 s. 53 f.; Hald 1961 sp. 337; Thomsen 1926 s. 140). På lignende vis har navnet *Knud* været særligt i brug på Fyn, og i lidt mindre grad på Sjælland og i Sønderjylland, hvortil historiske begivenheder knytter helgenerne *Knud den Hellige* og *Knud Lavard* (Meldgaard 1982 s. 192; Thomsen 1926 s. 139). Også lokale kirkededikationer menes at have en vis betydning i forhold til regioners navnebrug, hvilket er tilfældet for navnet *Olaf* på Sjælland, hvor Sankt Olai-kirker findes i vigtige byer som Roskilde og Helsingør (Meldgaard 1982 s. 191 f.; Thomsen 1926 s. 139). Det ser derfor ud til, at der i Danmark er stor relation mellem den middelalderlige helgendyrkelse og landets navneskik.

Disse iagttagelser om helgeners indvirkning på personnavnes geografiske fordeling imellem større landområder inspirerede mig til mit speciale, hvor jeg sammenholdte mandsnavnebrugen i et midt- og vestsjællandsk almuesamfund med nærområdets helgennavngivningsmotiver (Kællerød 2014; jf. også Kællerød 2016). Hensigten herfor var at belyse i hvor stor en grad, denne relation kunne påvises på et mere lokalt plan. Undersøgelsen viste, at sammenhængen mellem de opstillede motiver for navngivning efter helgener og områdets faktiske navnebrug var bemærkelsesværdig lav – og for visse navne endda nærmest negativ. På grund af disse overraskende resultater har jeg fundet det væsentligt at foretage endnu en undersøgelse, der som udgangspunkt bygger på de præmisser, der blev opstillet i mit speciale, men hvor fokus rettes imod et andet geografisk område, hvor indstilling til og anvendelse af helgennavngivningsmotiver muligvis har været anderledes.

Da muligheden for at foretage dette supplerende studium opstod i forbindelse med NORNAs 45. symposium, *Navn og navnebærere*, der blev afholdt ved Skagen, var det oplagt at henlægge fokus til Skagen købstad og et omkringliggende område. Traditionelt har en stor del af befolkningen i og omkring Skagen ernæret sig ved fiskeri og søfart, hvorved mange har været afhængige af havet og underlagt dets kræfter. I den forbindelse kan man forestille sig et mere eksplicit behov for at have været under bestemte helgeners beskyttelse, og muligvis kan det i sig selv være motiv for navngivning efter værnehelgener. Da det er undersøgelsens formål at afklare, hvorvidt der i det vendsysselske område kan spores en større relation mellem navnebrug og lokalt oplagte helgennavngivningsmotiver, end det er tilfældet i det sjællandske bondesamfund, er fokus afgrænset til tre helgennavne, der kan formodes at have været særligt yndet i området: *Laurentius*, der er skytspatron for Skagens gamle kirke, samt *Nicolaus* og *Clemens*, der er de vigtigste værnehelgener for søfarende.

Jeg skal efter nogle korte bemærkninger om helgenskaren og kulten omkring den, samt en nærmere præsentation af den aktuelle undersøgelses baggrund og principper, vende tilbage til disse tre helgennavne.

Helgener og helgenkult

Med kristningen af Danmark i løbet af 900-årene følger en gradvis ændring af landets navnestof. Navnerepertoiret, der hidtil næsten udelukkende har bestået af navne med oprindelse i det nordiske sprog, udvides med en lang række bibelske navne, navne med relation til kirkehistorien og især navne på helgener (Eggert 2009 s. 90; Kousgård Sørensen 1990 s. 396). De kristne navne er af vidt forskellig herkomst i såvel historisk som sproglig henseende, dog er de ofte af hebraisk, græsk eller latinsk oprindelse, men det er hovedsageligt i deres danske, nordiske og tyske udviklinger, de kommer til at præge det danske navneforråd middelalderen igennem (Hald 1974 s. 44).

De indlånte helgennavne stammer fra den allerede ganske etablerede helgenskare bestående af martyrer og bekendere, der introduceres i Danmark i forbindelse med kristendommens indførelse. Kulten omkring disse helgener har haft mange ligheder med den hedenske polyteistiske gudedyrkelse, ikke mindst foranlediget af, at bestemte helgener efterhånden er blevet tilknyttet særlige områder, som det har været velkendt fra hedenske panteoner (Heiberg 2008 s. 373). Lighederne med den velkendte nordiske gudedyrkelse har sandsynligvis bevirket, at helgenkulten har fremstået letforståelig og tilgængelig for den tidlige kristne lægmand, da helgener i modsætning til den abstrakte guddom har været konkrete og mere tilstedeværende (Esmark & McGuire 1999 s. 54).

For middelalderbefolkningen har helgendyrkelsen overvejende koncentreret sig om den katolske kirkes officielle liturgiske kult samt en mere folkelig kult opstået omkring relikvier (Normann Andersen 2006 s. 107). Til den folkelige

kult er knyttet overtroiske forestillinger om mirakelgerninger, og derfor har folk valfartet til gravpladser, som det eksempelvis kendes for Knud den Hellige i Odense og Knud Lavard i Ringsted (Esmark & McGuire 1999 s. 222). Helgennavne har desuden været i middelalderbefolkningens bevidsthed i kraft af de mange kirker med et indvielsesnavn, et såkaldt konsekurationsnavn, der ofte netop kohærerer med kirkens hovedrelikvie, hvorved det vidner om den helgen eller den hellige genstand, kirken er blevet dedikeret til (Jørgensen 2002 s. 146). Denne form for helgendedikationer til kirker ophører per definition ved reformationen, men praksissen har alligevel sat så markante aftryk, at de fleste købstadskirker endnu i dag omtales ved deres konsekurationsnavn (ibid. s. 146 f.).

I løbet af middelalderen bliver helgener desuden tilstedeværende i kirkerummet i en mere umiddelbar og øjensynlig form, da de udgør en stor del af de talrige kalkmalerier, der udføres helt frem til, og i visse tilfælde også efter, reformationen. Helgenmotiver i kalkmalerier har dels fungeret som en repræsentation for den afbildede helgen, der herigennem kunne dyrkes (Bolvig 2002 s. 296), dels medvirket til at drage associationer og fastholde erindringer om helgenernes legender (Gad 1971 s. 51). Helgener har fungeret som idealer for mennesket, der igennem eksempelvis kalkmalerier er blevet påmindet, hvordan den gode kristne skulle efterligne helgenens fromme levevis (Jørgensen 1909 s. 71). Kalkmaleriernes helgenfremstillinger varierer imellem *legendegengivelser*, ofte martyriet, deciderede *andagtsbilleder*, hvor den afbildede helgen kan tilbedes isoleret fra øvrige motiver og rene *repræsentationer*, der ofte er placeret i hvælvinger i kirkeskib eller -kor, hvor den enkelte helgen sædvanligvis er genkendelig på sin attribut (Bolvig 2002 s. 296).

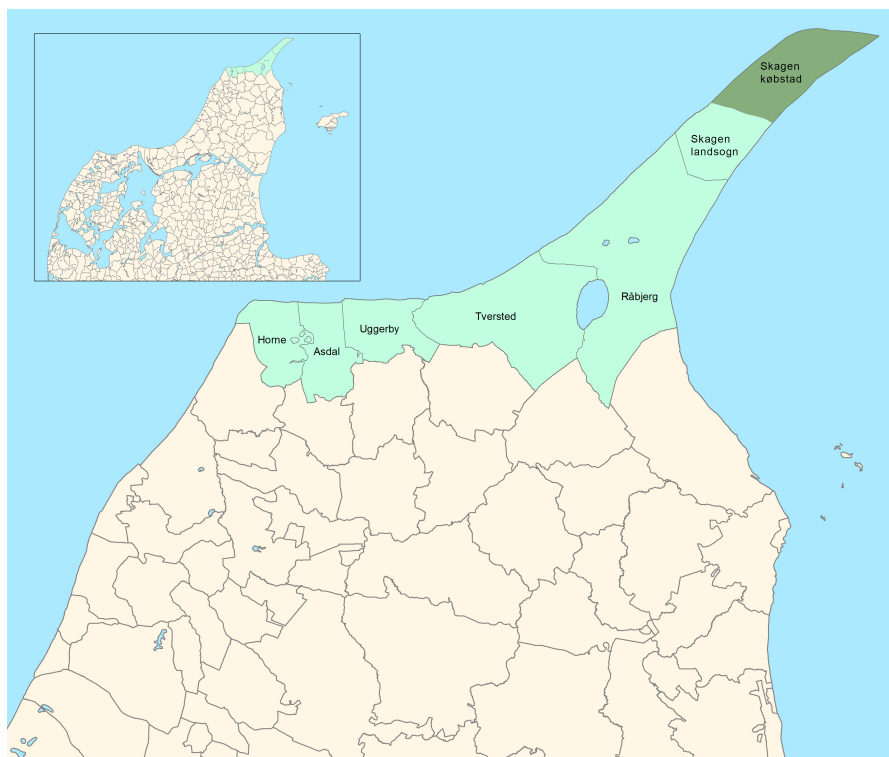
Indimellem skabes forbindelser fra helgennavn til helgenegenskaber, som når *Blasius* i tysk knyttes til verbet *blasen*, således at han blandt andet bliver skytshelgen for

hornblæsere, ligesom der i Danmark tilsyneladende har hersket en overtro om, at fiskerne ikke burde tage på søen og udsætte sig for blæsten på Sankt Blasius' dag (Gad 1971 s. 84). Oftest er helgenernes tillagte egenskaber og funktioner dog et udtryk for associationer, der naturligt er draget ud fra attributter eller martyrier, som når *Clemens* med ankeret særligt anråbes af sømænd, eller når *Erasmus*, der i sit martyrium får tarmene trukket ud af kroppen, påkaldes til lindring af mavesmerter.

Troen på helgeners beskyttende virke får stor betydning for det enkelte menneske i middelalderen, og en særlig tilknytning og dyrkelse er ofte opstået til den helgen, en navnebærer har delt navn med (Jørgensen 1909 s. 131). Og det er hovedparten af befolkningen, der har båret et helgenrelateret navn, hvilket tydeligt fremgår af blandt andet Eva Villarsen Meldgaards opstilling af middelalderens mest frekvente navne, udfærdiget på baggrund af kilde-materialet til *Danmarks gamle Personnavne* (DgP 1) (Meldgaard 1982 s. 198).

Baggrund for undersøgelsen

Det navnekorpus, der danner grundlag for nærværende undersøgelse, er udarbejdet på baggrund af folketællingen fra 1787 for de syv nordligste kystsogne i Vendsyssel (figur 1). Et vigtigt aspekt at holde for øje er, at navnestoffet således afspejler navnebrugen omtrent 250 år efter reformationen i 1536, hvor man officielt er gået væk fra helgen-dyrkelse i Danmark, og derved i almindelighed ikke længere har navngivet direkte efter en helgen. På grund af en række forhold, jeg vil komme ind på i det følgende, antages det imidlertid, at det udarbejdede navnekorpus retrospektivt vidner om hvilke helgennavne, der har været fremtrædende i området i katolsk tid.

Figur 1: De vendsysselske sogne. Undersøgelsens fokusområde består af de syv nordligste sogne i Vendsyssel: Skagen købstad mod nordøst og seks kystsogne der strækker sig mod vest, til hvor Hirtshals ligger i dag. Kort: Bo Nissen Knudsen.

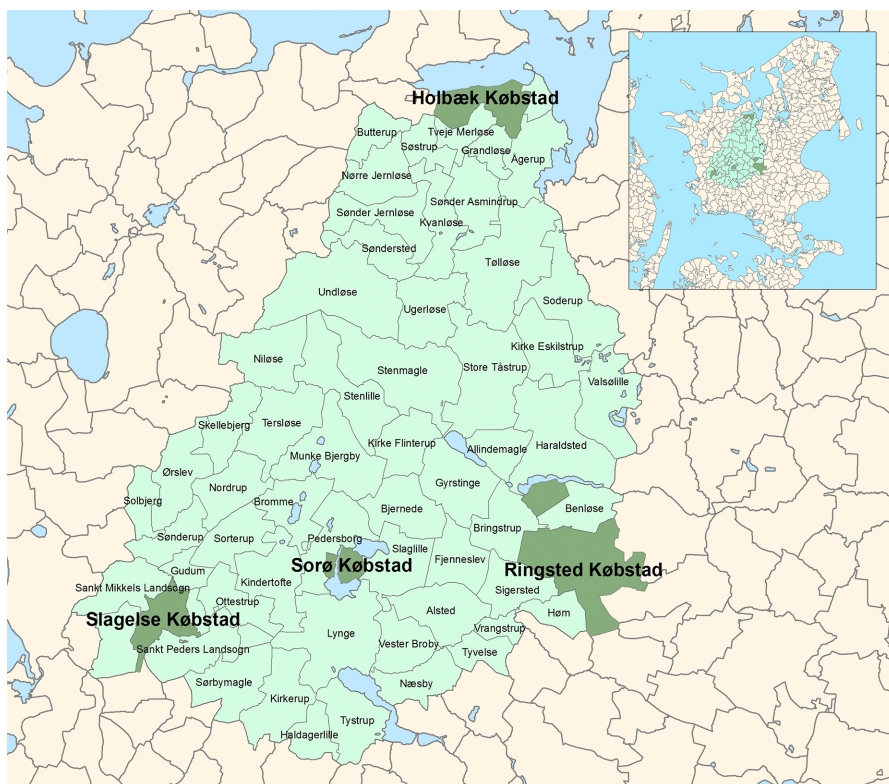
For at kunne svare på, om der i Vendsyssel findes tydeligere spor efter en sammenhæng mellem de foreslåede helgennavngivningsmotiver og den reelle navnebrug, end det er tilfældet i det sjællandske fokusområde i mit speciale (figur 2), vil jeg undervejs sammenligne resultaterne i de to områder.

En stedbunden befolkning

Folketællingen oplyser om personernes titel, embede, forretning, håndværk eller næringsvej, hvoraf det fremgår, at en del af befolkningen i Skagen købstad har tilhørt borgerskabet, eksempelvis som embedsmænd, handelsmænd og håndværksmestre, men hovedparten har tilhørt

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

lavere samfundsklasser, der især har ernæret sig som tjenestefolk, håndværkere, almussenydere og i særdeleshed som fiskere. Det forholder sig anderledes på Sjælland, hvor en større del af købstadsbefolkningen henhører under borgerskabet, mens det, af naturlige årsager, blot er i Holbæk købstad og et par omkringliggende landsogne, at folk har ernæret sig ved fiskeri, og her er det kun en mindre del af befolkningen.

Figur 2: De sjællandske sogne. Undersøgelsens sekundære område består af 62 midt- og vestsjællandske sogne: Købstæderne Holbæk, Ringsted, Slagelse og Sorø samt de mellemliggende landsogne. Ringsted Landsogn og Sorø Landsogn er på kortet inkluderet i de respektive købstadssogne. Kort: Bo Nissen Knudsen.

I de øvrige vendsysselske sogne har fiskeri været en del af hverdagen for et stort udsnit af befolkningen, heraf mange

som lejlighedsfiskere, der primært har ernæret sig ved et andet erhverv. Men hovedparten af den mandlige del af befolkningen udgøres imidlertid af bønder, husmænd og tjenestefolk, mens en mindre andel tæller præster, skolelærere og herremænd med videre. Bønderne var i 1787 endnu underlagt stavnsbåndet, der på dette tidspunkt har bundet alle mænd i alderen 4-40 år til det gods, de hørte under (Løgstrup 1987 s. 39), mens ældre landboere, der i praksis var løst af stavnsbåndet, typisk kom i aftægt på ejendommen, eller har lejet sig ind som innsiddere andre steder i sognet.

Opkaldelse – et konserverende navngivningsprincip

Betragter man resultaterne af en række personnavnestudier, der samlet giver et indblik i danskernes brug af navne fra middelalderen til indgangen af det 19. århundrede (Eggert 2009; Meldgaard 1965, 1982, 1990; Thomsen 1926), fremgår det, at det er en ganske homogen navnebrug, der kontinuerligt er i anvendelse igennem perioden. Det er således det klare hovedindtryk, at størstedelen af befolkningen bærer de samme få navne, hvoraf de fleste relaterer sig til helgenskaren. Det drejer sig i særdeleshed om helgennavnene *Iohannes*, *Nicolaus* og *Petrus* og i mindre grad *Andreas*, *Iacobus* og *Laurentius*. Dertil kommer det, at de få nordiske navne, der gennemgående opnår en relativ høj frekvens, *Erik*, *Knud* og *Olaf*, ligeledes relaterer sig til helgener, nemlig de skandinaviske kongehelgener (Jørgensen 1909 s. 41 f.).

Når en så stor del af befolkningen i denne periode har båret de samme navne, skyldes det ikke mindst *opkaldelse*. Dette navngivningsmotiv har sit udspring i hedensk tid, hvor en tro på sjælevandring kan have været grunden til opkaldelse efter afdøde forfædre (Storm 1893 s. 199). Det fremgår af det første korinterbrev, at sjælen i frelsen vender tilbage til det hinsidige, når den i døden udfries fra legemet (1 Kor 15), og derved er der i kristendommen intet til hinder

for at opkalde efter endnu levende slægtninge, hvilket tidligt bliver skik i den danske kongeslægt (Storm 1893 s. 211). I den brede befolkning holdes der dog fortrinsvist fast i de oprindelige opkaldsesskikke, og det er først fra omkring år 1600, at det i byerne, og sidenhen også på landet, bliver mere almindeligt at opkalde efter levende slægtninge (Meldgaard 1982 s. 200). Med den traditionsbundne bondestands konservatisme fastholdes opkaldsesskikken som et vigtigt navngivningsprincip, selvom de originale bagvedliggende motiver glemmes (Secher 1918 s. 474). Derfor må opkaldelse anskues som den væsentligste faktor i forhold til den udprægede kontinuitet, der har været i navnebrugen fra middelalderen og frem til omkring år 1800 (Eggert 2009 s. 117; Meldgaard 1982 s. 200).

Det er dog ikke opkaldelsesprincipperne alene, der fastholder den høje frekvens af et relativt lavt antal leksikalske navne, hvilket navngivningen af hittebørn vidner om. Her er det traditionelle opkaldsessystem i realiteten ophævet (Jørgensen 1986 s. 135 f.), men som det fremgår af Bent Jørgensens undersøgelse over navne på de såkaldte *kassebørn* fra Fødselsstiftelsen i Amaliegade i København, er de hovedsagligt blevet navngivet med de samme navne, der gør sig gældende blandt den almindelige blandede befolkning (ibid. s. 142).

1787-folketællingen som kilde

Der kan argumenteres imod, at en folketælling fra så sent som 1787 gøres til genstand for studier over mulige helgennavngivningsmotivets betydning i navnebrugen. Dåbslister i kirkebøger fremstår umiddelbart som et bedre alternativ, da de både går længere tilbage i tiden, de ældste bevarede danske kirkebøger er således påbegyndt i slutningen af det 16. århundrede, og da den enkelte navnebærers sognetilhørsforhold ville kunne påvises med en større sikkerhed. Der er imidlertid flere årsager til, at folketællingen er valgt som grundlag for undersøgelsen. De gamle kirkebøger er

affattet på meget forskellig vis, og dåbsnavne er typisk blevet anført i løbende tekst side om side med navne på forældre og faddere, hvorfor det ville være en yderst tidskrævende proces at udarbejde et tilstrækkeligt omfangsrigt navnekorpus for såvel det vendsysselske som det sjællandske område. Folketællingen er mere umiddelbart tilgængelig, da navne er opstillet i listeform suppleret med oplysninger om blandt andet alder, civilstatus, køn og erhverv. Brug af dåbslister ville desuden afstedkomme en vis mængde dubletter af navne forårsaget af opkaldelse efter afdøde søskende, men disse undgås i folketællinger, der giver et øjebliksbillede af det faktiske samfund ved at omfatte alle levende personer, der opholder sig i et pågældende sogn på netop den dato, folketællingen er foretaget.

Danmarks ældste folketælling stammer fra 1769, men her har lokale myndigheder i hovedreglen blot indberettet det optalte antal tilstedeværende i sognet (Degn 2001 s. 3). Det er derfor Danmarks næstældste folketælling, der er gjort til genstand for undersøgelsen, da den indeholder navne og anden relevant data om befolkningen. Som jeg tidligere har antydnet, er det endvidere min overbevisning, at navnestoffet fra 1787-folketællingen kan anvendes til at sandsynliggøre graden af bestemte helgennavngivningsmotivers betydning for navnebrugen. Kombinationen af de ovenfor nævnte faktorer, samfundets udprægede stedbundenhed og den lave variation i navnebrugen grundet opkaldelsesskikkens konserverende effekt, må afstedkomme, at der er en vis analogi mellem et sogns navnestof, som det kan udledes af 1787-folketællingen, og områdets før-reformatoriske navnestof. Et frekvent helgennavn i 1787 må antageligvis afspejle, at helgennavnet også har haft en relativ høj frekvens tilbage i den tid, hvor helgenskaren endnu har haft en mere fremtrædende rolle i befolkningens bevidsthed.

Metodiske overvejelser og undersøgelsens korpus

Undersøgelsens navnekorpus er udarbejdet ved registrering af navne på mandspersoner i de syv vendsysselske sogne i folketællingen 1787, hentet fra Statens Arkivers faksimiledatabase *Arkivalieronline*. Tilsvarende for de i alt 62 sjællandske sogne, der her anvendes i perspektiverende henseende, men som i mit speciale udgjorde det primære fokusområde (jf. Kællerød 2014 s. 19 ff.). Det er samtlige mandspersoner, der har været til stede i det enkelte sogn, der er registreret. Derved ekskluderes et antal ikke tilstedeværende personer, der egentligt har til huse i et relevant sogn, mens besøgende fra andre sogne kan indgå i materialet. Dette er naturligvis ikke optimalt, men en sondring ville være for omfattende. Det samlede korpus tæller i alt 1.364 mandspersoner, hvoraf 335 er bosiddende i Skagen købstad.

Som det fremgår af Eva Villarsen Meldgaards studier over navnebrugen i Skast herred i Sydvestjylland og Vor Frue sogn i København, bliver det efterhånden almindeligt at navngive med flere fornavne, og nogle navne er væsentligt mere i brug som andet fornavn, eller senere i navnerækken, end andre (Meldgaard 1965 s. 33, 47, 54, 62, 74; 1990 s. 102 ff.). Selvom det først er i løbet af det 19. århundrede, at det for alvor bliver almindeligt med flere fornavne på landet, er disse forhold alligevel taget i betragtning i udarbejdelsen af navnekorpuset, så der kan skabes det klareste mulige overblik over brugen af helgennavne.

Det er imidlertid langt fra altid entydigt, hvornår et navn hører til gruppen af for- eller efternavne (Meldgaard 1990 s. 11 f.). I denne undersøgelse har fremgangsmåden været den, at et navn, der er anført sidst i en persons navnerække, altid er anskuet som et efternavn, og derfor ikke indgår i navnekorpuset. Navne, der mindst én gang optræder som første fornavn, er i reglen betragtet som et fornavn, også når de står senere i en navnerække.

Tvilstilfælde er vurderet enkeltvis og eftergået i diverse navneleksika (Hornby 1978; Kruken & Stemshaug 2013; Otterbjörk 1985 [1964]; Seibicke 1996-2007).

Det har været nødvendigt at anføre en del navne under betegnelsen '(?)'. Denne betegnelse dækker unavngivne udøbte drengbørn, tvilstilfælde forårsaget af usikker læsning og forkortelser på blot ét bogstav. Forkortelser bestående af flere bogstaver er ofte medregnet under det navn, forkortelsen med størst sandsynlighed skal opløses til, eksempelvis *Laur(ids)*. Undersøgelsens samlede navnekorpus tæller 1.371 løbenavne, hvoraf seks er benævnt '(?)', se tabel 1.

Tabel 1: Oversigt over antal mandlige navnebærere og det samlede antal løbenavne, inklusiv '(?)', der af statistiske hensyn indgår i korpus, i henholdsvis Vendsyssel og Sjælland i 1787-folketællingen.

	Vendsyssel	Sjælland
Antal navnebærere	1.364	13.061
Antal løbenavne	1.371	13.414
- Heraf '(?)'	6	194

I løbenavnemassen er et bredt spektrum af stavevariationer for leksikalske navne repræsenteret. Dette skyldes blandt andet, at der ikke har været en officiel retstavning i 1787 (Galberg Jacobsen 2000 s. 148), men i ligeså stor grad, at navnestoffet i folketællingslisterne udtrykker mange forskellige personers optegnelser, mindst én for hvert sogn (Degn 2001 s. 3). Der kan være divergens imellem skrivernes præferencer med hensyn til et navns stavemåde, men samtidig ses ofte inkonsekvens hos den enkelte skriver.

Dette medfører naturligvis vanskeligheder i forhold til hvilke navne, der bør ansues som stavevariationer af et leksikalsk navn, og hvilke der udtrykker selvstændige udviklinger, og det er problematisk at give et entydigt svar på, hvordan denne sondring gøres optimalt (jf. Leibring 2015). Jeg har i vidt omfang valgt at lade den moderne udtale, som den manifesterer sig i DSDU, determinere,

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

hvorvidt et navn optegnes som et selvstændigt leksikalsk navn eller som en variantform. Imidlertid er det nødvendigt samtidig at have et øje på det geografiske aspekt, hvilket fordelingen af *Michel* og *Mikkel* vidner om. Således optræder formen *Michel* i Skagen købstad (5 gange) samt i Asdal (9) og Horne (14), mens *Mikkel* slet ikke noteres i disse sogne. Derimod findes *Mikkel* i både Råbjerg (2) og Uggerby (4), hvor *Michel* til gengæld ikke optræder. Denne fordeling sandsynliggør, at der er udtalesammenfald mellem de to former, således at *-ch-* i *Michel* ikke skal forstås som et udtryk for en mere palataliseret udtale end *-kk-* i *Mikkel*, men snarere som variation mellem de enkelte skrivers præferencer.

Tabel 2: Oversigt over de hyppigste leksikalske navne i de vendsysselske sogne i folketællingen 1787. *Christen* (variantformerne *Chresten* og *Kristen*) er det klart mest udbredte navn i området, hvor mere end hver femte bærer navnet.

	Navn	Antal	Frekvens
1	<i>Christen (Chresten, Kristen)</i>	294	21,4 %
2	<i>Jens</i>	176	12,8 %
3	<i>Niels</i>	150	10,9 %
4	<i>Peder</i>	140	10,2 %
5	<i>Søren</i>	84	6,1 %
6	<i>Lars</i>	61	4,4 %
7	<i>Anders</i>	60	4,4 %
8	<i>Thomas</i>	48	3,5 %
9	<i>Michel (Mikkel)</i>	37	2,7 %
10	<i>Hans</i>	33	2,4 %
11	<i>Ole</i>	31	2,3 %
12	<i>Mads</i>	26	1,9 %

Langt fra alle helgener har været dyrket i Danmark, og derfor er der opstillet nogle kriterier for, hvornår en helgen er fundet relevant for undersøgelsen. Helgenen skal udmærke sig ved at have virket som patronhelgen for mindst én dansk kirke eller kloster (Jørgensen 1909 s. 136 ff.), at være skildret i mindst ét dansk kalkmaleri (Bolvig 2002 s. 296 ff.), eller at være omtalt i *Helgener – Legender*

fortalt i Norden (Gad 1971). Alle navne, der relaterer sig til en helgen, der opfylder mindst ét af kriterierne, og derved med nogenlunde sikkerhed har været kendt og i et vist omfang dyrket i middelalderens Danmark, er dernæst samlet under de respektive *helgennavne*, de har sit ophav i.

Tabel 3: Helgennavne, der i 1787-folketællingen udgør mere end 1 % af den samlede navnemasse i Vendsyssel. I sidste kolonne er til sammenligning anført helgennavnenes frekvenser i det sjællandske område.

	Helgen- navn	Antal	Frekvens	Leksikalske navne	Sjæll.
1	<i>Iohannes*</i>	214	15,6 %	<i>Jens</i> 176; <i>Hans</i> 33; <i>Johan</i> 2; <i>Johannes</i> 2; <i>Henning</i> 1	24,7 %
2	<i>Nicolaus</i>	152	11,1 %	<i>Niels</i> 150; <i>Nicolaj</i> 1; <i>Claus</i> 1	11,3 %
3	<i>Petrus</i>	141	10,3 %	<i>Peder</i> 140; <i>Petter</i> 1	10,2 %
4	<i>Severinus</i>	84	6,1 %	<i>Søren</i> 84	2,8 %
5	<i>Laurentius</i>	82	6,0 %	<i>Lars</i> 60; <i>Laur</i> 18; <i>Laus</i> 3; <i>Laur(ids)</i> 1	6,3 %
6	<i>Andreas</i>	60	4,4 %	<i>Anders</i> 60	4,9 %
7	<i>Thomas</i>	48	3,5 %	<i>Thomas</i> 48	0,4 %
8	<i>Michael</i>	37	2,7 %	<i>Michel</i> 37	0,4 %
9	<i>Olavus</i>	31	2,3 %	<i>Ole</i> 31	4,6 %
10	<i>Matthæus**</i>	28	2,0 %	<i>Mads</i> 26; <i>Mathias</i> 2	1,8 %
11	<i>Iacobus</i>	21	1,5 %	<i>Jacob</i> 13; <i>Jeppe</i> 8	2,6 %
12	<i>Simon</i>	16	1,2 %	<i>Simon</i> 16	<0,1 %
13	<i>Georgius</i>	15	1,1 %	<i>Jørgen</i> 15	3,6 %
--	-----	-----	-----	-----	-----
20	<i>Clemens***</i>	4	0,3 %	<i>Clemen</i> 2; <i>Clemmen</i> 2	<0,1 %

* *Iohannes*: Hornby (1978) tolker *Henning* som en tysk afledning af *Hans*, men både *Otterbjörk* (1985 [1964]) og *Seibicke* (1996-2007) nævner, at navnet ligeså vel kan være afledt af *Henrik*.

**Evangelistnavnet *Matthæus* er i nyere tid faldet sammen med apostelnavnet *Mathias* (Hald 1974 s. 58; Hornby 1978).

****Clemens* opnår ikke en frekvens over 1 %, men er medtaget i tabellen på grund af undersøgelsens vinkling.

Som det fremgår af tabel 3, er det således en broget skare af navne, eksempelvis græske og latinske indlånsformer

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

samt danske, nordiske og tyske udviklinger, der optræder under de enkelte helgennavne.

I de vendsysselske kystsogne er *Iohannes*, *Nicolaus* og *Petrus* de hyppigste helgennavne, hvilket er helt analogt med resultaterne fra Sjælland. Imidlertid er det en markant lavere frekvens, der opnås for *Iohannes*, der topper listen i begge områder. På Sjælland udgør *Iohannes*-navne næsten en fjerdedel af navnebærernes navne, mens det i Vendsyssel blot er 15,6 %. Forklaringen hertil skal hovedsagligt findes i, at navnet *Christen*, som tabel 2 viste, udgør 21,4 % af Vendsyssels navnemasse, og dermed er områdets klart almindeligste navn. På Sjælland er *Christen* ligeledes det mest frekvente ikke-helgennavn, men udgør her blot lidt over 5 % af den samlede navnemasse. For de øvrige helgennavne ses en del afvigelse. I Vendsyssel er *Severinus*, *Thomas* og *Michael* væsentligt mere frekvente, end det er tilfældet på Sjælland. Omvendt er *Georgius* udpræget mere i brug på Sjælland, og det samme er tilfældet for *Erasmus*, der på grund af lav frekvens i Vendsyssel ikke optræder på listen. Både *Georgius* og *Erasmus* er helgener, der tilhører senmiddelalderens gruppe af nødhjælpere (Jørgensen 1909 s. 117 ff.).

Værnehelgener i Vendsyssel

I det følgende skal fokus rettes imod brugen af de tre helgennavne *Laurentius*, *Nicolaus* og *Clemens*. Hensigten med undersøgelsen er som nævnt at udforske, hvor stor en andel af befolkningen i de vendsysselske sogne, der i 1787 har båret navne, der relaterer sig til oplagte helgennavngivningsmotiver i området. Da et af formålene med studiet er at belyse, om helgennavngivningsmotiver har haft større eller mindre betydning i Vendsyssel end på Sjælland, vil der undervejs blive draget paralleller til Kællerød (2014). Inden da vil jeg dog give en ganske kort præsentation af de tre instanser, jeg har vurderet som de mest oplagte motiver for navngivning efter helgener i området.

Skagens kirke og de søfarendes værnehelgener

Når helgennavnet *Laurentius* er interessant i forhold til den vendsysselske navnebrug, skyldes det, at Skagens gamle kirke er indviet til *Sankt Laurentius*. Den navnebærende helgen var en romersk ærke diakon, der i det 3. århundrede led martyrdøden på makaber vis, da han efter at have uddelt kirkens skatte til den fattige menighed blev ristet over glødende kul (Gad 1971 s. 169 ff.). I Danmark er *Laurentius* den helgen, hvortil tredjeflest kirker er indviet, kun overgået af *Jomfru Maria* (Vor Frue) og *Sankt Nicolaus* (Kilström 1965 sp. 349). Blandt de mange *laurentius*dedikationer, der oplystes hos Ellen Jørgensen (1909 s. 143 f.), optræder *Undløse* fra det sjællandske område og altså Skagens gamle kirke. Sidstnævnte, der har været blandt de største kirker i hele Vendsyssel, blev opført omkring år 1400, men da sandflugten i området tog til i de følgende århundreder, blev kirken efterhånden svært tilgængelig, og i 1795 måtte den opgives som sognekirke (Trap 1859 s. 23). Tårnet blev imidlertid bevaret og i 1816 kalket hvidt, da det fik funktion som sømærke, og herved fik *Den tilsandede Kirke* det karakteristiske udtryk, den kendes ved i dag.

Sankt Nicolaus og *Sankt Clemens* er vedkommende som navngivningsmotiver i området, da begge helgener markerer sig som særlige beskyttere for de søfarende. Legenden om *Nicolaus af Myra* beretter blandt andet om søfolk i havsnød, hvor helgenen viser sig for de nødstedte og kommer dem til hjælp (Gad 1971 s. 212). *Nicolaus* får derfor en særlig status hos folk på søen, og i Danmark dyrkes han særligt ved kysterne, hvilket omtrent 100 kirke- og klosterindvielser, heraf en stor del i søfartskøbstæder som eksempelvis Holbæk, vidner om (Jørgensen 1909 s. 120 f., 150 ff.). Helt så mange kirker har *Sankt Clemens* ikke været patron for, men der kendes dog til omtrent 20, der bærer hans navn, hvoraf flere er beliggende i kystsogne (ibid. s. 139 f.). Om *Clemens* fortæller legenden, at han led martyrdøden.

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

døden ved at blive kastet i Sortehavet med et anker bundet om halsen, hvorfor netop ankeret er blevet *Clemens'* kendetegn. Han synes at have været en vigtig helgen i det danske område i den ældre middelalder, men efterhånden har *Sankt Nicolaus* overtaget pladsen som den mest betydningsfulde søfartshelgen (ibid. s. 113; Gad 1971 s. 152 f.).

Laurentius

Som det fremgår af tabel 4, udgør navne med oprindelse i *Laurentius* i alt 5,58 % af den samlede mandnavnemasse i det vendsysselske område. Det er en smule lavere, end det er tilfældet for det sjællandske område, hvor 6,32 % af de optegnede navne relaterer sig til *Laurentius*. Det i sig selv kan være en indikation for, at konsekurationsnavnet for Skagens gamle kirke ikke har haft nogen stor betydning i områdets navnebrug. Men lad os alligevel se nærmere på brugen af *Laurentius*-navne.

Tabel 4: Udviklinger af *Laurentius* i folketællingen 1787 i Vendsyssel og på Sjælland.

Vendsyssel 1787			Sjælland 1787		
Leksikalsk navn	Antal	Fre-kvens	Leksikalsk navn	Antal	Fre-kvens
Laurentius	-	-	Laurentius	1	<0,01 %
Laur(ids)	1	0,07 %	Lauritz	1	<0,01 %
Laur	18	1,31 %	Laur	1	<0,01 %
Laus	3	0,22 %	Laus	-	-
Lars	60	4,38 %	Lars	821	6,12 %
Lorentz	-	-	Lorentz	24	0,18 %
<i>Laurentius</i>	82	5,58 %	<i>Laurentius</i>	848	6,32 %

I det vendsysselske område noteres i alt 82 løbenavne, fordelt på fire leksikalske navne, der udspringer af *Laurentius*. Den indlånte form sammentrækkes tidligt til formen *Laurens*, der optræder i *Kong Valdemars Jordebog* fra 1200-tallet, og heraf opstår ved svind af *n* foran *s* og vokalovergang til *i* formen *Lauris* (Hald 1974 s. 57 f.; DgP 1 sp. 838). Den eneste navnebærer af dette navn er *Hr. Laur*.

B. Schmidt, anført som forvalter på hovedgården Nørre Elkjær, Tversted sogn. *Laurids Bartholin Schmidt* er gårdens senere ejer (Klitgaard 1966 s. 275), hvorfor forkortelsen *Laur.* uproblematisk kan opløses. På Sjælland forekommer formen *Laurs*, der er opstået i det 15. århundrede ved svind af svagtryksvokalen *i* i *Laurids* (Hansen 1962 s. 321 f.), kun en enkelt gang, men i Vendsyssel er formen relativt almindelig, dog særligt koncentreret til Skagen købstad, hvor 16 af 18 navnebærere noteres. Uden for købstaden findes *Laurs* kun i Tversted samt i Råbjerg, hvor også alle bærere af den folkelige form *Laus* optræder (jf. Hald 1974 s. 58).

Tabel 5: Den procentvise andel af navnet *Lars* i de enkelte landsogne.

	Landsogn	Frekvens
1	Grandløse	10,53 %
1	Solbjerg	10,53 %
3	Ørslev	10,19 %
--	-----	-----
10	Uggerby	9,01 %
12	Asdal	8,66 %
37	Råbjerg	6,13 %
42	Tversted	5,93 %
--	-----	-----
62	Horne	1,74 %
63	Skagen landsogn	0 %
63	Sorø landsogn	0 %

Det mest frekvente *Laurentius*-navn er den danske udvikling *Lars*, der er noteret i alt 60 gange, svarende til 4,38 % af områdets løbenavne. *Lars* er en eftermiddalderlig form, hvis herkomst er vanskelig at fastslå, men kan dels forklares ved sammentrækning af den vulgærlatinske form *Larentius* (DgP 1 sp. 838), dels ved kontamination mellem formerne *Las* og *Laurs*, hvor *r* bevares (Hald 1974 s. 58).

Ser vi på hvor stor en del af de enkelte landsognes navnemasse, *Lars* udgør, viser der sig markante forskelle fra sogn til sogn. Ses der bort fra Skagen landsogn, hvor slet

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

ingen navne har relation til *Laurentius*, er *Lars* mindst udbredt i Horne, hvor navnet udgør 1,74 % af løbenavnene. I Uggerby derimod opnår *Lars* en frekvens på 9 %. Sammenlignes disse tal fra Vendsyssel med de sjællandske landsognes frekvens for *Lars* (tabel 5) ses det, at de højeste tal opnås på Sjælland, hvor navnet i visse sogne udgør mere end hvert tiende løbenavn. De vendsysselske sogne placerer sig spredt på listen, og det er nok så interessant, at såvel Skagen landsogn, hvor *Sankt Laurentii* kirke har været sognekirke, og nabosognet Råbjerg, begge findes i den nederste halvdel af listen.

Tabel 6: Købstæders andel af navne, der relaterer sig til helgennavnet *Laurentius*.

Købstad	Antal	Frekvens
Skagen	20	5,90 %
Holbæk	30	4,99 %
Sorø	10	3,76 %
Slagelse	30	3,48 %
Ringsted	10	2,63 %

Som nævnt er det en procentvis mindre andel af navnebærerne i Vendsyssel end på Sjælland, hvis navn relaterer sig til *Sankt Laurentius*. Imidlertid ændrer dette billede sig, når Skagen købstad sammenlignes direkte med de sjællandske købstæder, hvor kirker har været indviet til andre helgener. Det fremgår af tabel 6, at *Laurentius* samlet udgør 5,90 % af Skagens navnemasse, hvilket er næsten 1 % mere, end det er tilfældet i Holbæk, der er den af de sjællandske byer, hvor helgennavnet opnår sin højeste frekvens.

Nicolaus

Med 152 løbenavne, svarende til 11,08 % af den samlede navnemasse, er det en væsentlig større del af de vendsysselske navnebæreres navne, der relaterer sig til helgennavnet *Nicolaus*, end det er tilfældet for *Laurentius*.

Imidlertid er også *Nicolaus* en anelse mindre frekvent i området, da helgennavnet i de sjællandske sogne udgør 11,26 % af navnemassen. Umiddelbart synes de søfarendes værnehelgen altså ikke at have haft så særlig en betydning i Vendsyssel, at det har sat sig spor i navnebrugen frem til 1700-tallet.

Tabel 7: Udviklinger af *Nicolaus* i folketællingen 1787 i Vendsyssel og på Sjælland.

Vendsyssel 1787			Sjælland 1787		
Leksikalsk navn	Antal	Frekvens	Leksikalsk navn	Antal	Frekvens
Niels	150	10,94 %	Niels	1.417	10,56 %
Niss	-	-	Niss	1	<0,01 %
Claus	1	0,07 %	Claus	42	0,31 %
Nilaus	-	-	Nilaus	2	0,01 %
Nicolaj	1	0,07 %	Nicolai	48	0,36 %
<i>Nicolaus</i>	152	11,08 %	<i>Nicolaus</i>	1.510	11,26 %

Som tabel 7 viser, fordeler de 152 løbenavne sig ganske ujævnt på tre leksikalske navne. *Claus*, der er indlånt fra nedertysk, hvor det er opstået ved bibeholdelse af det oprindelige hovedtryk på tredje stavelse, hvorved *o* er synkoperet, og bortfald af førstestavelen *Ni-* (Hald 1974 s. 49), findes en enkelt gang i Skagen landsogn. Også den eftermiddalderlige form *Nicolaj*, der er den latinske genitivform for *Nicolaus*, og som er opstået som mandnavn på grund af manglende latinkyndighed i forbindelser som 'Nicolai kirke' (Knudsen 1941 s. 134), optræder kun en enkelt gang, nemlig som andet fornavn hos *Thomas Nicolaj Mygind* i Råbjerg sogn. Når Sjælland opnår en højere samlet frekvens for navne, der udspringer af *Nicolaus*, skyldes det for en stor del den slående lave brug af navnene *Claus* og *Nicolai* i Vendsyssel. Heller ikke på Sjælland er de to navne almindelige, dog opnår *Nicolai* en frekvens på over 1 % i de sjællandske købstæder.

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

Langt mere frekvent er den danske udvikling *Niels*, der står for de resterende 150 forekomster af *Nicolaus*-navne i Vendsyssel. *Niels* er opstået ved, at navnet *Nicolaus* på dansk har fået tryk på første stavelse, hvilket har medført synkope, således at *o*-lyden er forsvundet og formen *Niklas*, der træffes omkring år 1225, er opstået. Ved vokalsvækkelser af *a* til ubetonet *æ*, klusilsvækkelse af *k* til *g* og siden spirantsvækkelse er den moderne form *Niels* opstået via former som *Nikles*, *Nigles* og *Nigels* (DgP 1 sp. 1007 ff.; Hald 1974 s. 48).

Tabel 8: Den procentvise andel af navnet *Niels* i de enkelte landsogne.

	Landsogn	Frekvens
1	Alsted	16,33 %
2	Stenlille	15,98 %
3	Ørslev	15,53 %
--	-----	-----
8	Horne	14,34 %
12	Skagen landsogn	13,33 %
14	Uggerby	13,13 %
24	Råbjerg	12,26 %
49	Asdal	9,45 %
51	Tversted	9,32 %
--	-----	-----
63	Gudum	6,15 %
64	Sorø landsogn	0 %

Rettes fokus imod fordelingen af formen *Niels* i landsognene i Vendsyssel, ses der gennemgående høje frekvenser. Den højeste frekvens opnår navnet i Horne, hvor 14,35 % af sognets navnemasse udgøres af *Niels*, men også i Skagen landsogn, Uggerby og Råbjerg udgøres mere end 12 % af navnemasserne af dette navn. De laveste tal findes i Asdal og Tversted sogne, men også her har mere end 9 % af navnebærerne navnet *Niels*. Når navnebrugen i de to undersøgte områder sammenstilles (tabel 8), fremgår det ikke desto mindre, at *Niels* er endnu mere frekvent i en række sjællandske sogne, ikke mindst i Alsted midt på

Sjælland, hvor navnet bæres af næsten hver sjette. Generelt placerer de vendsysselske sogne sig dog bedre på listen, end det var tilfældet med *Lars*, men *Niels* stikker på ingen måde ud som et navn, der er mere populært i kystsognene end i de sjællandske landsogne.

Tabel 9: Købstæders andel af navne, der relaterer sig til helgennavnet *Nicolaus*.

Købstad	Antal	Frekvens
Skagen	28	8,26 %
Ringsted	31	8,16 %
Slagelse	70	8,13 %
Holbæk*	43	7,15 %
Sorø	17	6,39 %

*Holbæk har haft en kirke indviet til *Sankt Nikolai* fra før 1336 til 1573. Byens nuværende *Sankt Nikolai*-kirke er fra 1872, men er ikke navngivet efter *Nicolaus* ved selve kirkeindvielsen, men muligvis snart derefter (Kællerød 2014 s. 33; Kællerød 2016 s. 62).

Trods det, at den samlede frekvens i det vendsysselske område er en smule lavere end i det sjællandske, viser det sig, at Skagen er den af de fem købstæder, der opnår den højeste frekvens for navne, der oprinder i *Nicolaus*. Som det fremgår af tabel 9, er der dog ikke tale om en særlig markant difference i forhold til andelen af *Nicolaus*-navne i Ringsted og Slagelse.

Clemens

Mens *Sankt Nicolaus* har sat ganske markante spor i den danske navnebrug, forholder det sig ikke helt så entydigt med *Sankt Clemens*. *Clemens* figurerer i fire gammeldanske stednavne med efterleddet *-torp*, en stednavnetype der som bekendt er særlig aktiv i Danmark i slutningen af vikingetiden og den tidlige middelalder (Dam 2015 s. 74 ff.), og samtidig har flere kirker i landet været indviet til *Sankt Clemens*. Dette indikerer, at der er tale om et navn, der har været alment kendt i middelalderen. Alligevel har *Clemens*

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

ikke for alvor vundet indpas i navnebrugen (DgP 1 sp. 765), hvilket også skinner igennem i folketællingen i både det vendsysselske og det sjællandske område, som det fremgår af tabel 10.

Tabel 10: Udviklinger af *Clemens* i folketællingen 1787 i Vendsyssel og på Sjælland.

Vendsyssel 1787			Sjælland 1787		
Leksikalsk navn	Antal	Frekvens	Leksikalsk navn	Antal	Frekvens
Clemens	-	-	Clemens	1	<0,01 %
Clemen	2	0,15 %	Clemen	7	0,05 %
Clemmen	2	0,15 %	Clemmen	2	0,01 %
<i>Clemens</i>	4	0,29 %	<i>Clemens</i>	10	0,07 %

I Vendsyssel er blot fire løbenavne noteret, ligeligt fordelt mellem formerne *Clemen* og *Clemmen*, der samlet udgør 0,3 % af navnemassen. Ifølge *Danmarks gamle Personnavne* 1 (sp. 761 ff.) optræder begge former på dansk grund fra det 15. århundrede, men både dette og andre personnavneopslagsværker er ganske karrige med oplysninger om formernes opståen. Et forslag kunne være, at begge former er opstået ved, at -s er blevet misforstået som genitiv, og at *Clemmen* endvidere afspejler intervokalisk konsonantforlængelse, der først fra netop det 15. århundrede bliver almindelig i ortografien (GG 2 s. 375 ff.). *Clemen* og *Clemmen* behandles her som to former, men i historisk perspektiv behøver de altså ikke nødvendigvis at afspejle en udtalemæssig variation.

Helgennavnet er påfaldende lavfrekvent i købstæderne, hvor det kun er optegnet i formen *Clemen* i enkeltstående tilfælde i byerne Skagen, Holbæk og Ringsted, og med så lavt et samlet antal navnebærere er *Clemens* naturligvis også lavfrekvent i landsognene i begge områder. Dog bemærkes det, at de tre navnebærere fra de vendsysselske landsogne alle er noteret i Tversted sogn, hvor *Clemens* samlet tegner sig for 1,27 % af navnemassen. I det

sjællandske område fordeler formerne *Clemens*, *Clemmen* og *Clemen* sig til otte løbenavne i syv sogne, og Tversted er således det eneste af samtlige 69 land- og købstadssogne i undersøgelserne, hvor frekvensen for *Clemens* overstiger 1 %. Samlet set er *Clemens* en anelse mere frekvent i det vendsysselske område, hvor det som nævnt udgør 0,3 % af navnemassen, mens det på Sjælland udgør under 0,1 %. Det må imidlertid understreges, at tallene for *Clemens* er alt for lave til, at nogen form for sammenhæng mellem navnebrug og *Sankt Clemens* som navngivningsmotiv tør foreslås.

Afsluttende bemærkninger

Resultaterne af undersøgelsen viser, at den relation man kunne forvente mellem navngivning og specifikke helgennavngivningsmotiver, her eksemplificeret i konsekurationsnavnet på den lokale købstadskirke samt værnehelgener for en bestemt befolkningsgruppe, søfarende, der traditionelt har udgjort en væsentlig del af det lokale samfund, ikke har sat så markante spor, at de er synlige i navnebrugen i 1787.

Ganske vist har det vist sig, at der i den vendsysselske købstad, Skagen, procentmæssigt er en større andel af navnebærernes navne, der relaterer sig til *Sankt Laurentius* og *Sankt Nicolaus*, end det er tilfældet i de fire sjællandske købstæder, Holbæk, Ringsted, Slagelse og Sorø – *Laurentius* endda relativt klart. Men når områdernes landsogne inddrages, viser resultaterne, at der i Vendsyssel procentvist er færre navnebærere, hvis navn relaterer sig til en af de to helgener. Heller ikke udbredelsen af de to vanligste danske former, *Lars* og *Niels*, efterlader noget indtryk af, at de to helgener har været mere yndede som navngivningsmotiv i Vendsyssel end på Sjælland. Det tredje helgennavn, *Clemens*, er påfaldende lavfrekvent, men udgør dog en frekvensmæssig større andel af navnemassen i de vendsysselske kystsogne end i de sjællandske indlandsogne. Imidlertid er brugen af *Clemens* så usædvanlig, at

det er vanskeligt at påpege noget endegyldigt vedrørende navngivningsmotiver.

En middelalderlig dyrkelse af helgener tillægges ofte at være en væsentlig årsag til et navns udbredelse, og denne kobling synes da også at være ganske indlysende. I forlængelse heraf virker det nærliggende, at helgeninstanser såsom kirkededikationer og kult omkring værnehelgeners beskyttelse må have en positiv effekt i forhold til navnebrugen. Med de opstillede forudsætninger omkring opkaldelsens konserverende effekt i et overvejende immobilt samfund in mente, sandsynliggør min undersøgelse, at denne kobling imidlertid ikke er så åbenbar. Det ser altså ikke ud til, at navnebærerne i det vendsysselske kyst-samfund i nogen nævneværdig grad har fået navn efter de helgener, der umiddelbart fremstår som de vigtigste i området.

Kilde og Litteratur

- Arkivalieronline = <http://www.sa.dk/brug-arkivet/arkivalieronline>
Bibelen. Den Hellige Skrifs Kanoniske Bøger og Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger. Det Danske Bibelselskab 1998-udgave. København.
- Bolvig, Axel, 2002: Politikens bog om Danmarks kalkmalerier. København. (Politikens Håndbøger).
- Dam, Peder, 2015: Bebyggelser og stednavnetyper. København. (Navnestudier nr. 44).
- Degn, Ole, 2001: Folketællingen 1801 og andre folketællinger. I: Metode & Data, nr. 84, 2001:1, s. 3-11. (<http://samfund.dda.dk/ddakatalog//mogd/md84.pdf> (sidst set: 30.1.2015)).
- DgP 1 = Gunnar Knudsen et al., 1936-1948: Danmarks gamle Personnavne, bind 1, Fornavne. København.
- DSDU = Lars Brink et al., 1991: Den Store Danske Udtaleordbog. København.
- Eggert, Birgit, 2009: Almuens fornavne omkring år 1800. I: Landbohistorisk Tidsskrift 2009:1, s. 89-125.
- Esmark, Kim, & Brian Patrick McGuire, 1999: Europa 1000-1300. Roskilde.

- Folketællingen 1787 i Statens Arkivers faksimiledatabase, Arkivalieronline.
(http://www.sa.dk/content/dk/ao-forside/find_folketallinger
(sidst set: 30.1.2015)).
- Gad, Tue, 1971: Helgener. Legender fortalt i Norden. København.
- Galberg Jacobsen, Henrik, 2000: Retskrivning. I: Den Store Danske Encyklopædi. Danmarks Nationalleksikon, bind 16. København, s. 148.
- GG + bind = Johannes Brøndum-Nielsen 1928-1973: Gammeldansk Grammatik i Sproghistorisk Fremstilling. København. (Bind 1, 2. udgave, København 1950).
- Hald, Kristian, 1961: Danmark: H[elgen]navne. Under Helgener. I: KLNLM 6, sp. 336-338.
- Hald, Kristian, 1974: Personnavne i Danmark 2. Middelalderen. København. (Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger).
- Hansen, Aage, 1962: Den lydlige udvikling i dansk, bind 1, Vokalismen. København.
- Heiberg, Steffen, 2008: En ny begyndelse. Europas kulturhistorie i middelalderen. København.
- Hornby, Rikard, 1978: Danske Personnavne. København.
- Jørgensen, Bent, 1986: Frit og bundet navnevalg. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen (red.). København, s. 129-146. (Navnestudier nr. 27).
- Jørgensen, Bent, 2002: Kirkens navn. Danske kirkers navne gennem 1000 år. I: Kristendommens indflydelse på nordisk navngivning. Rapport fra NORNA's 28. symposium i Skálholt 25.-28. maj 2000. Svavar Sigmundsson (red.). Uppsala, s. 145-151. (NORNA-rapporter 74).
- Jørgensen, Ellen, 1909: Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen. København.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1965: Laurentius. I: KLNLM 10, sp. 348-353.
- Klitgaard, Carl, 1966: Nørre Elkær. I: Danske Slotte og Herregårde. Anden udgave. Aage Roussell (red.). København, s. 271-278.
- KLNLM + bind = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind 1-22, 1956-1978. København.

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

- Knudsen, Gunnar, 1941: Navnet Nilaus. I: Danske Studier 1941, s. 129-135.
- Kousgård Sørensen, John, 1990: The Change of Religion and the Names. I: Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names. Tore Ahlbäck (ed.). Åbo, s. 394-403.
- Kruken, Kristoffer & Ola Stemshaug, 2013: Norsk Personnamnleksikon. 3. utgåva. Oslo.
- Kællerød, Lars-Jakob Harding, 2014: Kristendommens spor i navnebrugen på Sjælland i 1700- og 1800-tallet. (Upubliceret speciale). (<http://static-curis.ku.dk/portal/files/144004690/KristendommensSporSamlet.pdf> (sidst set: 20.6.2016)).
- Kællerød, Lars-Jakob Harding, 2016: Kirkededikationers betydning i navnebrugen. En undersøgelse af lokale konsekrationnavnes indvirkning på navngivningen i et midt- og vestsjællandsk område. I: Studia anthroponymica Scandinavica 33, 2015, s. 51-77.
- Leibring, Katharina, 2015: Variantformer eller olika namn? Vid lemmatiseringens vägska. I: Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.-9. juni 2012, bind 1. Birgit Eggert og Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen (red.). Uppsala, s. 83-103. (NORNA-rapporter 91).
- Løgstrup, Birgit, 1987: Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788. Århus.
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1965: Sydvestjysk navneskik gennem 300 år. København. (Navnestudier nr. 4).
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1982: Dansk fornavneskik i 1600-tallet. I: Studier i Nordisk Filologi 63, s. 186-210.
- Meldgaard, Eva Villarsen, 1990: Studier i københavnske fornavne 1650-1950. København. (Navnestudier nr. 32).
- Normann Andersen, Ivan, 2006: Klostre og helgenkult i tidlig middelalder. I: Tidlige klostre i Norden før 1200. Et symposium. Lars Bisgaard & Tore Nyberg (red.). Odense, s. 97-116.
- Otterbjörk, Roland, 1985 [1964]: Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon. Stockholm. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 29).
- Secher, Vilhelm Adolf, 1918: Opkaldelsesskikke i østjyske Bondeslægter fra 17de og 18de Århundrede. Bidrag til genealo-

- gisk Metodelære. I: Meddelelser fra Det Danske Rigsarkiv, bind 1 (1906-1918). København, s. 471-520.
- Seibicke, Wilfried, 1996-2007: Historisches Deutsches Vornamenbuch Band 1-5. Berlin & New York.
- Storm, Gustav, 1893: Vore Forfædres Tro paa Sjælevandring og deres Opkaldessystem. I: Arkiv för Nordisk Filologi, Nionde Bandet. Ny Följd. Femte Bandet, s. 199-222.
- Thomsen, Alfred, 1926: Et Bidrag til dansk Navneskiks Historie. I: Danske Studier 1926, s. 135-146.
- Trap, Jens Peter, 1859: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, Speciel Deel, 2. bind, København.

SUMMARY

Laurentius, Nicolaus and Clemens. A survey of patron saint's role as naming motif in seven coastal parishes in Vendsyssel

By Lars-Jakob Harding Kællerød

Studies of personal names from the Middle Ages and the centuries after the Reformation have often suggested relations between the popularity of a certain name and a saint who bore the name, especially when this saint was associated and present in everyday life. In continuation to these views, it has been my aim with this survey to investigate if the suggested relations can be traced in a minor geographical area.

As the case area for this study, the town Skagen and the six northernmost coastal parishes of the North Jutlandic island district Vendsyssel have been chosen; while the corpus of names has been established by registering and counting all men's names in the 1787 census covering the area. The use of names is compared to the results from my

LAURENTIUS, NICOLAUS OG CLEMENS

MA-thesis, where I investigated similar issues in four towns and a number of rural parishes on Zealand (Kællerød 2014). This survey focuses on three saint's names that seem relevant as naming motifs in the given area, namely the patron saint of the church in Skagen, *Laurentius* and the most important patron saints for seafarers, *Nicolaus* and *Clemens*.

It is shown that relation between the use of names and the visibility and importance of a saint is not significant. The use of names developed from *Laurentius*, *Nicolaus* and *Clemens* is generally not more frequent in coastal parishes in Vendsyssel than in the rural areas of Zealand. It is therefore questioned if the local official hagiolatry and the giving of saint's names are as coherent as often suggested.

Lars-Jakob Harding Kællerød
Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet
jvw124@hum.ku.dk

Namn och namnbärare

– om könsneutrala, könskonträra och könsöverskridande namn

KATHARINA LEIBRING

1. Inledning

En av förnamnets viktigaste egenskaper är i många kulturer att det omtalar eller avslöjar namnbärarens kön (Alford 1988 s. 66) – och könskodningen kan också vara inskriven i lagen i vissa länder, t.ex. Finland och Tyskland. Det finns dock kulturer och språkområden där namnen inte är lika uttalat könsbundna, liksom många länder utan namnlagar som reglerar förhållandet mellan namn och kön. Så är fallet t.ex. i USA och Storbritannien där ju många förnamn används till de båda biologiska könen, även om ett stort antal namn också där är mer förknippade med det ena könet. Flera undersökningar har visat att den maskulina normen är stark i dessa länder – flickor kan ges traditionella pojknamn men inte tvärtom, och de namn som används androgynt överges efter hand av pojkföräldrar (Barry & Harper 1993 s. 236; Lieber-son, Dumais & Baumann 2000 s. 1282; Brylla 2007 s. 193). I kontrast till de oreglerade länderna står Tyskland och flera andra länder på den europeiska kontinenten. Enligt gällande tysk namnlag måste åtminstone ett av förnamnen vara könskodat, alltså vara förknippat med det ena eller andra könet, om övriga förnamn används av båda könen. Nyligen har dock möjligheten att inte ange barnets kön i officiella handlingar i Tyskland lagfästs, vilket på sikt kan öppna för en uppluckring om könskodningen (Schmidt-Jüngst 2013 s. 112). I länder med språk där namn böjs grammatiskt efter kön görs ibland

större åtskillnad mellan vilka namn som bärs av män respektive av kvinnor, liksom i katolska länder där många barn namnges efter helgonnamnlängden. Namn, namnbärare och kön har alltså relationer på flera sätt. Somliga namn konnoterar också olika kön beroende på i vilket land och på vilket språk det används, t.ex. *Inge* (mansnamn i Sverige, kvinnonamn i Tyskland) och *Kari* (kvinnonamn i Sverige och Norge, mansnamn i Finland).

I Sverige har under ganska lång tid ett antal förnamn använts till båda könen – *Kim*, *Nikita*, *Robin* och *Tintin* är några namn som användes i den senaste namnlagsutredningen (NLU s. 249) för att exemplifiera begreppet könsneutrala namn. På Patent- och registreringsverkets hemsida fanns tidigare en förteckning över namn som kunde eller brukade användas av båda könen i Sverige. Sedan ett antal år är denna lista nu borttagen, detta eftersom det svenska Skatteverket inte längre betraktar olika förnamn såsom olämpliga för det ena eller andra könet, oavsett om det gäller barn eller vuxna (Skatteverkets ställningstagande 2009-12-14), och oavsett om namnen traditionellt burits av det ena könet. Tidigare hade namnval som förknippats med motsatt kön kunnat nekas med hänvisning till Namnlagens § 34, om namn som "kan antas leda till obehag för den som skall bära det eller namn som av någon annan anledning uppenbarligen inte är lämpligt som förnamn". Skatteverkets nya ställningstagande hade föregåtts av flera rättsfall, politiska uttalanden och medial uppmärksamhet, främst vad gällde vuxnas rätt att lägga till ett könskonträrt förnamn, detta då definierat som ett namn som traditionellt burits av det andra könet.¹ Utvecklingen har beskrivits av Eva Brylla

¹ De politiska partierna Feministiskt Initiativ och Miljöpartiet, liksom hbtq-organisationer har drivit kampanjer för att alla förnamn ska kunna ges oberoende av bärarens biologiska kön.

(2010), och nu senast av Thorsten Andersson (2013). I en nyutkommen artikel av Linnea Gustafsson (2015) diskuteras fenomenet i relation till generella förändringar i språket. I NLU från 2013 konstateras (s. 249) att "problemet med könskonträra förnamn inte [kan] betraktas som en stor fråga" eftersom det finns så gott om könsneutrala namn att välja mellan. Jag återkommer till vad svenska folket i allmänhet tycks anse om könskonträra förnamn.

Den här uppsatsen vill jag se som en startpunkt för en undersökning av det samtida bruket av och attityder till vad jag vill kalla könsöverskridande förnamn. Terminologin beträffande hur förnamn används eller givna i relation till namnbärarens kön är inte helt etablerad i Sverige, och skulle kräva en längre utredning. I USA används termerna *unisex names* och *androgynous names* för det som på svenska betecknas som könsneutrala namn. Men steget från att vara ett namn som enbart används av ett kön till att vara ett namn som är helt köns neutralt är långt. Jag tänker mig ett kontinuum som går från könskodat namn till könskonträr användning som kan leda till könsöverskridande bruk och på sikt till att namnet uppfattas som köns neutralt. Termer för namn som dels används könskonträrt (= att ett namn, som traditionellt har förknippats med ett kön, ges till en bärare som tillhör det andra biologiska könet), dels nyligen har börjat användas som namn till båda könen, men ännu inte har blivit etablerade som könsneutrala, behövs. För det sistnämnda använder jag mig av termen *könsöverskridande namn*, och för de könsbundna namn som vid enstaka tillfällen ges till en person av motsatt kön använder jag termen *könskonträra namn*.

I uppsatsens första huvuddel (avsn. 3) undersöker jag attityder till bruket av könskonträra namn i Sverige. Jag använder mig av några aktuella attitydundersökningar där frågor inom detta område ställts. Den största undersökningen ingår som bilaga i NLU och ställdes år 2012 till ett representativt urval av Sveriges befolkning i åldern 18-70 år.

Jag kompletterar den undersökningen med två mindre undersökningar gjorda 2014 – en som gäller studenter, och en som gäller gymnasister, alltså många personer som är yngre än de som ingår i NLU:s undersökning. Likheter och skillnader i resultaten diskuteras.

I den andra huvuddelen (avsn. 4) gör jag två empiriska studier över vilka förnamn som dels ses som könsöverskridande av ungdomar idag, dels faktiskt har givits som tilltalsnamn till barn av båda könen de senaste åren. Till den första studien har jag använt mig av de namn som gymnasisterna i attitydundersökningen angivit som könsneutrala. Dessa namn ställs mot förekomsten i befolkningen som helhet, uppdelad på kön.

Det kan vara svårt att få fram om namn som ges till barn av båda könen idag egentligen används könskonträrt eller om de blivit könsöverskridande och på sikt könsneutrala, eftersom det sannolikt rör sig om få belegg på varje namn. Därför är det intressant att undersöka vilka namn det egentligen är som nu för tiden ges till båda könen, och se deras historia och bakgrund i Sverige. I avsnitt 4.2 redogör jag för vilka tilltalsnamn som givits till barn av båda könen under 2011 till 2013. Materialet omfattar sådana skrivformer som givits till minst två barn under ett visst år. För att få fram hur strömmarna går mellan könen (ges flickor pojknamn oftare än pojkar flicknamn?) jämförs med den könsvisa fördelningen mellan namnbärarna i befolkningen som helhet. Tidigare undersökningar, särskilt från USA (se Brylla 2007), har visat att det är vanligare att pojknamn blir könsneutrala namn än tvärtom. Gäller detta fortfarande eller kan vi se att namn som tidigast använts till flickor även ges till pojkar idag?

Det är säkert naturligt att namn som sedan länge förknippats med ett av könen får svårare att ta steget över till det andra. Amerikanska undersökningar (Barry & Harper 1993; Lieberson, Dumais & Baumann 2000) har visat att könsneutrala namn dels ofta har en kortare historia som

förnamn, dels har kort omloppstid för sin popularitet. Frågan om samma förhållande råder i Sverige kan förstås inte besvaras utifrån endast tre års namnstatistik, utan mitt bidrag får ses som en startpunkt för vidare studier.

2. Material

Det använda materialet är för uppsatsens första huvuddel tre attitydundersökningar genomförda mellan 2012 och 2014. Av dessa är den som redovisas i NLU störst, och den är den enda som riktade sig till ett representativt urval av hela befolkningen. Ca 1 000 personer mellan 18 och 70 år besvarade frågorna. Resultatet och de statistiska premisserna redovisas som bilaga 4 i NLU.

Såväl studentundersökningen som gymnasistundersökningen riktades ju till specifika grupper, och det är också betydligt färre informanter; studentundersökningen, som ingår i en C-uppsats i Nordiska språk (Svedjedal 2014), omfattar 161 informanter från två vetenskapsområden vid Uppsala universitet, och gymnasistundersökningen består av 66 svar från sju olika gymnasieskolor i Sverige. Gymnasistenkäten, som lades ut på Institutet för språk och folkminnets hemsida från DAG i Göteborg,² var tänkt att användas som en del av gymnasiets undervisning om namn, och frågorna var därför öppna och inbjöd till diskuterande svar.

Undersökningarnas frågeställningar är inte helt jämförbara med varann. Det är bara i studentundersökningen som någon explicit fråga ställs om skillnader mellan attityder till könskonträra pojk- respektive flicknamn. Frågan ställdes inte i NLU och i de fritt formulerade svaren från gymnasisterna görs ingen uttalad skillnad mellan namn givna till pojkar och flickor.

² Den citeras här som Namn (webbenkät för elever).

För del 2, de empiriska studierna av vilka namn som ges till barn av båda könen, utgår jag först från de namn som av gymnasisterna nämns som könsneutrala. Dessa namn jämförs med SCB:s namnstatistik över hela befolkningen, och med de senaste årens givna tilltalsnamn till småbarn.

Därefter studerar jag, utifrån SCB:s fördjupade namnstatistiska tabeller vilka namn som givits till barn av båda könen de senaste åren, och hur de generellt fördelar sig på män och kvinnor som namnbärare. För tiden efter 2003 redovisas hos SCB ända ner till två namnbärare per år som givits en viss stavning av ett tilltalsnamn, något som ger goda möjligheter att undersöka också bruket av mer ovanliga namn och namnformer.

3. Redovisning av attitydundersökningarna

De tre attitydundersökningarna har, som påpekats, riktats till olika målgrupper, och frågorna är inte helt jämförbara med varann. Innebörden i de frågeställningar som är relevanta för denna undersökning kan sammanfattas som att de gäller attityder till könskonträra namn, givna till såväl barn som vuxna. Varje undersökningens särskilda frågor redovisas under respektive avsnitt.

3.1. Attitydundersökningen i NLU

I NLU:s attitydundersökning ställdes bl.a. frågan: "Tycker du att föräldrar ska ha rätt att ge sina söner flicknamn och sina döttrar pojknamn?" Svartalternativen var tre: ja, alltid; ja, men bara om barnet samtidigt får ett annat *tilltalsnamn*; nej.

NAMN OCH NAMNBÄRARE

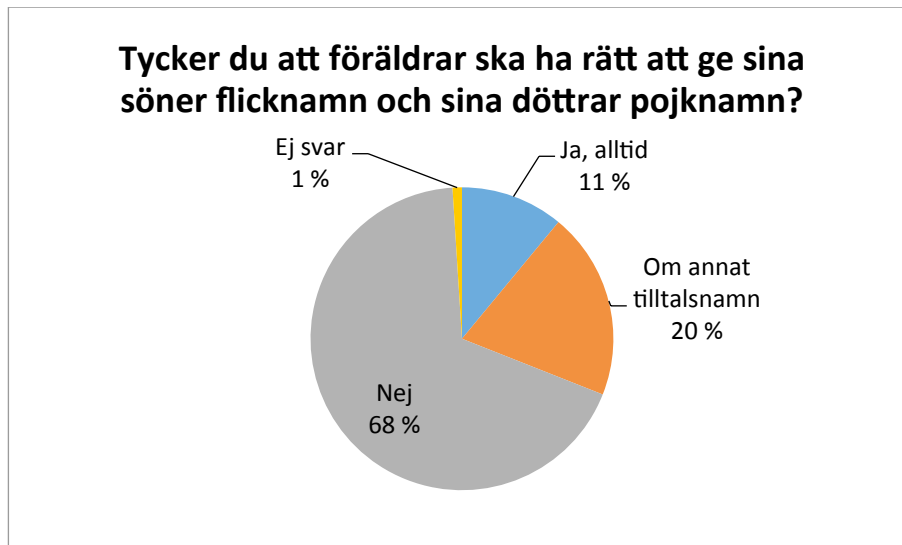

Diagram 1: Resultat av fråga 9 i NLU:s attitydundersökning: "Tycker du att föräldrar ska ha rätt att ge sina söner flicknamn och sina döttrar pojknamn?"

Som framgår av resultatet av NLU:s undersökning (diagram 1) är många svenskar emot att barn ska ges könkonträra namn. Totalt är det närmare 90 % som anser att barn inte ska få ges ett tilltalsnamn som oftast bärs av det andra könet. Män är mer negativa: 75 % säger helt nej mot 64 % av kvinnorna. Den äldsta åldersgruppen, 51–70 år, är mer negativ med 75 % nej, än den yngsta, där 63 % säger nej. Gruppen med flest obetingat positiva svar var människor med utländsk bakgrund, där 19 % var för detta. Inte i någon grupp, oavsett kön, ålder, utbildning eller bakgrund, finns dock någon majoritet för föräldrars rätt att ge könkonträra namn till sina barn. Namnens könsbundenhet förefaller vara fast förankrad. NLU kommenterar (s. 249) utfallet av attitydundersökningen: det "är emellertid intressant på så sätt att det befäster bilden av en genomgående konservativ inställning hos svenska folket i denna fråga." Tilläggas kan att undersökningen visar (s. 245) på att det råder ett starkt generellt motstånd mot vad som uppfattas som olämpliga namnbildningar, bl.a. ovanliga stavningar och "okonventionella förnamn (t.ex.

Cykelpedal, Gudihimlen)”, där ca 85 % anser att sådana inte ska godkännas.

3.2. Studenterna

I en undersökning bland studenter vid Uppsala universitet, gjord 2014, om attityder till könsneutralt språkbruk och könskonträra namn (Svedjedal 2014) ställdes flera frågor av relevans för min studie. Materialet samlades in dels genom en webbenkät och dels genom en pappersenkät. Dessutom gjordes fyra djupintervjuer. Totalt inkom 161 svar. En fördjupad analys gjordes av svaren som 90 informanter från två olika vetenskapsområden lämnat; området för humaniora och samhällsvetenskap (Hum-sam) respektive området för teknik och naturvetenskap (Tek-nat).

En fråga som alla informanter fick besvara var om de ansåg att flickor/kvinnor kan ha ”typiska” pojk-/mansnamn och vice versa (diagram 2).

Diagram 2: Sammanfattande resultat från studentenkäten om attityder till könskonträra namn.

Av svaren på denna fråga framgår att runt 50 % anser detta vara i sin ordning, och att det är något fler informanter som

NAMN OCH NAMNBÄRARE

anser att flickor/kvinnor kan ha pojk-/mansnamn än tvärtom. Notervärt är att närmare 20% har svarat "vet ej" på frågorna.

I den del av undersökningen där informanterna delades upp efter vetenskapsområde redovisas svaren på flera frågor. Förutom frågan om föräldrar ska ha rätt att ge sina barn könskonträra namn (diagram 3), frågades också om en myndig person ska få byta eller lägga till ett könskonträrt namn (diagram 4). Informanterna fick också här ta ställning till om flickor/kvinnor kan ha "typiska" pojk-/mansnamn och vice versa (diagram 5 och 6). Svaren är fördelade efter vetenskapsområde, och visar på vissa intressanta skillnader, både mellan områdena och gentemot undersökningen i NLU.

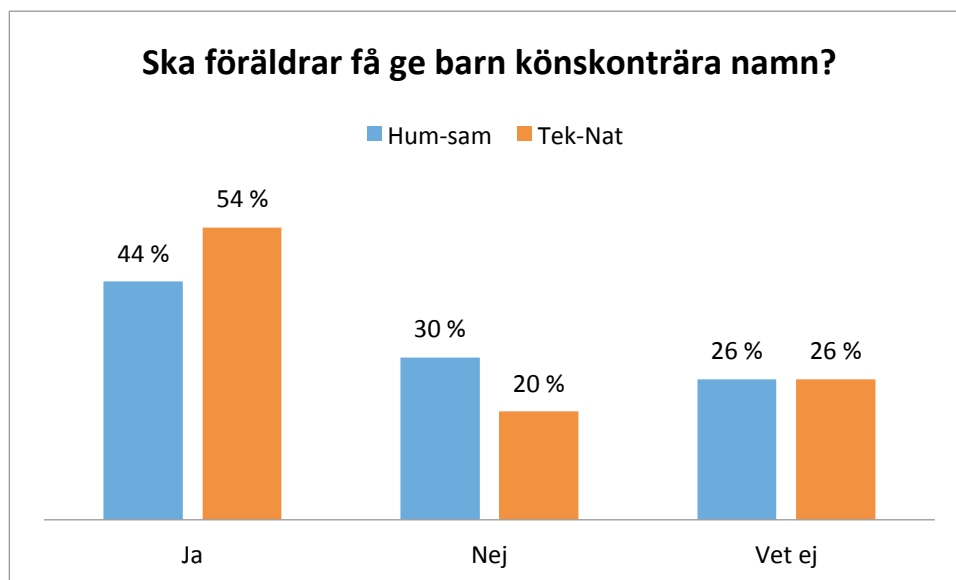

Diagram 3: Ska föräldrar få ge sina barn könskonträra namn?

Som framgår av diagram 3 ställer sig studenterna betydligt mer positiva till företeelsen än respondenterna i NLU. Ungefär hälften tycker att det ska vara tillåtet. En fjärdedel av informanterna har besvarat frågan med "Vet ej", och ca 25 % anser inte att föräldrar ska ha rätten. Vissa olikheter mellan studentgrupperna utifrån vetenskapsområde framkommer. Av

studenterna vid Tek-nat är över hälften positiva, och endast 20 % har svarat nej på frågan. Studenterna vid Hum-sam är inte lika positiva och de ger också ett tydligare negativt svar.

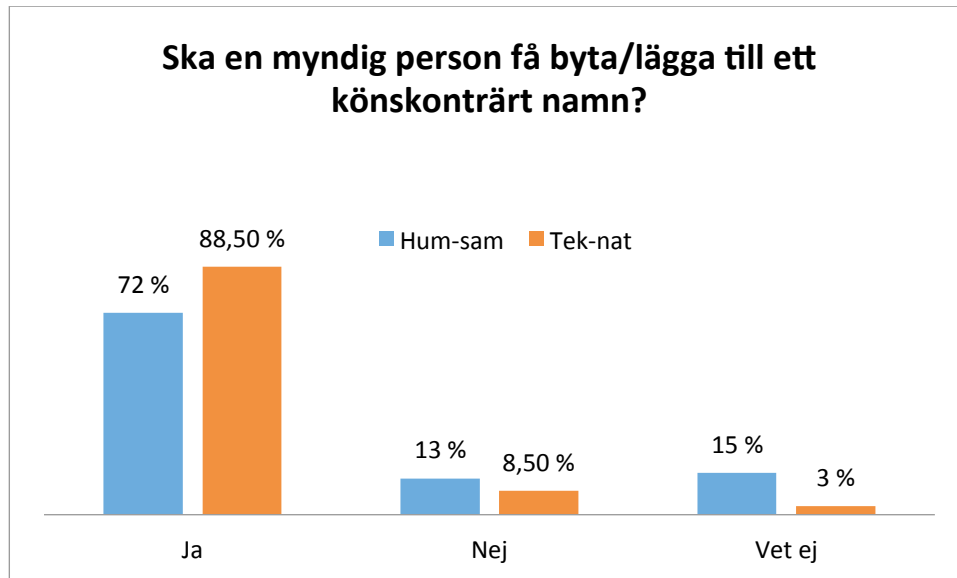

Diagram 4: Ska en myndig person få lägga till ett könskonträrt namn?

En stor majoritet inom båda områdena anser att en myndig person ska ha rätt att byta eller lägga till ett könskonträrt namn (diagram 4). Informanter från Tek-nat är mer positiva än de från Hum-sam, där också hela 15 % svarar "vet ej".

NAMN OCH NAMNBÄRARE

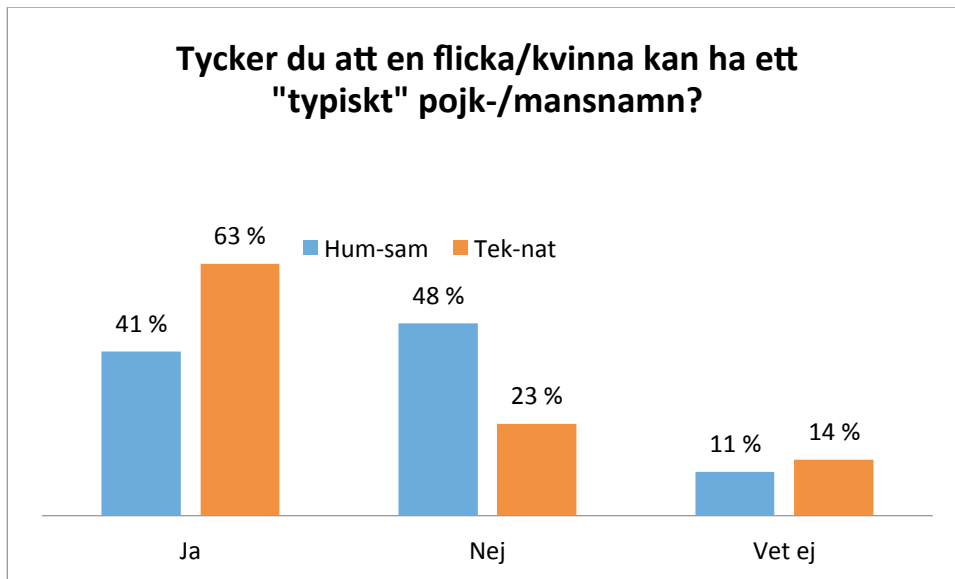

Diagram 5: Studenternas inställning till att flickor/kvinnor har "typiska" pojk-/mansnamn.

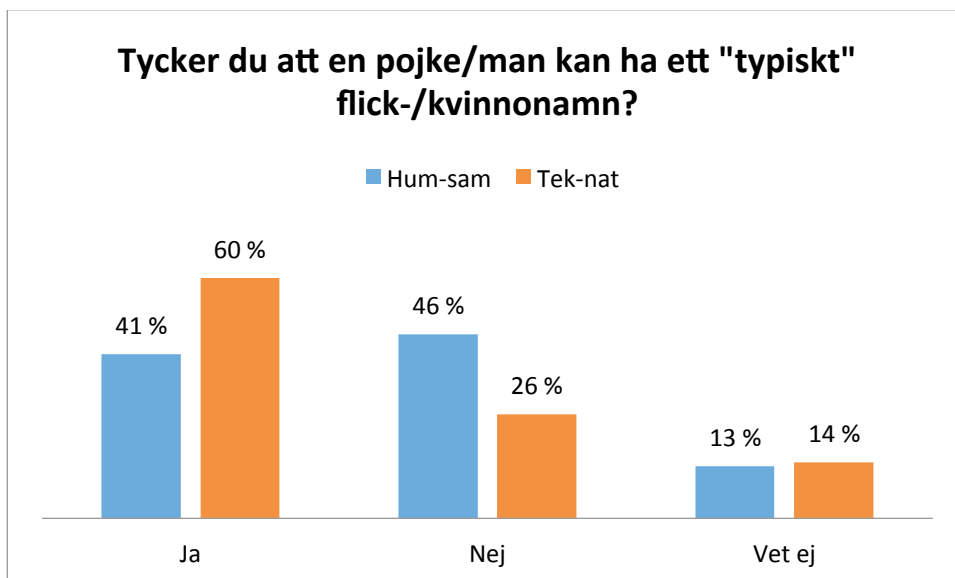

Diagram 6: Studenternas inställning till att pojkar/män har "typiska" flick-/kvinnonamn.

Frågorna om informanten anser att en person kan ha ett namn som traditionellt förknippas med det andra könet återkommer här, med svaren uppdelade efter vetenskapsområde. Studenterna från Tek-nat är generellt mer liberala i sina åsikter då en majoritet av dem anser att detta är godtagbart för båda könen. Det är dock något färre informanter från Tek-nat som anser att en pojke/man kan ha ett typiskt kvinnonamn, än de som tycker att flickor/kvinnor kan ha typiska pojknamn. Bland Hum-sam-studenterna svarar tvärtom fler nej på frågan om flickor/kvinnor kan ha pojknamn än vice versa. Då svaren inte är uppdelade efter kön går det inte att utläsa huruvida mäns och kvinnors åsikter i frågan skiljer sig. Den relativt höga andelen "vet ej" kan, enligt ett par kommentarer, bero på att frågeställningen tidigare inte varit aktuell för studenterna.

Svedjedal framför hypotesen (s. 40 f.) om att vetenskapsområdenas i varierande grad positiva inställning till könsneutrala namn kan bero på att studenterna vid Tek-nat ännu inte reflekterat över frågan så ingående som studenterna vid Hum-sam, där genusfrågor mer diskuterats, men drar inga långtgående slutsatser.

3.3. *Gymnasisterna*

Också i webbenkäten till gymnasisterna ställdes en fråga om förnamn som traditionellt förknippas med det andra könet (könskonträra namn) ska vara tillåtna.³ De fritt formulerade svaren (se diagram 7) kan delas in i tre grupper: en som säger generellt nej till detta, en grupp som anser att det kan tillåtas för vuxna, och en grupp som anser att det ska vara tillåtet att ge sådana namn även till barn. Totalt är det

³ Frågan löd: "Idag har man rätt att byta förnamn och ta ett könskonträrt namn. Med det menas ett namn som vanligtvis förknippas med motsatt kön. Vad tycker du? Ska man kunna anta ett könskonträrt namn? Varför eller varför inte?"

NAMN OCH NAMNBÄRARE

ungefär en lika stor andel som anser att könskonträra namn alltid ska vara tillåtna (45 %) som anser att barn inte ska få ges sådana (48 %).

Diagram 7: Gymnasisternas åsikter om man ska kunna anta könskonträra namn.

I de kommentarer som gymnasisterna ger är det främst rädslan för mobbning som lyfts fram som motiv till varför könskonträra namn inte bör tillåtas till barn. Flera informanter tycker också att de skulle känna sig osäkra om de träffade en person som bar ett könskonträrt namn, men några påpekar också att man säkert skulle vänja sig om det blev vanligare. De positiva svaren fokuserar på att alla ska ha rätt att välja ett namn som man tycker om, och att det bara är konventioner som ligger till grund för vilka namn som ses som mans- respektive kvinnonamn.

3.4. Sammanfattande om attityder till könskonträra namn

I ingen av undersökningarna framkommer någon tydlig majoritet för att barn ska kunna ges könskonträra namn. Närmare 90 % i NLU:s undersökning anser att ett barns tilltalsnamn inte ska vara könskonträrt. Både bland studenterna och gymnasisterna säger nästan 50 % nej till detta. Resultatet i de här undersökningarna är alltså inte helt i linje med Skatteverkets inställning (Skatteverkets ställningstagande 2009-12-14) då man skriver:

Det förhållandet att ett visst namn normalt bärs av personer av ett visst kön bör inte anses medföra att namnet är olämpligt för personer av motsatt kön. Detta gäller även när ett sådant namn anmäls för ett barn under 18 år. Det är även i det fallet vårdnadshavaren som får anses göra bedömningen av om namnet kan antas leda till obehag.

Utifrån NLU:s undersökning framkommer att särskilt äldre personer är negativa till könskonträra namn, medan både studenter och gymnasister har större tolerans för detta. En majoritet av studenter och gymnasister anser också att vuxna ska ha större möjlighet att få välja namn själva, där särskilt studenterna från Tek-nat är positiva. Det tycks dock vara en relativt stor del som inte reflekterat över frågan, och därför inte redovisat någon åsikt. Något fler bland studenterna är positiva till att flickor ges pojknamn än tvärtom, men skillnaden är inte stor. Synen på att flickor lättare kan ges traditionella pojknamn stämmer väl överens med resultat från tidigare studier från USA (Barry & Harper 1993; Liberson, Dumais & Baumann 2000).

4. Könsneutrala namn i Sverige idag

4.1. Gymnasisternas uppfattningar om könsneutrala namn

I gymnasistenkäten gavs ungdomarna också möjlighet att ange namn som de upplever som könsneutrala, definierat som namn som används av båda könen.⁴ Namnet *Kim* står i särklass då 55 gymnasister hade det som exempel. *Alex* och *Robin* svarades av 31 respektive 30 ungdomar. Därefter följde *Love* som nämdes av 8, *Lo* med 5, *Michel(le)* med 4 samt *Mika* och *Tove* av 3 vardera. Totalt upptas 26 olika namn med varierat ursprung. Namnen med ett eller två belägg är såväl kulturellt angloamerikanska (*Blair, Cameron, Charlie, Ellis, Lesley, Morgan, Sam* och *Taylor*) som kulturellt nordiska (*Mattis, Ture, Ylve*) och av annat ursprung (*Alexis, Danni, Deniz, Eli, Nuuro, Nuurov, Renée*). Till den nordiska gruppen hör också *Tove*, som alltså nämns av tre personer. Av de 26 namnen återfinns sex bland de 45 vanligaste androgyna namnen i Illinois under 1900-talet: *Kim, Robin, Alexis, Lesley, Renée* och *Taylor* (Lieberson, Dumais & Baumann 2000 s. 1265).

Några frågor om ungdomarnas språkliga och kulturella bakgrund ställdes inte i enkäten, och det är därför svårt att veta något om deras förståelse inför respektive namn. Intressant är nu att undersöka hur väl ungdomarnas kunskaper och känsla egentligen svarar mot de faktiska förhållandena i riket. Till detta har jag valt att se hur de åtta namn som nämns av minst tre olika gymnasister fördelar sig bland befolkningen i stort.

⁴ Frågekomplexet lydde: "Många föräldrar vill idag ge sina barn ett köns neutralt namn. Kan du komma på några sådana (dvs. namn som används om både flickor och pojkar)? Vad tycker du om könsneutrala namn? Skulle du själv vilja ha ett köns neutralt namn?" (Namn (webbenkät för elever)).

KATHARINA LEIBRING

Tabell 1. Gymnasisternas exempel på könsneutrala namn (minst tre belägg) och dessa namns könsfördelning inom befolkningen.

Gymnasisternas svar		SCB:s namnstatistik 31/12 2013	
Namn som anses köns neutralt	Antal belägg i enkäterna	Antal män med namnet	Antal kvinnor med namnet
Kim	55	8.387	2.420
Alex	31	5.141	77
Robin / Robyn	30	22.413 / 12	127 / 87
Love / Lowe	8	3.421 / 821	136 / 27
Lo / Lou	5	189 / 39	518 / 160
Michel / Michelle	4	1.457 / 14	11 / 3.610
Mika / Mica	3	1.387 / 16	528 / 103
Tove	3	12	5.960

Tabell 1 visar de åtta namn som av minst tre gymnasister ses som könsneutrala, och hur många bärare som finns av respektive namn i Sverige. Av dessa namn har ett, *Michel(le)*, gemensamt uttal för båda könen men olika skriftbild. Att det setts som könsneutrala beror troligen på att de svarande endast utgått från namnets ljudbild, och inte tagit hänsyn till de franska könsmarkerande ändelserna. Bland de övriga sju namnen bärs fem av en övervägande del män, och två (*Lo/Lou* och *Tove*) av kvinnor. Namnet *Mika/Mica* är intressant så till vida att stavningen <Mica> är betydligt vanligare för kvinnor än för män, medan <Mika> klart överväger bland männen. Också stavningen av *Robin/Robyn* visar en könsskillnad. Man kan jämföra med Liebersons, Dumais & Baumanns konstaterande (2000 s. 1268 f.) om att för nästan hälften av de vanligaste androgyna namnen dominerar olika stavningar för de olika könen; en sorts könsbestämning kvarstår även om namnformerna uttalas likadant. Sex av namnen har getts till barn av båda könen under perioden 2011 till 2013, *Robin/Robyn* dock uppdelat efter kön så att bara flickor fått <y>-stavningen. För namnet

Michel(le) följer könsfördelningen de franska ändelserna. *Tove* har bara givits till flickor.

4.2. Vilka namn ges till barn av båda könen idag?

Hur förhåller sig dagens namngivare, alltså nyblivna föräldrar i Sverige, till frågan om könsneutrala/könsöverskridande namn? Denna fråga diskuteras inte i Emilia Aldrins innehållsrika avhandling från 2011 om attityder till förnamnsval, kanske för att barnen i hennes material knappt fått några könsneutrala eller könskonträra namn. I ett senare arbete (Aldrin 2015) undersöker hon utifrån genusteoretiska perspektiv vilka olika faktorer som används för att könskoda ett visst namn, och studerar bl.a. hur dessa könsgränser ömsom förstärks, ömsom luckras upp. En motsvarande studie riktad till namngivare av könsneutrala namn vore synnerligen intressant att genomföra, men tills vidare får den här empiriska undersökningen tjäna som utgångspunkt.

Jag vill alltså se hur pass vanligt det är att samma namn ges till barn av båda könen idag, och även se på vilka namn som ges. Jag har inte intervjuat enskilda namngivare, utan gjort en kvantitativ undersökning med utgångspunkt i sådana namn som faktiskt givits till barn av båda könen under de senaste tre åren. Materialet är SCB:s namntabeller där stavningsformer som givits till minst två personer under ett visst år noterats. Här är det viktigt att uppmärksamma att homonymer med olika språkligt ursprung och med olika könskonnotationer kan förekomma, t.ex. i namnen *Inge*, *Kari*, *Nicola*. Av praktiska skäl har jag med hjälp av min språkkänsla och olika förnamnslexikon försökt undvika att ta med sådana namn i listan nedan. Denna metod kan diskuteras, eftersom en ökad användning av namn med olika könskonnotationer kan förstärka bilden av det normala i att förnamn inte är könskodade, och sådana "tvetydiga" namn borde kanske därför ha redovisats. Utifrån dessa premisser förtecknas i tabell 2 sådana namn som givits som tilltalsnamn till barn av båda könen, och till minst fem barn av det

KATHARINA LEIBRING

underrepresenterade könet 2011–13, varav minst tre under ett och samma år.

Tabell 2. 24 tilltalsnamn som givits till barn av båda könen 2011–13 och det totala antalet barn som fått dessa namn under samma år.

Namn	Flickor	Pojkar	Namn	Flickor	Pojkar
Alex	8	499	Mika/Mica	66/5	32/(2)*
Alexis	23	49	Milou***	48	12
Charlie	147	1979	Mio	12	464
Eden	32	10	Nico	5	39
Eli	14	56	Nikki	191	15
Ellis	12	39	Noa	12	167
Jamie	17	219	Pim	9	7
Juno	139	10	Rio	21	54
Kim	23	55	Robin/Robyn	0/5	388/0
Lian	9	19	Sam	7	607
Lo	75	199	Tintin	32	15
Lou	53	21	Vilde/Wilde	8	106/64
Love**	15	719			

* Två pojkar har fått namnformen <Micah>, ingen <Mica>.

** Dessutom fick 214 pojkar men inga flickor namnformen <Lowe>.

*** Belägg på namn med stavningen <Milo> har inte medtagits, eftersom den kan ge ett annat uttal.

Som torde framgå är de flesta namnen relativt ovanliga som babynamn idag; från listorna över de 100 vanligaste namnen givna 2011–13 återfinns bara pojknamnen *Alex*, *Charlie*, *Love*, *Mio*, *Noa*, *Robin* och *Sam*. Över huvud taget finns inga namn från flickornas 100-i-topp-listor bland de könsöverskridande, vilket bekräftar tidigare iakttagelser om att det oftare är ursprungliga pojknamn som används könsöverskridande. Flera av namnen är sådana som gymnasisterna

NAMN OCH NAMNBÄRARE

också pekat ut som könsneutrala: *Alex, Alexis, Charlie, Kim, Lo, Love, Mika, Robin* och *Sam*.

Några gemensamma drag hos (de flesta av) de här namnen är att många namn inte har gammal hävd i Sverige (jfr Lieberson, Dumais & Baumann 2000 s. 1266 f.). En kontroll i Alléns & Wåhlins Förnamnsboken (1979) visar att 12 namn saknas helt,⁵ och att det av de resterande bara var sex namn (*Eli, Ellis, Juno, Kim, Lo* och *Mika*) som då hade fler än tio bärare av båda könen. De övriga sex namnen med fler än tio bärare, manliga, var *Alex, Alexis, Charlie, Love, Robin, Sam*. Inget av namnen bars av enbart kvinnor 1973. De flesta namnen har alltså äldre hävd som pojknamn än flicknamn. Namnen *Ellis, Juno* och *Lo* hade dock flera kvinnliga än manliga bärare 1973.

Det enda av namnen som ligger på någon av listorna över de idag 100 vanligaste tilltalsnamnen i Sverige är *Robin*, som är det 57:e vanligaste mansnamnet. De vanligast förekommande namnen i övrigt är i frekvensordning *Charlie, Sam, Alex* och *Love*; samtliga är vanligare som pojknamn än som flicknamn. *Robin*, som ju nämns av många gymnasister, har bara givits till totalt fem flickor (i formen *Robyn*) 2011 till 2013, och är måhända vara på väg att förlora sin könsneutralitet. Artisten Robyn är kanske inte längre lika aktuell som namninspiratör.

Av de 2011–13 givna 24 namnen har 18 givits oftare till pojkar än till flickor under de aktuella åren. De sex mer populära flicknamnen är *Eden, Juno, Mika, Milou, Nikki* och *Tintin*. *Juno* har alltså behållit sin ställning sedan 1973.

Ser man till de könsöverskridande namnens yttre form är det slående att de är korta och att nästan alla uttalas med högst två stavelser. De enstaviga *Kim, Pim* och *Sam* samt det

⁵ Alla förnamnsformer som 1973 hade fler än tio bärare, antingen som tilltalsnamn eller som sidoställt förnamn, är medtagna här.

trestaviga *Alexis* utgör undantagen. Många av namnen är ursprungliga kort- eller smekformer till längre namn, som kan härröra från både kvinnliga och manliga former. Några exempel: *Alex* används som kortform för både *Alexander* och *Alexandra*, *Charlie* för *Charles* och *Charlotte*, *Sam* för *Samuel* och *Samantha*.

De ovan nämnda, och flera andra namnformer har också ett kulturellt angloamerikanskt ursprung, som *Jamie* och *Nico* (se vidare om detta Brylla 2007 s. 192 f.). Från populärkulturen härstammar seriefigurerna Tintin och Milou. Att namnet på den manlige journalisten Tintin i Sverige mest används som flicknamn beror säkert på den kvinnliga skådespelaren Tintin Anderzons popularitet. Att några idag välbekanta personer (Alex Schulman, Gustav Fridolin) givit sina döttrar namnet *Charlie* har sannolikt haft stor betydelse för detta namns plötsligt uppblossande könsneutralitet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de könsöverskridande namnen i dagens Sverige oftare är ursprungliga pojknamn, att där finns många kortformer, att de ofta inte har gammal hävd i landet och att de sällan är bland de allra vanligaste tilltalsnamnen. I mycket överensstämmer detta alltså med de amerikanska undersökningarna, även om de skiljer sig i det sistnämnda avseendet.

5. Slutord

Med den här artikeln har jag velat ge en ögonblicksbild av ett namnlandskap i Sverige där gränserna mellan könskodade namn sakta luckras upp, men där de etablerade könsstrukturerna fortfarande är fast förankrade. För att komma vidare och för att ge en bild med fastare konturer av bruket av könsöverskridande namn krävs mer longitudinella studier. Önskvärt vore med en kombinerad kvantitativ och kvalitativ undersökning i Sverige. Några frågeområden att undersöka är dessa:

NAMN OCH NAMNBÄRARE

- Kommer popularitetscykeln för dagens könsöverskridande namn i jämförelse med de traditionellt könskodade namnen att som i USA vara kortare?
- Kommer en könskonträr användning av traditionella namn att bli vanligare, eller kommer det snarare att bildas nya namn som redan från början är könsöverskridande?
- Kommer de könsneutrala/könsöverskridande namnen i Sverige att feminiseras som i USA (jfr Barry & Harper 1993)?
- Kommer vi med tiden att få se en högre andel namn som går från flicknamn till könsöverskridande namn än idag, då fler namn är ursprungliga pojknamn?

Dessa mer kvantitativa frågor behöver naturligtvis kombineras med intervjuer och attitydundersökningar av ungdomar och nyblivna föräldrar – det är min förhoppning att den här inledande studien kommer att inspirera till vidare forskning.

Referenser

- Aldrin, Emilia, 2011: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009. Uppsala: Uppsala universitet. (Namn och samhälle 24.)
- Aldrin, Emilia, 2015: Förnamnsvalet som resurs för förhandling av könsidentiteter och könsgränser. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 32. S. 169–191.
- Alford, Richard, 1988: *Naming and Identity. A Cross-Cultural Study of Personal Naming Practices*. New Haven.
- Allén, Sture, & Staffan Wåhlin, 1979: *Förnamnsboken*. Stockholm.
- Andersson, Thorsten, 2013: Svenskt förnamnsskick i förändring. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 31. S. 43–59.
- Barry, Herbert III, & Aylene S. Harper, 1993: *Feminization of Unisex Names from 1960 to 1990*. I: *Names* 41:4. S. 228–238.

KATHARINA LEIBRING

- Brylla, Eva, 2007: "A boy named Sue". Om flicknamn och pojknamn. I: Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006. Red. Britt-Louise Gunnarsson et al. Uppsala. S. 191–197.
- Brylla, Eva, 2010: Han får heta *Madeleine*. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 28. S. 151–154.
- DAG = Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. Institutet för språk och folkminnen.
- Gustafsson, Linnea, 2015: A Reinterpretation of Male and Female First Names in Sweden. Some Socio-Ideological Changes and some Linguistic Traits Relevant to a Reinterpretation of the Swedish Name Law. I: *Onoma* 47 (2012, tr. 2015). S. 101–117.
- Lieberson, Stanley, Susan Dumais & Shyon Baumann, 2000: The Instability of Androgynous Names. The Symbolic Maintenance of Gender Boundaries. I: *American Journal of Sociology* 105:5. S. 1249–1287.
- Namn (webbenkät för elever) utlagd 2014 på hemsidan till Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. Svar inkomna från gymnasieskolor i Bollnäs, Lund, Malung-Sälén, Skellefteå, Stockholm, Söderhamn och Tranås.
- Namnlag 1982 = Namnlag utfärdad den 24 juni 1982. Lag om ändring i namnlag (1982:670) utfärdad den 16 december 1982. Stockholm.
- Namntabeller från Statistiska Centralbyrån: http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__BE__BE0001/BE0001T04BAr/?rxid=1a79efb2-9178-4df2-85e1-8c677523acf9 (senast besökt 2015-10-28).
- NLU = En ny lag om personnamn. Betänkande av namnlagskommittén. 2013. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 2013:35.)
- Schmidt-Jüngst, Miriam, 2013: Von der Öffnung der Zweigeschlechtlichkeit zur Öffnung des Namenrechts? I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 31. S. 111–113.
- Skatteverkets ställningstagande. Prövning av förnamns lämplighet. 2009-12-14. Dnr 131 873272-09/111.
- Statistiska centralbyrån. Namnstatistik. www.scb.se/Namnstatistik (senast besökt 2015-10-28).
- Svedjedal, Carin Leibring, 2014: Studenters attityder till könsneutralt språkbruk. *Hen, en* som generaliserande pronomen och

könskonträra namn. Examensarbete 15 hp, Svenska språket/Nordiska språk C, VT 2014. Uppsala universitet, Inst. för nordiska språk.

SUMMARY

Names and Name-Bearers: On Unisex and Gender-Inconsistent Names

By Katharina Leibring

In many cultures, one of the more important properties of a name is that a first name should indicate the bearer's sex. This is even compulsory in some countries. Until a few years ago in Sweden, children and adults were not allowed to have first names traditionally borne by the opposite sex (gender-inconsistent names). Some political parties and interest groups (e.g. LGBTQ-groups)⁶ regarded this attitude as discriminatory and have worked against it. After a court decision in 2009, the Swedish Tax Agency (where decisions on first names are taken) no longer regards gender-inconsistent names as inappropriate for either adults or children. Gender-neutral or unisex names have, however, been in use for a long time. In the first major part of this paper I examine, through the results of three attitude surveys whether this new and more liberal view has any popular support among the Swedish people, i.e. whether people consider it okay to give boys' names to girls and vice versa. All three surveys show that a majority of the respondents are against giving gender-inconsistent names to babies but that

⁶ LGBTQ = Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer.

KATHARINA LEIBRING

the attitude towards adults adopting such names is more allowing. In the second part of the paper, the results from an empirical study on the current use of unisex and gender-inconsistent names for babies are discussed. My findings confirm earlier American studies showing that more unisex names have a background as male names than female names, that they are often without a long tradition in the country, and that many of them are short forms or pet forms stemming from different names, both male and female. However, my findings differ from those in the American studies in that most of the names used for children of both sexes are rather uncommon in Sweden.

Katharina Leibring
Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
Katharina.Leibring@sofi.se

Navn og navnebærere

Forsvundne bebyggelser i Klim Sogn som case story

MICHAEL LERCHE NIELSEN

Stednavneforskningen skal på basis af de bedste kildeformer tolke navnestoffet til glæde for andre sprogforskere, lokalt interesserede, historikere, arkæologer og forhåbentlig mange andre (se fx Dalberg 2000 s. 48). De forskellige sproglige tolkningsmuligheder kan understøttes gennem op-søgende arbejde i felten samt ved studier af pålidelige kort med højdekurver, jordbundsforhold m.v., og for mange stednavneforskere er denne "realgranskning" obligatorisk. Realgranskningen vanskeliggøres dog af, at mange bebyggelsesnavne ikke længere anvendes, ligesom ældre optegnelser og kort med navne på naturlokaliteter kan være vanskelige at stedfæste eksakt.

Denne artikel skal søge at argumentere for, at stednavneforskningen, særligt de traditionelle stednavneudgaver af bebyggelsesnavne, bør indbefatte analyser af de navnebærende enheder i det område, der undersøges. Inden for historiefaget kaldes dette for godshistorisk analyse med fokus på en fastlægning af godsmængdens omfang og skiftende ejerforhold gennem tiden.

Eksemplerne er hentet fra det nordjyske sogn Klim, se figur 1, hvis navnestof sammen med resten af Øster og Vester Hanherred blev udgivet som bind 21 af Danmarks Stednavne (DS) i 1991. Klim er som et kystsogn i bunden af Jammerbugten præget af enkeltgårdsbebyggelser i et karrigt landskab, hvor hovedparten af indbyggerne har måttet supplere landbruget med skiftende binæringer, især fiskeri.

Bag kystzonen findes områder med bedre dyrkningsforhold, men også her kan sandflugt hurtigt forandre livsvilkårene.

Figur 1: Klim Sogns lokalisering i Nordjylland. Kort: Martin Sejer Danielsen 2016.

I 1690 gav præsten følgende beskrivelse af de ringe kår i Klim, Torup og Vust sogne (Wulff 1887–1888 s. 148 f.):

Snart den halve Part af Markjorden, synderlig i Vust og Klim, ligger strax ved Klitten og aarlig af Sand fordærves, og tit om Aaringerne ved St. Hansdagstider kommer der en salt og fugtig Taage af Havet, som ellers kaldes Havvaar [dvs. havgus (Espegaard 1972 s. 23)], og driver over Marken i Fjorden sønden for og tit fordærver Kornet, at det bliver dovent [dvs. muggent].

I senmiddelalderen var en stor del af jorden i Klim ejet af adelen, mens en mindre andel tilhørte kirken. Hovedparten af de få, selvejende gårde blev konfiskeret af Kronen efter

Klementsfejden i 1534, samtidig med at kirkeligt gods blev krongods efter reformationen i 1536.

Efter en forfaldsperiode som følge af 1600-tallets krigshærgninger og en generel ødegårdsperiode, fik området på ny økonomisk betydning i forbindelse med den lukrative skudehandel med Norge, der blandt andet udgik fra Klim Strand. I takt med, at skudehandlerne efterhånden afløste adelen som de førende jordejere i 1700-tallet, indtraf ændringer i bebyggelsesstrukturen. Ud over at flere af de gamle gårde blev opsplittet (P. Grishauge 1980), blev antallet af vindmøller eksempelvis også stærkt forøget, fordi en del af kornet skulle forarbejdes til gryn og mel inden udskibningen (A. Grishauge 1980). De skiftende realforhold for navnebærerne er naturligvis en vigtig forudsætning for at forstå og sammenholde de kilder, vi har til navnene i Klim Sogn.

Navnebæreren og den godshistoriske analyse

Godshistorisk analyse har længe været benyttet til belysning af landbrugsøkonomiske konjunkturer, sygdomskatastrofer, adelens og væbnerstandens vekslende udfoldelsesmuligheder, udviklingen fra mange små hovedgårde til storgodsdrift m.m. Som dansk mønstereksempel inden for dette forskningsfelt kan nævnes Gunnar Olsens *Hovedgård og bondegård* (1957) og Erik Ulsigs *Danske Adelsgodser i Middelalderen* (1968).

For stednavneforskningen kan en godshistorisk analyse i mange tilfælde tidsfæste og belyse væsentlige forhold såsom de navnebærende bebyggelses størrelse og art gennem tiden, navneskifter til forskellig tid, samt nedlæggelse og nyetablering af bebyggelser eller opsplittning af gårde. Godshistorien kan desuden – ud over at ejerforholdene belyser konkrete navngivningsmotiver – medvirke til afklaring af fejl og uklarheder i tekstkilderne, samt til at kaste lys over tilsyneladende huller i belægsserierne for de enkelte lokaliteter. Endelig kan den godshistoriske analyse understøtte en korrekt stedfæstelse af belæg, der er fejllokaliseret til geo-

grafisk adskilte, homonyme lokaliteter. Behandlingen af Klim Sogn i DS 21 opviser, som det skal vises i det følgende, eksempler på alle disse ting.

Ågårds ejerskab i middelalderen

Hovedparten af gårdene i Klim Sogn og herredet som sådan var igennem senmiddelalderen og i efterreformatorsk tid, ca. 1450–1600, underlagt adelsslægten Gyldenstiernes betydningsfulde hovedgård Ågård i Kettrup Sogn, Øster Hanherred.

Ågårds godshistorie er analyseret af Erik Ulsig (1968 s. 230–235) på baggrund af to vigtige kilder. Det gælder dels en lovhævd, dvs. en kongelig stadfæstelse, på Mourits Nielsen Gyldenstiernes arvegods i Hannes hd., Næsbo Fjerdings, udstedt 25/5 1483 (Rep 2 nr. 5240), dels en afskrift af hans datter Anne Mouritsdatters godfortegnelse i Eline Gøyes Jordebog fra 1552 (Thiset 1892 s. 451–494). Ulsig tidsfæster denne del af jordebogen til ca. 1520 eller – på grund af de mange overensstemmende fæsternavne i forhold til lovhævden fra 1483 – måske endnu tidligere (1968 s. 230, note 105).

Ved arveskiftet efter Anne Mouridsdatter Gyldenstjerne i 1550 opsplittes Ågårds underliggende fæstegods, og hovedgårdens betydning reduceres. Jens Villiam Jensen har i flere artikler analyseret dette søskendeskifte (1985, 1994, 2001). Samme forfatter berører Ågård i en undersøgelse af hovedgårdenes godshistoriske særstilling nord for Limfjorden (1983).

Det er ikke her muligt at gå i detaljer med de konkrete arveskifter, men de giver gode muligheder for at følge de enkelte godsenheder fra 1483 og frem til nutiden. Gårdenes ejerforhold fremgår desuden af præsteindberetninger, der kendes fra 1553, 1568, 1599, 1625 og 1690, samt af Markbogen fra 1683. Endelig er fortegnelserne over Kronens ledingsafgift 1562 og 1605, samt tingbøgerne fra henholds-

NAVN OG NAVNEBÆRER I KLIM SOGN

vis Hannæs Birk og Hanherrederne vigtige kilder, men desværre er tingbøgerne ikke udgivet.

Tabel 1: De to kilders oplysninger om de gårde, der hørte under Ågård. Det bemærkes, at rækkefølgen af godset er forskellig i de to lister, og der er ikke umiddelbart nogen god forklaring på, at Klim nævnes to gange i 1483-listen.

Mourits Gyldenstiernes gods 25/5 1483		Anne Mouritsdatters gods ca. 1520	
Odebyhaffue	3 gårde	Klittbogrønne	2 gårde
Tygstrup	1 gård	Kliim by	6 gårde
Clim	13 gårde	Wklitt	11 gårde
Clitten	1 gård	Rilstrup	1 gård
Clim	1 gård	Odby haffue	3 gårde
Ode	1 gård	Odenn	3 gårde
Ørsigh	1 gård	For beck	1 gård
I alt	21 gårde		27 gårde

Udnyttelsen af trykte kilder og ældstebelæg

Det er ejendommeligt, at præsteindberetningerne og lensregnskaberne ikke er medtaget som kilder i DS. Da bind 21 udkom i 1991, var jordebøgerne for 1562 og 1605 blevet behandlet i en artikel fra 1949 af C. Klitgaard. Også den vigtige jordebog over Aalborghus len fra 1562, som først i 2013 blev udgivet af Ole Færch, burde have været excerperet til samlingerne på Afdeling for Navneforskning.

Præsteindberetningerne 1568 og 1599 er publiceret af C. Rise Hansen i 1964, mens D. H. Wulff har udgivet præsteindberetningerne fra 1553, 1571 og 1625 (Wulff 1872–1874 s. 180–182) samt den fra 1690 (Wulff 1887–1888 s. 147–149). Desværre medtager Wulff ikke fæsternavne eller gårdnavne, men disse oplysninger kan i stort omfang findes i den lokalhistoriske litteratur for sognet publiceret af Andreas og Peter Grishauge siden 1980'erne.

Ifølge Klitgaard får Kronen i 1562/1605 ledingsafgift fra gårdene *Grishave*, *Klitgård*, *Fårbæk* og *Vestergård*, samt fire gårde i *Klim By* (1949 s. 105, fodnote 149). I al fald for *Grishave* og *Vestergårds* vedkommende er der tale om ældre

MICHAEL LERCHE NIELSEN

navnebelæg end dem, der er medtaget i DS. I de øvrige tilfælde giver jordebøgerne et vigtigt tilskud til ellers sparsomme belægsrækker. Nok så væsentlige er disse kilder naturligvis i forhold til at belyse fordelingen mellem kron- og adelsgods samt om jordløse huse i sognet.

Sammenligning af kilderne vanskeliggøres af, at de ikke er entydige omkring adskillelsen af helgårde og partsgårde, ligesom det er forskelligt, hvorledes gadehuse på de etablerede gårdtofter er medtaget. Huse nævnes i parentes nedenfor, men tæller ikke med i gårdantallet. De to ældste kilder omtaler kun Ågårds gods, og til sammenligning er uddraget Ågårds del af jordegodset i præsteindberetningen fra 1568.

Ågårds gods i Klim Sogn:

Ågård 25/5 1483	21 gårde		totalt 21 enheder
Ågård ca. 1520 (1552)	23 gårde	4 bol	totalt 27 enheder
Præsteindb. 1568 (Ågård)	16 gårde	6 bol	totalt 22 enheder

Samlet godsmængde i Klim Sogn:

Præsteindb. 1553	23 gårde	9 bol, (1 hus)	totalt 32 enheder
Præsteindb. 1568	27 gårde	9 bol, (18 huse)	totalt 36 enheder
Præsteindb. 1599	25 gårde	11 bol	totalt 36 enheder
Matrikel 1688	37 gårde		totalt 37 enheder

Pladsen her tillader ikke en detaljeret gennemgang og analyse, men de overordnede tal vidner om stor stabilitet i antallet af gårdenheder frem til moderne tid. En tilsvarende konklusion når Peter Rønn Christensen frem til omkring bebyggelseshistorien i det geografisk tilstødende naboområde Øster Hanherred i 1500- og 1600-tallet (1935 s. 107 f.), så der er formentlig tale om en generel tendens.

Først med udskiftningen i begyndelsen af 1800-tallet og gårdopsplitninger samt moderne opdyrkning og dræning indtræder store forandringer (P. Grishauge 1980 s. 61). Der er derfor grund til at udvise en sund skepsis over for navne, der umotiveret kommer og går, ligesom det er påfaldende,

hvis en lokalitet helt mangler omtale i den ældre overlevering. Lad mig illustrere dette med et par eksempler:

Jennerhus – et hul i belægsserien

Blandt de svagt overleverede bebyggelsesnavne i Klim Sogn optager DS det usikre *Jennerhus* (DS 21 s. 208). Kilden til navneformen i DS er en udskrift af bebyggelsesnavne fra Markbogen 1683 i det topografiske sognelæg på Afdeling for Navneforskning. I DS foreslås det forsigtigt, at *Jennerhus* er en fejl for *Imerhus*.

Ser man på overleveringen af navnet *Imer* ses en belægsserie, der rækker fra 1500-tallet til nutiden (DS 21 s. 207 f.). Påfaldende er i denne sammenhæng hullet mellem belæggene *Emmer* i Matriklen 1664 og *Imer* på Matrikelkortet 1822, idet gården også bør have eksisteret, da matriklen 1688 blev udarbejdet.

En efterfølgende kontrollæsning af en mikrofilm af Markbogen 1683 bekræfter, at gården *Imer* faktisk omtales. Blandt bønderne i Klim By nævnes "*It HuusmandSæde (...) kaldis Jmmerhuus*". Ved en fejl er det sted i udskriften på Afdeling for Navneforskning læst som "*Jennerhuus*", og selvom læsefejlen er nærliggende, burde den aldrig have fundet vej til DS.

En fejlæsning og et spøgelsesnavn: *Kajgård*

Kajgård er ifølge DS navnet på en forsvundet gård i Klim Sogn. Gården omtales i matriklen 1688 som *Kai Gaard* og *Kai Gaards Mølle*. DS 21 anfører et yderligere belæg på *Kajgård* fra Erik Pontoppidans Danske Atlas 1769 (bind 5 s. 314), se figur 2. Selvom det ikke nævnes i DS, optræder *Kajgård* desuden i to topografiske opslagsværker, der bygger på forarbejderne til Pontoppidans Atlas: Nikolay Jonges udgave af Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse (1777 s. 455) samt Hans Holks Provinzial-Lexikon over Danmark (1778 s. 278).

I DS følger herefter en længere tolkningsdiskussion, hvor der med henvisning til en række norske navne peges på et vestnordisk neutrumsord *kað* med uvis betydning(!). Også hvad det formodede, gammeldanske **kath* angår, konkluderes det, at der ikke har kunnet fastslås "nogen acceptabel tolkningsmulighed" (DS 21 s. 208).

Figur 2: Opregningen af bebyggelser i Klim Sogn (punkt 6) i Erik Pontoppidans Danske Atlas, bind 5, 1769. Bemærk *Kaigaard*, der nævnes sidst.

Godshistorisk set er det påfaldende, at en selvstændig udmatrikuleret gård med mølle kan dukke op og forsvinde igen omkring 1688. Det kalder på en kontrol af kilderne. Mens der ikke kan herske tvivl om navneformen *Kai Gaard* fra 1688, glemmer DS at skrive, at Erik Pontoppidan har sine oplysninger direkte fra Matriklen 1688. Danske Atlas har derfor ingen selvstændig kildeværdi, selvom belægsserien i DS synes at antyde dette. Sammenholdes oplysningerne i Matriklen 1688 med forarbejderne i Markbogen 1683 er det hævet over enhver tvivl, at den "forsvundne" *Kajgård* modsvarer den selvstændigt matrikulerede *Aay Gaard* (og mølle) i sidstnævnte kilde:

Aay Gaard tilhører ifølge Markbogen proprietær fru Maria Høg (Maria Høeg til Aggersborg, DAA 1949, Stam-

tavler s. 31). Vi ved fra andre kilder, at *Oddegården* har samme ejerforhold. *Oddegården* omtales ifølge DS (s. 211) første gang i Viborg Landstings skøde- og pantebog 30/3 1636. Indførslen (Holmgaard 1966–1970 s. 266 (1636 nr. 71)) vedrører Erik Kås til Aggersborgs pantsætning af *Odeg[aa]rdt i Klim* til Christen Høeg Banner. Derefter nævnes gården først igen i Matriklen 1844.

Der er tydeligvis tale om en gedigen gård, og det må derfor undre, at *Oddegården* ikke genfindes i Christian V's Matrikel fra 1688 (Pedersen 1928 s. 331). Forklaringen er den enkle, at skrivemåden 1683 afspejler den stedlige udtale af forleddet 'Odde' i *Oddegården* med *åj-* (Bennike & Kristensen 1898–1912, kort 53), og *Kajgaard* repræsenterer således en simpel læsefejl af det store 'A' som 'K', et forhold der i al fald siden 1980 har været påtalt i den lokalhistoriske litteratur (P. Grishauge 1980).

Mens man ikke kan klandre DS for at have overset en lokalhistorisk kilde, er det mere uforståeligt, at Markbogens oplysninger ikke er blevet mere systematisk udnyttet, da det ville have opklaret fejlen. Ydermere indikerer det adelige ejerskab i 1600-årene, at gården i sin egenskab af selvstændigt udmatrikuleret, adelig sædegård må have en ældre overlevering, som bør have sat sig spor i kilderne.

Oddegården x 2 – Oddebyhave – Klim Odde

Det fremgår af den lokalhistoriske litteratur, at den adelige sædegård *Oddegård* lå sydligt i sognet ved landevejen mellem Aggersund og Gøttrup. Sædegården var oprettet af Jørgen Navl omkring 1640 gennem opkøb af en gård og et husmandssted, formentlig svarende til det gods der benævnes "Odde" i Mourits Gyldenstiernes godsfortegnelse 1483 og de tre gårdenheder ved navn "Odenn" i jordebogen ca. 1520. Efter en forfaldsperiode blev *Oddegård* i 1679 købt af Dorthe Kruse til Aggersborggård. Allerede 1700 ligger gården dog øde, mens jorden blev benyttet til græsning

Figur 3: Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort med Klim Odde mellem Lund Fjord og Bygholm Vejle i vest og åforløbet Sløjen der passerer "Thindla M[ølle]", og som i vikingetiden forbandt Limfjorden med Vesterhavet.

under Aggersborggård. I 1879 blev der på størsteparten af den gamle *Oddegårds* jordtilliggende bygget en ny gård på den modsatte side af vejen, som fik navnet *Enggård* (P. Grishauge 1980 s. 61–66, 1999 s. 82).

Nutidens *Oddegård* derimod er en nydannelse uden sammenhæng med den nedlagte gård. Den moderne *Oddegård* ligger ca. 1 km nordligere, og den er nabogård til gården i gårdklyngen *Klim Odde* ved navn *Oddeleddet* (Grishauge 1999 s. 74). DS 21 sondrer ikke mellem de to homonyme navne.

Områdenavnet *Odde* eller *Klim Odde* sigter til, at landet på dette sted og før den moderne dræning, dannede en landtange mellem *Lund Fjord* i vest og vanddraget *Sløjen* i øst. Navnet *Sløjen* antages at være en afledning til gammel-dansk *slōth*, vestnordisk *slóð*, der betyder 'slæbevej', hvilket stemmer med, at *Sløjen* i al fald frem til vikingetiden menes at have været en transportkorridor for søfarten mellem Aggersborg i syd og Jammerbugten i nord (DS 21 s. 205 f.), se figur 3.

Gårdklyngen ved nutidens *Oddegård* svarer til det, der i de ældste godsfortegnelser over Ågårdgodset 1483 benævnes "Odebyhaffue" og ca. 1520 "Odby haffue", omfattende tre gårde. Det er af samme grund problematisk, at DS kun medtager sidstnævnte navn som et naturnavn: "Navnet refererer antagelig til en indhegning på Klim Odde" (s. 215). Som nævnt i indledningen til DS 21, anvendes efterleddet *-have* ofte om bebyggelser, selvom appellativet som udgangspunkt betegner et 'indhegnet areal' (s. 36). I egnens dialekt betegner en *have* en 'hegnet plet' eller 'et større stykke land, hegnet med grøfter, hvor kreaturer kan gå' (Feilberg 1886–93 s. 568 (Have 5, betydning 2)).

Navne på *-have* og husdyrbetegnelser som forled

I nærheden af *Oddebyhave* finder man gårdnavnet *Grishave* (DS 21 s. 207) samt en samling af nyere huse ved navn *Stodhave* med det alternative navn *Stodhøj* (DS 21 s. 212). Dertil kommer naturnavnet *Bøshaven* (DS s. 213 f.). Som påpeget af Vilhelm la Cour (1923 s. 54) er der nærmest tale om en mønsternavngivning med husdyrbetegnelser som forled, og han nævner i samme forbindelse gårdnavnene

Fårbæk samt nord herfor samlingen af gårde og huse kaldet *Kobakken*. I DS refereres denne forklaring (s. 207), selvom forleddet i *Bøshaven* falder uden for gruppen.

I Peter Grishauges oversigt over ejere af gården *Gris-have* knytter han som de ældste kendte fæstere *Jens Griis* i Lensregnskabet 1562 og *Christen Griis* i Præsteindberetningen 1568. Grishauge antager, at de begge tilhører den lokale nordjyske lavadelsslægt *Griis*, der skriver sig til Slettegård i Hjortdal Sogn (Grishauge 1999 s. 65). De to fæstere er dog ikke medtaget i DAA (1895 s. 132–136) eller Carl Klitgaards gennemgang af slægten (1954).

Den mulige tilknytning til Griis-slægten kan ikke udelukkes, eftersom mange lavadelige slægter i Nordjylland fristede en forarmet tilværelse som almindelige fæstebønder (Kofoed 1985 med henvisninger). Men samtidig er Gris så almindeligt et tilnavn, at Danmarks gamle Personnavne kun medtager udvalgte belæg (DGP 2 sp. 362–364).

Set i sammenhæng med de tre andre navne på *-have*: *Bøshave*, *Oddebyhave* og *Stodhave*, er det mere sandsynligt, at fæsterne er blevet identificeret med en elliptisk form af fæstegårdens navn, end at lavadelsslægtens navn skulle være brugt i navngivningen af gården.

Fårbæk og/eller Ørsig

DS opdeler navnestoffet i "Navne på bebyggelser" og "Andre navne". Ud over det allerede omtalte *Oddebyhave* synes det at være en fejl, at *Ørsig* anføres under "Andre navne" (s. 216). *Ørsig* ligger umiddelbart syd for gårdsamlingen *Fårbæk*, og den usikkerhed om lokaliseringen, der udtrykkes i DS 21 (s. 216), må anses for ubegrundet. Ifølge Peter Grishauges undersøgelser lå der umiddelbart syd for *Fårbæk*-gårdene en gård ved navn *Ørsig* frem til 1877, hvor den blev opkøbt og lagt under *Sønder Fårbæk* (Grishauge 1999 s. 86).

Ørsig var oprindeligt en gård under *Ågård*, og den nævnes i godsfortegnelsen fra 1483 som "*ved Ørsigh*" med

fæsternavnet *Jes Madsen*. *Ørsig* mangler i den senere godsfortegnelse fra ca. 1520, men her finder vi i stedet gården *For Beck* med fæsternavnet *Las Andersen*. Selvom Peter Grishauge (anførte arbejde s. 70) henfører sidstnævnte belæg til *Sønder Fårbæk*, er det efter min opfattelse mere sandsynligt, at der er tale om konkurrerende navne for en og samme gård.

Klitten og Klitgårdene

Ordet "klit" indgår på grund af beliggenheden ud til Vesterhavet i en lang række navne i Klim Sogn. I Markbogen 1683 omtales *Wester Klete*, *Meld Klitte* og *Øster Klittegaard*, svarende til nutidens *Vester-* og *Øster Klitgård* (DS 21 s. 210). Man kan i forbifarten notere, at *Meld Klitte*, d.v.s. "den mellemste *Klitgård*" ikke er medtaget i DS, selvom der må have eksisteret en gård eller et husmandssted med dette navn i 1683. Ifølge Peter Grishauge var *Vester Klitgård* i sidste halvdel af 1600-tallet opdelt i et bol kaldet *Lille Klitgård* samt et hus kaldet *Vesterklit* (Grishauge 1999 s. 10). Sammesteds hævdes det, at gården på ny var samlet til én i begyndelsen af 1700-tallet.

Vester Klitgård er gammelt Ågård-gods, og det er formentlig denne gård, der i godsfortegnelsen fra 1483 benævnes "*Clitten*". DS henfører belægget korrekt, dog med fejlagtigt årstal 1486 (s. 210). I analysen af de to godsfortegnelser vedrørende Ågård regner Erik Ulsig imidlertid med, at "*Clitten*" svarer til gårdsamlingen "*Wklitt*" i jordebogen fra ca. 1520 (Ulsig 1968 s. 465), men dette er givetvis forkert. Gårdsamlingen *Udklit* er delt mellem Klim og Kollerup Sogne (DS 21 s. 213), og antallet af gårde i *Udklit* i jordebogen ca. 1520 er for højt til at passe med enkeltgården "*Clitten*". Forvirringen opstår, fordi *Udklit*-gårdene medregnes under Klim By i jordebogen ca. 1520.

I stedet må 1483-belægget "*Clitten*" sammenkædes med to gårde i "*Klittbogrønne*", der omtales i jordebogen ca. 1520 (Grishauge 1999 s. 10). Navnet *Klitbogrøn* kendes som

naturnavn nær den nordvestlige sognegrænse til Vester Torup, hvor det nævnes i en skelforretning fra 3/8 1461. Diplomet er ikke med i Rep 2, men er udgivet af A. Sørensen (1939 s. 263 f.). DS opfatter i opslaget *Klitbogrønne* de to belæg som "forsvundne gårde" (s. 210). Forleddet tolkes som inkolentbetegnelsen 'klitbo'/'beboer i klitterne' eller som et stednavn **Klitbo*, hvor *-bo* har betydningen 'bod' eller 'bolig', mens efterleddet *-grønne* sigter til græsning. DS har ikke været opmærksom på, at samme lokalitet nævnes 16/1 1635 i forbindelse med en overdragelse af Ågård med tilliggende gods ved landstinget i Viborg. I kildeudgaven læses navnet med usikkerhed "*Klitborgløn* [?]" (Holmgaard 1966 1970 s. 234 f. (1635, nr. 1)). Det må på den baggrund anses for sandsynliggjort, at *Klitbogrønne* er et ældre, alternativt navn for *Klitgårdene* snarere end en forsvundet bebyggelse.

Ågårds forsvundne *torp*-bebyggelser

I det foregående har jeg godshistorisk og geografisk argumenteret for, at fire navne blandt Ågårds underliggende gods i lovhævden 1483 og jordebogen ca. 1520 vedrører to lokaliteter: *Ørsigh/For beck* og *Klittbogrønne/Clitten*. Jeg vil på den baggrund sammenstille listerne som vist i tabel 2.

De nederst placerede bebyggelser, gården "*Tygstrup*" i 1483-listen og gården "*Rilstrup*" i jordebogen fra ca. 1520, skal omtales i det følgende. De to gårde lader sig ikke umiddelbart identificere med kendte bebyggelser i Klim, og de regnes derfor som forsvundne i DS. Forleddet i "det sporadisk overleverede navn" *?Rilstrup* tolkes med usikkerhed som personnavnet *Rikulf*, mens forleddet i *Tygstrup* angives som **Tykir* uden reservation omkring det enlige belæg på navnet (DS 21 s. 212).

Selvom de to navne ikke behøver at vedrøre samme lokalitet, forekommer det at være det mest sandsynlige, fordi der trods alt kun er ca. fire årtier mellem de to godsfortegnelser, og fordi det forekommer mindre sandsynligt, at

NAVN OG NAVNEBÆRER I KLIM SOGN

der med begge kilder skulle være forsvundet en gård med et navn på *-torp*. Hverken *Tygstrup* eller *Rilstrup* kan vedrøre de i nutiden kendte, sammensatte *-torp*-navne i området, idet en godshistorisk gennemgang af de kendte bebyggelsesnavne på *-strup* i omegnen af Klim er forsøgt med negativt resultat.

Tabel 2: Sammenstilling af bebyggelserne i lovhævdten 1483 og jordebogen ca. 1520.

Mourits Gyldenstiernes gods 25/5 1483			Anne Mouritsdatters gods ca. 1520	
Clitten	1 gård	=	Klittbogrønne	2 gårde
Clim	13 gårde	=	Wklitt	11 gårde
Clim	1 gård	=	Kliim by	6 gårde
Odebyhaffue	3 gårde	=	Odby haffue	3 gårde
Ørsigh	1 gård	=	For beck	1 gård
Ode	1 gård	=	Odenn	3 gårde
Tygstrup	1 gård	=	Rilstrup	1 gård
I alt	21 gårde			27 gårde

Spørgsmålet er så, om *Tygstrup* og *Rilstrup* trods den store ortografiske forskel er samme navn. Efter kontrollæsning af originalteksterne kan det fastslås, at de begge er læst korrekt i kildeudgaverne. Eline Gøjes Jordebog bærer dog præg af at være en renskrift, og kilden er kendt for at rumme en del fejl. Uanset hvad, så lader de to navne sig ikke forene hverken sprogligt eller palæografisk uden at forudsætte grove afskrivningsfejl: Mens stort "R-" ikke sjældent fejllæses, vil en fejllæsning af stort "T-" være sværere at bortforklare. En veksling mellem "y" og "i" er naturligvis uproblematisk, mens en veksling mellem "g" og "l" ligeledes er svær at forklare.

En godshistorisk tilgang kan måske gøre os lidt klogere: Den eneste mere prominente bebyggelse i Klim, der vides at have tilhørt Ågård, og som ikke er omtalt i de to godsfortegnelser, er *Tinglavgård* og *-mølle*. På grund af en ændret grænsedragning de sidste 150 år har *Tinglavgård* hørt under Gøttrup, og derfor behandles lokaliteten under dette sogn i DS 21 (s. 202). *Tinglavgård* er Ågård-gods fra

gammel tid, som det fremgår af lensregnskabet fra 1621: "Knud Gyldenstjerne til Aagaard har tilskrevet Tønne Friis, at denne mølle af Arilds tid har ligget under Aagaards frihed og altid for Kongelig Majestæts skat skal være fri" (citeret efter P. Grishauge 1999 s. 84).

Første sikre omtale af *Tinglav* er i de bevarede skiftedokumenter efter Anne Mouridsdatter Gyldenstjerne (22/7 1550, Adk.reg. 1550 nr. 120) samt et dertil hørende indbyrdes mageskifte mellem arvingerne (24/7 1550, Adk. reg. 1550 nr. 121-122). Det fremgår heraf, at *Tinglavgård* og *-mølle* tilfalder Mourits Olsen Krognos, som var gift med Eline Gøye, og man ville på den baggrund forvente, at *Tinglavgård* figurerede i hendes jordebog.

I forbindelse med arveskiftet 1550 oplyses det, at "Tienlau mølle Oc gaardt giffuer halff Siffuende pund meill, enn fjerding Smør enn fjerding tønne Aaell" (Adk.reg. 1550: 122). Det hedder endvidere, at "Oc βcall Thienlau Mølle Jngenn Aar bruges fra Ste Wolborig dag tiill Seyrmiere wor frue dag for The mendt som boer y Odhre thieres enge βcall icke forderffuis aff wande" (Adk.reg. 1550: 121, begge dokumenter udlæst af Susanne Vogt). Fortolkningen af vandmøllens driftsperiode giver i 1663 anledning til konflikt mellem ejeren af Ågård og Oddegård (A. Grishauge 1980 s. 41).

Interessekonflikten med nabobebyggelsen kan måske også genfindes i form af et delvist (interesse)sammenfald i fæsternes navne. *Tygstrup* bebos i 1483 af fæsteren *Nis Jensen*, mens en af tre fæstere i Oddebyhave hedder *Nis Fynbo*. Fæsteren i *Odde* hedder *Jep Fynbo*. I godsfortegnelsen fra ca. 1520 optræder *Nis Jensen* i *Oddebyhave*, omend det kan være to personer med samme navn. Fæsteren i *Rilstrup* ca. 1520 hedder *Chresten Fynbo*, og i *Odden* er en af tre fæstere *Peder Fynbo*. De sammenfaldende fæsternavne spiller naturligvis også en rolle for dateringsspørgsmålet af kilderne (Ulsig 1968 s. 230 ff. samt s. 465).

Navnet *Tinglavgård* skrives i ældre kilder ret forskelligartet. Markbogen 1683 har fx "Tienlaug, Tinlaug, Tiendlag, Tinglaug". I DS 21 tolkes navnet overbevisende som et oprindeligt gammeldansk appellativ *tēnelag* "sted (lag) hvor der sættes fiskeruser (tene)" (s. 202). Med tanke på, at såvel "T", "g" og "l" var i spil i forbindelse med de enkeltstående former *Tygstrop* og *Rilstrup*, er det efter min mening mest sandsynligt, at de på en eller anden måde er stærkt forvanskede former af *Tinglav*.

Afgiften fra *Rilstrup* svarer til de øvrige gårde i Odde i jordebogen ca. 1520, mens møller som fx "Wostmølle" i Gøttrup Sogn yder en helt anden afgift i jordebogen (Thiset 1892 s. 464). Forskellen kan nok forklares med, at der i skiftesagen fra 1550 udtrykkeligt tales om både en gård og en mølle.

Samme "Wostmølle" kan i jordebogen i øvrigt illustrere, hvorledes forskrevne former kan lede til forkerte konklusioner. I DS er belægget sammenkædet med vejrmøllen i Vust Sogn (DS 21 s. 222), selvom denne vejrmølle først omtales i slutningen af 1800-tallet. Det er desuden påfaldende, at Ågård's gods i Vust Sogn findes længere fremme i jordebogen (Thiset 1892 s. 45 f.). "Wostmølle" optræder i jordebogen sammen med øvrigt gods i Gøttrup Sogn, og godshistorisk er der derfor ingen tvivl om, at belægget vedrører *Vestermølle* i Gøttrup Sogn. *Vestermølle* nævnes i øvrigt også i forbindelse med overdragelsen af Ågård 1635 (Holmgaard 1966–1970 s. 234 f. (1635, nr. 1)), så der er ingen tvivl om, at denne mølle har tilhørt Ågård.

Afslutning

I det foregående er der givet eksempler på fejl, som opstår, når den sproglige analyse i stednavneudgaver undlader at indsætte navnebelæggene i en godshistorisk sammenhæng. Min egen analyse tog udgangspunkt i en undersøgelse af

to *-torp*-navne. Hovedparten af de unøjagtigheder jeg fandt, blev siden bekræftet af den lokalhistoriske litteratur.

Særligt forvirrende er for mig at se kildernes brug af skiftende navne for samme bebyggelse. Særligt ved enkeltgårde i Nordjylland synes dette at være et udbredt fænomen, og som eksempler kunne nævnes *Vangstorp* (Værnfelddt 1935–36) og *Gøgsig* (Jakobsen 2012).

Det kræver et stort overblik at nå til bunds i alle godshistoriske detaljer med betydning for vurderingen af navnebelæggene. Det er fx umuligt at komme på den ide, at bebyggelsen *Midt i byen*, som omtaltes i Markbogen 1683, men som ikke er medtaget i DS 21, hænger sammen med gården *Toftegård* i Klim By. Det er i øvrigt også en gård med en omskiftelig historie og fysisk omfang (P. Grishauge 1980 s. 66–68).

Den redaktionelle beslutning om, hvornår et navn har en tilstrækkelig sikker overlevering til at kunne tolkes, samt hvor meget der i det enkelte tilfælde skal gøres for at opspore ekstra information, vil altid variere, og de trykte stednavneudgaver vil altid kunne kritiseres. Forfatteren til DS 21, Gordon Albøge, var både lokalkendt og en flittig optegner, og hans navnetolkninger vidner om stor soliditet. Det var Albøge, som introducerede mig til navneforskningen. Han døde i februar 2015, mens denne artikel blev skrevet, og artiklen skal derfor slutte med en hyldest til en god forsker og inspirerende underviser.

Kilder og litteratur

Adk.reg. (med årstal og løbenummer): Landbohistorisk Selskabs Adkomstregistrering. Samling af excerpter fra trykte og utrykte kilder vedrørende adkomster til dansk landgods 1513–1559 på Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

Bennike, Valdemar, & Marius Kristensen, 1898–1912: Kort over de danske folkemaal med forklaringer. København.

NAVN OG NAVNEBÆRER I KLIM SOGN

- La Cour, Vilhelm, 1923: Oldtidsveje og Stednavne. I: Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie 4, s. 38–69.
- Christensen, William, 1931: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen, 2. Række, 3. Bind (1479–1488) [forkortet Rep 2]. København.
- DAA = Danmarks Adels Aarvog 1884 ff.
- Dalberg, Vibeke, 2000: Stednavneforskning. I: Den Store Danske Encyklopædi 18. København.
- DGP = Danmarks gamle Personnavne. 1 Fornavne, 2 Tilnavne. København 1936–1964.
- DS = Danmarks Stednavne 1 ff. København 1922 ff.
- Espgaard, Arne, 1972. Vendsysselsk Ordbog 2 [bogstaverne h–l]. Hjørring.
- Feilberg, Henning Frederik, 1886–1893: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Første bind A–H. København.
- Færch, Ole, 2013: Aalborghus lens jordebog 1562. Landbohistorisk Selskab. Auning.
- Grishauge, Andreas & Peter, 1980: Klim-bogen. Privatudgivelse.
- Grishauge, Andreas, 1980: Møllernes tid i Klim. I: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Han Herred 1980, s. 38–41.
- Grishauge, Peter, 1980: To forsvundne gårde i Klim sogn. I: Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Han Herred 1980, s. 61–68.
- Grishauge, Peter, 1999: Gårde i Klim sogn. Privatudgivelse [bearbejdet udgave af Klim-bogen 1980].
- Holk, Hans, 1778: Provinzial-Lexikon over Danmark ... i Form af en Ordbog. København.
- Holmgaard, Jens, 1966–1970: Viborg Landsting skøde- og pantebog 1624–1637. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Jens Holmgaard. (Landstingenes skøde- og pantebøger 1). København.
- Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig, 2012: Gøgsig: Marknavn, gårdsnavn og slægtsnavn. I: Vendsyssel Årbog 2012, s. 51–68.
- Jensen, Jens Villiam, 1983: Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. I: Festskrift til Poul Enemark. (Arusia – Historiske Skrifter 2). Århus, s. 255–276.
- Jensen, Jens Villiam, 1985: Skifteprincipper og skiftepraksis for adeligt jordegods i det 16. århundrede. I: Aage Andersen, Per Ingesman & Erik Ulsig (red.): Festskrift til Troels Dahlerup. (Arusia – Historiske Skrifter 5). Århus, s. 333–350.

MICHAEL LERCHE NIELSEN

- Jensen, Jens Villiam, 1994: Fra fæstegårdssystem til hovedgårdssystem. Det danske godssystem i senmiddelalder og renaissance. I: Danmark i Senmiddelalderen. Århus, s. 123-142.
- Jensen, Jens Villiam, 2001: Arv og godssamling. Skifte af adeligt jordegods 1400-1660. I: Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.), Riget, Magten og Æren. Den danske adel 1350-1660. Århus, s. 451-477.
- Jonge, Nikolay, 1777: Baron Ludvig Holbergs Geographie eller Jordbeskrivelse, forfattet efter det af ham selv udgivne lidet latinske geografiske Kompendium men nu vidtløftigere udført... København.
- Klitgaard, Carl, 1949: Studier over vendsysselske jordegne Gaarde og Selvejrbønder før og efter Skipper Klemensfejden 1534. I: Vendsysselske Aarbøger 1949, s. 34-147.
- Klitgaard, Carl, 1954: Slettegaard i Vester Hanherred. I: Historisk Årbog for Thisted amt 1954, s. 131-176.
- Kofoed, Annalise Dam, 1985: Nordjysk lavadel omkring år 1500. I: Festskrift til Troels Dahlerup på 60-årsdagen 3. december 1985. (Arusia - Historiske Skrifter 5). Århus, s. 191-208.
- Olsen, Gunnar, 1957: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. Landbohistoriske skrifter 1. København.
- Pedersen, Henrik, 1928: De danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af forarbejderne til Christian Vs Matrikel 1688. Udgivet efter hans Død paa Bekostning af Carlsbergfondet. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. København. [Reprotryk for Landbohistorisk Selskab. København 1975].
- Pontoppidan, Erik, 1769: Den danske atlas eller Kongeriget Danmark ... Landsbeskrivelse [posthumt udgivet af Hans de Hofman], bind 5. København.
- Rise Hansen, Carl, 1964: Præsteindberetninger om fæstegods mv. i Vendelbo stift 1568 og 1599. Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. København.
- Rep 2 = Christensen, William, 1931.
- Rønn Christensen, Peter, 1935: Fra Ø. Han Herred. Nogle Oplysninger om Bebyggelsen i det 16. og 17. Aarhundrede, Vendsysselske Aarbøger 1935, s. 105-120.
- Sørensen, A., 1939: Et Skelbrev for Klim Sogn. I: Historisk Aarbog for Thisted Amt 1939, s. 262-264.

NAVN OG NAVNEBÆRER I KLIM SOGN

- Thiset, Anders, 1892: Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag. København.
- Ulsig, Erik, 1968: Danske Adelsgodser i Middelalderen. (Skrifter udgivet af Det historiske institut ved Københavns Universitet 2). København.
- Værnfelt, Kristian, 1935–1936: Lidt om Vangstorp i Sulsted Sogn. I: Jyske Samlinger, 5. Række, 2. Bind, s. 102–115.
- Wulff, Daniel Høffding, 1872–1874: Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie i det 16de og 17de Aarhundrede. Aalborg.
- Wulff, Daniel Høffding, 1887–1888: Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Aalborg.

SUMMARY

Name and Denomination. Lost Settlements in Klim Parish, Northern Jutland, as a Case Story

By Michael Lerche Nielsen

This article exemplifies the need for onomastic research to draw in the history of ownership, tax rolls, and transactions of landed estates when establishing the list of recorded forms of a given name. This is especially the case in areas where competing, alternative names for the same location occur frequently, such as is the case along the northwestern coast of the Jutland peninsula. The case study is the Klim parish on the west coast of northern Jutland, which has been published in the series *Danmarks Stednavne* vol. 21 (DS, 1993). The article demonstrates how two apparently lost settlement names *Jennerhus* and *Kajgård* are misreadings of well-known places: *Imer* and *Odgård*, respectively. It is also shown that the name *Oddegård* through time in fact refers to two geographically separate farms, although it has been treated as one and the same location in DS. History of

MICHAEL LERCHE NIELSEN

ownership helps us realize that certain settlements have more than one name. Thus, it is argued that *Ørsig* and *Får-bæk* both refer to the same farm. Even the partitioning of farms can be better understood when we draw in ownership history. This is the case with a series of settlement names which have been overlooked or treated as field names in DS: *Clitten*, *Wester Klit*, *Meld Klit*, *Øster Klit* and *Klitbogrønne*. Finally, two apparently lost medieval *thorp*-name hapaxes, *Tygstrup* 1483 and *Rilstrup* c. 1520, are inspected and it is shown that, from the point of view of ownership history, they are most likely to be conceived as very corrupt forms of *Tinglavsgård* and *Tinglavs Mølle*.

Michael Lerche Nielsen
Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet
lerche@hum.ku.dk

Kaisa Vilhuinen

En skogsfinsk kvinna med många identiteter

MINNA NAKARI

Bakgrund

Skogsfinnarnas historia går tillbaka till de svedjebrukande finska invandrare som på 1500- och 1600-talet bosatte sig i skogsområden i Mellansverige och östra Norge. Majoriteten av skogsfinnarna härstammade från det östfinska område där ärtliga släktnamn varit i bruk antagligen ända från 1200-talet (Paikkala 1995 s. 110 ff.).

De östfinska släktnamnen byggde ofta på manliga förnamn och hade avledningsändelsen *-(i)nen*. Ännu på 1500- och 1600-talet innehöll suffixet vokalen *-i* men på 1700- och 1800-talet försvann vokalen i en del namn, medan andra namn fortfarande hade parallellformer såsom *Vilhuinen/Vilhunen* (Paikkala 1988 s. 31 f.). I kvinnliga släktnamn förekom enligt vokalharmonin antingen avledningsändelsen *-tar* eller *-tär* i stället för *-(i)nen*, t.ex. *Vilhutar*. Genom att göra några stickprov i kyrkböckerna har Sirkka Paikkala (1989) visat att släktnamn på *-tar/-tär* var vanliga i Savolax på 1600-talet och i början av 1700-talet och förekom i någon mån också på 1800-talet. Namn på *-tar/-tär* byggde alltid på faderns släktnamn och dottern bar detta namn även efter att hon gift sig (Paikkala 1989, 2004 s. 555 ff.).

Enligt tidigare forskning kom skogsfinnarnas släktnamn under 1700- och 1800-talet allt oftare att ersättas av farsnamn och gårdsnamn efter modell av omgivningens rådande namnmönster. Exempelvis kan Pål Furuberg (1995 s. 133 ff.) på basis av både officiella källor och privat

brevmaterial konstatera att de finska släktnamnen är på väg att gå ur bruk i Norge på 1800-talet. Finnbygdsforskaren Olov Olovsson (1979 s. 7) nämner dock i förordet till sin artikelserie Finska släktnamn i mellersta Sverige och Norge (1962–1973) att även om de finska släktnamnen inte kom till användning officiellt, brukades de av finnarna själva eller kan åtminstone påträffas i folkmedvetandet.

I de revitaliseringsprocesser som pågick både på 1800- och på 1900-talet i syfte att bevara det skogsfinska kulturarvet kom just släktnamnen att spela en viktig roll som symboler för den skogsfinska identiteten. Men Marja-Liisa Keinänen och Gunilla Bjerén (2006 s. 322 f.), som ur ett genusperspektiv studerat den värmlandsfinska renässansen under perioden 1920–1975, har även lagt märke till att seder och bruk i dessa processer ofta skildrats ur manlig synvinkel i och med att majoriteten av fältforskarnas informanter var män.

Syfte, material och tidigare forskning

Min avsikt är att närmare studera det skogsfinska tillnamnsbruket och därigenom bidra till att belysa hur den skogsfinska identiteten har bildats och förändrats under olika tider. I denna artikel tar jag upp en del tidigare forskning i skogsfinska släktnamn samt presenterar en namnbärare med många olika namn, nämligen sierskan från Värmland känd åtminstone för eftervärlden som *Kaisa Vilhuinen* (1855–1941). Syftet är att med stöd av reseskildringar och kyrkböcker visa vilka olika namnfraser som kommit till användning för denna kvinna. Det är således fråga om en fallstudie där jag tillämpar en biografisk-genealogisk metod. Materialet har jag hämtat dels ur tre i Värmland på 1930-talet verksamma fältforskares anteckningar där Kaisa fått komma till tals, dels ur dop- och födelseböcker, husförhörlängder, konfirmationsböcker, församlingsböcker och dödböcker för vissa värmländska socknar.

Språkforskaren Lauri Kettunen (1935, 1955, 1960) har blandt annat i en artikel och två böcker själv skrivit om sina iakttagelser då han besökte Värmlandsfinnar, medan språkhistorikern Matti Mörtbergs uppteckningar om den skogsfinska kulturen är sammanställda av Anna Forsberg (2008, 2009, 2010a, 2010b). Pastor Frans Kärkis (1934, 1935) berättelse om resan i Värmland förvaras i Folkdiktningsarkivet vid Finska Litteratursällskapet i Helsingfors.

Det är tack vare Jan Myhrvolds släktutredningar som jag kommit Kaisa på spåren i Värmlandsarkivet. Jan Myhrvold är ordföranden i den norska föreningen Skogfinsk Genealogi. De i denna artikel aktuella kyrkböckerna är i digitaliserad form tillgängliga på svenska Riksarkivets nätsidor.

I tidiga källor kan finska släktnamn i viss utsträckning påträffas. Enligt Richard Gothe (1930 s. 421 ff.) förekom de rikligast i domböckerna, dvs. i samband med brott, medan finska invandrare i skatteböckerna oftast fick heta *Erik Olufsson*, *Jöran Pederson*, *Lars Nilsson* osv. Men om det var fråga om en större koloni, kunde invandrarna antecknas i slutet av förteckningen i en skild kolumn exempelvis under rubriken "finnar", "skogsfinnar", "skattefinnar" eller "fiellfinder". Så småningom började namnen dock förekomma i förkortad eller förvrängd form, t.ex. *Burk* (< Porkka), *Jockeriser* (< Jääskeläinen), *Koo* (< Lehminen, fi. lehmä – sv. en ko) samt *Reisen* (< Räisänen), och efter 1680-talet har Gothe (1930 s. 425 f.) inte längre påträffat några finska släktnamn. Han påstår också att rättskrivningen hade större brister i Norge än i Värmland men att det inte för en sakkunnig torde vara omöjligt att upptäcka originalformen.

Trots en gradvis försvenskning från och med 1700-talet utgjorde skogsfinnarnas ättlingar på grund av bevarade kulturella och språkliga drag ännu på 1800-talet och i början av 1900-talet ett i nationalromantiska besökares ögon intressant forskningsobjekt. Den mest kända av de här resenärerna är den ivrige språkvetaren och folklivsforskaren

MINNA NAKARI

Carl Axel Gottlund vars syfte var att i nationalromantisk anda hålla finska språket och den finska identiteten levande bland skogsfinnarnas ättlingar i Sverige och Norge. Under sina studieresor kompletterade han prästernas bokföring genom att skriva in finska släktnamn i kyrkböckerna.

I sin dagbok från 1821 skriver Gottlund (1986 s. 311) om besöket hos prästen Frychius på följande sätt:

Vid vårt resonnement, förde jag ämnet flera gånger på de finska släktnamnen, som finnarna hade, och nämnde, att det var ganska orättvist, att de blivit frånrövade dem av prästerskapet samt att jag i de andra socknarna inskrivit dem i kyrkböckerna, och att jag även ville göra med det besväret här, om han så önskade.

Men Gottlund kunde även anteckna finska släktnamn för personer som inte hade det från tidigare. I dagboken berättar han om bonden Christoffer Olsson som var född av svenska föräldrar men som ville att Gottlund (1986 s. 344 f.) skulle ge honom något finskt familjenamn. Han blev kallad *Ruohtalainen* (< ruotsalainen, sv. 'svensken'). Furuberg (1995 s. 135) nämner även *Kössiläinen*, *Millominen*, *Multiainen*, *Norilainen* (< norjalainen, sv. 'norrmannen') och *Ryyslöinen* som exempel på sådana namn som uppstått i Skandinavien. Trots Gottlunds något överdrivna iver uppskattar de flesta av dagens forskare hans insatser högt. Man inser att ingen i dag skulle kunna tolka de skandinaviska källbeläggen "Burk", "Reisen" och "Ko" som *Porkka*, *Räisäinen* och *Lehmoinen* utan Gottlunds viktiga arbete med släktnamnen.

Informanten Kaisa Vilhuinen

Ännu i början av 1900-talet fortsatte historiker, folklorister och dialektforskare med fältarbetet i Finnskogen. Under sina studieresor i området intervjuade till exempel Lauri Kettunen (1935, 1960), Frans Kärki (1934, 1935) och Matti Mörtberg lokalbefolkning med bl.a. Kaisa Vilhuinen som informant.

Keinänen och Bjerén (2006 s. 323) påpekar dock att Kaisa trots utmärkta språk- och traditionskunskaper hade fått vänta länge på sin tur att bli intervjuad. "Ei se tiennäi minua, se tykkäs min oun nuoren näköinen, se vanhoilta kuploilta kysel, niijen kanssa se pit puhetta" [sv. 'Han lade inte märke till mig, tyckte jag såg ung ut, frågade bara gamla gubbar, pratade med dem' (min övers.)] hade hon då sagt till Kettunen (1935 s. 16 n.1) och menade med detta att Väinö Salminen år 1905 bara intervjuat gamla gubbar.

Kaisa var född 1855 i Nyskoga och dog 1941 i Östmark. hela sitt liv bodde hon i anspråkslösa förhållanden i de sydvästra trakterna i Värmland där hon försörjde sig som daglönare och piga. Hon gifte sig aldrig men fick tre oäkta söner med tre olika män. Den yngsta sonen Karl Persson bodde tillsammans med modern och tog hand om henne när hon blev gammal och svag. Denna till synes enkla kvinna påstods ha vissa förmågor som väckte forskarnas nyfikenhet. Kaisa lär nämligen ha varit en stor traditionsbärare i och med att hon kände till forna dagars besvärjelser, sägner och visdom, och var en av de sista som behärskade finska språket i Finnskogen.

För skogsfinnarnas ättlingar har Kaisa blivit en symbol för det gemensamma kulturarvet. År 1963, dvs. drygt tjugo år efter Kaisas död, restes en minnessten med bronsrelief på hennes grav i Östmark. Kaisas minne har även hedrats genom att namnge ett litteraturpris efter henne. Från och med 2005 har Föreningen för Sverigefinska Skribenter vartannat år delat ut Kaisa Vilhuinen-priset till en författare som skriver på finska och bor i Sverige.

En namnbärare – många namn

I fallet Kaisa Vilhuinen fäster sig namnforskaren uppmärksamhet vid de olika namn som den här kvinnan bär i rese-skildringarna. Lauri Kettunen (1960 s. 97), som sammanlagt gjort åtta resor till Finnskogen i Värmland under perioden 1907–1937, träffade Kaisa redan sommaren 1926 och skrev

i sina anteckningar att hon kallades för *Jussin Kaisa* eller *Kaisa Vilhunen*. Stället där Kaisa då bodde hade tidigare ägts av en skraddare som hette *Jussi* och benämns efter honom. Kettunen (1960 s. 97) förundrar sig något över namnbruket och säger att gården i vanliga fall hade hetat *Jussila* i stället för *Jussi*. Han konstaterar också att Kaisa i Savolax hade fått heta *Vilhutar* i stället för *Vilhunen*. Som nämns ovan hade kvinnliga tillnamn med ändelsen *-tar/-tär* ändå varit vanliga i Savolax redan mycket tidigare, dvs. på 1600- och 1700-talet, och sedan även där blivit sällsynta under 1800-talets lopp.

Kettunen hade i sin artikel i tidskriften *Finnbygden* (1955 nr 3) skrivit att Kaisa under hans besök 1926 omtalat "att hon på sin fars sida var av släkten *Hamuinen*, på moderns av *Vilhuinen*-släkten". Han återger vidare att Jussi på Juhoila berättat att Kaisa varit den ståtligaste "nuoista Räiskin konista", dvs. av kvinnorna på Räsiki.

Olovsson (1955) konstaterar i sina kommentarer till professor Kettunens ovan nämnda artikel att Kajsas, som egentligen hette *Karin*, inte var någon äkta *Vilhuinen*. Han förklarar att hon genom sin mormor *Ingrid Mattsdotter* var av släkten *Vilhuinen* som egentligen borde heta *Veteläinen*. Men eftersom mormoderns far, *Mattes Hindriksson* i Tysketorpet, hade kommit från Vilhula (Skråckarberget) fick han och hans avkomlingar heta *Vilhuinen* i stället för *Veteläinen*. Enligt Olovsson hette Kajsas morfar *Anders Svensson (Tarvainen)*, mor *Karin Andersdotter* och far *Hindrik Andersson*. I detta sammanhang går jag inte tillbaka flera generationer i släktleden men kan ändå notera att Gottlund (1986 s. 45) under sin resa år 1821 hört talas om den förste finnen i Tönneby, en *Mathes Vilhuinen* som varit en stor trollkarl och som "hade kunnat trola bort moln och regn med sin kniv, och om han åter ville ha regn, så plöjde han vågorna med sin plog, och i detsamma kom det regn från himlen".

KAISA VILHUINEN

Frans Kärki (1935 s. 4 f.) berättar i sin tur att han under resan i Värmland 1935 besökte *Raiskin Kaisas* (sv. *Raiskis Kaisas*) torp där den gamla kvinnan *Kaisa Hinriksson-Vilhuinen* bodde tillsammans med sonen *Kalle Persson* (jfr Virtaranta 1986 s. 94). Under rubriken *Raiskin suvusta* (sv. Om släkten Raiski) har Kärki (1935 s. 613) antecknat hur Kaisa presenterade sig och sin familj:

Minä olen syntynyt 28/5 1855. Minun veljeni, *Raiskin Antti* eli *Anders Hindriksson-Aanesberg* kuoli huhtikuussa 1935 ja oli kai kuollessaan 92 vuoden vanha ja osasi lukea suomalaista ja ruotsalaista kirjaa. Me olemme *Havusia*. -- Isäni *Heikki Havunen-Raiski* kuol polttotauin tähän ja emoin *Kaisa Andersson-Vilhuinen* kuoli 101 aastaikaa vanhana v. 1903. Se tais paljo runoja.

Jag är född 28/5 1855. Min bror, *Raiskis Antti* dvs. *Anders Hindriksson-Aanesberg* dog i april 1935 och var väl 92 år gammal och kunde läsa finska och svenska böcker. Vi tillhör släkten *Havunen*. – Min far *Heikki Havunen-Raiski* dog i brännsot och min mor *Kaisa Andersson-Vilhuinen* dog 101 år gammal år 1903. Hon kunde många runor. (Min övers., se även Virtaranta 1986 s. 97 ff.)

Mörtbergs uppteckningar har samlats under hans tre resor till Värmland 1935, 1937 och 1938. Även han träffade Kaisa flera gånger och vid ett tillfälle 1937 berättade hon om sig själv (Mörtberg 2010a s. 113 f.). I detta avsnitt förekommer dock inga namnfraser för henne själv eller familjemedlemmarna. Men om föräldrarna omtalar hon igen att hennes mor var hundra och ett år då hon dog, medan hennes far dog då han inte ens hade fyllt femtio och hon ännu var liten flicka. Hon själv hade börjat som vallflicka redan då hon var åtta år gammal.

Förutom information om släktbanden och livsöden ger intervjuerna även en bild av Kaisas karaktär. Kettunen (1960 s. 98) beskriver Kaisas sätt att tala som väldigt skämtsamt och färgrikt, ibland t.o.m. grovt. I Kärkis (1935 s. 613) anteckningar får vi läsa hur Kaisa i intervjun har

MINNA NAKARI

berättat om sina söners födelse. Hon ger där ett starkt och envist intryck:

Kun sain ensimmäisen poikani, Vilhelmin (Vilhelm Edvardson joka asuu Multasen vuoren luona Puralan lähellä, sillä on vaimo ja 1 poika.) en kuitenkaan mennyt naimisiin hänen isänsä kanssa, koska se laittoi pyöreäksi toisen naisen; kun ilman rakkautta menee naimisiin, tulee riita. Ja kun en saanut mieleistäni miestä, lainasin minä kerran miestä ja niin syntyi mulle poika, Karl Persson, syntynyt 2/4 1900; hän nyt minun kanssani elää ja hoitaa minua; --

När jag fick min första pojke, Vilhelm (Vilhelm Edvardson, som bor vid Mulltjärnsberget nära Purala och har hustru och en pojke), gifte jag mig inte med hans far, eftersom han gjorde en annan kvinna rund om magen; om man gifter sig utan kärlek blir det gräl. Och eftersom jag inte fick en man i min smak, lånade jag en gång en man och så fick jag sonen, Karl Persson, som är född den 2.4.1900; han bor nu tillsammans med mig och sköter om mig. -- (Virtaranta 1986 s. 99)

I de officiella källorna är bilden mera begränsad. När Kaisa föddes den 1 november 1855 fördes hon in i födelseboken (Norra Ny kyrkoarkiv 1825–60, s. 148) med förnamnet *Karin*. Föräldrarna antecknades som *Hindr. Hindr^{ss} o Karin Anddr.* I husförhörslängden för 1853–61 (Norra Ny kyrkoarkiv s. 96) anges föräldrarna med namnfraserna *Inh: Henric Hindr^{ss}n* och *H. Karin Andersdr.*, medan barnen står under dem och bär endast förnamn, bland dem *Dotter Karin*. Det verkar således klart att Olovsson (se ovan) har fel när han skriver att Kaisas far skulle ha hetat *Hindrik Andersson*.

Som informant för Kärki (se ovan) låter Kaisa förstå att hon hade två söner. Men enligt kyrkböckerna fick hon sitt första barn redan som 18-årig. I födelseboken för 1874 (Nyskoga arkiv) står det under juli månad *August (oäkta)*. Modern heter *Piga Karin Henriksdotter* och som far uppges *Jöns Johansson*. Enligt folkräkningen 1890 (Nyskoga-Kapell bild 15) bor *Karin Henrikdotter* i Södra Viggen med sina två barn, *oä. son August Jönsson* och *oä. son Edvard Vilhelm*

Edvardsson. I församlingsböcker 1900–1909 (Östmarks kyrkoarkiv s. 349) registreras *Karin Henriksd. inhyses* i Mulltjärn tillsammans med sin son *Karl Johan Persson*. I folkräkningen 1910 (Östmark moder bild 33) har Kaisas patronymikon på *-dotter* bytts ut mot ett *son*-namn och de får nu heta *Karin Henriksson Inhyses* och oä. s. *Karl Johan Persson*.

När *Karl Johan Persson* konfirmeras 1915 (Östmarks kyrkoarkiv, konfirmationsböcker 1910–1929) anges modern med namnfrasen *Karin Henriksson inh.* och samma namnfras bär hon även i församlingsböcker 1910–1919 (Östmarks kyrkoarkiv s. 347). Inte heller församlingsböckerna 1920–1929 (Östmarks kyrkoarkiv, s. 360) visar någon större förändring. Då lyder namnfrasen *Karin Henriksson arb.* I församlingsböckerna 1930–1939 (Östmarks kyrkoarkiv s. 211, 309, 322) påträffas Kaisa tre gånger. *Karin Henriksson* flyttar till vårdhem 1939, till sin son *Edvard Vilhelm Edvardsson* och hans familj året därpå och dör den 12 januari 1941. Medan hon bor i vårdhemmet får man dock fram en intressant detalj. Prästen har nämligen i kolumnen för övrig information antecknat den inofficiella namnfrasen "*Jossi Kajsa*".

Enligt Statistiska Centralbyråns utdrag ur 1941 års död- och begravningsbok dog *Karin Henriksson* av ålderdom och svaghet. Skriften på den postumt resta minnestenen på hennes grav är tvåspråkig med namnfrasen *KAISA VILHUINEN, KARIN HENRIKSSON, 1855–1941, METSÄ-SUOMALAISTEN PERIMÄTIETOJEN SÄILYTTÄJÄ, FINN-SKOGARNAS TRADITIONSBÄRERSKA* (se bilden t.ex. i Wedin 2009).

Slutsatser

Exemplet med Kaisa Vilhuinen visar att det fanns stor variation i namnbruket på ett område där man både behöll sina gamla seder och bruk och anpassade sig till det omgivande samhället. I vardagslag förknippades byborna

med den gård de bebodde medan gården fick namn efter den första bosättaren. Således förekom benämningar som *Raiskin Kaisa*, *Jussin Kaisa* och *Jossi Kajsa*. Av dessa är det bara den sistnämnda benämningen som påträffas i kyrkböcker och då är det fråga om ett engångsbelägg i församlingsböcker 1939.

I officiella sammanhang försåg myndigheterna vanligtvis skogsfinnar endast med svensk eller norsk identitet genom att registrera dem med förnamn + patronymikon eller med förnamn + gårdsnamn. Efter att skandinaviska släktnamn etablerades i början av 1900-talet förändrades patronymika på -dotter till släktnamn på -son. I detta fall förvandlades *Karin Henriksdotter* till *Karin Henriksson* då hon registrerades i folkräkningen 1910.

Såsom bl.a. gravskriften och namnet på litteraturpriset visar, känner eftervärlden *Karin Henriksson* som *Kaisa Vilhuinen*. Denna namnfras använder även fältforskare på 1930-talet när de antecknar Kaisa som informant. Men när Kaisa själv kommer till tals framhäver hon sin anknytning till släkten *Havunen* på sin fars sida. Namnet *Vilhuinen* använder hon däremot för att syfta på sin mor. Man undrar hur namnfrasen *Kaisa Vilhuinen* då kommit i bruk. Kan den ses som namnbärandens eget val som gav uttryck för de finska rötterna eller försågs hon med den under revitaliseringsprocessens lopp?

Förutom språket var forskare även ute efter besvärjelser och sägner, vilket gjorde Kaisa till en värdefull informationskälla. Sina kunskaper hade hon troligen ärvt från moderns sida. Kaisa berättade för Frans Kärki (1935 s. 613) att hennes mor, som blev 101 år gammal, kunde många runor. Dessutom kan man i Gottlunds (1986 s. 45) reseskildringar från 1821 läsa om en eventuell förfader till Kaisa nämligen *Mathes Vilhuinen* som ännu flera generationer senare varit känd som stor trollkarl. Valet av namnet *Kaisa Vilhuinen* kan möjligtvis förklaras med Kaisas vilja att identifiera sig med egenskaperna hos bemärkta

KAISA VILHUINEN

släktingar. Namnet kan också ha tagits i bruk för att imponera i den manliga världen. Keinänen och Bjerén (2006 s. 322 f.) konstaterar ju att Kaisa råkat ut för könsdiskriminering och därför fick vänta länge innan hon dög som informant.

Vid sidan av *Vilhuinen* vimlar det även av andra släktnamn i samband med Kaisa. Man har åtminstone tagit upp *Hamuinen*, *Havunen*, *Tarvainen* och *Veteläinen* ur hennes bakgrund. I skogsfinska släkter med gamla östfinska namntraditioner kan ju antalet släktnamn genom giftermål bli stort. Men variationen kan även bero på missförstånd på grund av svårtolkade dokument, nyskapade namn under revitaliseringsprocesser eller vilseledande informanter.

När det gäller att reda ut oklara släktband bland skogsfinnarnas ättlingar har genealoger på senaste tiden använt sig av en ny revolutionerande metod, nämligen DNA-analys. Deras resultat kan säkert även namnforskare dra nytta av i framtiden.

Arkivmaterial

Folkdikttningsarkivet vid Finska Litteratursällskapet, Helsingfors:

Pastor Frans Kärki, "Kertomus Wärmlannin matkastani v. 1935"

Riksarkivet i Sverige (materialet tillgängligt på adressen <http://riksarkivet.se>, läst 31.1.2015)

Värmlandarkiv:

- Norra Ny kyrkoarkiv: dop- och födelseböcker 1825–60, husförhörslängder 1853–61
- Nyskoga arkiv: dop- och födelseböcker 1874, folkräkningen 1890 (Nyskoga-Kapell)
- Östmarks kyrkoarkiv: församlingsböcker 1900–1909, 1910–1919, 1920–1929, 1930–1939, folkräkningen 1910 (Östmark moder)

Statistiska Centralbyrån: Utdrag ur födelse, vigsel och dödböcker 1860–1949

Litteratur

- Furuberg, Pål, 1995: Finske personnavn fra norsk finnskog 1821–1875. I: Slektnamn i Norden. Rapport frå NORNAS tjuetørste symposium i Oslo 17.–20. september 1992. Red. av Kristoffer Kruken. (NORNA-rapporter 58.) Uppsala. S. 129–139.
- Gothe, Richard, 1930: Ruotsin metsäsuomalaisen sukunimistöistä 1600-luvulla. I: Virittäjä 34. S. 419–426.
- Gottlund, Carl Axel, 1986: Dagbok över mina vandringar på Wermlands och Solørs finnskogar 1821. Gretunet museum Kirkenær.
- Keinänen, Marja-Liisa, & Gunilla Bjerén, 2006: "Finska folk i Värmlands skogar, ödestimmen för dig slår...". Den skogsfinska renässansen i norra Värmland. I: Mellan majoriteter och minoriteter. Om migration, makt och mening. Redaktörer Marianne Junila och Charles Westin. Helsingfors. S. 309–336.
- Kettunen, Lauri, 1935: Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja. Vähäisiä kirjelmiä LXXXVIII. Eripainos Suomi V, 17:stä. Helsinki.
- Kettunen, Lauri, 1955: Finnskogarnas siste tietäjä. I: Finnbygden Nr 3: 1955. S. 2–4.
- Kettunen, Lauri, 1960: Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin (1907–1937). Helsinki.
- Mörtberg, Matti, 2008: Folketro och trolldom. Matti Mörtbergs uppteckningar om den skogsfinska kulturen, sammanställda av Anna Forsberg. Folk och folkminnen från Finnskogen 1. Veidarvon.
- Mörtberg, Matti, 2009: Jakt och fiske. Matti Mörtbergs uppteckningar om den skogsfinska kulturen, sammanställda av Anna Forsberg. Folk och folkminnen från Finnskogen 2. Veidarvon.
- Mörtberg, Matti, 2010a: Vardag och högtid. Matti Mörtbergs uppteckningar om den skogsfinska kulturen, sammanställda av Anna Forsberg. Folk och folkminnen från Finnskogen 3. Veidarvon.
- Mörtberg, Matti, 2010b: Jordbruk och svedjebruk. Matti Mörtbergs uppteckningar om den skogsfinska kulturen, sammanställda av Anna Forsberg. Folk och folkminnen från Finnskogen 4. Veidarvon.

KAISA VILHUINEN

- Olovsson, Olov, 1955: Kommentarer till prof. Kettunens artikel. I: Finnbygden Nr 3: 1955. S. 4–5.
- Olovsson, Olov, 1979: Finska släktnamn i mellersta Sverige och Norge. Torsby.
- Paikkala, Sirkka, 1988: Finnische Familienahmen auf *-(i)nen*. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 6. S. 28–69.
- Paikkala, Sirkka, 1989: Sen nimi kenen lammas. Naisten sukunimistä Savossa. I: *Sukuviesti* 7–8/1989. S. 12–14.
- Paikkala, Sirkka, 1995: Från olika namnsystem till ett enhetligt släktnamnsystem i Finland. I: *Slektnamn i Norden. Rapport från NORNAs tjuuførste symposium i Oslo 17.–20. september 1992*. Red. av Kristoffer Kruken. (NORNA-rapporter 58.) S. 109–127. Uppsala.
- Paikkala, Sirkka, 2004: *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. SKST 959. Helsinki.
- Skogfinsk Genealogi: <http://www.fennia.nu>, läst 31.1.2015.
- Virtaranta, Pertti, 1986: *Utforskningen av språk och traditioner i mellersta Skandinaviens finnskogar. I: Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur*. Red. av S. Huovinen. (Skrifter utg. av Kulturfonden för Sverige och Finland.) Stockholm. S. 81–113.
- Wedin, Maud, 2009: *Skogsfinnarna. En sammanfattning*. Tillgänglig på <http://www.finnbygden.se/fp/Skogsfinnarna.pdf>, läst 31.1.2015.

SUMMARY

Kaisa Vilhuinen – a Forest Finn with Many Names

By Minna Nakari

The Forest Finns are descendents of the slash-and-burn farming Finns of Eastern Finland, who moved to the isolated forest areas in Central Sweden and Eastern Norway during the 16th and 17th centuries. Most of these migrants came

MINNA NAKARI

from the regions where hereditary family names were based on a system of rules of the tribal society and had been used for generations. Norwegian and Swedish documents show, however, that Finnish names ending in *-inen* from the 18th century onwards were often replaced by patronymics or farm names according to the Scandinavian practice.

This article presents a case study on variation in one particular woman's name phrases, namely *Kaisa Vilhuinen's*, who lived 1855–1941 and was famous for her story telling skills. I have based my study, using a biographic-genealogic method, on an analysis of the actual name phrases found in parish registers and notes taken on the field in the 1930's.

Minna Nakari

Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet

minna.nakari@edu.hel.fi

Oppkallingsnamn

GUDLAUG NEDRELID

Innleiing

Det er mange, og kanskje fleire samverkande grunnar samstundes, til at namn er «båret til andre lokaliteter end hvorfra de oprindelig udsprang» (nett: Navn og navnebærer). Her skal det presenterast nokre spreidde døme på slike overførde stadnamn, av typen mikrotoponym, med særleg vekt på motivasjonen for å bruka eksisterande namn på nye lokalitetar. Forforståinga er at slik namneoverføring kan gje noko innsyn i namngjevingsprosessen.

Figur 1: Haugesmuget i Gardsgrendi. Bilete: Gudlaug Nedrelid 2014.

Biletet ovanfor viser Haugesmuget i Gardsgrendi, Jostedal. Den gongen namnet vart sett på, i 1967, var ikkje vegen til venstre ein køyreveg, men ein nylaga gongeveg som førde dei som kom or Gardshaugen (til dagleg berre Haugen), den korte mølen frå gamlevegen og nedpå den nye køyrevegen på Garden (Nedreli, NG 12 s. 3), som altso kom i 1967 (Øyane 1994 s. 253). Då laga dei i Haugen seg ein liten sneiveg for å koma seg fortast og enklast mogeleg nedpå bilvegen. Kåre Gardshaug (kjend som Kåre i Haugen, jf. Nedreli 1998 s. 199) sa då, med eit smil, at dei i Haugen hadde snakka om at denne nye vegstubben kunne få heita Haugesmuget. Og det har han so gjort sidan, ogso etter at han vart oppgradert til køyreveg i 1975 (Øyane 1994 s. 253). (I den lokale dialekten blir alle vegar og stigar kalla *veg*, anten dei er køyrbare eller ikkje. Me seier jamvel *veg* om dyrespor, *haraveg*, *hjortaveg*, *røvaveg*). Til kvardags seier me i grenda ofte berre Smuget.

Namnet Haugesmuget er påfallande på fleire måtar. For det fyrste har bindevokalen «feil» kvalitet. Det heiter «Haugavegen», «Hauga-karane», «Hauga-beisti», «Hauga-ungane» og alle andre tenkelege samansetningar med Haug- som fyrsteledd, med klår og tydeleg /a/. For det andre er ikkje sisteleddet brukt i stadnamn på våre kantar. Me gjer nok ting i smug, men der som det er trongt, heiter det eit smott, evt. ei geil eller eit klype. Og i Haugesmuget i Orkelausteigen i Gardsgrendi er det ikkje ein gong smalt. Når innbyggjarane i Gardsgrendi likevel tykte at Haugesmuget var eit godt og høveleg namn på den nye delen av Haugavegen, var det fordi me alle hadde slektfolk i Bergen, og me kjende til ho Anne som budde i Haugesmuget. Namnet er med andre ord eit oppkallingsnamn.

Haugesmuget i Bergen er på Nordnes: «*Haugesmuget* ble fra 1948-1993 [...] kalt Haugesmauet. Det går fra krysset Haugeveien/ Finvaldsmuget til Nykirkeallmening[. Navnet] ble vedtatt i 1881.» (nett: Haugesmuget).

OPPKALLINGSNAMN

Figur 2: Haugesmuget i Bergen. Bilete: Odd Einar Haugen 2014.

Oppkallingsnamn

Oppkallingsnamn står i eit særleg forhold til eit namn som er i bruk frå før (basisnamn, jf. Rentenaar 1996 s. 1013 ff.) på den måten at det anten gjentek namnet, eller på ulike måtar assosierer til namnet. Haugesmuget i Gardsgrendi gjentek gatenamnet i Bergen, og alle i brukarkrinsen har kjennskap til gatenamnet og assosierer til det. Det får ein lett humoristisk effekt, for som fyrste biletet viser, har vegstubben gjennom skogen lite bymessig preg, og hadde det endå mindre i 1967 då namnet vart påsett. Men me ser eit tydeleg døme på det Rentenaar kallar «Toponymische Nachbenennung», eller som det er formulert i innbydinga til NORNA-symposiet om «Navn og navnebærer», det at «stednavne kan blive båret til andre lokaliteter end hvorfra de oprindelig udsprang» (nett: Navn og navnebærer). Søk på *oppkallingsnamn* og *-navn* gjev ikkje treff i handordbøkene (nett: Nynorskordboka og Bokmålsordboka). Derimot står *oppkallingsnamn* i Norsk Ordbok (8 s.

832), «namn som er gjeve med oppkalling», med tilvising til Indrebø 1928 («Th. Petersen derimot trur ikkje at desse gardsnamni er oppkallingsnamn, og at dei kan læra oss noko um kor gamalt bynamnet Trondheim er», Indrebø 1928 s. 26) og Schmidt 2005. I Riksmålsordboken står *opkaldelse*, «la få navn efter», med sitat frå kjende forfattarar som Hamsun «opkaldt efter morbrørn», og Ibsen «en gade oppkaldt efter mig», men ikkje **opkaldelsesnavn*. *Uppkallelsenamn* står i Svenska akademien's ordlista (nett: SAOL). I Ordbog over det danske Sprog får me nøya oss med verbet *opkalde*, bet. 4.2:

*især i forb. m. præp. efter: lade en (noget) faa navn efter en anden (noget andet), i ihukommelse af en (noget) lade døbe med dennes (dettes) navn; især: døbe et barn med en ældre slægtnings navn. Høysg.S.272. Forfatteren har opkaldt sit Lystspil efter den gamle Folkebog. Oehl.Tieck.II.375. Som Hovedregel gjaldt, at Barnet burde opkalde efter en afdød Slægtning. TroelsL. VIII.154. Det under Bygning . . værende nye Skib . . er bleven opkaldt efter Selskabets første Skib "Skandia". BerITid.⁴/₄ 1905.M.2.sp.4. jf.: *Vi efter Dig (dvs.: Kristus) dem (dvs.: børnene) her (dvs.: under daaben) opkalde. Grundtv.SS.I.645. (nett: ODS)*

I artikkelen her ser me døme som namn på litterært verk, barn og skip. I Tom Schmidts fagordliste står *oppkallingsnamn/-navn* som oppslagsord, med to forklaringar, «[n]amn som er lånte frå andre stader» og «[n]amn på (som regel) mindre lokalitetar som er overtekne frå større lokalitetar like ved; ofte frå namnet på den mindre lokaliteten ei sekundær utmerking, *Vesle-*, *Litle-* t.d., sett til føre primærnamnet» (1985 s. 100). Schmidt har berre med stadnamn som døme her, dvs. «[t]oponymische Nachbenennung» i Rentenaars framstilling (1996 s. 1013). Men i verket *Namenforschung* (Eichler 1996) finn me «Nachbenennung» omtalt i underavdelingane «Namenpragmatik» (Kühn 1996 s. 519), «Historische Entwicklung der Namen» (Schmitt 1996: 628 og 883), «Namen in Sprachkontakt» (Rentenaar 1996 s. 1013 ff.), «Personennamen: Einzelnamen und Vornamen»

OPPKALLINGSNAMN

(Tiefenbach 1996 s. 1200), og «Namen und Geschichte» (Geuenich 1996 s. 1723).

Me kan slå fast at oppkallingsnamn finst i alle kategoriar, stadnamn, personnamn og det me plar kalla «andre namn». Stadnamn kan vera oppkalla med heile namnet (*Paris, Texas* og *Potsdam, Missouri*, jf. Gasque 2014) eller heile namnet med eit forklarande tillegg (til dømes *Ny Ålesund* på Svalbard). Dessutan finst det stadnamn der delar av namnet minner eller heidrar personar (bynamn og gatenamn over heile verda, som *Kristiansand, Tordenskjoldsgate*), sokalla memorialnamn: «Memorialnavn, navn brukt på gater, plasser o.l. for å hedre kjente personer eller personer med historisk tilknytning til stedet, f.eks. Fridtjof Nansens gate, Dorthe Engelbretsdatters plass» (nett: Store norske). Bent Jørgensen skriv at «langt de fleste gadenavne har en vis minde- eller memorialværdi, idet de frembærer minder om f. eks. en nedrevet villa, en gammel landsby eller en forlængst afdød grundejer» (1970 s. 58). Men han innskrenkar termen til berre å gjelda «navne, der fra starten har skullet bringe et minde videre». Det kan diskuteras om memorialnamna eigentleg er oppkallingsnamn. Det fungerer tvillaust slik i standardspråket, jf. Ibsen-sitatet i Riksmålsordboken og forklaringa i Store norske ovanfor. Bent Jørgensen skriv om Emilsvej og Knudsvej «der er opkaldt efter den lokale bryggers børn» (1970 s. 64). På liknande vis kan mikrotoponym ha namn på folk og dyr som fyrsteledd (*Rasmusåkeren, Gullsihola*, jf. Nedrelid 2010 s. 64 f.).

Oppkallingsnamna i stadnamnkategorien kan vera offisielle, som til dømes *Potsdam, Missouri* (Gasque 2014) eller uoffisielle, som *Leninhøyden* («her poserer han på *Leninhøyden, Bergens* berømte campus», billettekst frå Aftenposten 14/8-2014, nett: Steinfeld) og *Bangla (Desh)* i Bergen. Utestaden er skildra i Ingvar Ambjørnsens roman *Hvite niggere* (1986 s. 289 f., 326). «Bangla, eller Skippers Pub som stedet egentlig het, hadde åpent en time lenger enn de litt 'penere' stedene» (nett: Holbergstuen s. 55 f.). *Kongo*

og *Chicago* er vanlege som uoffisielle grendenamn og bydelsnamn mange stader, og dei har ofte kome opp på grunn av slagsmål og spetakkel. Uoffisielle namn kan seinare bli offisielle, eller i det minste halvoffisielle, som *Port Arthur* i Åbo (nett: Uppslagsverket Finland) og *Grønland* i Tórshavn (nett: Tórshavn byleksikon, Mosaikk).

Personar kan vera oppkalla etter andre personar med heile namnet (fullnamns-oppkalling), delar av namnet (movering) eller berre framlyden (førebokstavsoppkalling, jf. Aune 1981, Nedrelid 2005). Personar kan vera oppkalla etter slektningar (uteljande døme, i mange kulturar), eller etter kjende personlegheiter (*Martin Luther King*), sokalla idolnamn. «Man kan også opkalde sine barn etter idoler, og man hører tit om barn der er opkaldt etter personer i bøger, film og TV-serier» (Meldgaard 1998 s. 25). Personar kan ogso vera oppkalla etter stader (*Paris Hilton*, *Nyørk-a*). Siri Tøgersdotter, enkja etter den fyrste sjølveigaren på Grov, bruksnummer 3, «òg kalla Nyørk» (Øyane 1994 s. 871), er kjend i folketradisjonen som *Nyørka* (munnleg opplysning frå Alvhild Nedrelid, f.1920, juli 2014). Ogso slike namn kan vera offisielle (*Paris Hilton*) og uoffisielle (*Nyørk-a*).

I klassen «andre namn» finst det namneberarar av svært mange ulike kategoriar, husdyr, skip, lokomotiv, fly, boreplattformer osv., som har vore og er oppkalla etter like mange ulike kategoriar av namneberarar, som kua *Maradonna* (truleg fordi ho sparka, Kårbø og Kruken 1991 s. 58), oksen *Rosevelt* som var rosut, dvs. tofarga. Han fekk namnet på den tid Roosevelt var amerikansk president (munnleg opplysning frå Alvhild Nedrelid, f. 1920, juli 2014), katten *Chagall* (Leibring 2012 s. 146), flyet *Harald Gille*, det fyrste som vart kapra i Noreg (nett: Flight 139), damplokomotivet *Dovregubben* (nett: NSB type 49), skip som *Sir Charles Hambro*, *Eidsvold*, *Skibbladner*, boreplattforma *Aleksander Kielland* osv. (jf. Johannessen 2005, 2008, 2009, 2013). Her er det nesten berre fantasien som set grenser. Ogso her er det både offisielle namn, td. namn på

OPPKALLINGSNAMN

skip, døypte med høgtideleg seremoni og innførde i offentlege register, og uoffisielle namn som namn på kjæledyr (jf. Leibring 2009, 2012), småbåtar (Rogan 1991, 1994) og privatbilar.

Minimaterialesamling

Her blir det drøfta ein handfull stadnamn av typen mikrotoponym, som er oppkalla etter andre stadnamn, med særleg vekt på motivasjonen for å ta i bruk eksisterande stadnamn på nye lokalitetar. Det er berre teke med oppkalling med heile namnet, ikkje relasjonsnamn som td. *Vitle-Liastølen* (Nedrelid 2010 s. 65 f.). Namnet *Vitle-Liastølen* er eit resiprokerande namn, jf. Bent Jørgensens definisjon: «bestemte dele af visse stednavne alene tjener til at adskille dette fra et andet, eventuelt flere andre *stednavn(e)*, der bortset fra netop den udanalyserede, reciprokerende del er identisk(e) med det stednavn, der har dannet udgangspunkt for udanalyseringen» (1977 s. 11).

Fyrst blir det presentert fire døme på mikrotoponym frå matrikkelgarden Nedreli rangerte etter alder, frå det yngste til det mulegvis eldste, nemleg *Haugesmuget*, som alt er omtalt ovanfor, *Grekenland*, *Hollekvéi* og *Jeriko*. Deretter fylgjer to døme på uoffisielle husnamn andre stader i bygda, *Karistova* og *Jan Mayen*.

Grekenland er namnet på ein slåtteteig som no er attvaksen med lauvkjørrar og krattskog. Medan familien til artikkelforfattaren slo graset og heldt teigen open, likna fasongen tydeleg på kartet over Hellas. Det tidlegare engstykket er relativt breitt øvst, deretter blir det svalendt lenger ned, med småe tørler og torver strødde nedover svaet, som øyriket i det sørlege Hellas. Folk må ha sett kart før det namnet har kome opp. Det er ikkje lett å finna ut når det kom Europa-kart i skulane i bygda. Men Lars R. Nedrelid (1883–1952) gjekk fyrst på Helgheim (folkehøgskulen i Sogndal), og deretter på lærarskulen på Stord, der han vart uteksaminert i 1906 (Bakke 1952 s. 937). Det er rimeleg sikkert at det er

han som har funne på namnet (munnleg tradisjon i familien til artikkelforfattaren).

Hollekvéi [hodlekvé:i] er oppkalla etter gardsnamnet i Sogndal (NG 12 s. 93), fordi han som dyrka opp teigen hadde vore på garden Hollekve i Sogndal og snakka mykje om det (munnleg tradisjon etter John Nedrelid, 1905-1985.) Den aktuelle personen levde mellom 1784 og 1849 (Øyane 1994 s. 875), og namnet vart påsett på hans eldre dagar, det var då han var der og utførde arbeidet.

Jeriko er ein liten åker med murar rundt, på bruksnummer 2. Husmannsplassen Halveg, som vart frådelt som bruksnummer 2 i 1930, vart oppdyrka på 1790-talet (Øyane 1994 s. 260 f.), men kor gamal åkeren er, og dermed namnet, er uvisst. Det kan ha vore der heilt frå plassen vart rudd og bygd seint på 1700-talet. Soga om murane rundt Jeriko (Jos. kap. 6) har vore kjend, folk i Gardsgrendi har vore Bibel-lesande og boksjuke i mange generasjonar (jf. Laberg 1948 s. 157, 161).

So til husnamna: *Jan Mayen* er eit mindre brukt og heilt uoffisielt namn, og det er kanskje helst å rekna som eit utnamn (namn med nedsetjande meining, sjå Schmidt 1981 s. 133). Når vulkanøya i Nordishavet vart brukt som namn på eit hus i Jostedalen, var det fordi Jan og Maia budde i huset. Kombinasjonen av førenamna, eller rettare av kortformene til førenamna (Johan og Maria), blei til Jan Mayen på folkemunne. Alle veit kva for eit hus som er Jan Mayen, men namnet er ikkje i alminneleg bruk, og derfor er det heller ikkje nemnt i bygdeboka (Øyane 1994).

Karistova er huset som Kari og Melkior Fossen bygde i 1943. Tomten vart utskilt frå Sperløyane (Øyene, Sperle, bruksnr 3) i 1947 og vart matrikulert som bruksnr 8 *Tunøy*. Men det namnet vart aldri stort meir enn eit papirnamn. Melkior døydde i 1960, og Kari budde i stova si so lenge ho levde, til 1993 (Øyene 1994 s. 197). Namnet Karistova kom opp medan ho budde der åleine, og det har halde seg sidan.

OPPKALLINGSNAMN

Figur 3: Karistova i Fossøyane. Bilete: Peter Trøst Jørgensen 2005.

Føreleddet er identisk med førenamnet til eigaren, namnet ville aldri ha oppstått om ikkje ho Kari hadde butte der, og det går inn i mønstret med *Perstova*, *Olastova* og *Signestova* i same grenda. So kvifor då ta det med her? Fordi det ogso er oppkalling, nemleg etter turisthotellet Karistova på Utvikfjellet i Nordfjord:

Bygginga av Karistova på Utvikfjellet starta i 1936, og vart drive som kafé og pensjonat. Kari Sårheim Hegrenes dreiv gjestgjevarstaden frå starten til ho døydde i 1989. Etter ein brann på 1960-talet vart noverande hotell reist. (nett: Karistova).

Alle i bygda kjenner til hotellet Karistova, somme kvinner har jobba der i yngre dagar, og på 60-talet var jamvel nokre kvinner or bygda på Karistova på husmorferie. Derfor assosierer me i brukarkrinsen til det for oss kjende hotellet når me brukar husnamnet, og derfor kan ogso Karistova i Fossøyane reknast som eit oppkallingsnamn. Det er kanskje òg ein grunn til namnet slo gjennom. Alle seier Karistova i dag, ogso eigaren (Alvhild Nedreid).

Figur 4: Karistova på Utvikfjellet. Bilete: nett: Karistova, attgjeve med løyve frå eigaren, Dina Norheim.

Drøfting

Rentenaar deler valmotiva for oppkallingsnamn i tre hovudgrupper, «Das Verhältnis des Namengebers zur Nachbennungsbasis», «Charakter der Örtlichkeit oder deren Einwohner» og «Die relative Lage der Örtlichkeit», dei to fyrste med undertypar og under-undertypar (1996 s. 1015 ff.). Samanlikningsnamn finn me som ein undertype under type to, «Die äußere Erscheinung oder der Eindruck der Örtlichkeit» (Rentenaar 1996 s. 1016). To av namna høyrer tydeleg til i denne gruppar, nemleg *Grekenland* og *Jeriko*. Teigen Grekenland likna på landet på fasong, og åkeren Jeriko hadde dei karakteristiske murane.

Ved namna *Haugesmuget*, *Karistova* og *Jan Mayen* er det derimot sjølv namnet som utgjer samanlikningselementet. I *Karistova* er føreleddet lik namnet på eigaren, og i *Jan Mayen* er namnet ein kombinasjon av førenamna til dei som budde i huset. Her er det namnelikskapen som skaper assosiasjonen, og som fører til gjenbruk av basisnamnet på ein ny denotasjon. I *Haugesmuget* er det føreleddet *Hauge-* som passar godt nok med *Haugen* til at det kan brukast. Haugingane smaug seg opp Haugesmuget. Dermed kan ein seia at i desse namna er det «Die Qualität der Örtlichkeit oder

OPPKALLINGSNAMN

deren Einwohner» (type 2 hos Rentenaar 1996 s. 1016) som gjeld, men her er det knapt «Sozio-kulturelle Lage der Einwohner», om me då ikkje tolkar det omgrepet so vidt at det ogso kan omfatta namnet dei ber.

Namnet *Hollekvéi* er noko vanskelegare å få på plass i Rentenaars typologi. Her er det ikke namngjevarens forhold til namngjevingsbasen, men ein annan person som er bindeleken mellom basen og oppkallingsnamnet. Hadde det vore han som dyrka opp teigen som fann på namnet sjølv, hadde det vore «zeitveiliger Aufenthalt des Namengebers oder seines Vertreters» (Rentenaar 1996 s. 1015). Men han namngav ikkje sjølv teigen, det var dei han var i hus med, som gjorde det. Dei sette på namnet fordi karen snakka so mykje om Hollekve. Namnet passar kanskje best til typen «Zeitweiliger Aufenthalt von neu Angekommenen: Die Namengeber wollte in einem Namen zum Ausdruck bringen, wo die Leute, die sich in seiner Nähe niedergelassen hatten, sich zeitweilig aufgehalten hatten» (1996 s. 1015 f.). Det Rentenaar skriv, gjeld bustadnamn, og her er det tale om eit teignamn. Men den nyss ankomne hadde opphalde seg midlertidig i Hollekve i Sogndal. Han oppheldt seg ogso midlertidig på Garden (Nedreli), men opphaldet hans i Sogndal lever vidare i eit teignamn her. Oppkallingsnamnet er heilt uforklarleg utan tilhøyrande «Begleitsprosa» (jf. Beyschlag 1953 s. 113).

Her kan ein minna om Karl Rygh, som allereie i 1871 beskreib ulike typar persontilnamn:

Disse tilnavne have oftest hensyn til personens legemlige og aandelige egenskaber, ofte ogsaa til en eller anden handling, hvorved han har gjort sig navnkundig, undertiden til hans bopæl eller oprindelige hjemstavn eller ogsaa til hans slegt-skabsforhold eller stilling, og endelig stundom til mundheld (Rygh 1871 s. V f.).

Når Rygh blir nemnd her, er det fordi kategorien namn som fortel om «en eller anden handling, hvorved han har gjort sig

navnkundig» (1871 s. V f.) har ein parallell i mikrotoponymien. Likskapen er at me må kjenna til den aktuelle handlinga eller hendinga for å forstå slike namn. Dersom me ikkje hadde kjent til innhaldet i Selsbanetåtten i Heimskringla, ville me ha trutt at Asbjørn Selsbane var ein kar som hadde drepe ein sel (Nedrelid 2012 s. 150 f.). Ogso i mikrotoponymien finst det mange slike namn som er knytte til hendingar og handlingar, og «endelig stundom til mundheld» (Rygh 1871 s. V f.), og me er sjanselause til å gjennomskoda dei utan kjennskap til dei fortala (korte, munnleg traderte prosastykke) som tidlegare har fylgt med dei.

Mikrotoponym, persontilnamn, husdyrnamn og uoffisielle namn på bilar og båtar er alle døme på folkeleg namngjeving. Det er mykje kreativitet i den folkelege namnedanninga, og det er mogeleg å sjå eit felles trekk ved alle desse typene, nemleg humoren. Bjarne Rogan skriv at humoren har ein brei plass i lystbåtnamna, og han gjev mange illustrerande døme på det (1994 s. 87 f.). Mange av døma har eit element av inkongruens, som når småbåtar får humoristiske namn som spelar på namnetypen til supertankarane i Bergesen-rederiet. Noko av den same inkongruensen ligg til grunn i fleire av oppkallingsnamna her. Haugesmuget er ikkje ei gate i Bergen, men ein gongeveg gjennom skogen. Karistova er ikkje eit turisthotell, men eit beskjedent bustadhus. Grekenland er ikkje eit land i Sør-Europa, men ein liten teig på garden Nedreli. Hollekvéi er ikkje ein gard i Sogndal, men ein annan liten teig på same garden.

Rogan skil mellom namn som eigaren har sett på sjølv, og som vitnar om sjølvironi, og namn som er påsette av andre, som uttrykkjer moro på andres bekostning (1994 s. 89). *Jan Mayen* er utan tvil eit døme på eit namn som er av det siste slaget. Det kan ikkje heilt utelukkast at ogso namnet Hollekvéi har innehalde eit element av erting då det vart teke i bruk. Men det kan ogso vera stikk motsett. Namnet oppstod fordi han som dyrka opp teigen, skrytte svært av Hollekve, og fortalde for ein grom plass det var. Då kan overføringa av

OPPKALLINGSNAMN

namnet faktisk ha vore meint som ros. Dei andre namna må i alle fall kunna karakteriserast som uskuldig moro.

Referansar

- Ambjørnsen, Ingvar, 1986: Hvite niggere. Oslo.
- Aune, Hallgerd, 1981: Attkallingstradisjonar og namneval i Skaun. I: Ola Stemshaug (red.): Norske personnamnstudiar. Oslo, s. 62–81.
- Bakke, Karl (red.) 1952: Norske skulefolk. Band II. Stavanger.
- Bokmålsordboka: <http://www.dokpro.uio.no/ordboeker.html>, søk på «oppkallingsnavn», september 2014.
- Beyschlag, Siegfried, 1953: Möglichkeiten mündlicher Überlieferung in der Königssaga. I: Arkiv för Nordisk Filologi 68, s. 109–140.
- Flight 139: http://no.wikipedia.org/wiki/Braathens_SAFE_Flight_139, nedlasta september 2014.
- Gasque, Thomas J., 2014: The Effects of the Great War on U.S. Place Names, innlegg halde på den 25. ICOS-kongressen i Glasgow 2014. <http://www.icos2014.com/programme/abstracts/>, nedlasta august 2014.
- Geuenich, Dieter, 1996: Personennamen und Personen- und Sozialgeschichte des Mittelalters. I: Ernst Eichler u.a. (red.): Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 2. Teilband, s. 1719–1723. Berlin – New York.
- Haugesmuget: <http://kunsthistorie.com/fagwiki/Haugesmuget>, nedlasta september 2014.
- Holbergstuen: Holbergstuen. En spesiell restaurant i en spesiell by. https://books.google.no/books?id=W5k_6Vt3JOQC&pg=PA83&lpq=PA83&dq=holbergstuen:+en+spesiell+restaurant+i+en+spesiell+by&source=bl&ots=SiO9hia_YC&sig=kbusoFfemSBccmrhr4xKC9WqMWQ&hl=no&sa=X&ei=Lh3zVIaENeXXywOU4oGQBw&ved=0CCIQ6AEwAQ#v=onepage&q=holbergstuen%3A%20en%20spesiell%20restaurant%20i%20en%20spesiell%20by&f=false, nedlasta 27/2-2015.
- Indrebø, Gustav, 1928: Nidaros. Oslo.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2005: The Typology of ship names. I: Eva Brylla og Mats Wahlberg (red.): Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences vol. 1. Uppsala, s. 185–195.

GUDLAUG NEDRELID

- Johannessen, Ole-Jørgen, 2008: Skipsnavn i oljevirksomheten. I: Guðrún Kvaran m.fl. (red.): *Norræn nöfn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namn-forskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007.* (NORNA-rapporter 84). Uppsala, s. 249-260.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2009: *Fortuna og Amor. Skipsnavn hentet fra den antikke mytologien.* I: Leila Mattfolk og Terhi Ainiala (red.): *Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008.* (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5/NORNA-rapporter 85). Uppsala, s. 151-163.
- Johannessen, Ole-Jørgen, 2013: *Havdrill og West Venture. Navn og navnestruktur på norske borefartøyer og andre oljeinstallasjoner 1973–2005.* I: Zakaris Svabo Hansen m.fl. (red.): *Frá Sturlungu til West Venture. Heiðursrit til Anfinn Johansen á 60 ára degnum.* Tórshavn, s. 131–141.
- Jørgensen, Bent, 1970: *Dansk gadenavneskik.* (Navnestudier nr. 9.) København.
- Jørgensen, Bent, 1977: *Reciprokering. Studier i indbyrdes afhængighed mellem ældre danske bebyggelsesnavne.* (Navnestudier nr. 14.) København.
- Karbø, Asbjørn, & Kristoffer Kruken, 1991: *Gullhorn og dei andre.* Oslo.
- Karistova: http://www.karistova.no/Stryn_-_Utvikfjellet.html, nedlasta september 2014.
- Kühn, Ingrid, 1996: *Decknamen. Zur Pragmatik von inoffiziellen Personenbenennungen.* I: Ernst Eichler u.a. (red.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband.* Berlin – New York, s. 515–520.
- Laberg, Jon, 1948: *Jostedal: Ei stutt utgreiding um bygdi og folket der.* Leikanger.
- Leibring, Katarina, 2009: *Zwartje, Flight of Delight and Chikai. Borrowed names for animals in Sweden.* I: S. Embleton e.a. (red.): *Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings from the 23th ICOS Congress, August 17–22, 2008.* Toronto, s. 658–664.
- Leibring, Katharina, 2012: *Staffan i den svenska kattnamnsskatten.* I: Katharina Leibring m.fl. (red.): *Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012.* (Skrifter utg. Av Namnarkivet i Uppsala B:12). Uppsala, s. 141-149.

OPPKALLINGSNAMN

- Meldgaard, Eva, 1998: Den store navnebog. København.
- Mosaikk: <http://www.eli.fo/Mosaikk.html>, nedlasta 25/1-2015.
- Navn og navnebærer: <http://www.norna.org/?q=content/-symposium45>, nedlasta 9/10-2013.
- Nedrelid, Gudlaug, 1998: Å «kallast» noko og «skriva seg for» eitkvart anna. Om uoffisiell namnebruk i Jostdal, Indre Sogn. I: Gunnstein Akselberg og Jarle Bondevik (red.): Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes. Bergen, s. 196–204.
- Nedrelid, Gudlaug, 2005: Endringar i oppkallingsskikken i eit vestnorsk bygdesamfunn. I: Staffan Nyström (red.): Namnenes dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskar-kongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. (NORNA-rapporter 80.) Uppsala, s. 217–245.
- Nedrelid, Gudlaug, 2010: Durdeirumpa, Hovudbrotet og andre teignamn i Gardsgrendi. I: Terje Larsen og Tom Schmidt (red.): Botolv onomastikkens harding. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010. Oslo, s. 59–71.
- Nedrelid, Gudlaug, 2012: Nokre personelege tilnamn i Sverresoga. I: Staffan Nyström m.fl. (red.): Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. (NORNA-rapporter 88.) Uppsala, s. 145–161.
- NG 12 = Norske Gaardnavne. Nordre Bergenhus Amt. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision at O. Rygh efter offentlig Foranstaltning. Udgivne med tilføiede Forklaringer af A. Kjær. 1919. Kristiania.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band VIII. Mugg – ramnsvalt. 2009. Oslo.
- Norsk riksmålsordbok Bind III. M – studerværelse. 1983. Oslo.
- NSB type 49: http://no.wikipedia.org/wiki/NSB_type_49, nedlasta september 2014.
- Nynorskordboka: <http://www.dokpro.uio.no/ordboeker.html>, søk på «oppkallingsnamn», september 2014.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog, <http://ordnet.dk/ods>, nedlasta september 2014.
- Rentenaar, Rob, 1996: Namen im Sprachtausch: Toponymische Nachbenennung. I: Ernst Eichler u.a. (red.): Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 2. Teilband. Berlin – New York, s. 1013–1018.

GUDLAUG NEDRELID

- Rogan, Bjarne 1991: Oskar og Gaa paa, Vantrivsel og Svingermors drøm. Norske lystbåtnavn i går og i dag. I: Norsk sjøfartsmuseums årbok, s. 59–103.
- Rogan, Bjarne, 1994: Navn eller nummer? Motiver for navngiving av ting. I: Kristinn Jóhannesson m.fl. (red.): Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. (NORNA-rapporter 56.) Uppsala, s. 81–100.
- Rygh, Karl, 1871: Norske og islandske tilnavne fra oldtiden og middelalderen. I: Indbydelses-skrift til den offentlige Examen ved Thronhjems Katedralskole i Juni og Juli 1871. Throndheim, s. V–X.
- SAOL: http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista, nedlasta september 2014.
- Schmidt, Tom, 1981: Fagordliste for norsk namnegransking. Oslo.
- Schmidt, Tom, 2005: Nøvn austå åsen. Bustadnamn i Øystre Slidre. Oslo.
- Schmitt, Rüdiger, 1996: Entwicklung der Namen in älteren indogermanischen Sprachen. I: Ernst Eichler u.a. (red.): Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband. Berlin – New York, s. 616–636.
- Steinfeld: http://www.aftenposten.no/amagasinet/Det-var-altsa-ikke-kongen-som-var-dod_-det-var-bare-jeg_-NRK-medarbeider-Steinfeld_-som-hadde-fatt-ny-jobb-7680829.html.
- Store norske = Store norske leksikon, <https://snl.no/>, nedlasta september 2014.
- Svenska Akademiens ordlista, nettversjonen: http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_akademiens_ordlista/saol_pa_natet/ordlista.
- Tiefenbach, Heinrich, 1996: Geschichtliche Entwicklung der Vornamen als Beispiel eines Sprach- und Kulturbereichs. I: Ernst Eichler u.a. (red.): Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 2. Teilband. Berlin – New York, s. 1198–1203.
- Tórshavn byleksikon: <http://www.torshavn.fo/get.file?ID=426>, nedlasta september 2014.
- Uppslagsverket Finland: <http://www.uppslagsverket.fi/bin/view/-Uppslagsverket/Aabo>, nedlasta september 2014.
- Øyane, Lars E., 1994: Gards- og ættesoge for Luster kommune. Band V – Jostedal sokn. [Oslo/Gjøvik].

OPPKALLINGSNAMN

Aasen, Ivar, 1977: Norsk Ordbog med dansk Forklaring. Femte Udgave. Oslo.

ZUSAMMENFASSUNG

Nachbenennungen

Von Gudlaug Nedrelid

Nachbenennungen stehen in einem besonderen Verhältnis zu einem Namen, der schon in Gebrauch ist (Basisname, vergl. Rentenaar 1996 s. 1013 ff.) in der Art und Weise, dass sie entweder eine Wiederholung des Namens sind oder auf verschiedene Weisen mit dem Namen assoziiert werden. Nachbenennungen finden wir in allen Kategorien, Ortsnamen, Personennamen und in der Kategorie, die gewöhnlicher Weise „übrige Namen“ genannt wird.

In diesem Beitrag werden sechs inoffizielle Namen (Flurnamen und Hausnamen), die Nachbenennungen sind, diskutiert, da solche Namen dabei helfen können, den Namengebungsprozess zu beleuchten. Gemeinsam für jene sechs Namen ist die Inkongruenz im Verhältnis zu den Basisnamen. Die Inkongruenz ergibt eine humorvolle Wirkung, etwas, das in volkstümlicher Namengebung üblich ist. Nur ein, höchstens zwei der sechs Namen können zu böartigem Humor gerechnet werden. Der Rest der Namen drückt harmlosen Spaß aus.

Gudlaug Nedrelid

Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder
gudlaug.nedrelid@uia.no

Offentlig normering av gårds- og bruksnavn

– ei krenking av navnebrukernes identitet?

INGVIL NORDLAND

Bygdens folk har gitt min gård navn, og kaller jeg mig efter gården, er det sambygdingene som mitt navn skyldes. Vi kjenner jo gåten om navnet: "eg hev det, du brukar det."

Magnus Olsen (1934 s. 10)

Innledning

En stor del av den norske befolkninga, om lag 70 %, har et stedsnavn som etternavn. I de aller fleste tilfellene dreier det seg om gamle gårds- og bruksnavn. Ifølge Botolv Helleland (1997 s. 56 ff.) skyldes den høye frekvensen av slektsnavn med opphav i gårdsnavn den gamle bosetningsstrukturen i Norge. I et samfunn der jordbruk, fiske og fangst var hovednæringer, var gårdene mer eller mindre stabile enheter, bortsett fra at de kunne bli delt i mindre bruk. Gårdsnavna fungerte som identifikasjon og adresser på gårdene og menneskene som bodde der. Dessuten har odelsretten stått sterkt i Norge. Odelsretten er ei særnorsk ordning som innebærer at ei slekt etter visse regler har fortrinnsrett til en jordbrukseiendom som familien har hatt langvarig tilknytning til. Det er derfor fortsatt slik i dag at mange som bor på og driver gårdsbruk, har etternavn som faller sammen med navnet på eiendommen. Mens skrivemåten av nedarva gårds- og bruksnavn er underlagt offentlig normering etter Lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn (stedsnavnloven), har etternavna gjerne en mer konservativ skrivemåte etter eldre (dansk) rettskriving. Mange grunneiere opplever of-

fentlig normering av gårds- og bruksnavn som et overgrep mot navn som de betrakter som sin eiendom. Spørsmålet om hvem som har rett til å bestemme i denne typen navnesaker blei reist i Stortinget i 2008 da stortingsrepresentantene Olemic Thommessen og Øyvind Halleraker, begge fra Høyre, gjorde framlegg om ei endring i stedsnavnloven som skal hindre at skrivemåten av et bruksnavn kan endres uten grunneiers samtykke (Representantforslag nr. 58). Daværende regjering sendte i 2012 ut et høringsnotat med framlegg til endringer i stedsnavnloven, men gikk ikke videre med saka. I 2014 foreslo den nye regjeringa å endre stedsnavnloven slik at eieren av et gårdsbruk får rett til å bestemme skrivemåten av bruksnavnet, også når det er identisk med et nedarva gårdsnavn (Høyringsnotat 27.04.2014). Saka er under behandling.

I denne artikkelen drøfter jeg de vanligste argumentene som er aktualisert i debatten om skrivemåten av gårds- og bruksnavn. I lys av tittelen på symposiet har jeg lagt særlig vekt på argumenter som kan knyttes til forholdet mellom navn, navnebærer og navnebruker.

Lov om stadnamn

Hovedregelen i stedsnavnloven er at skrivemåten av navnet skal fastsettes med utgangspunkt i den nedarva lokale uttalen, men tilpasses norsk rettskriving og norske rettskrivingsprinsipp. Det skal også legges vekt på navnets etymologi, samt skrifttradisjonen i offentlig sammenheng. Statens kartverk vedtar skrivemåten av de aller fleste gamle stedsnavn, også gårdsnavn og bruksnavn. I alle navnesaker skal det være lokale høringer, og det skal etter gjeldende regelverk legges særlig vekt på grunneiers syn i saker som gjelder skrivemåten av bruksnavn. Stedsnavntjenesten, som er administrativt underlagt Språkrådet, skal komme med sin faglige vurdering før skrivemåten blir vedtatt.

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAVN

Vedtak om skrivemåten av stedsnavn kan påklages og behandles av ei egen klagenemnd for stedsnavnsaker. I perioden mellom 1992 og 2008 gjorde Kartverket ca. 12 000 vedtak om skrivemåten av gårdsnavn og bruksnavn, og rundt 500 av disse vedtaka blei påklaga. Omtrent én av fem fikk medhold i klagenemnda.

Gårdsnavn og bruksnavn

I allmennspråket brukes termene *gårdsnavn* og *bruksnavn* gjerne om hverandre, mens stedsnavnloven skiller skarpt mellom de to. Et *gårdsnavn* etter stedsnavnloven er «namnet på heile det gardsområdet som eitt eller fleire gardsnummer er knytte til» (§ 2 bokstav b). Et *bruksnavn* defineres i loven som «namn på eigendom med eitt eller fleire bruksnummer eller festenummer under eit gardsnummer» (§ 2 bokstav c). Gårdsnavnet er altså navnet på matrikelgården, mens bruksnavnet er navnet på den enkelte enhet (bruket eller gårdsbruket) under en matrikelgård. Ofte, men ikke alltid, er navnet på de laveste bruksnumra identisk med gårdsnavnet.

I de tilfellene der samme navn er brukt om ulike navneobjekt på samme sted, skal «skrivemåten i primærfunksjonen som hovudregel vere retningsgivande for skrivemåten i dei andre funksjonane» (§ 4 andre ledd første punktum). *Primærfunksjon* defineres i forskriftene til loven som «den lokaliteten eit namn opphavleg blei brukt om». For bruksnavn som opprinnelig er brukt om et annet denotatum, typisk som navn på matrikelgården, innebærer dette i praksis at en oftest må fastsette skrivemåten av gårdsnavnet før en gjør vedtak om skrivemåten av bruksnavnet.

I 2009 leverte jeg masteroppgava med tittelen Normering av stedsnavn i skjæringspunktet mellom vedtaksorgan og grunneier: en analyse med bakgrunn i klagenemndas behandling av saker i Midt-Norge i perioden 1992–2008 (Nordland 2009). Alle sakene i mitt materiale dreier seg om bruksnavn som faller sammen med et nedarva stedsnavn. I

avhandlingas hoveddel, kapittel 5, gjennomgår materialet på grunnlag av ei språklig basert inndeling etter hvilke språklige normeringsproblemer klagesakene reiser. Et normeringsproblem kan for eksempel være knytta til skrivemåten av allment kjente ord og navneledd, bestemthet, bruken av monoftong eller diftong eller sammensetningsfuge. I klagesak 4/2007 hadde Kartverket vedtatt skrivemåten *Djupvika*, mens grunneier ønska *Dybvik* eller *Dypvik*. Saka reiser to normeringsproblemer. For det første dreier det seg om skrivemåten av et allment kjent ord i førsteleddet. Både *djup* og *dyp* er rettskrivingsformer i norsk. I bokmål er begge tillatt, mens bare *djup* er godkjent form i nynorsk. For det andre er vedtaksorgan og klager uenige i spørsmålet om bestemt eller ubestemt form av *-vik*. Det typiske i saker som dette er at bruksnavnet har en uttale i bestemt form, mens eieren ønsker en skrivemåte i ubestemt form, som regel i samsvar med skrivemåten av etternavnet.

Avgjørelsene i klagenemnda er begrunna gjennom utfyllende møteprotokoller der det også gjøres rede for saksforholda og partenes argumentasjon. Med utgangspunkt i 167 klagesaker fra Midt-Norge (Romsdalen, Trøndelag og deler av Nordland fylke) skal jeg her se nærmere på klagerne argumentasjon i disse sakene og drøfte noen sentrale prinsipp og holdninger som er aktualisert i debatten om normering av bruksnavn. Artikkelen bygger på masteroppgava mi, særlig kapittel 6. Hele oppgava er tilgjengelig i DUO (Digitale utgivelser ved Universitetet i Oslo). Der fins også en alfabetisk oversikt over klagesakene med uttaleopplysninger, eiers ønske og vedtak i klagenemnda.

Klagnerne argumentasjon

Argumentene som klagerne legger fram i klagebrev, kan grovt sett deles inn i 3 typer med noen undergrupper:

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAV N

- Uenighet om faktiske forhold
- Forholdet til generelle samfunns- og kultur-ideologier
 - Tradisjonisme og navnevern
 - Det demokratiske prinsippet
 - Det historisk-nasjonale prinsippet
- Stedsnavn og identitet – forholdet mellom navn, navnebærer og navnebruker
 - Det estetiske prinsippet
 - Ususprinsippet og prestisjeprinsippet
 - Samsvar mellom bruksnavn og etternavn

Inndelinga er inspirert av Lars S. Vikørs omfattende prinsippoppstilling i boka *Språkplanlegging: Prinsipp og praksis*. Vikørs prinsippoppstilling er for språkplanlegging generelt, men han nevner avslutningsvis stedsnavnnormering og stedsnavnloven spesielt. Ifølge Vikør er tradisjonisme, det demokratiske prinsippet og det historisk-nasjonale prinsippet særlig aktuelle i diskusjonen om skrivemåten av stedsnavn (Vikør 2007 s. 232).

Uenighet om faktiske forhold

Den første typen argumenter er innvendinger mot de faktiske forholda som vedtaksorganet og navnekonsulentene har lagt til grunn i si vurdering. Det kan være at klagerne er uenige i hva som er den nedarva lokale uttalen eller den vanlige uttalen på stedet, eller at klagerne har et annet syn enn vedtaksorganet på hvilke skriftformer som er innarbeida eller ikke. Det viser seg dessuten at klagerne i en del tilfeller avviser den navnefaglige tolkninga av navnet og kommer med andre tolkningsforslag. Et eksempel på det siste er sak 24/2007, hvor Kartverket hadde vedtatt *Kolsås*, mens grunneier Steinar Kulsås ønska skrivemåten *Kulsås*. I Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (Rygh 1901 s. 332) er førsteleddet av navnet tolka som mannsnavnet *Kalfr*. Dette støttes blant annet av de eldste skriftformene, *af Kalfsase* og

Kalsfsaas, begge fra Aslak Bolts jordebok fra ca. 1430. Navnet er skrevet *Kolsaas* i 1590 og 1631, mens formene med *u* ser ut til å ha kommet inn seinere på 1600- og 1700-tallet. Når det gjelder skrivemåten på kart, er forma *Kolsås* brukt, både på N50 (Norge 1:50 000), på ØK (Økonomisk kartverk) og også på flere lokale kart. I si endelige tilråding, datert 21. desember 2006, peker Stedsnavntjenesten for Midt-Norge på at uttalen av mannsnavnet *Kalfr* stort sett ser ut til å ha fått en uttale med /o/, men at denne seinere, i tråd med ei vanlig lydutfvikling i østlig trøndsk, er blitt til /ø/. Dette gjenspeiles i den nedarva lokale uttalen med /ø/, som blant annet er registrert i Rygh 1901. Grunneieren viser til at historielaget har foreslått at navnet kan ha en sammenheng med ordet *kull*. At skrivemåten *Kulsås* angivelig skal ha oppstått som følge av ei feiltolkning av navnet, karakteriserer han som «en antakelse og sleivbemerking».

Forholdet til generelle samfunns- og kulturideologier

Tradisjonisme og navnevern

Tradisjonisme som kulturell ideologi dyrker tradisjonen. Ved normering av stedsnavn, som i språkplanlegginga for øvrig, innebærer dette et ønske om «at ein tradisjonelt overlevert språknormal skal bevaras utan inngrep som fører med seg endringar» (Vikør 2007 s. 185). Tradisjonsprinsippet kan imidlertid tolkes på to ulike måter, jf. også de to definisjonene av ordet *tradisjon* i Bokmålsordboka:

1. muntlig overlevering; sagn
2. sed og skikk, hevdvunnen sedvane

Overført til debatten om normering av stedsnavn kan vi si at de som mener at en ved fastsetting av skrivemåten bør velge skriftformer som har hevd lokalt, representerer éi form for tradisjonisme, mens de som støtter ei normering etter den nedarva lokale uttalen, representerer ei annen. Staffan Nyström forklarer denne motsetninga slik:

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAVN

Å ena sidan står då det lokala och individuella, där »gam-mal», »sedan länge» och »långvarig» tenderar att sammanfalla med den egna barndomen, med det egna livsloppet eller kanske med de närmaste generationerna dessförinnan, och där bruket, traditionen och bekräftelsen gäller inom den närmaste umgängeskretsen, familjen, släkten eller kanske inom resten av orten eller bygden. Å andra sidan står det nationella och allmängiltiga, där tidsperspektivet sträcker sig så långt bakåt som möjligt, där de senaste hundra åren ibland representerar något kortvarigt men kanske tillfälligt, där bruk och bekräftelse relateras till hela traktens, regionens, landets kända historia och förutsätter en större krets av namnbrukare för att helt legitimeras. (Nyström 2001 s. 8–9)

I klagesakene som gjelder skrivemåten av bruksnavn, ser vi at det først og fremst er synet på tradisjonisme med forankring i det lokale og individuelle som ligger bak klagenes argumentasjon, jamfør for eksempel disse uttalelsene i klagesak 6/2007 der den påklaga forma var *Saupstad*:

I mine riktig unge dager (fra 7–18 år) var jeg løpegutt, senere gårdsdrenge i sommermånedene hos min bestefar (1861–1942) og senere hos min onkel på en gård i Heimdalsregionen. Der hørte jeg aldri noen annen betegnelse enn Søbstad og Søbstadgården. (Uttalelse fra Gudmund Graabak i sak 6/2007, datert 12. mars 2005.)

Min oldefar Andreas Olsen Lund Søbstad eier av Søbstad Søndre g.nr 45 br.nr 4 brukte navnet SØBSTAD. Det gjorde mine besteforeldre, foreldre og den øvrige slekt. (Uttalelse fra Odd Søbstad i sak 6/2007, datert 6. april 2005.)

I sak 49/2001 vedtok Kartverket skrivemåten *Torvika* i bestemt form. Klagerne betegner skriftforma *Torvik* i ubestemt form «som nedervd gjennom flere generasjoner» (brev til klagenemnda for stedsnavnsaker fra grunneier Arne Inge Torvik, datert 8. mars 2004, s. 5). Her dreier det seg om en ca. 200 år gammel skriftradisjon. At navnet i seg sjøl er adskillig eldre, og uttalen i bestemt form fortsatt ser ut til å

være enerådende, synes ikke å spille noen rolle i en slik argumentasjon. Mens klagerne i saker som gjelder skrivemåten av bruksnavn oftest mener at den lokale og individuelle bruken i et avgrensa tidsrom har mest krav på vern, bygger offentlig stedsnavnnormering på tanken om at det er de muntlig overleverte formene og navnet i seg sjøl som skal vernes for framtida. Når skrivemåten etter stedsnavnloven skal bygge på den nedarva lokale uttalen, har dette forankring i et syn på den muntlige overleverte forma av et stedsnavn som den genuine og mest verneverdige.

Det demokratiske prinsippet

I diskusjonen om skrivemåten av stedsnavn kan det demokratiske prinsippet ifølge Vikør (2007 s. 232) tolkes både som et argument for talemålsprinsippet, det vil si «ei talemålsnær og demokratisk form, der normalisering kan skje både til bokmål og nynorsk», eller som et argument for at folk sjøl skal få bestemme hvordan et navn som angår dem skal skrives. Det første synet på hva som er en demokratisk skrivemåte, legitimeres med at en større navnebrukerkrets utover dem som bor på stedet også skal kunne føle eierskap til navnet, fordi denne skrivemåten sier noe, både om uttalen og om navnets betydning. Dette har sammenheng med forståelsen av stedsnavna som vår felles kulturarv, og ikke en kulturarv forbeholdt en eksklusiv navnebrukerkrets. Særlig i de tilfellene der klageren ikke støttes av kommunen og lokalmiljøet, eller når grunneierne er uenige om hvordan navnet skal skrives, vil ei normering etter talemålsprinsippet være et demokratisk valg. Nå er det imidlertid slik at eierne ofte har støtte lokalt. Det kan dessuten være at vi har å gjøre med et bruksnavn som også har funksjon som grendnavn, eller navn på en naturformasjon, og der en større navnebrukerkrets føler tilhørighet til den samme skrivemåten som eieren ønsker. Hvis en mener stavemåten av et navn bare angår dem som bruker navnet, vil det demokratiske prinsippet i slike tilfeller brukes som argument for at

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAVN

lokalmiljøet sjøl må få bestemme, og at alt annet er udemokratisk:

Hadde det enda vært stedets folk som ville forandre Hjelvik til Hjelvika, så var det greit. – Men når en håndfull personer som til overmål ikke har noe forhold til stedet vil tvinge sine mer eller mindre tvilsomme ideer ned over hodet på det store flertall, – vel, da er det overgrep, diktatur og ingenting annet!

Lat gå at pålegg og overgrep fra eliten er en del av hverdagen i vårt såkalte demokrati, men denne navneforandring er ikke bare unødvendig, men det er etter min ensfoldige forstand helt latterlig og tjener kun til å forsterke forakten for de styrende myndigheter. (Brev fra Osvald Hjelseth til teknisk etat i Rauma kommune i sak 48/2001, datert 6. oktober 1995.)

Som Vikør påpeker (2007 s. 232) vil klagerne syn på det demokratiske prinsippet oftest støtte opp om den type tradisjonalisme som ser på skrifttradisjonen som det viktigste uttrykket for stedsnavn som kulturarv. I noen tilfeller ser vi at klagerne ønsker talemålsnære former. Da faller de to ulike syna på det demokratiske prinsippet sammen. Dette er vanligst i saker som gjelder naturnavn, der lokalmiljøet ofte ønsker dialektale former som ligger utafør rettskrivinga.

Det historisk-nasjonale prinsippet

Utover på 1800-tallet var det et bredt ønske om ei fornyelse av det danske skriftspråket. Parallelt med dette kom også et krav om at stedsnavna måtte få en norsk skrivemåte. Ved normering av stedsnavn skal en ta utgangspunkt i den nedarva lokale uttalen, og dette gir seg ofte utslag i nynorske former. Spørsmålet i denne sammenhengen er om motstanden mot offentlig normering av bruksnavn etter stedsnavnloven også må ses som en protest mot nynorsk og dialektene som normeringsgrunnlag. Bortsett fra en generell kommentar fra kommunen i ei klagesak fra 1997 om at bokmål er administrasjonsspråk i området, kan jeg imidlertid

ikke se at dette synet er særlig framtreddende i mitt materiale. Av de tre fylkene med høyest antall klagesaker knytta til skrivemåten av bruksnavn, har to av disse, Hordaland og Møre og Romsdal, nynorsk som administrasjonsspråk. Mange klagere bruker sjøl nynorsk som målform, og det fins eksempler på at det lokale mållaget støtter eieren i klagesaka. Jeg har derfor vanskelig for å se at striden om skrivemåten av bruksnavna i bunn og grunn handler om målstrid og motstand mot dialektale former, men at det er mange andre hensyn som spiller inn. Vikør (2007) antyder også at det historisk-nasjonale prinsippet, som støtter en nynorsk-basert skriftform, i dag står svakere i stedsnavnnormeringa, mens tradisjonisme og det demokratiske prinsippet har en slags balanse seg imellom (s. 232).

Stedsnavn og identitet – forholdet mellom navn, navnebærer og navnebruker

Den tredje typen argumenter går på det psykologiske forholdet mellom et navn og navnebrukeren eller en avgrensa navnebrukerkrets.

Det estetiske prinsippet

Et syn en møter i språkplanlegginga er ei oppfatning om at en bør fremme et estetisk og vakkert språk (Vikør 2007 s. 181). Hva som er pent eller stygt er naturligvis ikke entydig og objektivt. Vikør peker på at argumenta sjelden er språklige, men derimot delvis sosialt betinga og delvis basert på tradisjon og smak. Former en assosierer med noe positivt, enten det er barndomsminner eller ferieopplevelser, vil en oftest føle at er «vakre» (op.cit. s. 181 f.). På samme måte kan navn skape positive eller negative assosiasjoner. For eksempel kan de assosiasjonene vi har til et bestemt personnavn ofte være avhengig av om det er noen vi kjenner som bærer dette navnet, og om vi liker vedkommende eller ikke. Også stedsnavn kan det knyttes følelser til, noe én av klagerne i sak 58/2001 peker på:

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAVN

Her er også en god del følelser inne i bildet, som navnekon-sulentene ikke må glemme. Stedet Mjelva innbefatter mange husstander og alle har et forhold til stedsnavnet sitt. Mjelva er hjemstedet vårt, på langt nær MJØLVA. (Brev datert 22.4.1996 fra Knut Mjelva til Rauma kommune i sak 58/2001.)

Botolv Helleland (2006 s. 46) sier at stedsnavn er mer enn bare adresser i landskapet: «dei ber med seg røynslene den einskilde har til det aktuelle landskapet». Dette kan være følelser og minner en deler med ei gruppe, eller individuelle følelser. Hvis en har positive opplevelser knytta til et sted, vil også stedsnavnet gi positive assosiasjoner. Fordi stedsnavn er bærere av følelser, opplevelser og innsikt konstituerer de ifølge Helleland et mentalt landskap:

Det å vera fortruleg med eit rom, eit landskap, inneber ein mental tilstand, eller kanskje heller mental prosess, men denne mentale prosessen får fleire haldepunkt når ein samstundes kjenner ein større eller mindre del av namna (loc.cit.).

Én av klagerne skriver at «lovens ånd» ikke kan være å skape avstand mellom navnet og navnebrukerne, men å skape «samsvar og nærhet». Her gis et inntrykk av at det er en slags uløselig sammenheng mellom stedet som vedkommende er så knytta til, og skrivemåten av stedsnavnet.

Ususprinsippet og prestisjeprinsippet

Tilknytninga til en skrivemåte handler kanskje aller mest om vane eller normering etter ususprinsippet (Vikør 2007 s. 180). Så lenge ei bestemt skriftform er akseptert og etablert, er det ingen grunn til å gjøre endringer. For klagerne er det deres egen bruk av navnet som danner grunnlag for hevden. Klagerne opplever alt annet som ei endring, selv om den skrivemåten som Kartverket har vedtatt, ofte har vært i bruk i offentlig sammenheng i lang tid.

I praksis ligger prestisjeprinsippet nær ususprinsippet. Prestisjeprinsippet går ut på at en bør fremme de formene som har høyest prestisje i et samfunn, og som av den grunn vil bli lettest godtatt og møte minst motstand (Vikør 2007 s. 178). I språkplanlegginga ellers kommer dette til uttrykk gjennom at folk gjerne ser på éi bestemt bøyingsform som mer «riktig» eller «korrekt» enn andre. Vikør mener det i første rekke er de gruppene i landet som har den høyeste prestisjen sosialt, kulturelt og språklig, som favoriseres av prestisjeprinsippet. I Norge har overklassa tradisjonelt forfekta konservative former som bygger på dansk skriftspråk og den såkalla «dannede dagligtale», mens det i dag er «Standard østnorsk» som er prestisjeuttalen i hovedstadsområdet, og som i skrift kommer til uttrykk gjennom konservative bokmålsformer (Vikør 2007 s. 179). Ved normering av bruksnavn kan ei skriftform som bygger på den nedarva lokale uttalen oppleves som mindre akseptabel enn ei form som ikke har forankring i talemålet, men istedenfor bygger på eldre (dansk) rettskriving. En kan tenke seg at jo mer umoderne skrivemåten er, jo mer høytidelig og prestisjefullt blir navnet. Skrivemåtene *Ljøsøya*, *Leirfall* og *Langhåmmår* kan for navnebrukerne oppleves mindre formelle enn *Lysø*, *Lerfald* og *Langhammer*. At skriftspråket har høyere prestisje enn talemålet, spiller sjølsagt også inn i denne sammenhengen. Det «virkelige» navnet er det som er skrevet, ikke det som blir sagt. Det «heter» det det blir skrevet:

Øya Borgan var neppe navngitt fra skapelsen av og har gjennom tidene hatt forskjellige navn. Hva så det "riktige" navn på Borgan ville vært om kartverket og navnekonsulenter hadde døpt øya fra starten av, vet vi ikke. Det vet heller ingen andre. Det vi imidlertid vet er at i de siste 150–200 år har øya og gården hett Borgan og har vært benevnt som det både i skrift og tale. At vi så på vår lokale dialekt til dels bruker Borgon må vel her, like lite som mange andre steder, ikke nødvendigvis føre til forandring av skriftformen. (Brev til Vikna kommune fra ei rekke beboere i sak 27/2002, datert 15.2.2000.)

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAVN

Samsvar mellom bruksnavn og etternavn

Det som likevel framstår som den sterkeste drivkrafta bak klagesakene som gjelder bruksnavn, er den følelsesmessige tilknytninga til den skrivemåten av navnet som også har funksjon som etternavn. Svært ofte er dette klagernes hovedpoeng, og ofte uttrykker klagerne overraskelse over at det i det hele tatt er lov til å fastsette en annen skrivemåte enn det etternavnet har.

Stedsnavnet Mjelva stammer fra slektsnavnet Mjelva. Hva er regelen når stedsnavnet har sitt utspring fra et slektsnavn? Kan det da i det hele tatt forandres? (Knut Mjelva i brev til Rauma kommune i sak 58/2001, datert 20. april 1996.)

Det synes å herske ei oppfatning av at etternavnstradisjonen er eldgammel, og at slektsnavnet og slektstilknytninga er mer bevaringsverdig enn stedsnavnet det er utleda av.

På Kulsås gård har det bodd flere generasjoner Kulsås som ikke har noe forhold til begrepet Kolsås. Det vil oppleves meget ubekvemt som en Kulsås å måtte bo på slektsgården Kolsås. (Uttalelse fra grunneier Steinar Kulsås i klagesak 24/2007.)

Da slektsnavnet Rødsjø stammer fra bruksnavnet mitt, vil jeg på det sterkeste be om at det offisielle bruksnavnet ikke endres. (Klagebrev i sak 36/2000 fra grunneier Eilif Rødsjø, påklaga skrivemåte var *Rødsjøen*.)

I éi sak går det fram av møteprotokollen at grunneieren mener ei endring i skrivemåten av gårdsnavnet også endrer «identiteten til slektsnavnet». Flere klagere opplyser om at sammenhengen mellom gårdsnavnet og slektsnavnet betyr svært mye.

Et spørsmål om navnekarakter?

Klagerne kan, som vi har sett flere eksempler på, oppfatte ei bestemt skriftform som det «rette» navnet, i mange tilfeller

til tross for at de ikke avviser den tradisjonelle uttalen som den vedtatte skrivemåten bygger på. Kristin Bakken (2002) argumenterer for at den bestemte, etterhengte artikkelen kan kobles til ulike grader av navnekarakter. Denne diskusjonen er interessant i et normeringsperspektiv, fordi folks reaksjoner mot normering av bruksnavn svært ofte er knytta til bruken av den etterhengte artikkelen. Da gårds- og bruksnavna blei tatt i bruk som slektsnavn, blei ofte den bestemte artikkelen strøket. Skrivemåten av etternavnet i ubestemt form er gjerne i samsvar med formene av gårds- og bruksnavna i den siste offisielle matrikkelen fra 1886 (revidert 1903–08), som ifølge Tom Schmidt ved normering, særlig av bostedsnavn, vanligvis spiller en ikke uvesentlig rolle (Schmidt 2004 s. 49). Bakken knytter tendensen til artikkelstryking ved overgangen fra gårdsnavn til slektsnavn til propriumsgrad:

Når et gårdsnavn endrer funksjon og blir tatt i bruk som slektsnavn, blir forbindelsen mellom navnebærer og navn mer arbitrært. (Bakken 2002 s. 25)

Det er heller ikke usannsynlig at protestene mot normering av allment kjente ord og navneledd også kan ha sammenheng med propriumsstatus. Bakken mener at de uanalyserbare stedsnavna har mer «navnekarakter» enn de som er lette å tolke (Bakken 2002 s. 24). Når hvert enkelt navneledd skal følge gjeldende rettskriving, blir navna mer gjennomsynlige. Kanskje har navnebrukerne ikke en gang tenkt på sammenhengen med det aktuelle ordet tidligere. Muligens kan sammenhengen med et vanlig ord, f.eks. *Djup-*, bidra til å trekke ned navnekarakteren, ikke minst når navnet er brukt som slektsnavn med skrivemåten *Dyb-*. En kan også tenke seg at en normert skrivemåte av navnet vil svekke navnekarakteren, uavhengig av om den normerte skrivemåten gjør navnet mer gjennomsynlig eller ikke. Når proprialiseringsprosessen er avslutta, vil navnebrukerne, ifølge Lars-Erik Edlund, nemlig ikke lenger oppfatte navnet

som en sammensetning av navneledd, men som et fast språklig uttrykk: «når namnet väl är bildat uppfattas HELA namnet som en (mer eller mindre) odelbar enhet, och detta gäller också helt genomskinliga ortnamnssammansättningar» (Edlund 1994 s. 96).

Avslutning

Det at fagfolk og lekfolk har ulike oppfatninger av hva det er ved et stedsnavn som er verneverdig, er, slik jeg ser det, en grunnleggende årsak til striden om skrivemåten av bruksnavna. Mens navnekonsulentene og Kartverket på sin side opplever at deres vitenskap og kunnskap avvises, føler grunneiere og lokalmiljø seg overkjørt av folk som kommer utenfra og skal bestemme og mene noe om stedsnavna *deres*. Tradisjonalistene, uansett hvilken tradisjon de forfekter, er opptatt av å verne navnet som kulturminne. Både klagerne og vedtaksorganet har et ønske om å videreføre en tradisjon og hindre ei «endring». Spørsmålet er om fagmiljøets og forvaltningas syn på stedsnavn som kulturminner er for snevert. Peter Hallaråker (1997 s. 227) mener et ensidig fokus på muntlige former som utgangspunkt for normering har ført til ei delvis misvisende oppfatning av stedsnavna som kulturminner. Han understreker at vi helt sia middelalderen har hatt både en muntlig og skriftlig stedsnavntradisjon. At de skriftlig traderte formene fikk høy sosial status, skyldtes etter Hallaråkers syn ikke bare det faktum at skrift generelt har hatt høyere status enn talemålet; «men like mykje fordi dei namna som først vart skriftfeste, var namn på grunnleggjande økonomiske og sosiale einingar i samfunnet, t.d. slektsgardane og administrative einingar» (loc.cit.). Det kan være fristende å si at en i normeringsarbeidet burde tatt mer hensyn til den følelsmessige verdien en stavemåte kan ha for et individ, ei slekt eller et lokalsamfunn. Likevel er det viktig å huske på at stedsnavn, også bruksnavn, er felleseie, som samfunnet skal forvalte.

Stortinget vedtok i 2015 å endre stedsnavnloven slik at eier har rett til å bestemme skrivemåten av navn på eget bruk. Sett fra et navnefaglig ståsted, vil denne lovendringa, som trådte i kraft 1. juli 2015, bidra til å svekke bruksnavna som felles språklige kulturminner.

Litteratur

- Bakken, Kristin, 2002: Navnestatus og bestemthets-kategorier. I: Avgränsning av namnkategorier. Rapport från NORNA:s tjugonionde symposium på Svidja 20–22 april 2001. Red. av Terhi Ainiala og Peter Slotte. (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 4.) Tallinn, s. 20–36.
- Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok. 1986. Red. av Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangensteen. Oslo.
- Edlund, Lars-Erik, 1994: Ortnamnens och ortnamnsskattens förändringar – några tankar. Ortnamn värda att vårda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur. Red. av Göran Ulfsparre. Stockholm, s. 92–104.
- Hallaråker, Peter, 1997: Innføring i stadnamn. Innsamling og gransking. Oslo.
- Helleland, Botolv, 1997: Slektsnamn av stadnamn. I: Universitetet i Oslo. Avdeling for namnegransking. Årsmelding 1996. Red. av Tom Schmidt, s. 51–61.
- Helleland, Botolv, 2006: Stadnamn og lokal identitet. I: Nytt om namn 44, s. 42–47.
- Høyringsnotat 27.04.2014 = https://www.regjeringen.no/contentassets/65b00f93a14f41d69fb673f9c03a344a/notat_om_framlegg_til_endringer_i_lov_om_stadnamn.pdf.
- Nordland, Ingvil, 2009: Normering av stedsnavn i skjæringspunktet mellom vedtaksorgan og grunneier: en analyse med bakgrunn i klagenemndas behandling av saker i Midt-Norge i perioden 1992–2008. Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, språkvitenskap. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/26862> (sist set 03.05.2016).
- Nyström, Staffan, 2001: Ortnamn och kulturminneslagen. Om tolkning och tillämpning av begreppet god ortnamnsd. Riksantikvarieämbetes förlag. Stockholm.
- Olsen, Magnus, 1934: Hvad våre stedsnavn lærer oss. Oslo.

OFFENTLIG NORMERING AV GÅRDS- OG BRUKSNAV N

- Representantforslag nr. 58 = Representantforslag nr. 58 (2007-2008), dokument nr. 8:58 (2007-2008), <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Representantforslag/2007-2008/dok8-200708-058/> (sist set 03.05.2016).
- Rygh, Oluf, 1901: Norske Gaardnavne 14. Gaardnavne i Søndre Trondhjems Amt. Utgitt av Karl Rygh. Kristiania.
- Schmidt, Tom, 2004: *Myren og Rørvik*. Bestemt og ubestemt oppslagsform i den norske 1886-matrikkelen. I: Namn och bygd 92, s. 49-80.
- Stedsnavnloven = Lov 18. mai 1990 nr. 11 om stadnamn, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1990-05-18-11> (sist set 03.05.2016).
- Vikør, Lars S., 2007: Språkplanlegging. Prinsipp og praksis. 3. utgave. Oslo.

SUMMARY

Standardising Place Names: Compromising the Name Users' Identities?

By Ingvil Nordland

About 70% of the Norwegian population has a place name as their family name. In most cases these names are settlement names, usually of farms and smallholdings. The spelling of place names is subject to a public norm determined by the Norwegian Place Name Act. As a rule, the spelling of place names is determined on the basis of traditional local pronunciation, standardised according to the official form of Norwegian (either *bokmål* or *nynorsk*). The corresponding family names, however, usually carry a more conservative spelling, following an older (Danish) norm. Many landowners object to this standardisation as it, in their view, compromises their identity: it changes the spelling of

INGVIL NORDLAND

names they consider to be "theirs". This article discusses the most common arguments in the debate about the spelling of place names. As well as considering arguments relating to ideology, one should not underestimate the importance of the landowners' emotional attachment to one particular spelling of a place name, particularly in cases where the standardised name differs from the spelling of their surname.

Ingvil Nordland
Språkrådet, seksjon for språkrøkt og språkrådgiving
ingvil.nordland@sprakradet.no

Att kallas och att heta

Om *dictus*-formler med utgångspunkt i senmedeltidens Stockholm

LENNART RYMAN

Inledning

Termen »*dictus*«-formlen används av John Kousgård Sørensen i *Patronymer i Danmark 1* (1984 s. 95 ff.). Några av hans exempel är *Gunildis dicta doter Swens, Nicolaus ... cognomento Greuesun, Biorn dictus Pæterssun* och *Andream Knutsun dictum Groossun*, samt, för icke-parentonymika, *Guthserc dictus Niger, Esbernus dictus Snerlyng* och *Aggo Swenssøn dictus Pibestok*. Han finner att »*dictus*«-formeln är ovanlig för patronymika men »almindelig foran andre former for tilnavne» (s. 96).

Här vill jag i första hand försöka utröna vad *dictus*-formler (i fortsättningen stryks citattecknen) kan säga om samtidens attityd till de aktuella elementen; studien kunde i det avseendet inordnas under folkonomastiken (jfr Ainiola 2015 s. 11 f., 22 f.). En utgångspunkt är Kousgård Sørensens karakteristik (1984 s. 96): »en formel, der angiver, at man også/ lige så tit/ normalt/ udelukkende kaldes ved det og det navn». Förutom skrivningar som motsvarar nusvenskans »som kallas» undersöker jag bruket av fsv. *vidhernamn*. Detta ord översätts i ett senmedeltida glossarium med *cognomen*, med exemplet *herman swarthe*. Det används vidare i en text som förklarar att ärkeänglarnas namn inte är deras riktiga namn utan människogivna *widhernamn* – i en annan redaktion används *øøknamn*. Att uttrycket giva *øøknamn* kunde avse ett nedsättande bruk framgår av

en senmedeltida skråordning. (Se Sdw suppl. s. 1058, Sdw 2 s. 957, 1171).

Jag undersöker även bruket av motsvarigheterna till nusvenskans »heta» och »som kallar sig». Jag har dock i efterhand kommit fram till att det är lämpligt att reservera termen *dictus*-formel till »kallas»- och »vedernamn»-formler. Det är endast dessa typer som Kousgård Sørensen avser i sin framställning, och bruket av de två andra formeltyperna skiljer sig klart från dem.

Dictus-formler har tagits upp av Horst Naumann (2009 s. 249 ff.) och Dave Postles (2006 s. 97 ff.) i undersökningar av det medeltida Obersachsen respektive England 1100–1350. *Dictus*-formler visar enligt Naumann att det rör sig om en pågående process i utvecklingen mot ett system förnamn plus släktnamn, och att tillägget till förnamnet är fakultativt. Postles omdöme är likartat.

I uppsatsen görs även ett försök att angripa frågan i vilken mån ett namn – i samtidens ögon – var något som man »bar» och i vilken mån som det var ett språkligt tecken, använt av omgivningen för att referera till en person.

I uppsatsen används termerna *namnfras* och *namnfraselement*. Med *namnfras* avses en nominalfras med ett personnamn som huvudord och dettas eventuella bestämningar. Med *namnfraselement* avses ett element i en *namnfras*; detta kan i sig vara ett personnamn men behöver inte vara det (se Ryman 2015). Andra termer som kan tjäna på en förklaring är *parentonymikon*, som används sammanfattande om *patronymikon* och *metronymikon*, *huvudnamn*, som jag anser är en bättre term för äldre tid än de i stort sett synonyma *dopnamn* och *förnamn*, vidare *andronymikon*, som motsvarar det rätt missvisande *hustrunamn*, och slutligen, i enlighet med svensk onomastisk praxis, *tillnamn*, *binamn* och *släktnamn*, där *binamn* är liktydigt med danska *tilnavn* och *tillnamn* är en överordnad term, avseende både

ATT KALLAS OCH ATT HETA

binamn och släktnamn. I beläggen följs de tryckta källorna, där sådana finns; se vidare tabell 1.

Utgångspunkten för min framställning är några skrivingar från Stockholms stadsböcker, som pekar åt två olika håll. De har dock det gemensamt att ett skifte i omtalssättet för namnbäraren äger rum efter döden.

Henrik Pinnow – Pinnow-Heiki (se SMP 3 sp. 317 f.): 1477 *Henrik Pynnow* (STb 1 s. 103); 1483 *Henrik Pynnow* (STb 2 s. 23); 1487 (i överskrift:) *Pynnow Heykes hustru, Hinrik Manssons Pynnow* (STb 2 s. 216 f., avliden, hans hustru Cristina Jønse dotter skiftar arv med hans bröder Andhers Mansson, Vitke Mansson och Oleff Mansson); 1487 *Pynnow Heyke vxor* (STb 2 s. 238); 1487 *Hinrik Manssons epteleffua kallad Pynnow heyky* (Sjb 2 nr 1049) hans bröder i Hollola socken, Tavastland kvitterar arv.

Henrik Pinnow ger under sin livstid intryck av att bära ett tyskt släktnamn, *Pinnow*, som i Stockholm har en känd namnbärare i den före detta tyske rådmannen Henning Pinnow. Vid Henriks död framkommer det dock att han kommer från Tavastland och att det genuina namnskicket snarare är finskt, med en finsk huvudnamnsform och ett troligen finskt framförställt tillnamn. Enligt fil. lic. Ulla Swedell (muntlig uppgift) kan hans tillnamn troligen sammanställas med det finska släktnamnet *Pynnönen* (Mikkonen & Paikkala 2000 s. 502). Just från Tavastland är en *Hanus Pynni* känd (1466, kanske även 1484, SMP 3 sp. 60, 78). Det tycks som om det finska namnet i stockholmskällorna har anpassats efter tyskt mönster, men det muntliga bruket kan ha varit mer finskt än tyskt.

Jakob Jønsson – Kroppotta Jap (se SMP 3 sp. 587): 1478 *Jap Jensson Kroppote* (STb 1 s. 144); 1478 *Jacob Jensson* (STb 1 s. 146); 1483 *Jap Jønssons* (STb 2 s. 25); 1488 (i överskrift:) *Jacob Jønsson kroppotte, Jacob Jønsson* (STb 2 s. 259); 1489 *Japer Jønsson* (STb 2 s. 397, säljer gård); (motsvarande notis:) *Jacob jønsson vestan mwr som tha kallades kroppotta Jap* (Sjb 2 nr 1104); 1491 *Japp Jønssons*

LENNART RYMAN

(STb 2 s. 539, arvskifte); 1496 *framledne kroppotta Jap* (STb 3 s. 296).

Jakob Jönssons binamn är identiskt med ett adjektiv, som snarast har betydelsen 'puckelryggig, krokryggig' (se Sdw suppl. s. 425). Jakob har vanligen skrivits med patronymikon men har tydligen i muntligt bruk kallats *Kroppotta Jap*. Ibland har binamnet lagts till sist i namnfrasen för att skilja honom från andra *Jakob Jønsson*. Slutligen har man vid ett par tillfällen valt att återge det vanliga bruket. Även här tycks döden spela in, även om han fortfarande lever 1489. Möjligen är dock notisen i jordeboken (Sjb) införd först efter hans död, vilket *dictus*-formelns tempus skulle tala för. I den version av samma notis, som är inskriven i tänkeboken (STb), skrivs han, som synes ovan, endast med huvudnamn och patronymikon.

Åt ett annat håll, att samtiden har haft en känsla för att en person »heter» något, delvis oberoende av vad personen normalt kallas, pekar följande arvskifte från år 1491 (STb 2 s. 572 f., se om personen SMP 2 sp. 504 f.):

Mester Gødertz hustru medh sin framledne bondes arffua fulmyndoge (överskrift)

Samma dach fore sittende borgamestere her Benckt Smaleningen, her Philpus Jensson j fogatens och radzsens nerwaren stode vp j retten Johan Hanewijck och Gericken Hanewijckson, som fulmechtige ware pa beskedelige quinne Margareta vandher Elszstens wegne j Androps stadh, som war mester Gødertz perlestyckeres syster Gud hans siel nadhe, som heth Gødert vander Elzsten, huilke forscriffne fulmechtoge kendes sich vel fornøgda ware ok vpborit haffue C (100) rinske gullene for alt arff, thøm tilfallit var pa forscriffne hustru Margareta vander Elzstens wegne. Ther medh stode the fore sittende rätten och gaffue hustru Margareta, mester Gødertz epterleffue hustru, fry, quitt, lyduch och løssz ...

Gödert pärlstickare bör normalt ha kallats *mæster Gødert* eller *Gødert pærlostikkare*, vilket framgår både här och i åtskilliga andra namnfraser avseende honom. Släktnamnet har

ATT KALLAS OCH ATT HETA

möjligen utlösts av att systemen skrivs med släktnamn, men säkert har även här döden ett finger med i spelet.

Mäster Gøderts släktnamn används även långt tidigare, 1459, i ett tyskspråkigt brev, infört i Stockholms jordebok, *Godert fan der Eelst*, liksom i den svenskspråkiga överskriften till brevet, *Gødert fan der Elst perlestickers breff* (SjB 1 nr 584).

Jämförelsevis kallas en annan pärlstickare – som även är den svenska medeltidens mest kände kyrkmålare – veterligen aldrig annat än *Albrikt pærlstikkare* eller *Albrikt malare* och signerade vanligen sina verk *Albertus pictor*, trots att hans släktnamn, som är känt från ett par av hans signaturer, var *Ymmenhusen* (SMP 1 sp. 41 f., Hall & al. 2003 s. 131 f.).

Att döden och arvskiften kan vara gynnsamma för bruk av släktnamn visas av omtalssättet för den avlidne Örjan Fot och hans bror och arvinge Albrekt Fot (1494 SjB 2 nr 1342). Båda bröderna är bårdskärare och tycks normalt ha skrivits utan släktnamn, *mæster Ørjan* respektive *mæster Albrikt*, men i arvskiftet skrivs de *mester Ørien Ffooth* respektive *mester Albrickt Ffoth*. Även Örjans efterträdare i äktenskapet, bårdskäraren mäster Didrik van Brakel, skrivs här mot vanligheten med släktnamn (Se om Albrekt SMP 1 sp. 42, om Didrik SMP 1 sp. 592 och om Örjan SMP 4 under utg., artikel Iørian, 1461).

Det har säkert varit vanligt att släktnamn burna av hantverkare inte har använts. Men även motsatsen – att ett släktnamn har utkonkurrerat en yrkesbeteckning – bör ha förekommit. Ett par troliga fall är Hans Dene och Hans Wordberg nedan.

I uppsatsen behandlar jag *dictus*-formler samt bruket av »heta» och »kalla sig» i Stockholms tänkeböcker 1483–1492 efter utgåvan STb 2. Min samling av formler från STb 2 är knappast heltäckande, men den bör vara representativ. Även påträffade fall i andra källor noteras, när de gäller personer som omtalas i STb 2. Materialet redovisas i tabellerna

1–4, som är samlade i ett appendix. I tabell 1 upptas *kallas*, i tabell 2 *vedernamn*, i tabell 3 *heta* och i tabell 4 *kalla sig*. Som jämförelse redovisas om möjligt även en namnfras utan formel avseende samma person.

Dictus-formler

Dictus-formler verkar nästan uteslutande användas om män. Den enda kvinnan i tabell 1 och 2 omtalas i ett referat av ett vittnesmål som »en kvinna, som kallas Handboken» (1:1). I andra fall omtalas kvinnor med lika uppseendeväckande binnamn utan någon *dictus*-formel, t.ex. *Calmarna silke* (STb 2 s. 11), *skrapa skaffthens* (s. 357), *Gratrollit* (s. 363) och *Swengeremen* (s. 583); se även Ryman 2010 s. 43 ff. *Dictus*-formeln är här troligen motiverad av att kvinnan som kallades Handboken var okänd för rätten; det är en sorts presentationsformel, jämförbar med formlerna i tabell 3 (se nedan) men med ett avståndstagande moment.

Det finns åtta påträffade »*kallas*-formler» som avser män (se tabell 1). Formulerna uppträder i mer formella texter, bl.a. i Stockholms jordebok (SJb) och i brev. Den vanliga funktionen är uppenbarligen att ange att den benämnda personen i vanliga fall omtalas på det sätt som formeln anger. I ett av beläggen för Olaf Eriksson Finne (1:3) sägs uttryckligen att han i allmänhet kallas *Olaf Finne*. Oftast utgör de omfattade elementen en fullständig namnfras, t.ex. *som man kallar Suen Moyse* (1:4), men i två fall omfattas endast det avvikande elementet: »Nils Persson östantill, som kallas med huvudet» (1:8; i det andra belägget för Nils skrivs en fullständig namnfras ut) – och »Olaf Ingevaldsson kallad Systemsson» (1:9).

Formeltypen »till vedernamn» o.d. (tabell 2) tycks ha samma funktion som *kallas*-formeln. Här har jag kunnat notera sex män. En skillnad är att formeln är bättre avgränsad till att enbart omfatta ett tillnamn. Ett exempel på formeltypen i nusvensk tolkning är »Johan Jakobsson, med vedernamnet Darre» (2:2).

ATT KALLAS OCH ATT HETA

Ofta kan man ana att en *dictus*-formel är motiverad av att det omfattade elementet inte anses vara fullt passande i sammanhanget. Detta är ganska tydligt i fallen Pinnow-Heiki och Kroppotta Jap i inledningen. Ett gott stöd för att en sådan stilkänsla kunde leda till bruk av en *dictus*-formel är även ett brev från 1433 (12/3, SDHK 21912). Där kan man se att skrivaren strukit och ändrat från den tydligen normala namnfrasen »Nils Tierp» till »Nils Östensson, med veder-namnet Tierp» (se Ryman 2013 s. 91 f.). Jfr Kousgård Sørensen 1997 s. 80 f. och Bak 2014 s. 58.

Viktigt är vidare, vill jag hävda, att alla män i tabellerna 1 och 2 har minst två namnfraselement utöver dem som omfattas av *dictus*-formeln. Detta är ett av flera tecken på att det har uppstått ett tvåelements-system med officiella drag – i första hand omfattande män – vari huvudnamn och patronymika spelar de allra största rollerna. (För patronymikas ställning, se Kousgård Sørensen 1984 s. 204 ff. och 1997 s. 80 f.) Det är ett mönster som inte verkar ha varit fullt utbildat tidigare under medeltiden, vilket antyds redan av Kousgård Sørensens exempel i inledningen. Några fler fall, från tiden omkring år 1300, är *Johannes dictus Angelus* (1295 6/3, SD 2 s. 185 nr 1128), *Nicholaus dictus bamsy*, *Johannes dictus pater noster* (1296 17/1 SD 2 s. 207 nr 1156), *haquinus dictus galli* (1297 27/3 SD 2 s. 230 nr 1191) och *Johannem dictum bruncaë* (1312 17/8 SD 3 s. 76 nr 1862) samt – för ovanlighetens skull avseende en kvinna – *ingridis dicta dighræ*, nunna i Vreta kloster (1297 12/10 SD 2 s. 242 nr 1210).

Det är möjligt att en del av de tillnamn som omfattas av *dictus*-formlerna är släktnamn, inte binamn. Det gäller *Dene* (1:2) och *Smidh* (2:5), som kan vara tyska släktnamn, och vidare *Darre* (2:2) som möjligen är ett norskt släktnamn (jfr Sundqvist 1957 s. 409, DGP 2 sp. 201 f., 1018 ff., Lind Binamn sp. 57 och SMP 4 sp. 32, 73). Det finns även skäl att anta att *Tørbo* (2:6) är ett släktnamn (se Strängnäs stifts herdaminne 1 s. 574 f.). Om *Moyse*, se nedan. Ett något ti-

digare fall, från Stockholms jordebok 1475, är *Hanis skred-dare til vidhernampn wordberg* (Sjb 2 nr 820, Sdw suppl. s. 1058), som troligen bär ett tyskt släktnamn *Wartberg* (jfr Sundqvist 1957 s. 350). Kousgård Sørensen (1984 s. 203 f.) har flera exempel på släktnamn omfattade av *dictus*-formler från 1300-talets senare hälft, bl.a. *Petrus Niclessun dictus Kyrning*. Han tolkar fenomenet som ett uttryck för sonlig respekt, särskilt att man i vissa fall har velat framhålla inte bara att man tillhör en viss släkt utan även att man är son av en känd släktmedlem.

I den mån som släktnamn omfattas av *dictus*-formler i mitt material bör den antagna komponenten »opassande» i lägre eller högre grad få stryka på foten, kanske i första hand för »vedernamn»-formler. Det är heller inte nödvändigt att anta att denna komponent alltid är närvarande.

Men kanske även släktnamn i vissa fall kunde anses vara mindre passande? Detta bör vara en realitet för andliga män, i vilkas namnfraser släktnamn ofta undviks (se Ryman 2015 s. 177). Möjligen gäller detta också hantverkares namnfraser, där mönstret huvudnamn plus yrkesbeteckning är mycket starkt (se a.a. s. 178 f.). Kanske även släktnamn som ärvts på annat sätt än från far till son är aktuella här. Även om detta var en normal företeelse under medeltiden, är det möjligt att det inte betraktades som fullt reguljärt. Ett exempel i materialet som kunde tyda på att detta förhållande spelar in är *Moyse*, som ärvts från styvfadern (1:4, se Sjødén 1950 s. 304; namnet är säkert identiskt med huvudnamnet *Moises* varom se DGP 1 sp. 966). Däremot har jag inte funnit någon *dictus*-formel för Herman och Henrik Rogge, som i vuxen ålder bytt till sin mors släktnamn (4:3, se nedan). Två exempel från 1400-talsbrev är *Joan Æringislasson som kallas Gædda* (1433 19/1 SMP 4 sp. 47, morfar: Johan Gædda) och *Hans Cristiernson prest som kallis Krøpelin* (1473 18/5 SMP 3 sp. 59, morfar: Hans Krøpelin). Båda dessa män skrivs normalt på samma sätt som sina

ATT KALLAS OCH ATT HETA

morfäder. Det är värt att notera att Johan Gädda den yngre är död vid tiden för *dictus*-formeln.

Alternativt kan fall som dessa tolkas som uttryck sonlig respekt (se ovan). För fullständighetens skull kan nämnas att bland mina ovannämnda exempel från omkring 1300 hade Johan Ängel ärvt sitt namn från sin likabenämnde morfar, medan Johan Brunkow hade ärvt sin fars släktnamn (SMP 4 sp. 3 f.).

En annan möjlig förklaring utgår från risken för sammanblandning av yrkesbeteckningar och tillnamn. I materialet finns binamn eller släktnamn, vilka är homonyma med former av yrkesbeteckningarna fsv. *skrivare*, *skræddare* och *smidher* (2:3–5) samt ämbetsbeteckningen *borghamæstare* (2:1). Dessa *dictus*-formler klargör möjligen att de aktuella männen aldrig har varit eller inte längre är skrivare, skraddare, smed respektive borgmästare. Även för element som *Finne* (1:3) och *Tørbo* (2:6) kan denna förklaringsmodell övervägas (se vidare avslutningen).

Att heta

Verbet *heta* används tydligen normalt för presentation av en tidigare okänd person (tabell 3). Det är helt klart den vanligaste formeltypen, och den utmärker sig genom att den appliceras på en jämförelsevis stor andel kvinnor. Den är lätt att hitta i andra jämförbara källor, t.ex. från Arboga tänkebok 1483, *en bonde som hæthir erich pedherson* (ATb 2 s. 223). De omfattade elementen är till större delen stilistiskt neutrala. Inte sällan förekommer typen i referat av vittnesmål, och den verkar kunna innehålla en del muntliga drag.

Även när det gäller tvivelaktiga uppgifter från ett vittne om en tredje part kan verbet *heta* användas, möjligen med ironisk udd, när uppgifterna till rätten ändras i efterhand (se 3:9–10 och 3:25).

Till skillnad från de övriga formeltyperna är det här ibland svårt att avgränsa de element som omfattas. Uppenbart är i alla fall att de omfattade namnfraserna kan bestå

av enbart huvudnamn, av huvudnamn och patronymikon och av huvudnamn och tillnamn.

Även titlar som *hustru* (3:6–8) och *brodhir* (3:21) kan omfattas av formeln. Ett tidigare fall (1421 SJB 1 nr 6) är *aff enom prest oc heter her Mattis*. Ett par exempel från 1600-talet är *Erik Olofssons Rots hustru, hustru Dordi benämnd* och *Holger målares dotter i Stockholm hustru Karin benämnd* (Wahlberg 1999 s. 113 f.). Ett klart fall av en omfattad yrkesbeteckning tycks vara 3:22, *Hinrik køtmangare*. Viktigt för bedömningen är att Henrik verkligen är köttmånglare (se STb 2 s. 322).

Möjligen kan också andronymika som *Joans epterleffue* (3:8) och prepositionsfraser som *j ladegarden* (3:27) och *j Thwnom* (3:28) omfattas av formeln. Två parallella fall från den samtida Upplands lagmansdombok är *the brøder j Edbo sogn Som heta Eric j vædersta Oc Karl i onista* (s. 6) och *en oskyld man Som heder anders i forss* (s. 83). För dessa kategorier finns dock faktorer som kan tyda på att de inte omfattas av formeln. I 3:7 används uttrycket »Gud hans själ nåde» om Botvid timmerman, som endast omtalas i sin hustrus andronymikon. För prepositionsfraser kan det vanliga bruket av »i samma stad», »sammastädes» o.d. (som i 3:29) ses som motinstanser.

En formel som jag inte har tagit upp i tabellerna är *en smaadrenge, som nempnes Per Matsson* (STb 2 s. 37, tjuv). Den motsvarar förmodligen formlerna i tabell 3, men den kan möjligen även ha samma funktion som formlerna i tabell 4, vilka vi nu övergår till.

Att kalla sig

Formeltypen »kalla sig» (tabell 4) bör i första hand ha funktionen att markera att namnbäraren själv rapporterar namnbruket. På så sätt kan rätten distansera sig från namnet och lägga ansvaret på namnbäraren. Ordvalet »nämna sig» (4:2) tycks inte innebära någon betydelsenysansering. I 4:1 har namnbäraren uppgivit falskt namn, vilket noteras i

ATT KALLAS OCH ATT HETA

efterhand, när saken har uppdagats. I 4:2 vill rätten markera ovisshet: att det namn som namnbäraren har uppgivit inte säkert är det rätta.

I 4:3 handlar det däremot om att namnbäraren, Herman Gellink, upptar sin mors släktnamn i stället för sin fars, säkerligen för att markera sitt släktskap med Kort Rogge, ärkedjäkne i Uppsala och senare biskop i Strängnäs. Både Herman och hans bror Henrik skrivs därefter med släktnamnet *Rogge* i källorna från Stockholm (Sjödén 1950 s. 260 f., SMP 3 sp. 409 f., 320).

Bruket av *kalla sig* är alltså klart skilt från bruket av *kallas*. Grundbetydelsen är 'uppge sig heta' eller 'kalla sig själv, vilja bli kallad'.

Avslutning

Det förefaller som om det senmedeltida bruket av de fornsvenska verben *heta* och *kallas* är närapå identiskt med det nutida. Verbet *heta* används vid neutral presentation. Troligen kan en komponent av att meddela namnbärarens riktiga, korrekta namnfras finnas, men för detta har jag endast funnit ett övertygande fall, där den omfattade namnfrasen ställs i motsättning till det vanliga bruket (3:23 och inledningen). Ibland återspeglar de omfattade namnfraserna tvärtom ett vardagligt bruk, där de refererade vittnesmålen slår igenom, som i sjörövarnas angivelse av sina frånvarande kumpaner (3:26). Verbet *kallas* används som rapport om det vanliga bruket, troligen ofta i motsättning till den korrekta namnfrasen och innefattande ett omdöme att den omfattade namnfrasen inte passar i sammanhanget men ändå bör meddelas för fullständighetens och identifieringens skull. Bruket av fsv. *vidhernamn* verkar vara jämförbart med *kallas*, men det är möjligt att komponenten 'opassande' är mindre framträdande än för *kallas*.

Vilka är då de opassande element som jag tror mig kunna urskilja med hjälp av *dictus*-formler? Bland dem finns binamn och binamnselement, ett metronymikon (1:9) ett

finskt huvudnamn (1:6 och inledningen) och, lite anmärkningsvärt, troligen släktnamn i vissa fall. Det påträffade fallet av metronymikonbruk, *Olaff ingeualzsson kallader systerson*, utgör en nära parallell till ett av Kousgård Sørensens exempel som citeras i inledningen, *Andream Knutsun dictum Groossun*.

Tre härkomstbeteckningar finns i materialet, *Finne* (1:3), *Tørbo* (2:6) och *Skaning* (3:24). De har säkerligen fungerat som binamn eller släktnamn. Den olikartade behandlingen av elementen är rätt naturlig i ljuset av att *Finne* och *Tørbo* uppträder i mycket formella texter, och att *Tørbo* bärs av en präst, medan *Skaning* bärs av en »sven» (troligen en knekt snarare än en väpnare) som omtalas i ett vittnesmål. Intressanta i sammanhanget är två senare fall från Stockholms tänkeböcker, där avrättade omtalas: »en karl, heth Thomos Jwte, fød j Danmarc» (1518, STb 5 s. 201) och »en karl, som the kallade Hans Jwthe och war likvel fød j Estlandh» (1520, STb 5 s. 265). *Jute* är i båda fallen att se som männens binamn, men rätten har uppenbarligen reagerat på att Hans inte kommer från Danmark.

Om jag har rätt fanns under senmedeltiden en klar känsla för officiella och inofficiella namn och namnformer. Det verkar som om denna känsla till stor del var oberoende av känslan för vilka namn som riskerade att sårå äran eller sedligheten. Av de omfattade namnfraselementen i materialet är det endast *Handboken* (1:1), *Kroppotta* (1:5) och *medh hoffwudit* (1:8) som ger intryck av att kunna vara nedsättande. Lägg också märke till att binamnet *Tierp*, som förekommer i fallet från 1433, knappast kan vara nedsättande och bärs av flera ansedda män (se Ryman 2013).

De element, förutom huvudnamn, som sannolikt sågs som lämpligast i officiella sammanhang är patronymika, och sådana bör inte vara att vänta bland senmedeltida *dictus*-formler. Detta noteras även av Kousgård Sørensen (1984 s. 95 f., avseende hela medeltiden), som förklarar förhållandet med att man är född till ett metronymikon. Detta är dock en-

ATT KALLAS OCH ATT HETA

ligt min mening inte en fullt korrekt karakteristik. Man föds till många egenskaper och relationer – bl.a. har man från födseln både en far och en mor. Det är språkbrukarna som avgör vilka företeelser som normalt läggs till grund för namnfraselement och vilken språklig form dessa element normalt får.

Beträffande samtidens syn på personnamn verkar *heta* förmedla en syn att en persons namn är en inneboende egenskap, att namn är något som bärs av namnbärare, även om formeln oftast tycks användas rätt oreflekterat.

Det är möjligt att även bruk av *vedernamn* ger uttryck för en syn på det åsyftade namnet som en inneboende egenskap hos en namnbärare. Ordboksexemplet i inledningen, där det framhålls att ärkeänglarnas namn är människogivna vedernamn, skulle dock kunna peka i motsatt riktning.

Bruket av *kallas* har en uppenbar tendens att fokusera på omgivningens namnbruk snarare än på en inneboende egenskap hos en namnbärare. Men detta gäller endast den omfattade namnfrasen; den icke-omfattade namnfrasen ses troligen ofta som en inneboende egenskap. Ett exempel från ortnamnsbruk är *i vantør sokn som kallas brendha kyrkio* (1495 10/12 SDHK 33316), där det äldre sockennamnet *Vantør* tydligen ses som det korrekta och inherenta namnet, medan *Brænda kyrkia*, nuvarande Brännkyrka i Stockholms södra förorter, ses som ett resultat av omgivningens praktik.

Slutligen några tankar kring vilken sorts element som omfattas av formeln, och vad detta skulle kunna säga om hur lexikaliserade, eller möjligen proprialiserade, dessa element är. Typerna i tabell 1, 2 och 4 är mindre givande ur detta perspektiv, men det är intressant att härkomstbeteckningar (1:3), metronymika (1:9) och patronymika (4:2) verkar ses som namn eller delar av namn. De yrkesbeteckningar som förekommer i tabell 2 bärs däremot sannolikt av män som inte utövar de aktuella yrkena, och härkomstbeteckningen *Tørbo* (2:6) är sannolikt ett släktnamn (se ovan).

Tabell 3 är mer givande men också mer problematisk (se diskussion ovan). Där finns den ovannämnda härkomstbeteckningen *Skaning*, liksom åtskilliga fall av patronymika, varav ett latiniserat (3:21). Särskilt vittnesgillt är bruket av »detta är hans namn» om Lars Bengtsson i 3:19. Även formuleringen »Jöns Perssons son ... som heter Peder Jönsson» (3:14) är intressant. *Jønsson* saknar här informationsvärde och är insatt av systemtvång.

Dessutom skulle man kunna se titlar, yrkesbeteckningar, andronymika och prepositionsfraser angivande bösättning som lexikaliserade eller möjligen proprialiserade delar av namnfraser. För andronymika och prepositionsfraser pekar jag dock på faktorer som talar emot detta.

Överhuvudtaget skulle jag vilja betona att det finns outnyttjade möjligheter att ur omtalsformler utvinna information om olika typer av namnfraselement, eller att urskilja vad som är namnfraselement eller inte. Fler studier från olika tider och platser är välkomna.

Terminologisk eftertanke

De termer som används i uppsatsen är knappast i alla avseenden lyckade. Efter hand har jag kommit fram till följande förslag till terminologisk revidering, som möjligen skulle vara lämpligare men som avviker från hur John Kousgård Sørensen brukar termen »*dictus*«-*formel*. En övergripande term för alla slag av metaspråkliga markeringar i omedelbar anslutning till ett namn i en (skriftlig eller muntlig) text kunde vara *omtalsformel*. Termen *dictus-formel* kunde begränsas till bruk av *dictus* och folkspråkliga motsvarigheter till detta ord. En term för bruk av *cognomine* eller *cognomento* med folkspråkliga motsvarigheter (här prepositionsfraser med *vedernamn* som rektion) kunde vara *cognomine-formel*. En term för bruk av verbet *heta* kunde vara *nomine-formel*, efter en mindre vanlig men förekommande konstruktion i latinska texter. För uttrycket »kalla sig» och liknande kunde slutligen termen *reflexiv dictus-formel* användas.

ATT KALLAS OCH ATT HETA

Appendix

Tabell 1: Att kallas. Hänvisningar till Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492 (STb 2) görs direkt i första kolumnen. Andra källor redovisas i andra kolumnen. De element som kan antas vara omfattade av formlerna är understruken. I beläggen följs de tryckta källorna, där sådana finns. Upplösta förkortningar är inte markerade. Trycktyperna ä och ö är normaliserade till æ och ø. Som jämförelse redovisas om möjligt även en namnfras utan formel avseende samma person; dessa namnfraser föregås av tankstreck och är kursiverade.

ena quinno, som kallas <u>handboken</u> (s. 79)		1
Hans laurensson scredder som kalles <u>Hans Den</u> (säljer hus 1490) – <i>Hans Dene screddere</i> (s. 473, motsvarande notis) – <i>Hanis Dene</i> ; <i>skreddaren Hanis Dene</i> (s. 79, 115, vittnar om att ha skurit till kläder)	SJb 2:1140	2
Oleff ericssen som kalles <u>Oleff fynne</u> (inbördes testamente 1468); <u>olaff ericson</u> som meenligha kallas <u>olaff finne</u> borghare j stokholm (byter jord) – <i>Oleff Finne</i> (s. 505, edgårdsman)	SJb 1:686 Brev 1480 4/7 SDHK 30751	3
vti litzle Suen jonssons grendh som man kallar <u>Suen moyse</u> (1491) – <i>Swen Joansson Moy[ssen]</i> (s. 549, edgårdsman)	SJb 2:1174	4
Jacob jønsson vestan mwr som tha kallades <u>kroppotta Jap</u> (säljer hus 1489) – (se inledningen om denna person)	SJb 2:1104	5
hustru Cristina jønse dotter Hinrik manssons epteleffua kallad <u>Pynnow heyky</u> (arvskifte 1488) – (se inledningen om denna person)	SJb 2:1049	6
Jon andersson skredder kallandes <u>Trose Jon</u> (köper tomt 1490, jfr s. 450) – <i>Trosa Joan</i> (s. 319, bötfälls)	SJb 2:1133	7
Nic. Persson østantil, <u>medh hoffwudit</u> kallendes (s. 322, skall lämna pant för inlösen av gård); Nic. Persson østan til, som kalles <u>Nic. medh hoffwudith</u> (s. 324, lämnar pant) – <i>Nic. Perssone medh hoffwdit</i> (s. 400, stämd)		8
Olaff ingeualzsson kallader <u>systemson</u> (arvskifte 1450) – <i>Olaff Systemsson</i> (s. 30, har ägt hus)	SJb 1:383	9

LENNART RYMAN

Tabell 2: Vedernamn. Se tabell 1 för uppställning m.m.

Hinrik Erichsson ath vydernampn <u>Borgamester</u> (köper hus 1492) – <i>Henrik Eriksson</i> (s. 88, mantalsskrivare), <i>Hinrik borgamestares</i> (s. 299, hans hustru har blivit okvädad)	STb 3 s. 31	1
Joan Japsson <u>Darre</u> til wedernampn (s. 474, säljer hus) – <i>Joan Darre</i> (s. 251, i tvist)	jfr SJb 2:1141	2
Nic. Jensson <u>Scriffuere</u> til wydernaffne (s. 449, rådmän, övervarar arvsifte) – (överskrift:) <i>Nyels scriffuere Jensson radman</i> , <i>Nic. scriffuer</i> (s. 387, får byggnadstillstånd)		3
Michel jensson <u>scredde</u> til vydernampne (överlåter del i hus 1490, jfr s. 506) – <i>Michel Jensson pa Kor[n]torgit</i> (s. 319, köper hus)	SJb 2:1153	4
Per Jønsson <u>smidh</u> til vedhernaffne (s. 451, sytning)		5
Andhers pedersson til widernampne <u>Tørbo</u> prebendatus j Stokholm – <i>her Anders Tørboo</i> (s. 457, omtalas i vittnesmål)	Brev 1495 6/6 SDHK 33243	6

Tabell 3: Att heta. Se tabell 1 för uppställning m.m.

en syster hether <u>Ingeburg</u> (s. 539, närvarande arvinge)		1
sine systers arffdel, hetendes <u>Lussj</u> , som nw j Findlandh ær i Lenameck (s. 233)		2
(antecknat i efterhand:) het <u>Margit</u> oc kallade sig Kaderin och war fød j Hullala sockn (s. 280 not 1, stulit från sin husbonde, avrättad) – (ursprunglig notering:) <i>Kaderin, Hans Wlffs piga ... Fødh j Korpa sokn</i> (s. 280)		3
ena piga, som het <u>Valborgh Bencktz dotter</u> (s. 545, inlöser gård) – (i överskrift:) <i>Valborgh pigan</i> , (marginalrubrik:) <i>Valburg Bencktz dotter</i> (a.st. med not 2)		4
Pedher Gaasze som ena syster hade ok heth <u>Eelin Hemingx dotter</u> ok then samma Elin war Oleff		5

ATT KALLAS OCH ATT HETA

Hemmingsons syster (s. 384, gift med Peder Gåse, arvinge till Olaf)		
wppa sine hustru moderss wegna hethendes <u>hustru Margit Iarensdotter</u> i <u>Laytala sogn</u> i <u>Walko by</u> i <u>Finland</u> (1491, frånvarande arvinge, jfr s. 571)	SJb 2:1188	6
pa sine hustru systems wegna hethendes <u>hustru Marit nilsse</u> dotter <u>Botwid tymbermantz</u> hustru i <u>Nykøping</u> , gud hans siel nadhe (1491, frånvarande arvinge, jfr s. 571) – <i>hustrw Margit</i> (s. 571)	SJb 2:1187	7
en sin frencke, hetendes <u>hustru Birgitta Joans epterleffue</u> (s. 193, köper gård)		8
en Hans Falkenstens gest, het <u>Hans</u> (s. 560, anklagad för våldtäkt i sin frånvaro)		9
han war alder rødth kledder och hade silffknapper j sina hetta och war tøsker och heet <u>Mickel</u> (s. 562, anklagad för våldtäkt i sin frånvaro)		10
kendes Haquon Swensson, thet han slogh j hæl en och heeth <u>Tord</u> (s. 6)		11
gaffs Hans Jutes tienere, erkiebiscopens suen, liff for Gudz scul, ok suennin hether <u>Lasse Hansson</u> (s. 283)		12
en velbøren man aff Danmark, hetendes <u>Pawal Hinriksson</u> (s. 551, har för länge sedan pantsatt en säck för 150 mark)		13
Jøns Persons søn j Søderby i Mwnszøø, hetendes <u>Peder Jønsson</u> (s. 238, vittnar)		14
Thenne tiwff var ffødder j Nylandh j Thenala sochn ok het <u>Jeppe Nic:sson</u> (s. 558)		15
j (1) tiwff ... hed <u>Andhers Persson</u> , fødder j Lytzlena sokn (s. 212)		16
loffuade her Olaff proestin ffor en dieckna, som heter <u>Laurens Person</u> (s. 92)		17
Oleff Kedelssons magh ... hetendes <u>Anders Ragwalson</u> (s. 387, stämd)		18
Thetta ær hans nampn, som alen købte, han heth		19

LENNART RYMAN

Laurens Bencktsson, ok Oleff Kalson heth han som breffuit hade vtscriffuith medh Laurens Bencktsson (s. 344)		
Vitnen ... hethe <u>Laurens Olsson</u> , <u>Pedher Olsson</u> (s. 221)		20
epther sin broder, gud hanom nade, hetendes <u>broder Martin michaelis</u> (1490, jfr s. 489) – (överskrift:) <i>broder Marten, broder Marten Michaelis ath Swartabrødra</i> (s. 204, omtalas i vittnesmål)	SJb 2:1147	21
ok hade hans eptebliffuende dandequinne giffuit sin systerson xx (20) marcker hethendes <u>Hinrik køtmangare</u> (1489) – <i>Hinrik køtmangare</i> (s. 334, motsvarande notis)	SJb 2:1071	22
mester Gøders perlestickers ... som heet <u>Gødert van der Elzsten</u> (1491, jfr s. 572, se inledningen)	SJb 2:1189	23
myn herres swen, hetendes <u>Suen Skaning</u> (s. 249, omtalas i vittnesmål) – <i>Suen Schaning</i> (s. 548, bötfälls)		24
then han fick jernit aff heeth <u>Hakan Laurens[on]</u> och then som han jernit framdelis solde heet <u>Pawal</u> [senare tillskrivet:] ath han heet <u>Thomas</u> , som jernit køpte aff hanom; til foren heth han <u>P[a]wall</u> (s. 437, omtalas i vittnesmål)		25
[sjöröwares bekännelse om frånvarande kumpaner:] en, heter <u>lange Jens</u> , som hade tienth her j slotz ladagarden, och en, heter <u>Hans</u> ... [de närvarandes namn:] kest for theris høøfuitzman een och heeth <u>Japp Olsson</u> ; the andra iij (4) hethe <u>Hinrik Olsson</u> , <u>Jesper Wilke</u> , <u>Erick Karlsson</u> , <u>Videcke Jensson</u> (s. 354 f.)		26
Thette ære Mattis Hanssons tygh, hether <u>Mattis j ladegarden</u> (s. 590, vittne)		27
en dandeman, som heeth <u>Anders Olsson j Thwnom</u> (s. 249 f., omtalas i vittnesmål)		28
Mennena hethe <u>Anders Jønsson j Tøbbele j Lytzlene sokn</u> , <u>Pedher Joansson samestadz</u> , <u>Nic. Staffansson samestadz</u> , <u>Oleff Joansson samestadz j sama sokn</u> (s. 212, frias från beskyllning)		29

ATT KALLAS OCH ATT HETA

Tabell 4: Kalla sig. Se tabell 1 för uppställning m.m.

(antecknat i efterhand:) het Margit oc kallade sig <u>Kaderin</u> och war fød j Hullala sockn (s. 280 not 1, stulit från sin husbonde, avrättad) – (ursprunglig notering:) <i>Kaderin, Hans Wilffs piga ... Fødh j Korpa sokn</i> (s. 280)		1
stodh for retta sigh nempnendes <u>Peder Olsson</u> (s. 207, tjuv)		2
Hermenn gellink som sigh nw kallar <u>Hermen Rogge</u> – <i>Herman Rogge</i> (s. 2, mantalsskrivare)	Brev 1478 9/10 SDHK 30459	3

Källor och litteratur

- Ainiala, Terhi, 2015: Att identifiera platser och diskutera namn: bruket av ortnamn i samtal. I: Navne og skel – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012, bind 2. Red. af Birgit Eggert og Rikke Steenholt Olesen under medvirken af Bent Jørgensen. (NORNA-rapporter 91.) Uppsala. S. 11–24.
- ATb = Arboga stads tänkebok 1–3. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 4. Utg. av Erik Noreen med register av Sven Ljung. 1935–1950. Uppsala. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 1:53.)
- Bak, Sebastian Møller, 2014: Spottenavne i Danmarks gamle Personnavne. I: På sporet. Festskrift til Bent Jørgensen på 70-årsdagen den 12. marts 2014. Red. af Birgit Eggert, Peder Gammeltoft & Rikke Steenholt Olesen. København. (Navnestudier nr. 42.) S. 51–62.
- DGP 1 = Gunnar Knudsen og Marius Kristensen under medvirkning af Rikard Hornby, 1936-1948: Danmarks gamle Personnavne: I. Fornavn. København.
- DGP 2 = Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, 1949-1964: Danmarks gamle Personnavne: II. Tilnavne. København.
- Hall, Thomas, & al., 2003: Albertus Ymmenhusen alias Albertus Pictor. I: Fornvännen 98. S. 131–132.
- Kousgård Sørensen, John, 1984: Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder. København. (Navnestudier nr. 23.)
- Kousgård Sørensen, John, 1997: Patronymer i Danmark 2. Nyere tid og nutid. København. (Navnestudier nr. 36.)
- Lind Binamn = E. H. Lind 1920–21: Norsk-isländska personbinamn från medeltiden. Samlade ock utgivna med förklaringar. Uppsala.
- Mikkonen, Pirjo & Sirkka Paikkala, 2000: Sukunimet. Helsinki.
- Naumann, Horst, 2009: Familiennamen und Sprachgeschichte. Die Herausbildung des Gesamtnamens in Gebieten Ostmitteleuropas als sozial- und sprachgeschichtliche Erscheinung. I: Familiennamen im Deutschen. Erforschung und Nachschlagewerke. 1. Halbband. Deutsche Familiennamen im deutschen Sprachraum. Jürgen Udolph zum 65. Geburtstag zugeeignet. Hrsg. von Karlheinz Hengst & Dietlind Krüger. Leipzig.

ATT KALLAS OCH ATT HETA

(Onomastica Lipsiensia. Lepziger Untersuchungen zur Namenforschung 6.1.) S. 245–270.

Postles, Dave, 2006: *Naming the people of England, c. 1100–1350*. Cambridge.

Ryman, Lennart, 2010: *Brattingsborgh och Frøghdenborgh – och några andra tillnamn i Stockholms medeltida stadsböcker*. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 28. S. 41–55.

Ryman, Lennart, 2013: *Tierp(e) och några andra medeltida ortnamnsidentiska binamn*. I: *Ortnamnssällskapet i Uppsala årskrift*. S. 89–95.

Ryman, Lennart, 2015: *Namnfrasvariation och sociala gränser i det senmedeltida Stockholm*. I: *Navne og skel – Skellet mellem navne*. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012, bind 1. Red. af Birgit Eggert og Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen. (NORNA-rapporter 91.) Uppsala. S. 171–189.

SD = Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium. [Numera:] utg. av Riksarkivet. 1–. 1829 ff. Stockholm.

SDHK = Svenskt diplomatariums huvudkartotek.

(<https://sok.riksarkivet.se/SDHK>).

Sdw = K. F. Söderwall: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. 1884–1918. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:27.)

Sdw suppl. = K. F. Söderwall: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Supplement 1–2. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 1:54.)

SJb 1 = *Stockholms stads jordebok 1420–1474*. Utg. af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad genom Hans Hildebrand. 1876. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 1. Jordeböcker 1.)

SJb 2 = *Stockholms stads jordebok 1474–1498*. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad genom Hans Hildebrand. 1914. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 1. Jordeböcker 2.)

Sjödén, C. C., 1950: *Stockholms borgerskap under Sturetiden med särskild hänsyn till dess politiska ställning*. En studie i Stock-

LENNART RYMAN

holms stads historia. Stockholm. (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning 8.)

SMP = Sveriges medeltida personnamn. [Numera:] utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1-. 1967 ff. Uppsala.

STb 1 = Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik genom Emil Hildebrand. 1917. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 1.)

STb 2 = Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Gottfrid Carlsson. 1944. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 2.)

STb 3 = Stockholms stads tänkeböcker 1492–1500. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist. 1930. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 3.)

STb 5 = Stockholms stads tänkeböcker 1514–1520 (– 1524). Jämte utdrag ur de förlorade årgångarne 1520–1524 samt stadens kopiebok 1520–1522. Stockholm. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Stockholms stad och samfundet Sankt Erik genom Joh. Ax. Almquist. 1933. Stockholm. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 5.)

Strängnäs stifts herdaminne 1. Medeltiden. [Utg. av] Magnus Collmar & Sven Ljung. 1977. Nyköping.

Sundqvist, Birger, 1957: Deutsche und niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420. Beinamen nach Herkunft und Wohnstätte. Stockholm. (Anthroponymica Suecana 3.)

Upplands lagmansdombok. 1490–1494. Efter en Uppsala-handskrift utg. af Karl Henrik Karlsson. 1907. Stockholm. (Samlingar utg. af Svenska fornskrift-sällskapet 1:39.)

Wahlberg, Mats, 1999: Uppsalaborgare på 1600-talet. I: Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. Red. av Lennart Elmevik & Svante Strandberg & al. Uppsala. (Namn och samhälle 10.) S. 105–116.

SUMMARY

Dictus*-Formulas in Late Medieval StockholmBy Lennart Ryman*

In this paper, the author studies the usage of periphrases of the types *Oleff Ericssen som kalles Oleff Fynne* – ‘Olaf Erik’s son, who is called Olaf Finn’, corresponding to periphrases with Latin *dictus* – and *Joan Japsson Darre til wedernampn* – ‘Johan Jakob’s son, nicknamed Darre’, corresponding to periphrases with Latin *cognomine* or *cognomento* – in late medieval Sweden. These periphrases are here called *dictus*-formulas, a term coined by John Kousgård Sørensen. In addition, the usage of the verbs *heta* (corresponding to German *heißen* or, roughly, to English *named*) and *kalla sigh* (corresponding to English *to call oneself*) are studied. The instances studied, mainly drawn from the council records of the city of Stockholm from the late fifteenth century, are displayed in tables.

The *dictus*-formulas studied (tables 1–2) are used almost exclusively about men, and in formal texts; this is probably typical of the usage of this time. The function of *dictus*-formulas is mainly to inform the reader about how the person mentioned commonly is called. In addition, *dictus*-formulas may be motivated by stylistic considerations; the included elements may typically be more or less inappropriate in formal style.

The verb *heta* (table 3) is used to present previously unknown individuals, often women. The type seems to be stylistically neutral, but can lend itself to a colloquial style. The type *kalla sigh* (table 4) is probably in most cases used to declare that the council cannot vouch for the correctness of the name. This usage is shown by the example *het Margit oc kallade sig Kaderin* ‘[she] was named Margit [but] called herself Kaderin’. However, in one case *kalla sigh* is used

LENNART RYMAN

about a man who has recently changed from his father's surname to that of his mother – and that of his successful uncle – an interesting case of personal branding. All these usages seem to be nearly identical to corresponding usage in modern Swedish.

The question whether contemporaries regarded a name as an inherent quality of a "name bearer" or as an arbitrary sign resulting from language practice is discussed, and it is stated that *dictus*-formulas seem to express both views: *Olaf Eriksson* (inherent name) "who is called *Olaf Finne*" (where *Finne* is probably seen as a name resulting from language practice). Finally, an attempt is made to determine what kind of elements that were regarded as proper names, or elements of names. It is argued that designations of origin, patronymics, titles and occupational terms could be propri-alized, possibly also andronymics and prepositional phrases denoting settlement.

Lennart Ryman
Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen
lennart.ryman@sprakochfolkminnen.se

I grenselandet mellom personnavn og bebyggelsesnavn

Gårdsnavn, genitivellipser og andre grensetilfeller

BERIT SANDNES

Under arbeidet med stedsnavna i Villands herred i serien Skånes ortnamn ble jeg oppmerksom på noen navnetyper som ikke kan klassifiseres entydig som personnavn eller bruksnavn. Se for eksempel de kursiverte ordene i setningene «Han kommer att bo nere till *Jönsa* i vinter också», «Han hade sina väga förbi *Brokens*». Det er spesielt to typer navn jeg vil ta opp:

1. Bebyggelsesnavn dannet av personnavn eller tilnavn, typisk genitivs-ellipser som *Brokens*, *Bengt Svens* og *Nämndemannens*.
2. Slektstilnavn. Dette er ikke-offisielle navn som følger en slekt eller folk på en gård. Termen er hentet fra en opptegner som har beskrevet hverdagsnavn i Näsoms sogn i Skåne (Ankarloo 1987). Han definerer den slik «Släkttilnamn = där alla i flera släktled har samma namn». Slektstilnavnet er foranstilt: *Fixa*-(Olan), *Sjudare*-(Bengten). Det er ingen tvil om at slektstilnavn er personnavn, men fordi de sprer seg med folk kan de påvirke bruksnavnbestanden i et stort område, som vi skal se eksempler på.

Terminologi

Lengre nord i Sverige, kanskje fremst i Dalarna, er det velkjent at man har en gruppe navn som fungerer både som personnavn og bebyggelsesnavn. Disse står fremst i navnestrengen, for eksempel *Dåpp Inger, Jans Lars Ersson*, og de kalles tradisjonelt «gårdsnamn». Termen ble introdusert av Envall 1911. *Gårdsnamn* på svensk er dermed både person- og bebyggelsesbetegnende (Larsson 1995 s. 14). Man har prøvd å opprettholde et skille mot *gårdnamn* (= navn på gårder). På norsk er det umulig å operere med et slikt skille ettersom vi bare har det ene ordet *gårdsnavn*, og i praksis har det vist seg vanskelig på svensk også. Inger Larsson foreslår derfor en ny term *ekonym* (2013 s. 125):

Termerna gårdsnamn och gårdnamn är inte synonyma och måste hållas åtskilda. *Medan gårdnamn enbart är bebyggelsebetecknande så är gårdsnamn framför allt person- men samtidigt också bebyggelse- och fastighetsbetecknande* [min utheving]. ... Den tvetydiga termen gårdsnamn borde därför, enligt min mening, bytas ut mot en väldefinierad och entydig sådan, förslagsvis ekonym, vilken jag fortsättningsvis också kommer att använda.

Termen ekonym brukes altså for å betegne navn som kan betegne både person, bebyggelse og eiendom. At Larsson skriver at de først og fremst er personbetegnende er dermed noe overraskende. Det kan muligens sikte til at ekonymer brukes om personer i skriftlige kilder fra Dalarna, som kirkebøker, manntallslengder og jordskiftedokumenter. Så vidt jeg forstår, brukes de ikke om gårder i skrevne kilder. Termen *ekonym* er ikke innarbeidet eller allment kjent, men jeg vil bruke den her når jeg har behov for å få fram at navn kan referere både til personer og gårder, eller at det faktisk ikke er klart om det refererer til person eller gård, slik som *Brokens* innledningsvis.

Ekonymer i Dalarna er oftest dannet til fornavn eller soldatnavn, som i *Mickels Anders Hansson* og *Tupp Olof Andersson* (Larsson 2013 s. 125 med henvisning til en rekke

undersøkelser). Dannelser til fornavn utgjør ca. 40 % mens soldatnavna utgjør ca. 27 %. I formen er ekonymene fra Dalarna enten ubøyde som i *Tupp Olof* eller genitivsformer. Genitivsformer er nesten enerådende når ekonymet er dannet til et personnavn: *Mickels Anders, Jans Lars Ersson*.

Det skånske materialet

Mitt utgangspunkt er som sagt bebyggelsesnavn, og jeg registrerer at genitivsellipser ofte opptrer som navn på gårder. I Skåne forekommer typen i et større område i nordvest, Göinge-herredene og Villands herred, samt i et lite område i nordvest i Bjäre herred. Fra Bjäre fortsetter navnetypen nordover inn i Halland. Typen er også belagt fra andre områder i Sverige og Finland, bl.a. Västergötland, Gotland og Österbotten (Blomquist 1985, 1988).

De formene som faktisk forekommer i bruksnavn i Villand kan illustreres i en oversikt som i hovedsak er hentet fra Svensson (1933)⁹:

1. Enkelt personnavn:
 - a) *Matsas, Lenes* (fornavn)
 - b) *Bergkvistas, Modigas* (familienavn og soldatnavn)
2. Flere namn:
 - a) *Bengt Simons, Lars Ols*
 - b) *Påls Ols, Brors Jannes*
 - c) *Jöns Ols Månsas*
3. Enkelt tillnamn:

Kajens, Budarens, Harens, Gyngens

⁹ Johan Svensson hadde ansvar for opptegningen av stedsnavn med uttaleformer i Villands härad, et omfattende innsamlingsarbeid initiert av daværende Landsmålsarkivet i Lund som danner grunnstammen for uttaleformer og belegg for nyere navn i de sydsvenske samlingene. Innsamlerne var studenter. Det er nærmere 4000 arkivsedler med belegg etter Svensson, samt noen oppsummerende betraktninger om navnematerialet og den lokale variasjonen).

4. Foranstilt bestemmelse:

Gamle-Olas, Budare-Svenens, Balsbynissens

Ved enkle personnavn ser vi at dobbel genitivsmarkering er vanlig, både *s* og *a/e*. Genitivsmarkering med vokal har vært brukt helt fram til vår tid i Sørsverige. I bebyggelsesnavn er kombinasjonen normalt *-as* i øst og *-sa* i vest. Delsing og Josefsson (2010) foreslår at det ekstra genitivsmorfemet fungerer som hovedordsutfylling, ettersom det faller bort i sammensetninger: *Jönsas* > *Jönsagården*. I gruppe 2a er bruksnavnet identisk med fornavn og elliptisk patronym, altså den tradisjonelle hverdagsformen av navnet *Bengt Simonsson*. Det betyr at identiske former kan benevne gården eller eieren. Det foranstilte navnet i genitiv i 2b behøver derimot ikke å være et patronym. Slik er det i eksemplet *Brors Jannes*, som skal leses som «Janne fra Bror-gårdens (gård)». Dette er en parallell til ekonymene i Dalarna.

En gjennomgang av genitivelliptiske bruksnavn i Villands og Bjäre herreder basert på Skånsk ortnamnsdatabas (160 navn fra Bjäre, 852 fra Villands) viser at langt de fleste er dannet til personnavn eller tilnavn. Soldatnavn er mer uvanlig enn i Dalarna. En markant forskjell mellom Bjäre og Villand er andelen personnavn med foranstilt bestemmelse av typen Balsby-Nissen. I Villand utgjør de en fjerdedel, i Bjäre bare en åttendel.

Tabel 1: Oversikt over materialets fordeling.

Personnavn med eller uten patronym	ca. 50 %
Tilnavn, inklusive yrke	ca. 23 %
Personnavn med foranstilt bestemmelse	12,5 % i Bjäre 26 % i Villands
Familienavn og soldatnavn	11 % i Bjäre 6 % i Villands

Genitivsellipsenes funksjoner

Bruksnavna i Bjäre, hvorav genitivsellipsene utgjør en betydelig andel, er behandlet av Bengt Pamp. Når Pamp behandler genitivsellipsene (1964 s. 78 ff.), peker han på det samme forholdet som vi noterte ovenfor, nemlig at «För den nutida språkkänslan är de genitiviska ortnamnen och de genitiviska elliptiska personbeteckningarna identiska». Dette avspeiles i preposisjonsbruken, som er den samme enten man snakker om gårdsbruk eller personer. *Till, hos, förbi* brukes i begge tilfelle, så man kan ikke uten videre avgjøre om man tenker på gården eller personen når man sier *till Jönsa*, hos *Bengt Simons* eller *förbi Brokens*. Svaret på spørsmålet innledningsvis må altså være at genitivsellipsene kan referere både til gård og til person, på samme måte som ekonymene i Dalarna.

Når et bruk betegnes med genitiv av en samtidig eiers navn, kan det være en appellativisk benevnelse. Men opprinnelige appellativiske benevnelser vil ofte stivne, og mange av genitivsellipsene går i arv gjennom generasjoner. Svensson (1933) skriver for eksempel at en gård kunne kallas *Matsas* selv om ingen visste når eieren het Mats. Når navna arves på denne måten, må de bedømmes som riktige bruksnavn.

I tillegg til at genitivsellipsene kan referere både til gårdsbruk og person, kan de referere til en slekt, oftest som førsteledd: *Brors Janne(s)*, *Fixa-Sven(ens)*. Videre kan de referere til kollektivet, alle personene på en gård: *uppe till Persa*, *Bengtsa de bygger*. I det siste tilfellet kan hele familien og flere tjenestefolk være inkludert. Kanskje er det denne kollektive betydningen som representerer sammenhengen mellom de ulike typene. Med ett og samme uttrykk kan man omtale en person, hans (eller unntaksvis hennes) hus og familie, og i et lengre perspektiv den slekt som kommer etter han. Med en slik tankegang blir skillet mellom personen og gården diffus, og vi kan ikke opprettholde den tydelige distinksjonen mellom personnavn og bebyggelses-

navn som vi er vant til å regne med. Da blir termen ekonym relevant.

Hvem kan arve ekonymene?

Ekonymenes doble funksjon reflekteres i det faktum at de arves både via person og gård. Larsson (2013 s. 126) peker ut fire grupper som kan arve ekonymet: 1) Den som bor igjen på gården, oftest en sønn, 2) sønner som flytter ut, 3) folk som flytter til gården og 4) i noen tilfelle folk som bor på gården uten å være i slekt. Også i Skåne kan gårdsnavn arves både via person og via gård. Svensson (1933) skriver at om en person flyttet fra *Matsas* til en annen gård, kunne navnet følge med. Omvendt fikk en familie som flyttet til en gård med et gårdsnavn ofte overta gårdens navn. Han peker på at dette medfører en viss rørlighet blant gårdsnavna og gjør at de kan finnes igjen i flere sogn og byer.

Et belysende eksempel er *Älgens* eller *Älggården* i Österslövs sogn. En C. F. *Elg* eier gården Håstad nr. 14 en periode på 1860-tallet. Etter få år kommer gården over i bondeie og går i arv i slekta, i andre generasjon for øvrig via en datter. Like etter at tredje generasjon har overtatt, brenner gården ned etter et lynnedslag. Eieren kjøper en ny gård, og navnet *Elgens* følger med. Det betyr at *Elg*-navnet overlever et salg ut av slekta, tre generasjoner og en flytting med eieren til en ny gård.

Navn kan følge slekter, og kan dermed spre seg med folk som flytter. I området rundt Näsrum ved Blekingegrensen finner vi en rekke navn med utmerkingsleddet *Fixa*- (se figur 1). Det er rimelig å regne med et samband mellom disse navna, men for å finne sammenhengen behøves informasjon ut over navnematerialet. Ankarloo (1987) omtaler *Fixa*- som et slektstilnavn i Näsrum. I dette tilfellet er det kanskje mulig å fastslå opphavet til slektstilnavnet, nemlig en tidligere båtsmann Oluf Jonsson *Fix*. Ifølge kirke-

I GRENSELANDET MELLOM PERSONNAVN OG BEBYGGELSESNAVN

Figur 1: *Fixatorpet* (Kyrkhult, Östad), *Fixavången* (Skärnsås), *Fixagården* (Nässum, Västana), *Fixa-Pers Svenas* (Nässum), *Fixagylet* (Örkened). Alle er navn med forleddet *Fixa-* og er markert med rosa sirkler. Svart omriss betyr at navna finnes på offisielle kart. Boana der Oluf Jonsson Fix bodde er markert med svart sirkel. Kart fra Lantmäteriets nettjeneste Kartsök och ortnamn, <http://kso.lantmateriet.se/>

bøkene fra 1747 og 1777 bodde han i Boana (markert med svart på kartet). Den geografiske spredningen gjør det rimelig å anta at navnet følger hans etterkommere. I tillegg spres slektstilnavnet *Fixa-* også fra den mest kjente *Fixagården*, som ligger i kirkebyen Näsrum.

Eksemplene illustrerer hvordan navna arves både via slekt og via gård, ytterligere et indisum på at det dreier seg om et grensetilfelle mellom personnavn og bebyggelsesnavn. I eksemplene ovenfor er det mulig å påvise eller sannsynliggjøre den opprinnelige navnebæreren, men det krever kilder ut over navnematerialet. Der det finnes kilder, ser det ut til at eieren eller eierens far ved utskiftningen er den som oftest har gitt navn til bruket. I mange tilfeller er opphavet likevel dunkelt, som vi ser for *Brors* i Bjäre. Tross iherdige lokalhistoriske studier har man ikke kunnet påvise den *Bror* som må være opphav til navnet. Lokalt oppfattes *Brors* som et slektstilnavn, men det er også knyttet til en gård, og hadde kanskje ikke overlevd så lenge om så ikke var tilfelle. Vi er tilbake ved ekonymets doble referanse.

Et annet spørsmål verd en mer inngående studie er hvorvidt det er mulig å avgjøre om personnavnet eller gårdsnavnet kommer først. En hurtig gjennomgang av navn som er belagt både elliptisk og med hovedledd, for eksempel *Sjudarens* – *Sjudaregården*, kan tyde på at personen oftest er primær ved navngivningen. Tydeligst blir det når det inngår et tilnavn som må betegne en person, som *Sjudarens* 'salpeterkokerens' ovenfor. Andre eksempler er *Kämpens* – *Kämpagården* og *Tretummingens* – *Tretummingagården*. Ifølge lokale oppteignelser hadde Tretummingen en deformert finger som lignet en ekstra tommel. Eksempler på det motsatte finnes, tydeligst der naturnavn ligger til grunn. For eksempel må *Kullens* være sekundært til bruksnavnet *Kullen* under Kjugekull, mens *Skadens* er sekundært til *Skatabjär*.

Overgripende om navnetypen

Muntlighet - skriftlighet

Ekonymene i Skåne ser ut til å være avgrenset til den muntlige språkbruken og dermed til privatsfæren. De forekommer aldri i kirkebøker eller skiftehandlinger. De kommer først og fremst til syne gjennom avledete bruksnavn, og i noen tilfelle gjennom muntlig tradisjon (som senere kan være skrevet ned). De skiller seg altså fra ekonymene i Dalarna, som brukes personbetegnende i visse kildetyper. I deler av Sverige blir navn som *Ivars*, *Eriks* offisielle bebyggelsesnavn. At genitivsellipsene ikke brukes i skriftlige kilder kan være en grunn til at typen sjelden omtales fra Skåne, og det gjør at navnetypen blir vanskelig å undersøke. På den annen side kan nedskrivning bidra til at navna normeres i retning skriftspråket. Det vises i opptegnelsene i Dialekt- og ortnamnsarkivet i Lunds arkiver. John Svensson som samler inn navn i Villand gir oppslagsform med dobbelt genitiv i navn som *Matsas*, mens opptegnere i Bjäre gir oppslagsformer som *Brors Jannes*. Uttalenoteringen viser imidlertid at formen er *Brors Jannesa*.

Identitet

Ekonymer er en sterk identitetsmarkør. Larsson (2013 s. 127) peker på at ekonymene knytter en person både til slekt og eiendom. Jeg har ingen indikasjoner på at navna markerer eiendomsrett i Skåne, der en stor del av bøndene ikke var selveiere, men det var like viktig å markere tilknytningen til gården og slekta her. Ekonymenes rolle er viktigst i nærmiljøet, først og fremst den egne byen. En skånsk by eller landsby kan ha opptil 50 gårder som deler samme offisielle navn. Ved hjelp av ekonymer og relasjon til slektninger forøvrig veves personer inn i den lokale sammenhengen: *Brors Jannes* (av slekta Brors), *Böckarens Lella* (fra gården Böckerens). I tillegg oppfyller ekonymene et funksjonelt behov, ved å utmerke individer i et samfunn med et nokså begrenset utvalg fornavn. En del av ekonymene er

relativt uvanlige: *Troeds* og *Emanuelsen* kunne tenkes å fungere spesielt godt utmerkende. Andre er svært vanlige, som *Jönsa* og *Erikas*.

Hermerén (2014) viser hvordan folk utenfor det nærmeste miljøet omtales på en annen måte enn folk i den egne byen. Slektstilhørigheten blir mindre viktig, og man kan for eksempel bruke bynavnet som utmerkelse: *Wegalte Nilsa gård* (i landsbyen *Vegalt*), till *Mylte Jönsa* (i landsbyen *Möllhult*). Foranstilte bestemmelser ser generelt ut til å være en nærhetsmarkør. Som vi så, utgjorde navn av typen *Vävare-Bengtens*, *Balsby-Nissens* og *Fixa-Svenens* en fjerdedel av de elliptiske navna i Villands herred. Observer at personnavnet alltid får tillegget *-en* i personnavnet, eller *-an* i få eksemplene der kvinnenavn inngår. Hvordan slike former skal analyseres er omdiskutert, men det er ikke urimelig å tolke funksjonen som en in-gruppemarkør: vår Bengt, vår Sven. Etterstilt patronym er tydeligvis en langt mer formell form. I Bjärebrevene som Hermerén studerer er det eksempler på at den lokale formen *Troeds Patrik* erstattes med standard etterstilt patronym, *Patrik Troedsson* når man introduserer en person mottakeren ikke kjenner.

Ekonymer i andre områder?

Genitivsellipsis er først og fremst beskrevet fra svensk-talende områder. Skånske eksempler er sjelden nevnt, og navnetypen er ikke registrert i hele Skåne. Når genitivs-ellipsis og andre personnavnbaserte ekonymer finnes såpass utspredd er det likevel ikke utenkelig at det vi ser er relikter av et mer omfattende system. Det faktum at bruken mange steder har vært avgrenset til den muntlige sfæren gjør at navnetypen blir vanskelig å kartlegge.

Spørsmålet er derfor om typen også har vært brukt i andre områder av Norden enn de som har vært utforsket til nå. Jeg kjenner den ikke fra mine hjemtrakter i Trøndelag, men har møtt lignende typer visse steder på Vestlandet. På Rygg i Gloppen i Nordfjord lå de tretten brukene i et klynge-

tun før utskiftingen. Brukene ble benevnt etter fortidens brukere: *Knut, Signe, Jo, Bera* osv. Disse navna må være dannet lenge før utskiftingen, og kjennes fortsatt av nålevende. Da Anders fra Knute-bruket i relativt ny tid flyttet til et nytt sted nærmere stranda, ble det nye stedet hetende *Knute-Anders*, så navn kan også her følge folk. Sønnen kalles for øvrig *Knute-Anders-Ola* (muntlige opplysninger fra Marit Rygg, Rygg). Navngivningsmønstrene ligner altså mye på de skånske, bortsett fra at man ikke bruker genitivsformen.

I Guddal i Fjaler i Sunnfjord var det åtte bruk som opprinnelig lå i to klyngetun. Bruka heter *Torane, Martane, Jensane, Klettane* (en bruker kom fra Kletta i Rosendal), *Perane, Sarane, Endrane, Treane* (Guddal, bruksnavn). Som vi ser er de fleste bruksnavna basert på personnavn, og man bruker pluralform. Pluralformen understreker det kollektive aspektet som også kan ligge i de skånske elliptiske navna, slik vi så ovenfor.

Man kan få inntrykk av at folk i eldre tider orienterte på en annen måte enn vi gjør, mer etter personer og slekter enn rent geografisk. Men årsaken er nok stort sett funksjonell. I de tradisjonelle, tette landsbyene behøvde man en måte å utmerke folk som ofte hadde samme fornavn. I Norge blir dette tydeligst på Vestlandet, der man tradisjonelt hadde klyngetun som lignet på de tette landsbyene i andre deler av Norden. At vi ikke har landsbyer i Norge er vel først og fremst et definisjonsspørsmål; navnegårder med mange bruk ville uten videre ha blitt klassifisert som (lands)byer i Danmark og Sverige. De fleste norske navnegårder består likevel bare av en liten klynge bruk som typisk utmerkes med retningsadverb som nedre, øvre, østre og vestre.

Det ville være interessant å se hvor utbredt ekonymene har vært, ikke bare for selve kartleggingens del, men først og fremst fordi ekonymene er en prinsipielt interessant navnetype. De utfordrer en inndeling som vi er vant til å

regne som selvsagt og grunnleggende, nemlig skillet mellom personnavn og bebyggelsesnavn. Hos ekonymene er de to sidene så sammenvevde at det ofte er umulig å avgjøre om de denoterer personer eller steder. Vi skal lære oss å regne med begge deler på en gang.

Litteratur, opptegnelser og andre kilder

- Ankarloo, Karl-Gunnar, 1987: Person- och öknamn i Näsums socken. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lunds arkiv, accessionsnummer 25109:1.
- Blomquist, Marianne, 1985: Social variation i tillnamnsskicket i österbottnisk allmogemiljö. I: Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. Handlingar från NORNA:s tionde symposium i Umeå 3–5 maj 1983. Red av Sigurd Fries och †Roland Otterbjörk. Uppsala. (NORNA-rapporter 29.) S. 137–144.
- Blomquist, Marianne 1988: Från tillnamn till släktnamn i österbottnisk allmogemiljö. Vasa. (Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet 44. Arkiv för Svenska Österbotten 18.)
- Envall, Petrus, 1911: Om gårdsnamnen i Envikens socken, Dalarna. I: Meddelanden från nordiska seminariet i Uppsala 1. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1911. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 1.)
- Guddal, bruksnavn:
<http://guddal.net/Innhaldssider/Bruka/Oversikt%20over%20bruka.htm> (hentet 13.04.2015).
- Hermerén, Ingrid, 2014: Sydvensk a-genitiv och personnamn i Rammsjö, Bjäre härad. (Studentuppsats på namnforskningskursen, SOL-centrum, Lunds Universitet, höstterminen 2014.)
- Larsson, Inger, 1995: *Dåpp Inger, Tupp Lars och Jacobs Olof*. Om gårdsnamn i Nås socken i Dalarna. Uppsala.
- Larsson, Inger, 2013: Gårdsnamn. I: Staffan Nyström m.fl. (red.). Namn och namnforskning. Ett levande läromedel om ortnamn, personnamn och andra namn. Version 1, s. 125–128. (<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:606610/FULLTEXT01.pdf>)

I GRENSELANDET MELLOM PERSONNAVN OG BEBYGGELSESNAMN

- Pamp, Bengt, 1964: Namn på gård i by i Bjäre härad. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift, s. 49–91.
- Svensson, John, 1933: Några allmänna anmärkningar rörande ortnamnen i Villands härad, Kristianstads län. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lunds arkiv, accessionsnummer 5472.
- Delsing, Lars-Olof & Josefson, Gunlög, 2010: Kollektiverande genitiv. I: Studier i svenska språkets historia 11. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 113.), s. 109–118.

SUMMARY

Genitive Ellipses – Names in the Border Area Between Personal Names and Settlement Names

By Berit Sandnes

The article deals with a type of names well documented in Sweden, namely genitive ellipses like *Jönsa, Erikas, Bengt Simons, Skomakarens* 'the shoemaker's'. From a formal point of view, these are identical with the genitive form of personal names or bynames, but such forms were commonly used to denote individual farms within a village. In most areas, the use of these names was limited to the private sphere, which means that most of them are unrecorded. In everyday life, the names were well established, and could be used for generations after the death of the person that the name refers to.

For onomastic research, the most interesting aspect about these names is the fact that they challenge the traditional distinction between place-names and personal names. The elliptical names can function as both (and may even refer to a family or a collective). To include this double connotation, the term *ekonym* has been suggested (Larsson

BERIT SANDNES

2013). The ekonym connects the person, the farm, and the family.

Farm-names based on personal names are found in some regions of Norway as well, but the form here is either plural or has no ending: *Torane, Knut*. The author would be interested to know whether ekonyms have been used in other areas where they have not yet been described.

Berit Sandnes
Språkrådet
berit.sandnes@sprakradet.no

Namn i gatubilden

Om namn i Svenskfinlands lingvistiska landskap

VÄINÖ SYRJÄLÄ

Inledning

Att studera lingvistiska landskap har blivit allt populärare sedan slutet av 1990-talet. I denna typ av studier tar man utgångspunkt i det skriftliga språket som är synligt inom ett bestämt område. Oftast gäller det urbana utrymmen vars skyltar även innehåller en stor mängd namn. Gorter (2014) lyfter fram namn som ett återkommande tema inom forskning om lingvistiska landskap. Även Puzey (2011 s. 221) kommenterar de möjligheter studier av lingvistiska landskap ger för att komplettera traditionella namnstudier, samtidigt som onomastisk kunskap kan gynna vidare undersökningar av gatubildens språkbruk. Inom nordisk namnforskning diskuterar t.ex. Sjöblom (2013) kommersiella namn i gatubilden i Åbo, och i Berezkinas (2013) studie av Oslos flerkulturella stadsmiljö samspelar lingvistiska landskap och namn.

Redan en snabb blick på vilket som helst urbant område idag avslöjar att en stor del av alla de skyltar som är synliga i det offentliga rummet innehåller namn – och många av dem inget annat. Mångfalden av skyltar där namn förekommer i kombination med annan text är ännu större. Det råder således ingen tvekan om att namn har en helt central roll för att skapa den språkliga mångfalden i lingvistiska landskap, eller åtminstone vår uppfattning av den. I denna artikel diskuterar jag de namn som är synliga på gatubildens skyltar och deras roll i de nordiska

lingvistiska landskapen. Mitt fokus ligger speciellt på hur namn fungerar i tvåspråkiga miljöer i dagens Svenskfinland.

Med hjälp av en kort översikt av den tidigare forskningen kring namn i lingvistiska landskap tar jag upp flera motiveringar för varför namn är värda speciell uppmärksamhet när språkbruket i det offentliga rummet diskuteras. Därefter följer konkreta exempel från svenskfinland i form av en analys av namnen i de lingvistiska landskapen i två västnyländska städer. Med utgångspunkt i en kvantitativ analys av skyltarna i Grankulla och Karis beskriver jag hur ofta namn egentligen förekommer i gatubilden. Vidare diskuterar jag mer kvalitativt vilka namntyper det är fråga om.

Syftet med denna studie är att bidra till den metodologiska diskussionen inom både forskningen av lingvistiska landskap och namnforskning. Genom konkreta exempel visar jag hur de metodologiska val beträffande analysen av namn på skyltarna kan på ett radikalt sätt påverka de resultat man får – och samtidigt den bilden av ett lingvistiskt landskap som man förmedlar. Även namnbärarnas roll i uppfattningen av namn i lingvistiska landskap måste diskuteras, eftersom det i studier av denna typ är omöjligt att bortse från den kontext där namn (och andra belägg) befinner sig. Samtidigt öppnar analysen nya möjligheter för att använda data från lingvistiska landskap för att undersöka nya typer av frågeställningar inom namnforskningen.

Namn och lingvistiska landskap

Ett lingvistiskt landskap, enligt en definition av Landry & Bourhis (1997 s. 25) omfattar all skriftligt språk som är synligt inom ett bestämt område. Således betraktas språket på olika typer av skyltar (som enheter i analysen brukar kallas oavsett deras egentliga fysiska form): från offentligt uppsatta trafikmärken till kommersiella ljusreklamer och klotter. Denna definition omfattar således även olika typer

NAMN I GATUBILDEN

av skyltar med namn, som gatunamn och ortnamn som specifikt nämns av Landry & Bourhis (1997 s. 25). Dessutom är kommersiella namn ofta väldigt synliga i ett lingvistiskt landskap, något som bekräftas i både denna artikel och i tidigare studier. Trots detta har namn inte alltid ägnats så mycket uppmärksamhet i de olika studierna om lingvistiska landskap.

Gorter (2014) kommenterar hur svåra namn kan vara att hantera i en kvantitativ analys av språk på skyltarna. Olika forskare har i sina studier av lingvistiska landskap därför ibland valt väldigt olika sätt att analysera skyltar med namn. I de flesta studierna är namn i sig inte av intresse, varmed de inte kommenteras separat. Därför kan det tyckas att frågan om hur – och om – namn kan definieras som en del av ett visst språk inte är relevant för denna typ av studier, en synpunkt man nog måste ställa sig kritisk till. Eftersom man oftast vill kunna presentera kvantitativa resultat om språk i gatubilden, väljer man vanligen att analysera även namn på samma sätt som andra belägg och då är motiveringarna bakom de val man (kanske omedvetet) gör inte obetydliga för slutresultatet. Som jag kommer att återkomma till nedan, påverkar den språkliga och kulturella kontexten hur enkelt namn kan kategoriseras. Det är ändå förvånansvärt få studier där det tas ställning till namn eller motiveras hur de har analyserats.

Möjliga tillvägagångssätt varierar från att inte alls kommentera namn till att placera dem i en egen kategori som medvetet lämnas utanför den språkliga analysen (för diskussion, se Edelman 2009 s. 149). Det är förstås möjligt att definiera namn som en del av det lokala språket, med motiveringen att det är omöjligt att översätta namn, eller enligt deras ursprungsspråk enligt olika kriterier, som huruvida det aktuella namnet har någon lexikal betydelse utöver funktionen som namn (Edelman 2009 s. 152). Det vanligaste verkar dock vara en (för de flesta forskare säkert omedveten) kombination av att från egen subjektiv syn-

vinkel placera namn i olika språkliga kategorier. Dessutom finns det exempel på icke-västerländska studier där alla universella namn (som kända globala varumärken) kategoriseras helt enkelt som "engelska" (se vidare Tufi & Blackwood 2010 s. 201f.), något som långtifrån alltid motsvarar verkligheten.

Även en lösning där namn definieras som en del av det lokala språket kan dock vara problematisk. Eftersom det exempelvis i de aktuella lingvistiska landskapen i denna studie finns två (åtminstone i princip) likvärdiga lokala språk, kan namn inte alltid motiverat ses mer som en del av det ena hellre än det andra språket. Överlag är det den aktuella kontexten, både inom och runt skylten, som oftast avgör hur namn på skyltarna blir kategoriserade språkligt. Syftet med varje undersökning avgör vilken metod som fungerar bäst: beroende på om man är ute efter en strikt kartläggning av ursprungsspråket för beläggen på skyltarna eller en mer generaliserande uppfattning av beläggen som "lokala" respektive "främmande".

Bland litteraturen om lingvistiska landskap finns det även några studier som specifikt diskuterar problematiken med att analysera namn på skyltarna. Några av de mest centrala studierna presenteras i korthet nedan. Det finns även flera studier där namnens roll i lingvistiska landskap kommenteras (se genomgången i Gorter 2014), för att inte tala om studier där namn från gatubilden bildar en central del av materialet (t.ex. Sjöblom 2013). Olika onomastiska studier kan också erbjuda hjälpmedel för kartläggningen av lingvistiska landskap, som Sjöbloms (2006) studie över finska företagsnamn, där hon även diskuterar den språkliga bakgrunden hos olika typer av kommersiella namn (Sjöblom 2006 s. 111–148).

Namnens roll i lingvistiska landskap diskuteras av Edelman (2009) som i sin studie har analyserat ett material från Amsterdam två gånger. I sin första analys lämnade hon namn utanför analysen, medan dessa i den andra analysen

NAMN I GATUBILDEN

betraktas som alla andra belägg på skyltarna. Enligt Edelmans (2009 s. 150f.) jämförelse är andelen skyltar med engelska och andra främmande språk klart större när namn är med i materialet, vilket leder henne till slutsatsen att namn bidrar centralt till hur flerspråkig ett lingvistiskt landskap framstår. Edelman tar dock inte ställning till hur namn egentligen uppfattas av språkbrukarna som ser dem ute på gatan.

Utgångspunkten för Tufi & Blackwood (2010) är däremot problematiken med den subjektiva tolkningen av namn. De diskuterar klassificeringen av globala varumärken i lingvistiska landskap och söker möjliga hjälpmedel bland annat i forskningen om marknadsföring. För att i analysen kunna beskriva att namn ofta väcker (korrekta eller felaktiga) associationer till specifika språk och nationer, lyfter Tufi & Blackwood (2010 s. 207f.) vid sidan av begreppet *COO/LOO (country/language of origin)* även fram begreppen *COR* och *LOR (country respektive language of representation)*. Således skiljer de mellan det (etymologiska) ursprunget av namn och hur de uppfattas. Med stöd i socialpsykologin blir deras slutsats att det parallellt finns både en individuell och en kollektiv uppfattning om lingvistiska landskap (Tufi & Blackwood 2010 s. 207). För att i forskningen kunna ta hänsyn till detta, föreslår Tufi & Blackwood (2010 s. 208) en analys i flera steg, där det förutom språket även identifieras huruvida skyltar innehåller namn och hurdana associationer dessa för med sig.

Att namn, även mer än andra belägg i lingvistiska landskap, har en symbolisk funktion vid sidan av den kommunikativa funktionen är inte oväsentligt när de ska analyseras språkligt. Denna symboliska roll binder dessutom namn ihop med frågor kring språkpolitik, minoritetsspråkens ställning och globalisering, alla centrala teman för studier av lingvistiska landskap (enligt Gorter 2014). Både Moriarty (2012) och Puzey (2012) har i sina studier visat hur

planerade och genomförda ändringar i namnbruket kan leda till politisk debatt kring lingvistiska landskap.

Ett vidare exempel på namn, språk och symbolik i lingvistiska landskap ges i Bagna & Machettis (2012) studie av italienska varumärken och matsedlar i olika länders lingvistiska landskap. Deras material, som består av både varumärken från Italien, varumärken baserade på italienska namn eller italienska ord och fraser och pseudo-italianismer, visar hur svåra belägg på skyltar kan vara att kategorisera. Genom att använda Bagna & Machettis (2012) material som exempel, kan man se varför det är närmast omöjligt att ge en bild av ett lingvistiskt landskap som alla skulle dela. Att italienskan i lingvistiska landskap har en symbolisk men inte nödvändigtvis en kommunikativ funktion, samtidigt som många ord (som *pizza* och *pasta*) har blivit en del av en universell vokabulär, resulterar i att individens kunskaper avgör huruvida de aktuella namnen blir förknippade med Italien/italienska eller inte. Jag återkommer till denna problematik i diskussionen längre fram i artikeln.

Grankulla och Karis – och deras lingvistiska landskap

För min egen analys har jag kartlagt de lingvistiska landskapen i två tvåspråkiga städer i västra Nyland: Grankulla och Karis. Materialet består således av 797 (Grankulla) respektive 1 520 (Karis) fotograferade skyltar från de centrala gatorna samt järnvägsstationerna i de två städerna. Av de sammanlagt 2 317 skyltarna innehåller cirka tre fjärdedelar (76 %) namn, varmed frågorna kring namn i gatubilden är högst aktuella här. Jag ger härnäst en kort beskrivning av de två städerna samt några centrala observationer om deras lingvistiska landskap som bakgrund för den efterföljande analysen av namn på skyltarna.

Jag valde städerna Grankulla och Karis för denna studie eftersom de har både likheter och skillnader. Båda städerna har cirka 9 000 invånare och en stark tvåspråkig profil – andelen finsk- respektive svenskspråkiga invånare är

NAMN I GATUBILDEN

ungefär 60:40 – men med olika majoritetsspråk. Dessutom skiljer sig städerna åt socioekonomiskt och även stadsbilderna är olika, vilket påverkar de lingvistiska landskapens uppbyggnad. Grankulla är en del av Helsingfors-regionen, men jämfört med regionen i övrigt har svenskan en starkare roll där. Karis i sin tur ligger cirka 75 kilometer västerut från Helsingfors och är sedan 2009 del av den större kommunen Raseborg med svenska som majoritetsspråk. Grankullas kommersiella centrum domineras av ett stort köpcentrum, medan de olika företagen i Karis har spridits längs ett antal gator inom ett vidare område.

Av skyltarna i de lingvistiska landskapen är en fjärdedel (604 skyltar eller 26 %) offentligt uppsatta, som trafikmärken, gatunamn eller skyltar på offentliga byggnader och på järnvägsstationer. De övriga tre fjärdedelarna (1 713 skyltar, 74 %) består av privat uppsatta skyltar. Denna grupp innehåller både kommersiella skyltar, bland annat reklamaffischer, butikernas namnskyltar och skyltfönster, och skyltar uppsatta av privatpersoner, som handskrivna lappar på anslagstavlor (som finns på gatan i båda städerna) eller klotter i form av klistermärken.

Vidare är något över hälften (1 311 eller 57 %) av skyltarna i materialet enspråkiga. En tredjedel (794 skyltar, 34 %) är tvåspråkiga, medan cirka 9 % (211 skyltar) innehåller tre eller flera olika språk. Som framgår av tabell 1 nedan, är de vanligaste språken i Grankullas och Karis lingvistiska landskap naturligt nog de två inhemska språken, varav finska förekommer på sammanlagt 68 % och svenska på 48 % av skyltarna. Av främmande språk används endast engelska på ett större antal skyltar – på 17 % av alla skyltar i materialet. Endast 3 %, eller 81 av de 2 317 skyltarna innehåller övriga språk (sammanlagt 11 olika språk förekommer: danska, estniska, franska, grekiska, italienska, latin, nordsamiska, norska, ryska, swahili och tyska). Samtidigt finns det dock på hela 16 % av skyltarna sådana belägg där språket inte kan definieras entydigt – som ordet

VÄINÖ SYRJÄLÄ

taxi eller vissa namn. Jag återkommer nedan till dessa belägg och till hur namn i övrigt påverkar skyltens språk.

Tabell 1: Antalet skyltar som innehåller olika språk från Grankulla och Karis.

	<i>Grankulla</i> (<i>N=797</i>)	<i>Karis</i> (<i>N=1 520</i>)	Sammanlagt (<i>N=2 317</i>)
finska	576 (72 %)	996 (65 %)	1 572 (68 %)
svenska	309 (39 %)	812 (53 %)	1 121 (48 %)
engelska	156 (20 %)	246 (16 %)	402 (17 %)
andra språk	35 (4 %)	46 (3 %)	81 (3 %)
universella belägg	118 (15 %)	261 (17 %)	379 (16 %)

Innehållet av de offentligt uppsatta skyltarna styrs av lagstiftningen (framförallt av språklagen, se Finlex 2003), så att tvåspråkiga skyltar med både finska och svenska (med kommunens majoritetsspråk först) är den vanligaste typen och utgör cirka 52 % av alla offentliga skyltar. Även i princip alla andra offentliga skyltar innehåller antingen finska eller svenska eller en kombination av dessa med ytterligare språk. Dessutom har de flesta enspråkiga skyltar ett närliggande par där samma information ges på det andra nationella språket.

De privata skyltarna innehåller en större variation med sammanlagt 35 olika språkkombinationer, varav enspråkigt finska skyltar är de vanligaste (cirka 29 % av de privata skyltarna). Den enda större skillnaden mellan skyltarna i de två aktuella städer finns också bland de privata skyltarna: i Karis är både tvåspråkiga skyltar med finska och svenska och enspråkigt svenska skyltar vanligare som kommersiella skyltar än i Grankulla, vilket gör att svenskan är klart synligare där den är majoritetsspråket. Svenska används på 46 % av de privata skyltarna i Karis men endast på 20 % av skyltarna i Grankulla. I övrigt finns det inga större skillnader mellan de två städerna, varför jag i den vidare analysen här har behandlat materialet från båda städerna som en helhet.

NAMN I GATUBILDEN

Namn i gatubilden

Som nämndes ovan finns namn på tre fjärdedelar av skyltarna i materialet från gatubilden i Grankulla och Karis. Som framgår av tabell 2 innehåller en stor del, närmare sagt 42 % av dessa, inget annat än just (ett eller flera) namn. Därtill kommer skyltar där namn finns i kombination med annan text, vilka utgör en tredjedel (34 %) av materialet. Det finns både skyltar där namn står självständigt men kompletteras av till exempel en slogan och skyltar där namn förekommer inne i en längre text (se bild 1 och bild 2). Det är således endast en knapp fjärdedel (24 %) av skyltarna som inte innehåller några namn alls.

Tabell 2: Skyltarna fördelade enligt namninnehåll.

skyltar med endast namn	971 (42 %)
skyltar med både namn och annan text	791 (34 %)
skyltar utan namn	555 (24 %)
<i>sammanlagt</i>	<i>2 317 (100 %)</i>

Bild 1: Exempel på skylt där ett fristående namn kompletteras av annan text (från Grankulla).

Bild 2: Exempel på skylt där ett namn utgör en del av en längre text (från Karis).

Namninnehållet på de offentliga skyltarna är enklare att analysera än på de privata skyltarna, eftersom de offentliga skyltarna i vanliga fall följer de mönster som är fastslagna i olika föreskrifter och i lagstiftningen (som språklagen, se Finlex 2003). Därmed är det helt enkelt motiverat att kategorisera de flesta av namnen på dessa skyltar som antingen finska eller svenska. Vidare finns det två typer av namn på de offentliga skyltarna: ort- och gatunamn samt namn på offentliga institutioner och byggnader. Av dessa är de förstnämnda samtidigt den allra vanligaste typen av namn i hela materialet.

De enskilda namn som förekommer oftast i materialet är (föga överraskande) de aktuella kommunnamnen, som samtidigt är bland annat namn på järnvägsstationer (bild 3) i respektive stad: *Grankulla*, *Karis* och *Raseborg* samt deras finska motsvarigheter *Kauniainen*, *Karjaa* och *Raasepori*. Därtill förekommer på bland annat trafikmärken en variation av både gatunamn och namn på såväl stadsdelar som nära eller mer avlägsna orter, som *Helsingfors* eller på en speciell skylt för Karis nordiska vänorter *Alingsås*, *Skedsmo* och

NAMN I GATUBILDEN

Tårnby. I enlighet med språklagen (Finlex 2003) finns dessa namn uppsatta på båda nationella språken, antingen på samma skylt eller på två närliggande skyltar. Undantaget är de ortnamn där ett (ofta finskt) parallellnamn saknas, som *Bemböle* (se även bild 4) och *Ymmersta*.

Bild 3: Namn på de aktuella städerna är de vanligaste ortnamnen (järnvägsstationen i Grankulla).

Bild 4: Olika ortnamn på trafikmärken i Grankulla.

Bild 5: Två parallella namn på en offentlig institution: Folkpensionsanstalten i Karis.

Även om den andra typen av namn på offentliga skyltar inte förekommer lika ofta som ortnamn, är den mer varierad. Olika typer av skyltar innehåller namn på olika statliga och kommunala myndigheter samt offentliga institutioner och byggnader, som till exempel *Liikennevirasto – Trafikverket*, *Karis hälsostation – Karjaan terveysasema* eller *FPA – KELA* (dvs. *Folkpensionsanstalten*), se även bild 5 ovan. Även dessa namn ses vanligtvis i två parallella former på finska och svenska.

På de privata skyltarna är variationen av olika namntyper (och språk) däremot klart större. Det finns ortnamn även på dessa skyltar, till exempel i adresser eller som delar av företagsnamn, men överlag är olika kommersiella namn de mest synliga. Namn på olika typer av företag, butiker och restauranger utgör den allra största gruppen namn på privata skyltar, samtidigt som dessa oftast är de mest synliga inslagen i det lingvistiska landskapet överhuvudtaget

NAMN I GATUBILDEN

(se exemplet i bild 6). Samma observation har gjorts av Sjöblom (2013 s. 163) i Åbo. Vissa reklamaffischer och skyltfönster innehåller dessutom namn på specifika produkter, och även olika globala, lokala och nationella varumärken förekommer i olika former. En speciell namntyp i gatubilden är namn på bostadsaktiebolag: trots att det är fråga om företagsnamn, har dessa inte satts upp på skyltar i något direkt kommersiell syfte.

Bild 6: Butiksnamn är ofta de synligaste inslagen i lingvistiska landskap: Wild Shoe i Karis.

Vidare innehåller de privata skyltarna även några personnamn. Förutom att dessa i likhet med ortnamn används som delar av ett flertal företagsnamn förekommer de även för sig själva. Personnamn kan ses bland annat på privata anslag på en anslagstavla eller i en lista över medarbetarna på en tandläkarmottagning (i bild 7). Det aktuella materialet innehåller endast de skyltar som är direkt synliga på gatan, men till exempel i trappuppgångar eller inne i ett kontor skulle det lingvistiska landskapet innehålla även flera skyltar med personnamn.

Bild 7: Personnamn bland namnen på en kommersiell skylt: tandläkarmottagningen i Karis.

På de privata skyltarna är även den språkliga variationen bland namn avsevärt större och samtidigt i många tillfällen mer svårdefinierad. Det finns till exempel bland företagsnamn på skyltarna parallella namn på båda inhemska språken, namn på bara ett inhemskt språk eller ett främmande språk, samt namn på "låtsasspråk" eller namn som består av en kombination av element från flera olika språk. Jag återkommer i senare diskussion till hur olika namn kan hanteras i den språkliga analysen. Redan här kan man dock konstatera, att flera av de privata namnen innehåller element vars språkliga bakgrund är okänt eller inte entydigt i sammanhanget. Ett exempel på ett sådant namn är slangnamnet *Grani* (för Grankulla) som trots sitt svenska ursprung kan användas lika väl på båda språk. Därför är det svårt att som namn på stadens centrala köpcentrum (med eller utan finskt förled), *Kauppakeskus Grani*, se detta som ett entydigt svenskt namn.

Jag har i genomgången ovan nöjt mig med en kvalitativ diskussion och valt att inte räkna exakta antal av olika typer av namn. Detta eftersom gränsdragningar mellan å ena sidan olika namntyper och å andra sidan egennamn och appellativer inte alltid är klara i relation till skyltar i gatu-

NAMN I GATUBILDEN

bilden. Ett exempel är skylten *Kirjasto – Bibliotek*, där åtminstone den finska delen kan tolkas både som namnet på byggnaden och som ett appellativ. Dessutom kan vissa ord samtidigt både vara namn och inte vara det beroende på den aktuella skylten: *köpcentrum* är ett vanligt appellativ på ett flertal skyltar, men som namnet på en busshållplats är *Köpcentrum* även med i namnmaterialet.

Vidare kan det vara svårt att hålla isär olika former av samma namn och två helt olika namn i det lingvistiska landskapet. Detta beror på att alla skyltar inte nödvändigtvis följer den samma (offentliga) namnformen, som man skulle komma åt med andra samlingsmetoder. Det finns till exempel skyltar med både texten *Kauneuskeskus Fenix* och *Fenix kauneuskeskus* där namndelarna är i olika ordningsföljd. Dessutom har namndelarna på många skyltar placerats på ett sätt som möjliggör flera alternativa läsningar. Ett annat exempel är de namn som finns både som förkortningar och som fullt utskrivna, som *HRT* eller *Helsingforsregionens trafik*. En ytterligare dimension i problematiken är huruvida de parallella namnen på olika språk borde räknas som alternativa versioner av samma namn eller som olika namn.

Att definiera namn är inte den enda problematiska aspekten med metodiken för studier av lingvistiska landskap, utan som Gorter (2014) poängterar kan redan en definition av vad som utgör en skylt vara svårt att komma fram till. Som med allt material från lingvistiska landskap, är man därmed tvungen att göra val angående vilka belägg som tas med i analysen och vilka som lämnas utanför. I princip innehåller mitt aktuella material all text från alla typer av skyltar från små klistermärken till stora ljusreklamskyltar – därmed finns även namn med väldigt olika fysiska egenskaper med. Av praktiska skäl har jag dock i den språkliga analysen endast tagit hänsyn till de namn som "sticker ut" på skylten, så att t.ex. alla de namn som står på kartan över huvudstadsregionen på Grankullas busshåll-

platser inte inkluderats i analysen, medan de namn som finns med i kartaffischens rubrik naturligtvis finns med.

Namnbärarna i det lingvistiska landskapet

För att kunna analysera språket på skyltarna trots den ovannämnda problematiken måste man betrakta även den kontext som skylten befinner sig i. Detta gäller inte enbart studier av namn i de lingvistiska landskapen, och därmed har olika forskare i olika hög grad tagit med skyltarnas och närmiljöns egenskaper i sina analyser av olika lingvistiska landskap. Det är möjligt att strikt koncentrera sig på texten på skylten, men andra forskare har även kommenterat saker som skyltarnas typografi och placering eller diskuterat semiotiken i vidare mening (för metodologiska diskussioner, se Gorter 2014). Som Tufi & Blackwood (2010) visar, påverkar kunskaper om namnbäraren hur namn tolkas och upplevs som delar av det lingvistiska landskapet. Därför diskuterar jag i det följande den roll som namnbäraren (i två betydelser) har för analysen av namn i gatubilden.

Namnbäraren är inte obetydlig när namn i lingvistiska landskap, och särskilt de kommersiella namnen, diskuteras, eftersom språkbrukare som möter namn i gatubilden ofta bildar associationer mellan dessa namn och namnbärarna – och olika språk. Som Tufi & Blackwood (2010 s. 207f.) anmärker, kan dessa associationer vara både korrekta och felaktiga. Hur namnet tolkas av individen (och om namnet uppfyller sitt tänkta symboliska eller kommunikativa syfte) avgörs av individens kunskap om namnbäraren. Namnbäraren kan vara känd från förr eller bedömas utifrån den information som finns tillgänglig i det lingvistiska landskapet och i stadsmiljöns vidare kontext. Huruvida namn associeras i första hand med sin reella/uppfattade språkliga bakgrund eller med namnbärarens reella/uppfattade bakgrund (eller andra egenskaper) lämnar således flera möjligheter för tolkningen av namn i den kontext ett lingvistiskt landskap bildar.

Möjligheten till varierande tolkningar är en utmaning när man strävar efter en objektiv språklig analys av (namn i) det lingvistiska landskapet. Orsaken till att vissa namn uppfattas som främmande men andra inte, eller som en del av något språk eller bara som namn – oavsett deras egentliga språkliga bakgrund – är väldigt subjektiva. Därför är det även tveksamt om det alls är möjligt att genomföra en analys av denna typ utan att forskarens egna kunskaper och uppfattningar påverkar resultaten, varmed den bild av ett lingvistiskt landskap som förmedlas av forskningsresultaten inte nödvändigtvis sammanfaller med allmänhetens uppfattning.

I kontexten av lingvistiska landskap är det möjligt att förstå ordet "namnbärare" även bokstavligen, så att man syftar på den fysiska skylten som namnet har skrivits på. Som konstaterats ovan, kan dessa fysiska namnbärare vara väldigt olika. På de reglerade offentliga skyltarna har namn oftast ganska tydliga funktioner, varmed själva skylten kan bistå i tolkningen av namnet. Bland de privat uppsatta skyltarna finns det däremot mer variation så att skylten kan vara allt från en reklamaffisch eller ett skyltfönster till små handskrivna lappar och klistermärken. Det är klart att ett namns synlighet påverkar hur namnet upplevs påverka det lingvistiska landskapet och kanske även hur dess roll som namn tolkas. Detta är dock något som studier av lingvistiska landskap har väldigt begränsade möjligheter att med nuvarande (kvantitativa) metoder ta hänsyn till. Vidare problematik anknyter till de allt mer vanliga digitala skyltarna, där innehållet varierar kontinuerligt och är ofta omöjligt att analysera på lika villkor som de traditionella, statiska skyltarna.

Namn och språklig mångfald

Med hänvisning till Edelman (2009) visar jag i följande hur olika sätt att hantera namn i en analys av lingvistiska landskap påverkar de resultat man får. Jag diskuterar dessutom

hur jag själv har valt att kategorisera namn i den kvantitativa språkliga analysen av de lingvistiska landskapen av Grankulla och Karis. Det är värt att här påpeka att ett namn (eller vilket som helst belägg) på en skylt endast kan höra till en kategori i den kvantitativa analysen, även om namn i verkligheten oftast kan fungera på flera språk. Således räknas inte vägvisaren med enbart namnet *Bemböle* som en tvåspråkig skylt, trots att den fungerar på samma sätt som andra motsvarande skyltar där det finns två separata namnformer.

I tabell 3 nedan visas resultaten från en språklig analys av skyltar med tre olika lösningar när det gäller namn. I den första analysen har alla namn lämnats utanför analysen, som i Edelman (2009 s. 149f.) enligt synen att namn inte är en del av ett visst språk. I den andra analysen har namn från skyltar som innehåller även annan text tagits med och i den tredje, som motsvarar de resultat som tidigare beskrivits, har alla skyltar – och alla namn – tagits med i analysen.

Tabell 3: Antalet skyltar som innehåller olika språk enligt tre alternativa analyser av namn.

	<i>inga namn med (1 346 skyltar)</i>	<i>namn från skyltar med annan text med (1 346 skyltar)</i>	<i>alla namn med (2 317 skyltar)</i>
finska	1 091 (81 %)	1 097 (82 %)	1 572 (68 %)
svenska	728 (54 %)	744 (55 %)	1 121 (48 %)
engelska	189 (14 %)	293 (22 %)	402 (17 %)
andra språk	7 (0,5 %)	46 (3 %)	81 (3 %)
universella belägg	20 (1 %)	127 (9 %)	379 (16 %)

Om namn lämnas helt utanför undersökningen (se första kolumnen i tabell 3) består materialet för analysen av endast en del av de insamlade skyltarna: 1 346 av 2 317 skyltar blir analyserade enligt dessa kriterier. Det här kan anses vara problematiskt, eftersom man då direkt förbiser en

NAMN I GATUBILDEN

relativt hög andel av de texter som de facto finns ute i gatubilden och därmed utan tvekan påverkar uppfattningarna av det lingvistiska landskapet. Samtidigt märker man att antalet skyltar med främmande språk och antalet universella belägg är väldigt låg jämfört med de andra möjliga tillvägagångssätten.

Redan när namn på skyltar med både namn och annan text införs i analysen, märks förändringar i resultaten (se andra kolumnen i tabell 3). En del skyltar ändras från enspråkiga till flerspråkiga samtidigt som antalet skyltar som innehåller engelska, andra främmande språk och/eller universella belägg blir större. Däremot återstår problemet med att ett tusental skyltar från gatubilden inte tas i beaktande i analysen.

Den lösning Edelman (2009 s. 152) förespråkar och som jag har använt i min egentliga analys av de lingvistiska landskapen beskrivs i tabellens tredje kolumn och innebär att alla namn på alla skyltar tas med på samma sätt som andra belägg. Därmed tar man hänsyn till materialets alla 2 317 skyltar. Eftersom antalet skyltar växer, blir även antalet skyltar med varje språk större, men speciellt synligt är ökningen av skyltar med universella belägg. Procentandelen av skyltar med universellt språk nästan fördubblas, samtidigt som andelen skyltar med finska, svenska och även engelska minskar – en följd av att många skyltar med enbart namn hamnar just i den universella kategorin. Detta bekräftar Edelmanns (2009 s. 152) slutsats att utan namn skulle man ge en mer ensidig bild av den språkliga mångfalden i gatubilden.

En kategorisering av namn på offentliga skyltar som antingen finska eller svenska är relativt enkel. I övriga fall har jag systematiskt utgått från namnets ursprungsspråk såvida det är klart (dvs. att åtminstone någon namndel är ett ord med igenkännbar lexikal betydelse). Dessutom påverkar den övriga skylten hur olika namn kategoriseras i analysen, så att ursprungsspråket för ett visst namn eller

namndel inte alltid påverkar det språket skylten kategoriseras under. Till exempel räknas namnet *Helsinki* vanligtvis som finska, men inne i en engelskspråkig text som engelska. Vidare blir då *Galleria Fokus* finska, *Galleri Fokus* svenska medan enbart *Fokus* hamnar i kategorin "universella belägg", och hela skylten *Pannacotta Home & Kitchen* räknas som engelska, även om ordet *pannacotta* lika väl kunde anses vara ett italienskt eller universellt ord.

Den särskilda kategorin "universella belägg" innehåller namn där ett specifikt språk inte kan definieras, eftersom de består av ord som numera används i flera språk och därför kan uppfattas som en del av ett internationellt lexikon. Vidare finns det namn där den språkliga bakgrunden är helt okänd (t.ex. nonsensnamn som *Nordea*), träder fram endast om man har extra djupa kunskaper (som att *Skanska* kommer från *Skånska Cementgjuteriet*) eller där den inte stämmer överens med det aktuella namnbruket (ett återkommande exempel är det redan nämnda *Grani*). Denna kategori kan således ses som en kombination av de internationella och icke-språkliga namn som Sjöblom (2006 s. 132ff.) beskriver. Några namn, som butikskedjan *S-Market*, har dessutom placerats i denna grupp eftersom de fungerar lika bra på både finska och svenska – och kan förekomma på andra skyltar i kombination med båda – men namnen har inte ett klart ursprung i någotdera språket. Denna problematik är således delvis ett resultat av att det finns två jämställda lokala språk i det lingvistiska landskapet.

Namn på främmande språk (utöver kanske vissa kända varumärken på engelska, exempelvis *Subway*) är de belägg vars språkliga kategorisering är mest öppen för olika tolkningar. Att namn som till exempel *Löwenbrau* här räknas som tyska och *Interflora* och *Securitas* som latin är (åtminstone delvis ett medvetet) resultat av mina egna kunskaper och associationer, varmed en person med annorlunda bakgrund kunde kategorisera dem på ett avvikande sätt. Gränsen mellan främmande språk och universella

NAMN I GATUBILDEN

belägg är därför inte lika klar som gränsen mellan finska och svenska och de övriga språkgrupper.

Den språkliga analysen vore även möjlig att föra vidare så att namnets etymologi alltid får avgöra hur namn kategoriseras, oavsett kontexten. I en sådan analys skulle särskilt andelen skyltar med olika främmande språk öka jämfört med resultat presenterade i tabell 3, eftersom olika universella ord skulle analyseras noggrannare. Däremot skulle en analys där alla namn sätts i en egen separat kategori inte egentligen skilja sig från de två första analyserna presenterade ovan, eftersom man igen skulle gå miste om en stor del av det språkliga materialet som faktiskt finns ute i gatubilden och som därmed påverkar bilden av det lingvistiska landskapet som helhet.

Som jämförelsen av de olika sätten att analysera namn i det lingvistiska landskapet visar, kan forskarens val radikalt påverka de resultat man kan få utifrån samma material. Det är i vissa fall omöjligt att undgå de associationer som både man själv och alla andra har angående olika namn (och namnbärare), medan andra namn är sådana att det inte går att finna en entydig definition utifrån den information lingvistiska landskap bjuder på. Det torde dock vara klart att namn är en så viktig del av det lingvistiska landskapet att de inte kan lämnas utanför en studie av skyltarnas språk. I likhet med tidigare litteratur blir min slutsats därför att namnen måste på ett eller annat sätt – motiverat av syftet i respektive studie – tas med i den språkliga analysen av lingvistiska landskap.

Slutsatser

Jag har i denna artikel genom en analys av namn i de lingvistiska landskapen i Grankulla och Karis visat vilken central roll namn har bland de språkliga beläggen i gatubilden. Även om denna typ av analys tvingar fram en diskussion om problematiken med språklig kategorisering av namn – eller just därför – är det en bra utgångspunkt för

vidare kombinationer av lingvistiska landskap och onomastik. Jag är enig med Puzey (2011) om att kvaliteten av studier om lingvistiska landskap kunde förbättras med hjälp av namnforskarnas kunskaper, samtidigt som namnforskningens anknytning till dagens verkliga namnbruk kunde styrkas med materialsamling från de lingvistiska landskapen.

Att namns språkliga egenskaper bidrar till uppfattningen av att det finns parallella individuella och kollektiva upplevelser av ett lingvistiskt landskap (som framhävs i Tufi & Blackwood 2010 s. 207) är en intressant observation. Med andra ord kan namn analyseras både utifrån sitt språkliga ursprung och utifrån de uppfattningar av den språkliga mångfalden de ger upphov till. Den främsta slutsatsen av min studie hittills blir därmed att en forskare inte helt kan undgå de subjektiva associationer som kännetecknar namn, men man måste vara medveten om detta faktum. Genom att komplettera analysen av lingvistiska landskap med intervju- och enkätstudier, kunde man i framtida studier ta reda på hur olika aktörer motiverar sitt namnbruk och hur namn i gatubilden egentligen uppfattas av språkbrukarna. En utvidgning av fältet med flera studier där onomastik och lingvistiska landskap samspelar kommer säkert i framtiden att bidra till att vi kan hitta de lösningar som på bästa möjliga sätt tar hänsyn till både den objektiva och den subjektiva sidan av språk- och namnbruket på skyltarna.

Litteratur

- Bagna, Carla & Sabrina Machetti, 2012: LL and (Italian) menus and brand names: a survey around the world. I: *Linguistic landscapes, multilingualism and social change*. Red. av Christine Hélot, Monica Barni, Rudi Janssens & Carla Bagna. Frankfurt am Main. S. 217–230.
- Berezkina, Maimu, 2013: Lingvistisk landskap i et av Oslos flerkulturelle områder: Norsk, engelsk og minoritetsspråk i det offentlige rom på Grønland og innbyggernes holdninger til mulige stedsnavn fra innvandrerulturen. I: *Målblomar til*

NAMN I GATUBILDEN

- Margit. Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013. Red. av Tom Schmidt. Oslo. S. 19–34.
- Edelman, Loulou, 2009: What's in a name? Classification of proper names by language. I: Linguistic landscape: expanding the scenery. Red. av Elena Shohamy & Durk Gorter. New York and London. S. 141–154.
- Finlex 2003 = Språklag 6.6.2003/423. [Tillgängligt i <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030423>]
- Gorter, Durk, 2014: Linguistic landscape studies. I: Handbook of pragmatics online. 2014 instalment. Red. av Jan-Ola Östman & Jef Verschueren. [Tillgänglig i https://benjamins.com/cgi-bin/bbr_hop.cgi?cmd=show_article&file=/articles/lin2.hop.18.html]
- Landry, Rodrigue & Richard Y. Bourhis, 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. I: The Journal of language and social psychology 16:1. S. 23–49.
- Moriarty, Máiréad, 2012: Language ideological debates in the linguistic landscape of an Irish tourist town. I: Minority languages in the linguistic landscape. Red. av Durk Gorter, Heiko F. Marten & Luk Van Mensel. Basingstoke. S. 74–89.
- Puzey, Guy, 2011: New research directions in toponomastics and linguistic landscapes. I: Onoma 46. S. 211–226.
- Puzey, Guy, 2012: Two-way traffic: how linguistic landscapes reflect and influence the politics of language. I: Minority languages in the linguistic landscape. Red. av Durk Gorter, Heiko F. Marten & Luk Van Mensel. Basingstoke. S. 127–148.
- Sjöblom, Paula, 2006: Toiminimen toimenkuva – suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot. Helsinki.
- Sjöblom, Paula, 2013: Commercial names in Finnish public space. I: Onomastics in contemporary public space. Red. av Oliviu Felecan & Alina Bughesiu. Newcastle upon Tyne. S. 161–171.
- Tufi, Stefania & Robert Blackwood, 2010: Trademarks in the linguistic landscape: methodological and theoretical challenges in qualifying brand names in the public space. I: International journal of multilingualism 7:3. S. 197–210.

VÄINÖ SYRJÄLÄ

SUMMARY

Names on the Street. About Names in the Linguistic Landscapes of Bilingual Finland.

By Väinö Syrjälä

Names have a central role in every linguistic landscape, and as commented on earlier studies, there is much potential in combining the research of linguistic landscapes with onomastics. In this paper I discuss the roles of names viewed in the streets of two towns of bilingual Finland, Karis/Karjaa and Kauniainen/Grankulla. The analysis shows that three quarters of the signs in the linguistic landscapes in question are made of names only or names in combination with other text. Thus names have a significant impact on the linguistic diversity of the cityscapes. The linguistic analysis of names is not as easy as that of other texts, though, made even more challenging by the fact that many of the names function on both local languages but have an unclear language of origin. Even information about both the sign and the actual name-bearer must be considered in the context of linguistic landscapes.

Väinö Syrjälä

Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet

vaino.syrjala@helsinki.fi

Fornavnstrender i Norge fra midten av 1800-tallet til i dag, med vekt på muntlig form

IVAR UTNE

1 Innledning

Dette er en undersøkelse om endring av form i fornavn brukt i Norge. Hovedvekta er på lydlige trekk i 1850–2013. Noen få trekk fra eldre navnebruk enn dette blir også undersøkt. Dessuten blir det et kort blikk på skriftlige former.

Med fornavnstrender mener vi oftest endring i bruk av navn sett på bakgrunn av språk og kultur. Det kan dreie seg om hvilket språk der navnet ble tatt i bruk først, for eksempel hebraisk *Jochanan* (NPL3 s. 293), eller det kan være varianter av navn som senere er prega av bruk i ulike språk eller land, som *Ioannes*, *Johannes*, *Hans* og *Jon*. Fornavnstrender blir også beskrevet ut fra språklig utforming av navna, som for eksempel utlyd (*Marie* og *Maria*).

Språklig utforming, omtalt som form, vil i denne framstillinga si lydlige trekk og bokstaver. Hovedvekta blir lagt på muntlige trekk, her kalt lydtrekk, men navnelengde blir også undersøkt med antall bokstaver. Utvalget av trekk blir nærmere presentert i del 1.1. Tema for framstillinga er altså form, men endringer i form vil bli sett i sammenheng med opphav. Del 2 gir kort oversikt over bruk av navn med ulike opphav til forskjellige tider. I del 3 gjør jeg greie for norsk uttale og hvordan det er brukt for undersøkelsen, som blir presentert i de følgende delene.

1.1 Muntlige og skriftlige former over tid – utgangspunkt for undersøkelse

Lydlige trekk setter ulikt preg på navn i ulike perioder. Det kan se ut til å være sammenhenger mellom navn med ulik kulturell og språklig bakgrunn, og lydtrekk, sjøl om det ikke forekommer konsekvent. Lydtrekk kan beskrives på mange måter. Det kan omfatte ulike vokal- og konsonant-fonem (eller *allofoner*, som er variantuttaler av fonem), stavingslengder, hiatus-bruk (vokaler fra to stavinger inntil hverandre), bestemte lyder først og sist i navn, tonelag og trykkplassering.

For Norge kan vi se blant ti på topp-navna, og også lenger nede på listene, at lydtrekka er tydelig ulike mellom perioder med henholdsvis mye bruk av opphavlig nordiske navn, gamle kirkelige navn i norsk eller nordisk form, og navneformer henta inn fra andre land. I det følgende vil uttrykket *innlånte navn* bli brukt om navneformer henta inn fra andre land enten i samme form (*Lars* (fra dansk), *Peter*, *Mary* og *Monica*) eller som har fått ei tilpassing til norsk tale eller skrift (*Kari* og *Petter*).

Mine tidligere enklere undersøkelser av hele 1900-tallet (bl.a. i Utne 2013), og dessuten en norsk (Solbakk 2013) og en tysk (Nübling 2009) undersøkelse for tida etter henholdsvis 1960 og 1945, har vist ei utvikling i retning mer klangfylde rundt år 2000. Klangfylde, også omtalt som sonoritet, kan forenkla forklares med grad av stemthet og åpningsgrad i munnhula i den ene ytterligheten, og grad av ustemthet og motstand i taleorgan i den andre ytterligheten (omtalt i innføringsbøker i fonologi, for eksempel av Endresen mfl. (2000 s. 261–263), og kort i svensk Wikipedia (Wikipedia.se, "Sonoritet")). Bruk av vokaler gir mest klangfylde, og kommer særlig til uttrykk med bruk av hiatus fordi det oftest gir stor vokaltetthet. Hiatus vil si to vokaler fra ulike stavinger inntil hverandre, som i *Sofie*, *Thea*, *Mathias* og *Noah*. I denne framstillinga vil jeg for studium av sonoritet velge ut bare hiatus av plasshensyn. Trekket blir

undersøkt over lenge tid i Norge og dessuten blir dette sammenligna med navnebruk i flere land fra sent på 1900-tallet.

Det er også kjent gjennom flere undersøkelser at a-utlyd i jentenavn har økt rundt tusenårsskiftet og senere (bl.a. SSB 2011).

Med å se vokal-trekka ovenfor (hiatus og a-utlyd) gjennom et lengre tidsspenn vil vi kunne se klarere om det er knytta til bruk av navn med spesielle opphav. Siden 1990-åra har det for eksempel vært en økende bruk av navn fra bibelsk, klassisk og annet ikke-nordisk materiale, som er del av internasjonale motebølger.

Bruken av nordiske jentenavn midt på 1900-tallet hadde oftere e-utlyd eller konsonant-utlyd enn før og senere. Dessuten har noen jentenavn både med nordisk og utenlandsk bakgrunn fra tidligere hundreår og fram til 1900-tallet i-utlyd (blant eksempler i Kruken 1982 s. 49). Navn med i-utlyd ser vi igjen før og rundt midten av 1900-tallet, bl.a. *Kari*, *Astrid* og *Ingrid*. Jentenavn skrevet med *-id* til slutt har på norsk vanligvis stum *d*, jf. del 3. Mange guttenavn med nordisk bakgrunn hadde midt på 1900-tallet e-utgang i både skrift og uttale.

Fra rundt år 2000 ser vi at konsonanter dominerer som utlyd i guttenavn, og *-s* er mye brukt, som i *Mathias*, *Markus* og *Johannes*. Ending på *-s* i skrift, og der med også i uttale, var også noe i bruk i guttenavn fra rundt reformasjonen til sent på 1800-tallet, bl.a. *Hans* og *Nils*. I begge perioder gjelder det innlånte navn.

Det er lett å observere i lister med navnetopper at navn har vært kortere i antall bokstaver midt på 1900-tallet og har blitt lengre etter det. Navnelengde er talt på flere måter for skrift og tale, bl.a. hos Utne (2006 s. 62–66) og Utne (2015 s. 185–189, "B.6 Navnelengder"). Her vil navnelengder bli undersøkt både for antall bokstaver (skrift), lyder og antall stavelser i uttalen (del 5). Ved å studere alle disse

trekka kan vi få et mer nyansert bilde av lengder og når navn gikk mot kortere eller lengre former.

Overgangen til lengre navn sent på 1900-tallet har kommet samtidig med økende omfang av innlånte navn. Lange navn i første halvdel av 1900-tallet og før kan også knyttes til innlånte navn, blant annet *Johannes* og *Kristian*, men dessuten til nordiske, som *Ingeborg* og *Borghild*. Perioden med omfattende bruk av nordiske navn fra rundt år 1900 begynte med lange navn og gikk over i en periode med kortere navn, som *Gerd*, *Liv*, *Odd*, *Leif*, vist flere steder, blant annet hos Utne (2006 s. 62–66). Også blant mye brukte navn i Norge gjennom flere hundreår er det korte former av navn med ikke-nordisk opphav. De var forkorta og tilpassa gjennom bruk, som *Lars*, *Jon*, *Jan*, *Per*, *Kari*, *Mari* og *Eli*. Slike navn var også i bruk før og rundt midten av 1900-tallet. Også nyere innlån forekom da, som det populære bibelske *Ruth*.

Trekka som er nevnt ovenfor, er det interessant å studere for så langt tidsspenn som det er tilgang på sikre kilder å tolke uttale ut fra. Det vil være interessant å få undersøkt de omtalte trekka for tida før den omfattende bruken av opphavlige nordiske navn i første halvdel av 1900-tallet, og altså studere om dette kan knyttes til nordisk og ikke-nordisk. Som omtalt senere fører kildesituasjonen til at hovedtyngden av undersøkelsen omfatter tida fra 1850 til i dag. Utlyder blir undersøkt tilbake til 1300- og 1600-tallet med grunnlag i tolking av hvordan skriftlig gjengitte former i kildene har vært brukt muntlig.

Undersøkelsen omfatter uttaletrekka utlyd (del 4), navnelengder (del 5) og hiatus (del 6), alt med vekt på å få utdypa det som er beskrevet ovenfor. Undersøkelsen skiller seg fra den tidligere norske undersøkelsen av Solbakk (2013) og den tyske av Nübling (2009) med at det her er undersøkt langt færre trekk, og det blir ikke beregna samleindekser for sonoritet, som i de nevnte undersøkelsene. Denne undersøkelsen dekker et langt større

spenn i tid. Utne (2015 s. 175–205) omfatter flere trekk. Noen av dem var også med i presentasjonen av undersøkelsen på NORNAs 45. symposium.

1.2 Navnemateriale

Framstillinga for lydtrekk er begrensa av tilgjengelige kilder. Det bygger i hovudsak på ti på topp-lister hvert tiende år fra og med 1880 og dessuten 2013. Dessuten er det brukt andre utvalgsmåter før det. Det er kildegrunnlaget, som er omtalt nedenfor, som er grunnen til ulike intervaller før og etter 1880. Materialet omfatter bare første fornavn, med unntak for tysk i del 6.2.

Listene fra 1880 og senere er henta fra det norske Statistisk sentralbyrås nettsider for navn (SSB). Der er skrivevarianter med samme uttale slått sammen, og ført opp med den mest brukte (frekvente) navneforma for hvert år som er undersøkt. Det er denne forma, som representerer flere varianter, som blir brukt i undersøkelsene. Dette valget av normaliserte former får betydning for navnelengde i bokstaver, og ikke for uttale.

For perioden 1850–74 er listene også bygd på folkeregisterdata som fins hos Statistisk sentralbyrå, uten at skrivevarianter er slått sammen. Listene er henta fra Utne (1991). For tida før 1850 er listene henta fra *Norsk personnamnleksikon*, der listene er laga på grunnlag av folketellingar, manntall og andre eldre kilder (NPL3 s. 620–627, også med vidare referansar). Der er navnevarianter slått sammen, også nære former som har vært uttalt ulikt. Lister med slik normalisering for tida før 1850 er brukt til uttaleundersøkingar bare for hva guttenavn ender på. Slike lister er ikke brukt for jentenavn i undersøkelsen fordi det er rimelig å regne med at formene har variert fra skriver til skriver, som f.eks. for *Kari/Karen*, *Mari/Marie* *Eli/Ellen/Elen*, *Kirsti/Kirsten* og *Anna/Anne/Ane* (Kruken 1982 s. 45–49; oppslaga for disse navna og henvisningar vidare i NPL3). Oversikt over navns opphav og enkelte språktrekk er også

oppgitt for fødte omkring år 1300 for gutter og omkring 1600 for begge kjønn. Dette bygger på lister fra 1337–50 og 1645/47 for voksne personer (NPL3 s. 620–622).

Resultata fra undersøkelsene er vist i diagrammer. Tallmaterialet som diagramma bygger på, er inkludert i ei utvida framstilling av Utne (2015 s. 172–205), planlagt revidert senere.

2 Overblikk over navnetrender i Norge

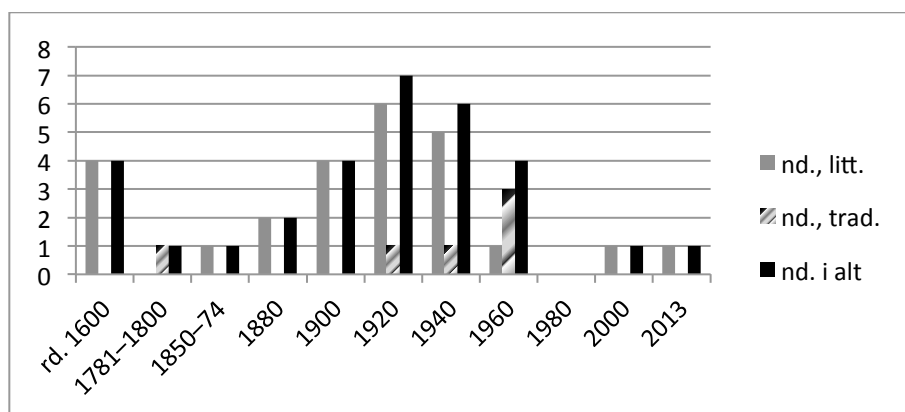
Uttale og skrift for navn vil jeg å se i sammenheng med opphav til de navna som er mye brukt til ulike tider representert i navnematerialet. For å få til et forenkla overblikk over opphav, viser figur 1 og 2 bruken av bare nordiske navn fra de eldste ti på topp-listene til i dag. Øvrige navn er da ikke-nordiske. Nordiske navn vil her si navn som ble tatt i bruk i nordisk mellomalder med opphav i nordiske språk, og vanligvis bygd på et fast inventar av navneledd. De kan deles i to grupper, litterære former og tradisjonsformer av opphavlig nordiske navn:

- 1) *Nordiske navn i litterære former* omfatter de navneformene som ble tatt i bruk på nytt med navnerenesansen etter forbilder i oversatt sagalitteratur og annen litterær bruk på 1800-tallet og senere. Det omfatter også tilsvarende former på 1300- og 1600-tallet, da slike former er ført i de publiserte navnelistene som er brukt her. Eksempler på navneformer er *Sigrid, Ragnfrid, Helga, Hallvard, Olav, Kjetil* og *Torgeir* (ikke alle forekommer i materialet).
- 2) *Tradisjonsformer av nordiske navn.* er i denne framstillinga former av opphavlige nordiske navn som er resultat av talemålsutviklinga i Norge og øvrige Skandinavia og brukt i Norge gjennom flere hundre år. Slike varianter av navna ovenfor er *Siri, Randi, Hege, Halvor, Ole/Ola, Kjell* og *Terje*.

FORNAVNSTRENDER I NORGE

Termen *tradisjonsformer* blir i denne framstillinga også brukt for ikke-nordiske navn, ofte kirkelige, prega av norsk og dansk tilpassing. Det går fram hvert sted hvilken undergruppe det gjelder.

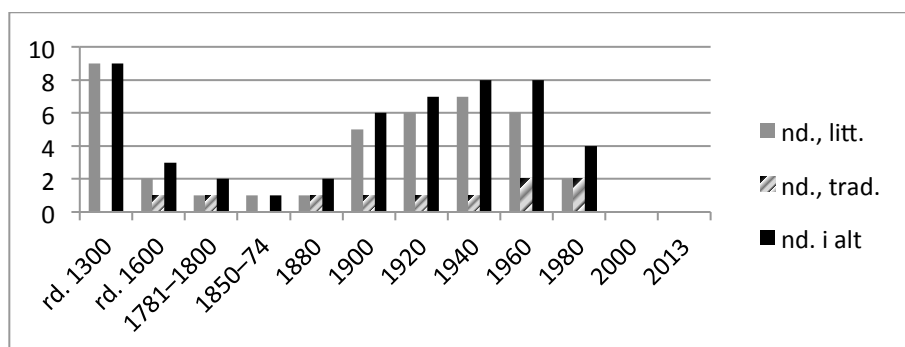
Nordiske navn i litterær form kom med på ti på topp-listene de to siste tiåra på 1800-tallet (åra 1880 og 1890 i materialet), da navnerenessansen var kommet godt i gang. Dernest steg bruken raskt de to første tiåra på 1900-tallet, og var mest omfattende rundt 1930 og 1940 i ti på topp-listene. De litterære formene for jentenavna var med for siste gangen i lista for 1960 (*Liv*) og for guttenavna i 1980 (*Tor*). Tradisjonsformer av nordiske navn holdt seg også til 1970-lista for jentenavn (*Hege, Hilde og Tone*) og til 1990-lista for guttenavn (*Stian*). Den litterære forma *Ingrid* kom med fra år 2000. Årstalla her gjelder første og siste forekomster blant de utvalgte årgangene med ti på topp-lister, men navna har oftest kommet inn på topplister før det og blitt værende etter det.

Figur 1: Opphav fra nordiske jentenavn; litterære former, tradisjonsformer og samletall. Ti på topp. 20-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: rundt 1600 og periodene 1781-1800 og 1850-74.

Øvrige trender er kristne navn, både opphavlig bibelske navn og helgennavn, og også andre opphavlig utenlandske navn, alle typer også i tradisjonsformer (jf. ovenfor). Det vil dels si former tilpassa norsk og nordisk talespråkutvikling,

som blant annet de opphavlige helgennavna *Kari, Eli, Nils* og *Lars*, og opphavlig bibelske navn som for eksempel *Mari, Hans, Jon* og *Jens*. Slike former ble mye brukt fra før reformasjonstida til de ble fortrent av særlig nordiske navn fra rundt år 1900, men de var noe i bruk ut over første halvdel av 1900-tallet. Bibelske navn i former kjent fra Bibelen kom særlig i bruk fra 1990-tallet, som del av en internasjonal trend, f.eks. *Mathias, Daniel, Lucas, Sara, Hanna, Maria* og *Lea(h)* (Gfds, åra 2001–2014; Danmarks Statistikk åra 2006, 2013, 2014; Utne 2002 s. 24–25; Utne 2015 s. 208, 210, 211 og 258). Andre trender fra Europa og USA har vi sett siden 1800-tallet til nåtida i blant annet *Olga, Jenny, Ruth* (som også er bibelsk), *Heidi, Emma, Olivia, Sofie, Alexander* og *Oliver* (Gfds ibid.; Danmarks Statistikk ibid.; Social Security, året 2015; Hanks et.al. 2006 s. 121 ("Heidi"); Utne 2015 s. 99, 246, 262, 263 og 267).

Figur 2: Opphav fra nordiske guttenavn; litterære former, tradisjonsformer og samletall. Ti på topp. 20-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: rundt 1300 og rundt 1600 og periodene 1781–1800 og 1850–74.

Mer nyanserte optellinger for ulike typer er gjort av Utne (2015 s. 160–171) for de sju gruppene litterære nordiske, tradisjonsformer av nordiske, bibelske former, tradisjonsformer av kirkelige, tyske (navn med ulike opphav brukt i tyskspråklig område, i Norge ofte i former preget av norsk talemål), klassiske (gresk og latin, dels i former tilpassa

norsk tale), engelske og andre. Dette er grunnlag for omtalen og eksempelbruken ovenfor.

3 Uttale av fornavn i Norge

I undersøkelsen blir uttale for flertallet norsktalende lagt til grunn. Hva det vil si for vurderinga av konkrete trekk der uttalen veksler, blir kommentert nedenfor. Bare trekk som gjelder det utvalgte navnematerialet (del 1.2), blir omtalt. Andre eksempler kan bli omtalt for å illustrere trekka.

Alle navn som ender på -e har på norsk e-uttale, ofte uttalt som schwa [ə]. Det gjelder også bl.a. *Anne*, *Anette*, *Helene*, *Marianne* og *Marie* som på svensk ofte blir uttalt uten e-en etter fransk mønster. Det er unntak for innlånte navn der ie-ending står for i-uttale, som *Hennie* (som ikke er med i utvalget her). *Sofie* og *Emilie* har e-uttale sist. Navn som ender på -a eller -ah, har a-uttale. Jentenavn som ender på -id, som *Turid* og *Ingrid*, har i-uttale til slutt, slik at d-en er stum, som også nevnt i del 1. Jentenavn med -g sist, som *Aslaug*, *Solveig* og *Ingeborg* har i størstedelen av befolkninga ikke uttalt *g*, men kan få det i mer presisert uttale. Derfor regner jeg med vokalutlyd for *Aslaug* /aslaʷ/ og *Solveig* /sulvæi/, og konsonanten /r/ som utlyd i *Ingeborg*, /iŋebor/.

Bokstavkombinasjonen *ng*, som i *Ingeborg*, *Ingrid* og *Erling*, blir i størstedelen av befolkninga uttalt som én konsonantlyd, /ŋ/, sjøl om to lyder som /ŋg/ er i bruk i deler av landet, og kan dessuten veksle fra navn til navn ellers. Bokstavsekvensen *gn* som i *Ragnhild* blir uttalt som to konsonantlyder, som /ŋn/ i uttalene /raŋnil/ og /raŋnhil/ (h-en er omtalt nedenfor).

Bokstavkombinasjonen *rs* blir på store deler av Østlandet (østlige delen av Sør-Norge) og Trøndelag (i Midt-Norge) uttalt som én retrofleks lyd, /ʂ/ (retrofleks frikativ), blant annet i navnet *Lars*, /la:ʂ/. Siden dette ikke er gjennomført for alle i det nevnte området, og fordi det ikke er i bruk i store deler av landet, blir *rs* i denne undersøkelsen

klassifisert som to konsonantlyder, slik: /la:rs/. Tilsvarende er det med *rl* i guttenavnet *Erling*, som i samme deler av landet kan ha retrofleks uttale (retrofleks lateral), /æ:liŋ/. Også skarre-*r*, [ɣ], blir brukt utenfor området med retrofleks uttale, og blir klassifisert sammen med tungespiss-*r*, [r], som *r* i undersøkelsen.

Bokstavkombinasjonene *-ld*, og *-nd* i slutten av ord og navn blir over det meste av landet uttalt som /l/ og /n/, det vil si uten d-lyd. D-en blir i slike tilfeller normalt uttalt på nordlige halvdel av Vestlandet og naboområder på Østlandet (Sandøy 1992 s. 75–76). I denne undersøkelsen blir d-en ikke regna med i uttalen. *Harald*, *Borghild*, *Øyvind* og *Trond* får altså oftest uttalene /haral/, /borgil/, /øyvin/ og /trun/. D-en blir heller ikke uttalt inne i navnet *Anders* i det meste av landet, men med unntak. D-en blir uttalt i *Andreas*, *Aleksander*, *Sander*, *Randi*, *Hilde*, *Vilde* og *Linda*, der uttalen er helst er resultat av nyere innlån eller ny bruk. Kombinasjonen *-rd* sist i ord og mange navn har heller ikke d-en i uttale, som i *Sigurd*, men det fins unntak. I jentenavnet *Gerd* blir d-en uttalt i hele landet, helst som /gærd/.

Bokstaven *h* blir uttalt først i ord, som for *Harald*. Det veksler i talemåla for innlyd. For *Borghild* og *Ragnhild*, som er med i utvalget, vil eldre uttalemåter ofte være uten h-uttale, mens uttalen blant yngre helst er med /h/. Med utbredt h-uttale regner jeg med h-uttale i denne undersøkelsen, altså blant annet /borghil/ og /raŋnhil/.

Skrivemåtene *ch*, *c* og *ck* blir normalt uttalt som /k/, og er i utvalget bare med gjennom varianter av navn som er normalisert i ti på topp-listene til den av skrivemåtene som er mest vanlig for aktuelle navn i samme år (jf. del 1.2).

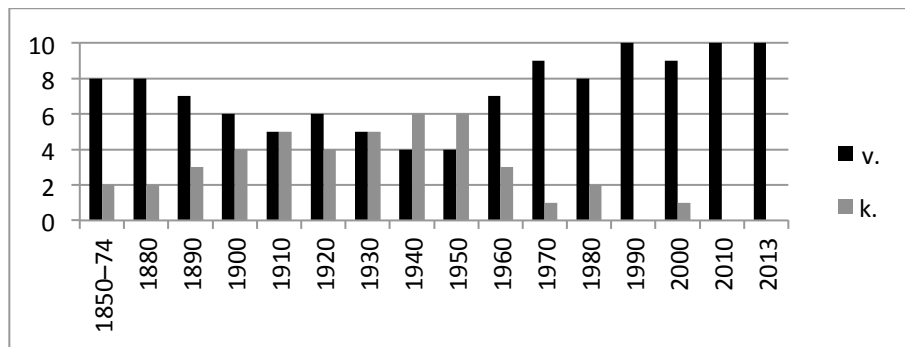
De neste tekstdelene omhandler undersøkelsen av språktrekka.

4 Utlyd i navn

Utlyd i navn er den siste lyden som blir uttalt, som e-en i *Anne*. Stumme konsonanter er ikke med, for eksempel i navna *Solveig*, *Ingeborg*, *Ingrid*, *Harald*, *Øyvind* og *Leah*.

4.1 Utlyd i jentenavn

Figur 3 viser fordeling av vokal- og konsonant-utlyd for ti på topp hos jenter. Vokalending står sterkest i utvalget på 1800-tallet og igjen fra rundt 1970. I første halvdel av 1900-tallet er det omtrent lik fordeling mellom vokal- og konsonantending. Vi skal se mer på detaljene.

Figur 3: Jentenavn. Uttale, utlyd: vokal eller konsonant. Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013.

Det er overvekt av vokal-utlyd i perioden 1850–74, noe som dels følger av ine-navn i tillegg til eldre navneformer som *Anna*, *Marie Anne*, *Hanna* og *Johanne*.

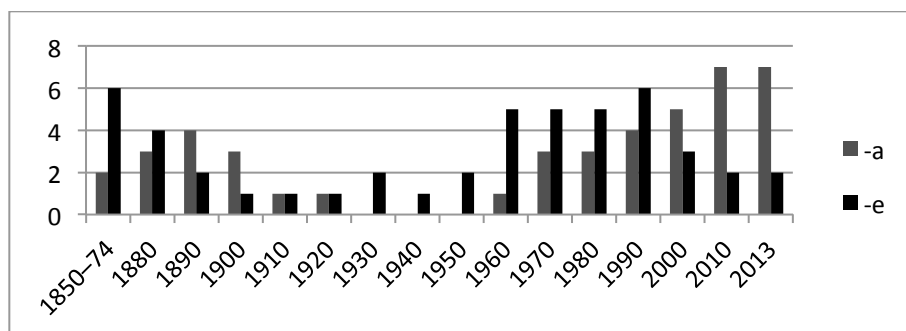
Gjennom første halvdel av 1900-tallet hadde rundt halvparten av jentenavna i ti på topp-listene konsonant-utlyd. Dette var nordiske navn, som f.eks. *Gerd*, *Bjørg*, *Ragnhild* (ender med l-uttale) og *Inger*. Ellers har *Solveig* og *Astrid* fra denne tida vokal-utlyd, som er /ei/ og /i/. Da var det også i bruk noen få eldre og nyere innlånte navn, dels med konsonant- og dels med i-utlyd, f.eks. *Margit*, *Ruth* og *Jenny*.

Andelen med vokal-utlyd økte ut over 1900-tallet, og tok nesten helt over fra rundt 1970, med ett eller to unntak i

noen av ti på topp-liste etter 1970. Unntaka i de utvalgte år-gangene er *Kristin*, *Elisabeth* og *Malin*. Vokal-utlyd fra denne tida er representert med mye innlån, med tradisjonsformer av ikke-norske navn og med det nordiske *Ingrid*.

Figur 4 viser bruken av vokalene /a/ og /e/ til slutt i jentenavn. Siden dataene fra 1850 og senere er fra folkeregisteret, som nevnt, bygger det på offisielle navn. Til daglig har ganske sannsynlig offisielle navn med e-slutt ofte vært uttalt med a-utlyd, slik som for *Johanne/Johanna* og *Karoline/Karolina* (NPL3, oppslaga "Johanne" og "Karoline"). Det er komplisert å få data om det. Undersøkelsen her holder seg til den skriftlige forma i folkeregisteret.

E-utlyd var vanlige i tradisjonsformer av nordiske og ikke-nordiske navn, og noen innlånte navn på 1900-tallet, og særlig i tida 1960–90, som *Anne*, *Bente*, *Grethe*, *Hilde*, *Tove*, *Hege*, *Silje*, *Marte*, *Karoline* og *Emilie*. Tradisjonsformene med e-ending er såkalte reduserte former, som vil si språkhistorisk endring fra /a/ til /e/ i trykklett posisjon. A-utlyd er brukt både i gamle og nye innlånte navn, som f.eks. *Olga*, *Emma*, *Ida*, *Sara* og *Thea*.

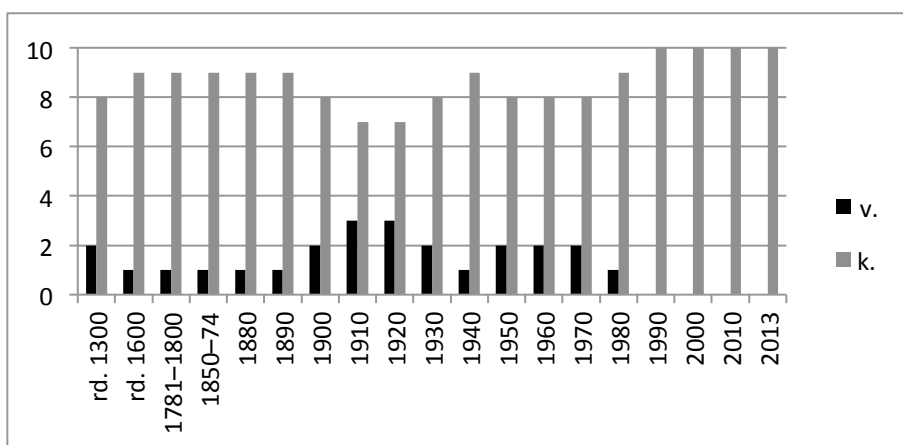

Figur 4: Jentenavn. Uttale utlyd: -a og -e. Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850–74.

Dessuten har i-slutt vært noe i bruk i jentenavn både på 1600-tallet og midt på 1900-tallet (ikke vist i figur). Det kan dreie seg om 4 av 10 navn i ti på-topplista fra 1600-tallet dersom en forutsetter omtolkinger fra danske skriftformer til

FORNAVNSTRENDER I NORGE

Kari, Mari og *Kirsti*. Slike tolkinger er usikre for 1600-tallet, men dette var i alle fall tradisjonsformer i vid bruk. Se ellers del 1.2. Det fjerde var *Sigrid*, som da ofte hadde forma *Siri* (tilsvarende referanser som i del 1.2). På 1900-tallet nådde året 1940 i utvalget høyest med 3 forekomster, *Kari, Astrid* og *Turid*. På 1900-tallet fins i-utlyd i ti topp-listene for jentenavn oftest blant nordiske navn, som var *Astrid, Randi* og *Turid*, og for *Ingrid* både tidlig å hundreåret og dernest i 2000-lista og senere. Dessuten fins i-utlyd i norske tradisjonsformer av ikke-nordiske navn, med *Kari* i ti på topp-lister, og ellers bl.a. *Eli, Mari* og *Kirsti*. Også det tyske *Heidi* har *-i*.

Figur 5: Guttenavn. Uttale, utlyd: vokal eller konsonant. Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: rundt 1300 og rundt 1600 og periodene 1781-1800 og 1850-74.

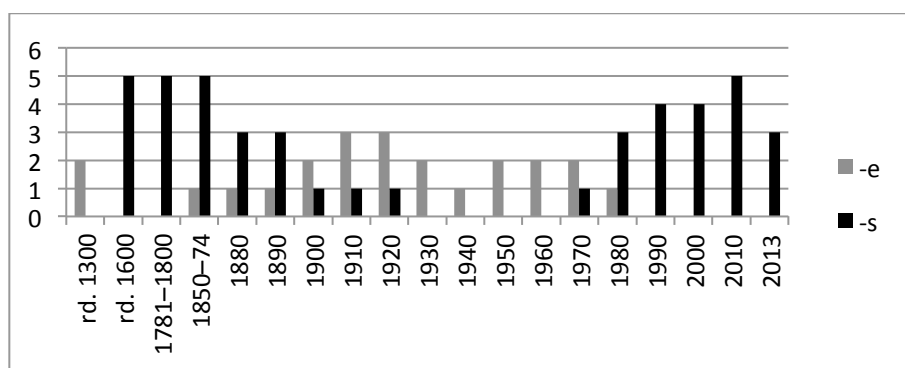
4.2 Utlyd i guttenavn

Guttenavn har for det meste enda på konsonant fra de eldste tider til i dag, slik det er vist i figur 5. Unntak er flere av de nordiske navna som har vokal-utlyd, slik vi skal se nedenfor. Fra 1995 er det konsonant-utlyd i alle de ti vanligste navna, og alle er innlånte (*Ole* var det siste blant ti på topp, i 1994).

Figur 6 viser mer nyansert hvordan bruken av to ulike utlyder i guttenavn har vært, for /e/ og /s/.

Guttenavn med vokal-utlyd har helst vært skrevet *-i* på norrønt og *-e* i nyere tid med de litterære formene, og med tilsvarende uttaler, slik som for *Arne* (norrønt: *Arni* og *Árni*), *Frode* (*Fróði*) og *Rune* (*Rúni*). Også norrøne navn med ir-slutt har fått e-utlyd, som *Sverre* (*Sverrir*), og dessuten *Tore* (*Þórir*) som ikke er med blant ti på topp i utvalget.

Noen tradisjonsformer av nordiske navn som har opphav i navn med konsonant-utlyd, har også fått vokal-utlyd gjennom konsonantbortfall etter norrøn tid. Slike er *Ola* og *Ole* av *Olav* (norrønt: *Óláfr* og *Ólafr*, *f* uttalt som /v/), og *Terje* av *Torgeir* (*Þorgeirr*). Etter 1980 i de undersøkte åra er e-utlyd ikke representert. Rett nok er *Ole* med i andre årganger til og med 1994. Det vanligste guttenavnet i 1600-lista og i perioden 1780–1800, *Ola*, hadde a-utlyd.

Figur 6: Guttenavn. Uttale, utlyd: *-e* og *-s*. Ti på topp-navn. 10-årsintervall fra og med 1880, og 2013. Før det: rundt 1300 og rundt 1600 og periodene 1781–1800 og 1850–74.

Siste bokstav, og dermed også utlyd, på *-s* fins i 4 av 10 navn i 2000, 5 i 2010 og 3 i 2013. Særlig fra rundt 1980 til 2013 er det navn med opphavlige gammelgreske og latinske endinger som *-as* og *-us*, f.eks. *Marius*, *Mathias*, *Markus*, *Magnus*, *Jonas* og *Lucas*. I tillegg er *-es* representert med fullforma *Johannes* i Norge. S-enderinger var også mye brukt på 1600–1800-tallet, med 5 av 10 i 1600-tallslista, og for fødte i 1780–1800 og 1850–74. Da var det også innlånte navn, men i nordiske former som *Nils* og *Lars* blant ti på

topp, og *Hans* som var innlånt i tysk form. Disse navna hadde opphav i tilsvarende greske og latinske endinger som forekommer i navn nevnt ovenfor.

N-utlyd er også mye brukt. Navna har flere ulike opphav og er spredd over det meste av det historiske spennet som er undersøkt, mest med 3–5 for åra 1940–90 (ikke vist i figur). Eksempler er det innlånte *Johan*, de nordiske *Bjørn*, *Svein*, *Morten*, *Stian*, og dessuten *Espen* som er nordisk navn i dansk form som tilsvarer *Asbjørn*. N-utlyd fins også i forkorta navneformer uten *-us* fra innlånte latinske navn, som *Kristian(us)* og *Martin(us)*. Like utenfor topplistene fantes sent på 1800-tallet også *Anton*, av *Antonius*. N-utlyd fins på disse måtene både i opphavlig nordiske navn brukt sent i navnerenessansen og i innlånte navn i bruk på 1800-tallet og rundt år 2000.

5 Navnelengder

Lengda i navn har variert gjennom historia og kan måles på flere måter, omtalt nedenfor. Blant annet var det noe lengre navn sent på 1800-tallet enn tidligere, men kortere fra litt før midten av 1900-tallet. Navna var igjen lengre fra slutten av 1900-tallet, og litt kortere etter det (se også del 1.1). Etter 2010 kan bruk av kortere former blant jentenavn igjen se ut til å flate ut eller snu mot lengre former, men materialet etter 2010 er for spinkelt til å kunne slutte noe sikkert foreløpig.

Lengde kan måles både i antall lyder i uttale, antall bokstaver i skrift og i antall stavinger i uttale. Det er forskjell på antall lyder og bokstaver fordi det er stumme konsonanter, som i *Thor*, *Ingrid* og *Leah*; og doble konsonanter i skrift, som i *Emma*. Stumme vokaler, som i *Hennie*, fins ikke i utvalget her. I tillegg til de tre lengdemåla nevnt ovenfor skal vi se på stavingslengde, målt med antall konsonantlyder i hver staving. Det er omtalt sammen med antall stavinger (del 5.3).

5.1 Antall lyder i navn

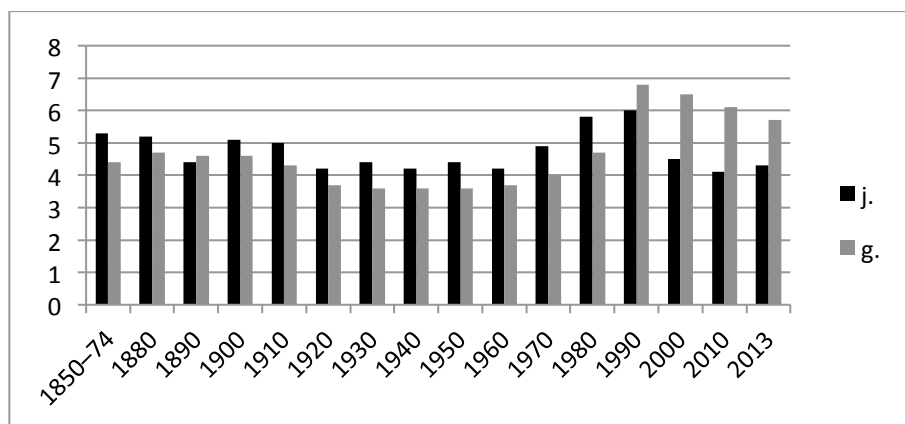
Telling av lyder i hvert navn er vist i figur 7. Fra perioden 1850–74 og fram til 1980-lista var jentenavna litt lenger enn guttenavna, men forskjellen var ikke stor. Med grunnlag i 1890-listene ser vi at guttenavna var ubetydelig lengre enn jentenavna, men det vises ikke som en tendens før og etter. Det må regnes som utslag av at hver liste inneholder få navn, og at det derfor kan være tilfeldig.

Vi ser videre i figur 7 at navn for begge kjønn var på sitt korteste for 1920 til og med 1960, noe som også kan omfatte deler av tiåra før og etter. Dette var inne i den perioden som var sterkt dominert av nordiske navn. Disse ble kortere nettopp på denne tida. Bruken av nordiske og andre navn i ulike perioder er omtalt i del 2.

Fra 1970 og forbi 1990 ble jentenavna klart lengre, nesten to lyder mer enn i midten av hundreåret. Fra 1970-tallet var utenlandske innlån vanlig for jentenavn (Utne 2015 s. 162–164). Enda sterkere økning i lengde kommer for guttenavn fra rundt 1990, også der med innlån. For guttenavn hadde nordiske navn holdt seg lenger enn for jentenavn (op.cit. s. 162–163, 165).

Jentenavna ble igjen kortere etter 1990, og guttenavna har fulgt svakt etter. Jentenavna har dernest på nytt begynt å snu mot lengre former, som vist i tellingene for 2010 og 2013. Den nye forlenginga kan være usikker, som nevnt ovenfor (del 5). Dette dreier seg fortsatt om navneinnlån og endringer i internasjonal navnebruk.

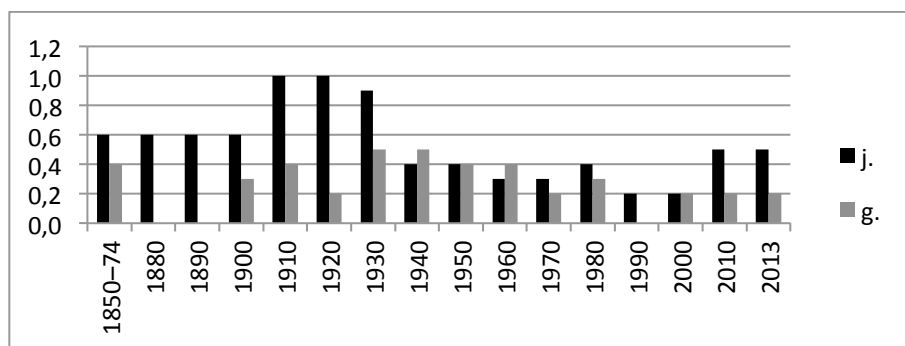
FORNAVNSTRENDER I NORGE

Figur 7: Antall uttalte lyder i jente- og guttenavn. (Talt som stavinger (diftonger eller enkeltvokaler) + konsonantlyder). Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850-74.

5.2 Antall bokstaver i navn (skrift)

Navnelengda i antall bokstaver er litt lengre enn for antall lyder på grunn av stumme konsonanter. Derimot er *x* kortere enn *ks*, og diftonger er to bokstaver for én lyd.

Figur 8: Lengde i skrift og uttale. Antall flere bokstaver enn lyder i jente- og guttenavn (snitt for hvert navn). Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850-74.

I hovedsak følger begge tellemåtene samme mønster for lengre og kortere navn, men med den forskjellen at lengda jamt over er en halv til én bokstav lengre enn det er lyder. Figur 8 viser forskjellen mellom antall lyder og antall bokstaver. Merbruk av bokstaver i forhold til lyder for jente-

navn på slutten av 1800-tallet og fra slutten av 1900-tallet omfatter mest doble konsonanter, som *Anne* og *Jenny* men også noen tilfeller med to bokstaver for én lyd etter eldre skrivemåte, f.eks. i *Christina* og *Thea*.

Tydeligere er overvekt av bokstaver i forhold til lyder for jentenavn i den nordiske navnerenessansen, særlig fra rundt 1900 til og med 1930-tellinga. Det omfatter stumme g- og d-ender, som i *Ingeborg*, *Astrid* og *Ingrid*; diftonger, som i *Aslaug* og *Solveig*; og to bokstaver for én lyd, som i *Inger* og *Ingrid*. Dessuten fins overvekt av bokstaver også i nyere innlånte jentenavn på 1900-tallet, særlig etter bokstavkombinasjoner som er kjent fra innlånte navn på 1800-tallet, med blant andre *Ruth*, *Grethe*, *Heidi*, *Emma* og *Linnea*, de eldre innlånte *Wenche* og *Marianne*, og fortsatt *Anne*.

For guttenavn var det lavere overbruk av konsonanter. I perioden 1850–74 fins tradisjonsformer av kirkelige navn med *Anders*, uten uttalt *d*, og *Johannes*. Derneft kom nordiske navn med *Sverre*, *Odd*, *Harald*, *Einar*, *Leif*, *Svein* og *Erling*, med tilsvarende trekk som for jentenavn.

5.3 Antall stavinger i navn

Stavinger vil i denne delen av undersøkelsen si antall stavingskjerne, som består enten av vokal eller diftong. I hver staving kan det være ingen eller flere konsonanter. *Mia* har to stavinger, *mi+a*, mens *Leif* har éi staving.

5.3.1 Jentenavn og stavinger

For antall stavinger i jentenavn er variasjonen ganske tydelig blant fødte fra midten av 1800-tallet til i dag, vist i figur 9. Jentenavna fra rundt 1890 til og med 1960 var klart kortere enn for tida før og etter. Mens navna rundt 1930 og 1940 var på det korteste med vel 1,5 stavinger, lå de fram til rundt 1875, og derneft i listene fra 1980 og 1990 på 2,7 stavinger. Jentenavna har ligget på knapt 2,5 stavinger etter det.

FORNAVNSTRENDER I NORGE

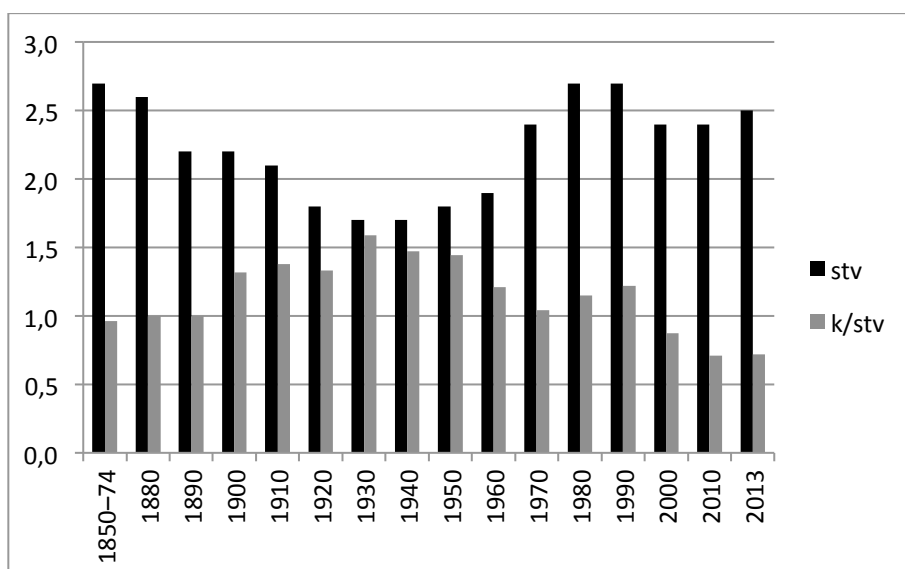
Fallet i antall stavinger etter 1910-lista (figur 9) kommer på samme tid som det er færre lyder (figur 7), men endringa slo sterkest ut med fall i antall stavinger. Spesielt legger vi merke til at mens fallet i antall lyder gikk ned fra 5,2 lyder i 1880 til 4,2 og 4,4 i 1920- og 1930-listene, så falt tallet på stavinger fra 2,6 i 1880-lista til 1,8 og 1,7 i 1920- og 1930-listene. Fra 1880 til 1920 var nedgangen på den måten 19 % for lyder og 31 % for stavinger. Dette innebærer at stavingene i snitt besto av flere lyder sent i dette tidsrommet.

Lengre stavinger kom til uttrykk i flere konsonantlyder i hver staving, vist i figur 9. Jentenavna fikk altså flere konsonanter i hver staving midt på 1900-tallet enn rundt 1880 og før, på det høyeste med 1,6 konsonant i hver staving i 1930-lista, mot rundt 1 på 1800-tallet. Flere konsonanter i hver staving forekom særlig i navn med nordisk opphav, som f.eks. *Gerd*, *Björg* og *Liv*, men også innlånte, som *Ruth*, *Grethe*, /gre:te/, og *Wenche*, /venje/.

Fra rundt 1990 til rundt 2010 har stavingene igjen blitt klart kortere. Vi så ovenfor (5.1) at jentenavn ble klart kortere i antall lyder fra rundt tusenårsskiftet. Det var et fall fra rundt 6 i 1990 til rundt 4 lyder i 2010, som vil si ca. 30 % kortere for lyder. Fallet i antall stavinger var forholdsvis mye svakere, fra rundt 2,7 stavinger i snitt for hvert navn i 1990 til rundt 2,4 i 2010. Det vil si nedgang på ca. 11 % for antall stavinger.

Med stort fall i antall lyder og lavt fall i antall stavinger falt gjennomsnittslengda på hver staving fra 1,2 i 1990 helt ned til 0,7 i 2010, vist i figur 9. Stavingene i jentenavn har altså mindre enn én konsonant i snitt i 2010. Dette er motsatt som for forholdet mellom antall lyder og stavinger da navna ble kortere tidlig på 1900-tallet (ovenfor). For jentenavn kommer dette til syne med et betydelig oppsving for navn med stavinger som bare hadde en vokal, som i *Sofie*, *Thea*, *Lea(h)*, *Emilie* og *Linnea*. I alle de sistnevnte navna er siste vokal staving alene. Dette siste med vokaler

alene er mer omtalt sammen med hiatus i del 6. Med færre konsonanter i hver staving kan navna holde på omtrent samme stavingstall, men bli kortere i antall lyder.

Figur 9: Jentenavn. Uttale: stavinger og konsonanter i hver staving. Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850-74.

5.3.2 Guttenavn og stavinger

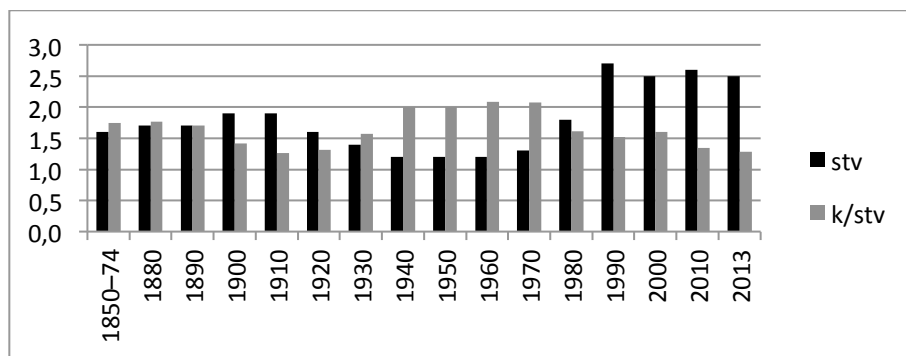
Som for jentenavna er fallet også for guttenavn tydeligere for antall stavinger enn for antall lyder midt på 1900-tallet, vist i figur 7 og 10. Etter det har tallet på stavinger steget klart for begge kjønn til rundt 2,5; forholdsvis mest stigning for gutter. For jenter steg det fra 1,8 i 1960 til 2,7 i 1980 og 1990, og har holdt seg ganske høyt etter det. For gutter lå det rundt 1,2 i 1960, og på 2,7 i 1980, og har holdt seg nær det siden.

Flere guttenavn var enstava enn hva det var for jentenavna før og midt på 1900-tallet. I figur 10 ser vi i de lave snitta for stavingslengder for guttenavn på 1,2 i 1940-, 1950- og 1960-listene (figur 10), mens jentenavna, som nevnt, på det laveste hadde 1,5. Blant enstava guttenavn i utvalget er de nordiske *Leif*, *Rolf*, *Odd*, *Knut*, *Bjørn*, *Tor*,

FORNAVNSTRENDER I NORGE

Geir, Svein og *Kjell*, og tradisjonelle former av ikke-nordiske navn, som *Hans, Per* og *Jan*. Samtidig hadde, som også vist i figur 10, guttenavn fra rundt 1930 til rundt 1970 flere konsonanter i snitt for hver staving enn før og etter. Det var oppe i 2 og 2,1 konsonanter for hver staving i listene for 1940–1970 (figur 10), som kan ses i eksempla like ovenfor. Stavinger i jentenavn nådde ikke høyere enn 1,6 (for 1930 i figur 9).

Som for jentenavn ble også stavingene i guttenavna kortere i antall lyder på grunn av færre konsonanter for hver staving i siste halvdel av 1900-tallet. Fallet kommer for guttenavn fra 1970-åra, med 2,1 konsonanter i hver staving før fallet i utvalget, men stavingslengda for guttenavna er hele tida klart høyere enn for jentenavna. Kurven for konsonanter i hver staving for guttenavn var på 1,5 i 1990 og 1,3 i 2010. Guttenavna var nesten helt stabile i antall konsonanter (og dermed også lyder) for hver staving mens jentene falt tydelig fra omkring 1990.

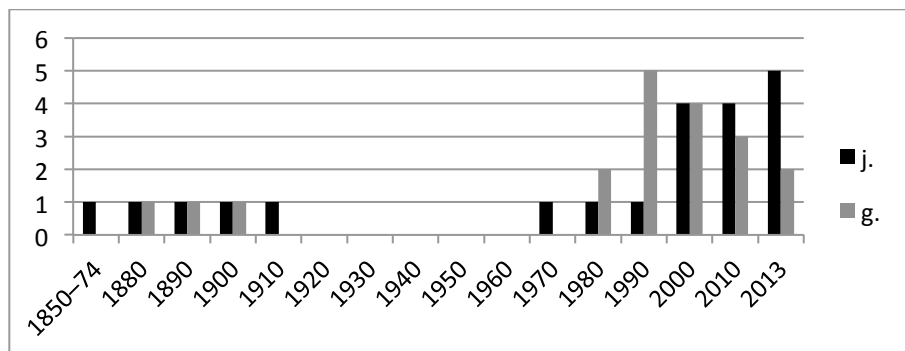
Figur 10: Guttenavn. Uttale: stavinger og konsonanter i hver staving. Ti på topp-navn. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850–74.

Guttenavna var per 2013 ikke lenger nede enn i 1,3 konsonanter for hver staving til forskjell fra jentene på 0,7 (i listene for 2010 og 2013). Jentenavna er altså nede nesten i halvparten så mange konsonanter i de ti vanligste jentenavna som for guttenavna i år 2000 og senere, inkludert

2013. De mest vokalrike guttenavna har oftest minst en konsonant i hver staving, som for *Kristian*, *Mathias* og *William*. Noen få guttenavn har overvekt av vokaler, som *Elias*, *Noa(h)* og *Ole*.

6 Hiatus

Hiatus er to vokaler fra ulike stavinger som står inntil hverandre. Vokalene hører altså til hver sine stavinger. Dette skiller seg fra diftonger, der vokalene glir over i hverandre og er kjerne i samme staving. Diftonger fins f.eks. i navna *Heidi*, *Svein* og *Øyvind*. Hiatus hører vi blant annet i navna *Emilie*, *Sofia*, *Thea*, *Tobias*, *Daniel* og *Marius* fra utvalget, og dessuten i bl.a. *Noah* og *Matheo*. Dette omfatter i hovedsak klassiske (greske og latinske) navn og navn fra Bibelen. Det nordiske *Stian* kommer i tillegg, men det kan også være avleda av *Kristian*.

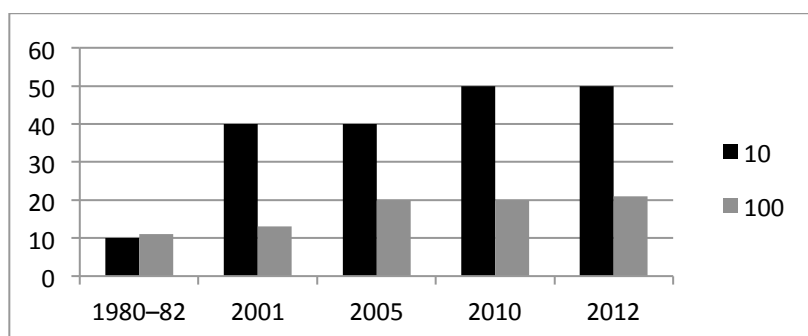
Figur 11: Jente- og guttenavn. Uttale: hiatus blant Ti på topp i Norge. 10-års-intervall fra og med 1880, og 2013. Før det: perioden 1850-74.

Hiatus har slått brått og omfattende gjennom fra rundt 1980-åra for gutter og rundt 1990-åra for jenter, vist i figur 11. For jentenavna øker bruken fortsatt, omfatta 5 av 10 navn i 2013. Guttenavna nådde toppen med omkring 5 av 10 rundt 2005 (ikke vist i figur) og er på vei nedover igjen fra rundt 2010. Blant ti på topp for de talte åra er denne bølga først representert med jentenavna *Marianne* fra 1970

FORNAVNSTRENDER I NORGE

og *Maria* fra 1990. Blant tidlige guttenavn i denne bølga er *Kristian* og *Stian* fra 1980, og *Andreas*, *Daniel* og *Marius* fra 1990.

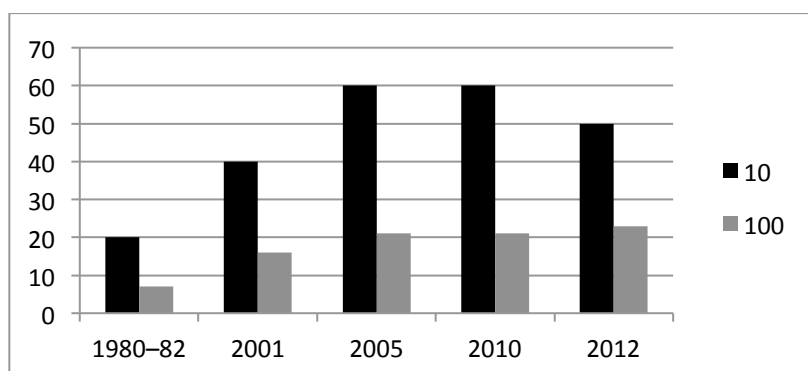
Navn med hiatus har også vært i bruk gjennom hele 1900-tallet blant sjeldnere navn, som *Beate* rundt 40.–50. plass i 1970-åra, og andre av navna nevnt ovenfor, men med lavere frekvens. Før og rundt år 1900 var navn med hiatus også blant ti på topp. Det var jentenavnet *Marie* og guttenavnet *Kristian*. Etter det er hiatus-navna i undersøkelsen innlånte navn, med unntak for *Stian*, som er omtalt ovenfor.

Figur 12: Jentenavn. Uttale: hiatus blant 10 og 100 på topp i Norge. Utvalgte år 1980–2012.

6.1 Hiatus-bruken blant de hundre vanligste navna

Hiatus-bruken i Norge samler seg om få navn. Det er til og med 2012 (siste år for hiatus talt for 100 på topp) tydelig sterkere konsentrasjon om de ti vanligste enn blant de hundre vanligste navna. Figurene 12 og 13 viser dette. For jentenavn omfatter det 50 % av ti på topp og bare 21 % av 100 på topp. For guttenavn er det 50 % og 23 %. Det er altså et fåtall slike navn, og de er forholdsvis mye brukt i de undersøkte åra.

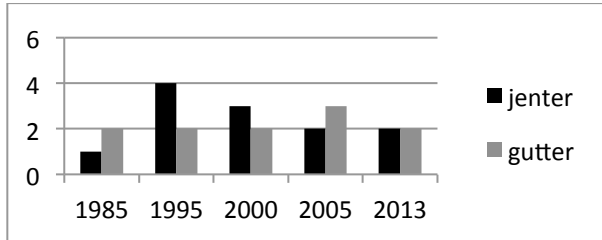
Figur 13: Guttenavn. Uttale: hiatus blant 10 og 100 på topp i Norge. Utvalgte år 1980–2012.

6.2 Hiatus-bruken i Danmark, Sverige, Tyskland og USA

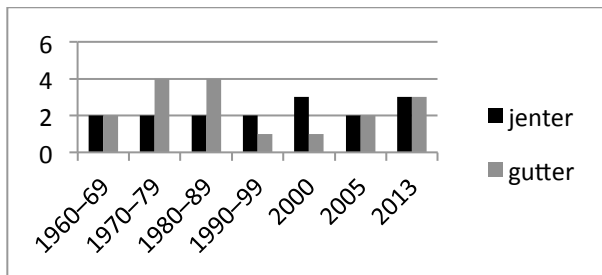
Hiatus-bruken har jeg også undersøkt for Danmark, Sverige, Tyskland og USA (kilder: Danmarks Statistik, SCB, GfS, Social Security). Statistikkene dekker ikke samme år, slik at utvalgene på den måten er ulike.

I Sverige hadde flere guttenavn blant ti på topp hiatus allerede i 1970-åra (*Mikael, Daniel, Andreas* og *Mattias*). Også for jenter var det ubetydelig mer bruk enn i Norge så tidlig. Tyskland hadde trekket enda tidligere (Nübling 2009 s. 96–98). Siden de tyske navnelistene ikke skiller mellom første og øvrige fornavn, er grunnlaget annerledes der. 2013-tellinga for Tyskland viser at det er vanligere med hiatus som øvrige enn som første fornavn for det året (figur 17). Tidligere fordeling mellom første og øvrige navn, eventuelt tiltalenavn, er ikke kjent. Bruken i Danmark kom omtrent samtidig med den norske bruken. I USA kom hiatus mye i bruk senere. År 2000 hadde ingen jentenavn og ett guttenavn hiatus blant de ti vanligste i USA. I 2013 lå USA omtrent på nordisk nivå, særlig norsk.

FORNAVNSTRENDER I NORGE

Figur 14: Danmark. Uttale: hiatus. Begge kjønn. Ti på topp. Utvalgte år 1985–2013.

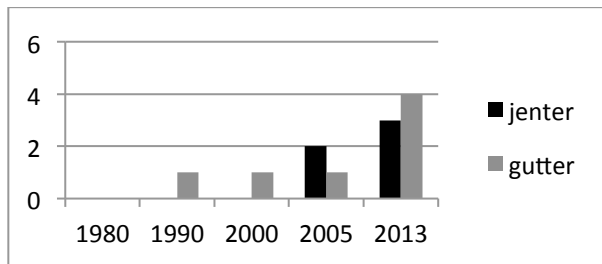

Figur 15: Sverige. Uttale: hiatus. Begge kjønn. Ti på topp. Utvalgte perioder og år 1960–2013.

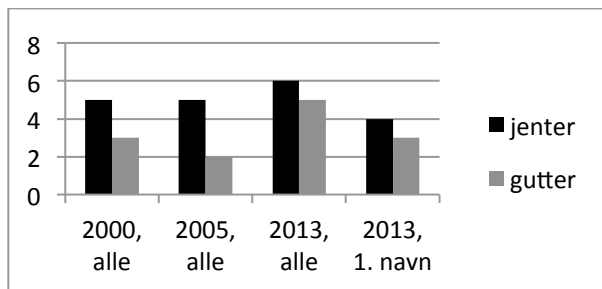
Hiatus ser altså ikke ut til å være importert til Norge fra USA. Om tysk eller svensk bruk kan ha påvirket bruk i andre land eller hverandre, er ikke klart. Det er mulig at tysk har påvirket øvrige land, eller at svensk har gjort det. Normalt kan vi regne med spredning av navnebruk fra et stort språksområde til det lite. Trass i det regner en blant tyske navneforskere med at blant annet svensk og nordisk navnebruk påvirket tysk navnevalg på 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet (Seibicke 2002 s. 110 (*Karin, Kerstin*) og s. 124). Mest sannsynlig kan spredninga av hiatus ha gått fra tysk til svensk og videre til dansk og norsk bruk, altså etter størrelsen på språksamfunna. Det siste kan i alle fall kan være mulig for guttenavn, som var tidlig ute på svensk.

Fra tusenårsskiftet har hiatus-bruken i Norge og Tyskland omfatta rundt 5 av de 10 vanligste navna, mens de øvrige omtalte landa har ligget rundt 2–3 av de 10. USA har rask stigning etter år 2000, særlig vist for 2013.

Mønster for kjønnsforskjeller gir ikke undersøkelsene her grunnlag for å slutte noe om, ikke minst fordi det er mange svingninger og lite tallgrunnlag. Det kan en løse med lister for mer enn ti på topp og med et tettere utvalg av årsklasser.

Figur 16: USA. Uttale: hiatus. Begge kjønn. Ti på topp. Utvalgte år 1980–2013.

Figur 17: Tyskland. Uttale: hiatus. Begge kjønn. Ti på topp for alle navngitt til barn (1., 2. osv.). Utvalgte år 2000–2013. For 2013 dessuten bare med 1. fornavn. Utvalgte år 2000–2013.

7 Kort sammenligning med Nüblings tyske undersøkelse

Nüblings (2009) undersøkelse, nevnt i del 1.1, omfatter de 20 vanligste navna for fødte i utvalgte år 1945–2008 i Tyskland. Det er begrensa til første fornavn (op.cit. s. 76–79). Bruken av 20 på topp fanger ikke like raskt skiftende moter som 10 på topp, som er brukt i den norske undersøkelsen (se bl.a. omtalen av 10 og 100 på topp for hiatus i norske navn ovenfor). Rett nok fanger lister med flere navn den

faktiske navnebruken bedre, men er ikke så følsom for endringer blant de mest brukte navna.

I 2005 og 2008 (de to siste undersøkte åra) hadde alle jentenavn i det tyske utvalget vokalutlyd. Guttenavn hadde konsonantutlyd med unntak for noen navn med er-ending som blir uttalt som vokal, [ɐ]. Tidligere hadde det for begge kjønna ikke vært så entydig skille (Nübling 2009 s. 84). Dette samsvarer i hovedsak med det norske materialet, og klarest for de to sistnevnte åra, med unntak for den nevnte vokaluttalen for guttenavn.

Tysk bruk av hiatus har ligget rundt 4–6 blant de 20 vanligste navna for hvert kjønn i åra 2000–2008, men med lignende eller høyere bruk tidligere, bl.a. i 1975 (op.cit. s. 99 og s. 77). 2005-lister hos Nübling (2009 s. 77) viser at 2–3 hiatusformer for hvert kjønn var blant de ti vanligste navna, som vil si halvparten så mye brukt som i Norge på samme tid. Muligens kan dette tyde på lavere tysk enn norsk bruk i flere av årene etter 2000.

I Tyskland har det vært fall i antall stavinger de siste tiåra (op.cit. s. 99), med 2,6 for jenter i 1975 og 2,2 i 2008, mens det for gutter var 2,05 og 1,95 samme år. Norske jenter lå rundt 2,7 og 2,4 på tilsvarende tider, dvs. 1980 og 2010 i materialet, mens norske gutter lå på 1,8 og 2,6. Tendensen for tyske og norske jenter er ganske lik, men for gutter gikk den norske utviklinga klart i retning flere stavinger, men tyske navn ble svakt kortere.

For de omtalte trekka utlyd, hiatus og antall stavinger går tendensene oftest i samme retninger for tysk og norsk, men i ulikt omfang. Et unntak er at antall stavinger i guttenavn de siste tiåra har blitt flere i Norge og færre i Tyskland. En undersøkelse som tilsvarende Nüblings (2009 s. 83–91) sonoritetsindeks er ikke gjennomført her.

8 Oppsummering

Undersøkelsene har hovedsaklig omfatta lyder i navn i ti på topp-lister fra hvert tiende år siden 1880, og samla for fødte

i perioden 1850–74. Også noen trekk er undersøkt i eldre materiale. I framstillinga har navneformene også vært vurdert ut fra bakgrunn; som vil si nordiske navn i tradisjonsformer og litterære former (navnerenessanse); kirkelige navn i tradisjonsformer og som former fra norske bibeler; og øvrige innlånte navn.

Utlyder var jamt fordelt mellom konsonant og vokaluttale for jentenavn midt i tida for navnerenessansenavn (1920–50), men har bare vokaler etter tusenårsskiftet. I alt 7 av 10 jentenavn enda på a-uttale i 2010 og 2013, mens det midt i tida for navnerenessansenavn helst var i- og diftong-utlyd for den omtalte vokalandelen blant de ti vanligste. Ellers var også e-utlyd i bruk for jenter. For gutter har det hovedsaklig vært konsonant-utlyd, men også 2–3 navn med e-utlyd i navnerenessansenavn. Blant konsonanter i guttenavn er det s-utlyd i opp til 5 kirkelige tradisjonsformer i ti på topp-listene før 1900 og igjen det samme i 2010. Ende-s-en har bakgrunn i greske og latinske endinger.

Navnelengder målt i stavinger var kortere for begge kjønn fra rundt 1910–1920, som er noen tiår ute i den norske navnerenessansen. Det omfatter mest navn med nordisk opphav, men det var også et mindretall kirkelige tradisjonsformer. Lengda i antall stavinger har økt fra rundt 1970 for guttenavn og fra rundt 1980 for jentenavn. Dette siste dreier seg om innlånte navn.

Stavingslengda ha sunket for begge kjønn siden navnerenessansen, og mest for jentenavn der det var 1,6 konsonanter i hver staving i 1930, 1,2 konsonanter i 1990 og 0,7 i 2013. Det siste vil si at mange stavninger har mangla konsonanter. Også denne utviklinga er drevet av innlånte navn.

Hiatus har hatt ei kraftig økning for gutter fra 1980-åra og for jenter fra 1990-åra, med halvparten av ti på toppnavna mange av åra etter tusenårsskiftet. Danmark, Sverige og Tyskland har lignende trender, men har ligget litt lavere. Utviklinga kom tidligere i gang i Sverige enn i Norge og

Danmark. I USA har hiatus kommet blant toppnavn etter tusenårsskiftet, altså senere enn de nevnte europeiske landa. Hiatus i Norge er, med unntak av det ene nordiske *Stian*, drevet av innlånte navn og navneformer fra Bibelen.

De ulike undersøkte trekka kan i flere tilfeller knyttes til enten nordiske eller ikke-nordiske navn, slik det er vist i det følgende.

Hiatus er et klart innlånt trekk, og først og fremst gjennom bruk av ikke-nordiske navn fra 1980-åra til nåtida (her: 2013). Det forekommer også i bruk av ikke-nordiske navn før 1980, men i få tilfeller blant de ti vanligste.

Bruk av konsonant-utlyd for jentenavn er klart knytta til nordiske navn, men er også utbredt blant avleda norske former av ikke-nordiske navn (*Marit*, *Berit* og andre). Den omfattende bruken av a-utlyd fra 2000 og senere omfatter bare ikke-nordiske navn. Bruk av a-utlyd er ellers mest kjent fra ikke-nordiske navn før navnerenssansen. Vokalutlyd for guttenavn er særlig knytta til en mindre andel nordiske navn, som e-utlyd. Utlyden -s omfatter i utvalget ikke-nordiske guttenavn, særlig som -as og -us siden 1970, og bare -s etter foregående konsonant i eldre navneutvalg.

Navnelengde målt som antall stavinger kan ikke klart knyttes til nordiske eller ikke-nordiske navn. Likevel var perioden med korte navn fra før midten av 1900-tallet dominert av nordiske navn, men bruken av lange navn i 1970-åra og senere er dominert av ikke-nordiske navn. Konsonantrike navn sto også sterkest i perioden med omfattende bruk av nordiske navn, men forekom også for noen innlånte navn.

Litteraturliste

Danmarks Statistik = Nettstedet "Navne", offisiell dansk personnavnstatistikk, <http://www.dst.dk/da/Statistik/emner/navne.aspx> (Sist lest 20.4.2015)

IVAR UTNE

- Endresen, Rolf Theil, Hanne Gram Simonsen & Andreas Sveen (red.), 2000: Innføring i lingvistikk. Oslo. (Senere opptrykk, bl.a. 2013. Elektronisk kopi på nb.no for norske IP-adresser.)
- GfdS = Gesellschaft für deutsche Sprache e. V. sine nettsider "Vornamen", <http://gfds.de/vornamen/> (Sist lest 20.4.2015)
- Hanks, Patrick, Kate Hardcastle & Flavia Hodges, 2006. A Dictionary of First Names. 2. ed. Oxford & New York.
- Kruken, Kristoffer, 1982: Frå reformasjonen til den nordiske namnerenessansen. I: Ola Stemshaug og Kristoffer Kruken: Norsk personnamleksikon s. 44–65. Oslo.
- NPL3 = Kruken, Kristoffer og Ola Stemshaug, 2013: Norsk personnamleksikon. 3. utg. Ved Kristoffer Kruken. Oslo. (2. utg. i 1995, 1. utg. i 1982.)
- Nübling, Damaris, 2009: Von *Monika* zu *Mia*, von *Norbert* zu *Noah*: Zur Androgynisierung der Rufnamen seit 1945 auf prosodisch-phonologischer Ebene. I: Beiträge zur Namenforschung. Band 44, Heft 1, 2009. Heidelberg, s. 67–110.
- Sandøy, Helge, 1992: Norsk dialektkunnskap. 2. utg. 4. oppl. Oslo. (Fins tidligere utgaver siden 1985. Elektronisk kopi på nb.no for norske IP-adresser.)
- Seibicke, Wilfried, 2002: Vornamen. 3. utg. Frankfurt am Main & Berlin.
- Social Security = Social Security, USA, offisielle nettsider om personnavn. <http://www.ssa.gov/OACT/babynames/index.html> (Sist lest 20.4.2015)
- Solbakk, Maja Therese, 2013: Blir norske jente- og guttenavn mer like hverandre? En analyse av strukturelle endringer i norske fornavn fra 1960 til 2010. Bergen, LLE, Universitetet i Bergen. (Masteroppgave) Nettadresse for fulltekst: <https://bora.uib.no/handle/1956/7627> (Sist lest 22.4.2015)
- SCB = Statistiska centralbyrå: Namnstatistik. Nettsider: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Befolkning/Amnesovergripande-statistik/Namnstatistik/ (Sist lest 20.4.2015)
- SSB = Statistisk sentralbyrås (SSB) nettsider for navn: <http://ssb.no/navn> (Norge) (Sist lest 20.4.2015)
- SSB 2011 = Statistisk sentralbyrå: Navn 2010. Lucas og Emma topper for annet år på rad. (Sist lest 22.9.2015)
- Utne, Ivar, 1991: Kumulerte fornavn. Norske språkdata. Rapport. Blå serie, nr. 26. Bergen: Norsk termbank ved Nordisk institutt,

FORNAVNSTRENDER I NORGE

Universitetet i Bergen. Nettversjon fra 2014 fins blant lenker under "Norge" her: <http://www.uib.no/llle/23822/navnstatistikk-fra-mange-land> (Sist lest 22.4.2015)

Utne, Ivar, 2002. Norge og internasjonale navnetrender. I: Norsk-læreren 26 (5). Bergen, s. 22–29.

Utne, Ivar, 2006: *Oversikt over norsk fornavnshistorie*, Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen. (Hefte, publisert av forfatteren, fins på norske bibliotek.)

Utne, Ivar, 2013: *Klang i personnamn og i andre namn – Om lydar i namn før og no. Og er klang berre lyd?* (Powerpoint-presentasjon på Fagleg-pedagogisk dag, Universitetet i Bergen 1.2.2013)

Utne, Ivar, 2015: Oversikt over norsk fornavnshistorie – utvida tekst. (Kompendium for studenter, versjon 11.8.2015; vil bli revidert for undervisning 2016.)

Wikipedia.se. = <http://sv.wikipedia.org/wiki/Sonoritet> (Sist lest 22.4.2015).

SUMMARY

Given Name Fashions in Norway from 1850 until Today, Focused on Oral Forms

By Ivar Utne

This study mainly concerns linguistic form in top-ten lists for children born in Norway since 1850. Older data is also partly included. The study concentrates on final sound; name length in characters, sounds, and syllables; number of sounds in syllables; and hiatus. Most interesting is the increase in use of hiatus from 1980s until recent time (2013), exemplified by Sophie and Mathias. Five of the ten most popular names contain hiatus, with a falling trend for boys' names from about 2010. Other results include the increase in use of the *a*-ending in girl names since the 1990s, found

IVAR UTNE

in seven of the ten in 2010 (e.g. Emma), and the ending -s
in half of the top boys' names in 2010 (e.g. Lucas).

Ivar Utne
Instituttet for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen
ivar.utne@uib.no

Symposiedeltagere

Laurine Albris, København
Lisbeth E. Christensen, Odense
Martin Sejer Danielsen, København
Birgit Eggert, København
Sonja Entzenberg, Uppsala
Tuula Eskeland, København
Vidar Haslum, Kristiansand
Ole-Jørgen Johannessen, Bergen
Bent Jørgensen, København
Lars-Jakob H. Kællerød, København
Katharina Leibring, Uppsala
Maria Löfdahl, Göteborg
Minna Nakari, Helsingfors
Gudlaug Nedrelid, Kristiansand
Kristina Neumüller, Uppsala
Michael Lerche Nielsen, København
Ingvil Nordland, Oslo
Lennart Ryman, Uppsala
Berit Sandnes, Lund
Line Sandst, København
Tom Schmidt, Oslo
Väinö Syrjälä, Helsingfors
Sofia Tingsell, Göteborg
Ivar Utne, Bergen
Mats Wahlberg, Uppsala

NORNA-rapporter

1. Terminologi inom ortnamnsforskningen. Särtryck ur namn och bygd 61, 1973.
2. Nordiskt namnforskarregister 1973. Red. Thorsten Andersson & Eva Brylla. 1973.
3. Nordisk namnforskning 1972. Särtryck ur Namn och bygd 61, 1973.
4. EDB på navnearkiverne. Red. John Kousgård Sørensen. 1974.
5. Nordisk namnforskning 1973. Särtryck ur Namn och bygd 62, 1974.
6. Nordisk namnforskning 1974. Särtryck ur Namn och bygd 63, 1975.
7. Nordiskt namnforskarregister 1975. Red. Allan Rostvik & Eva Brylla. 1975.
8. Binamn och släktnamn. Avgränsning och ursprung. Handlingar från NORNA:s tredje symposium i Uppsala 27–28 april 1974. Red. Thorsten Andersson. 1975.
9. Nordisk namnforskning 1975. Särtryck ur Namn och bygd 64, 1976.
10. Ortnamn och samhälle. Aspekter, begrepp, metoder. Rapport från NORNA:s fjärde symposium i Hanaholmens kulturcentrum 25–27 april 1975. Red. Vibeke Dalberg, Botolv Helleland, Allan Rostvik & Kurt Zilliacus. 1976.
11. Nordisk namnforskning 1976. Särtryck ur Namn och bygd 65, 1977.
12. Nordiskt namnforskarregister 1977. Red. Allan Rostvik & Eva Brylla. 1977.
13. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering. Handlingar från NORNA:s femte symposium på Hanaholmen 23–25.9.1977. Red. Kurt Zilliacus. 1978.
14. Nordisk namnforskning 1977. Särtryck ur Namn och bygd 66, 1978.
15. Nordisk namnforskning 1978. Särtryck ur Namn och bygd 67, 1979.
16. Nordiskt namnforskarregister 1979. Red. Allan Rostvik & Eva Brylla. 1979.

17. Ortnamn och språkkontakt. Handlingar från NORNA:s sjätte symposium i Uppsala 5–7 maj 1978. Red. Thorsten Andersson, Eva Brylla & Allan Rostvik. 1980.
18. Sprogvidenskabelig udnyttelse af stednavnematerialet. NORNA:s syvende symposium i København 18–20 maj 1979. Red. Vibeke Dalberg, Bente Holmberg & John Kousgård Sørensen. 1980.
19. Nordisk namnforskning 1979. Särtryck ur Namn och bygd 68, 1980.
20. Nordisk namnforskning 1980. Särtryck ur Namn och bygd 69, 1981.
21. Nordisk namnforskning 1981. Särtryck ur Namn och bygd 70, 1982.
22. Nordisk navneforskerregister 1982. Red. Bent Jørgensen. 1982.
23. Personnamnsterminologi. NORNA:s åttonde symposium i Lund 10–12 oktober 1981. Red. Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. 1983.
24. Nordisk namnforskning 1982. Särtryck ur Namn och bygd 71, 1983.
25. Navne i Norden. Oversigt over nordiske navneinstitutioner og navnesamlinger. Red. Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. 1983.
26. Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNA:s niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. 1984.
27. Nordisk namnforskning 1983. Särtryck ur Namn och bygd 72, 1984.
28. Merking staðfræðilegra samnafna í örnefnum. Ellefta ráðstefna NORNA í Reykjavík 11.–13. ágúst 1983. Þórhallur Vilmundarson ritstýrði. 1985.
29. Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. Handlingar från NORNA:s tionde symposium i Umeå 3–5 maj 1983. Red. Sigurd Fries & † Roland Otterbjörk. 1985.
30. Nordisk navneforskerregister 1985. Red. Bent Jørgensen. 1985.

31. Nordisk namnforskning 1984. Särtryck ur Namn och bygd 73, 1985.
32. Nordisk namnforskning 1985. Särtryck ur Namn och bygd 74, 1986.
33. Personnamn i stadnamn. Artikkelsamling frå NORNAs tolvte symposium i Trondheim 14.–16. mai 1984. Red. Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. 1986.
34. Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Red. Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. 1987.
35. Nyere nordisk personnavnskikk. Rapport fra et symposium på Skammestein i Valdres 10.–14. april 1985. Red. Tom Schmidt. 1987.
36. Nordisk namnforskning 1986. Särtryck ur Namn och bygd 75, 1987.
37. Denotationsbyte i ortnamn. Rapport från NORNA:s trettonde symposium i Tvärminne 9-11 oktober 1986. Red. Peter Slotte. 1988.
38. Nordisk namneforskarregister 1988. Red. Tom Schmidt. 1988.
39. Nordisk namnforskning 1987. Särtryck ur Namn och bygd 76, 1988.
40. Thorsten Andersson: Namn i Norden och det forna Europa. Valda artiklar utgivna med anledning av Thorsten Anderssons sextioårsdag 23 februari 1989. Med en bibliografi över Thorsten Anderssons publicerade skrifter av Margarete Andersson-Schmitt. Red. Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. 1989.
41. Stadnamn i kystkulturen. Rapport frå NORNAs fjortande symposium i Volda 4.–6. mai 1987. Red. Peter Hallaråker, Arne Kruse & Terje Aarset. 1989.
42. Nordisk namnforskning 1988. Särtryck ur Namn och bygd 77, 1989.
43. Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNAs femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Red. Tom Schmidt. 1990.

44. Nordisk namnforskning 1989. Särtryck ur Namn och bygd 78, 1990.
45. Analogi i navngivning. Tiende nordiske navneforskerkongres. Brandbjerg 20.-24. maj 1989. Red. Gordon Albøge, Eva Villarsen Meldgaard & Lis Weise. 1991.
46. Nordisk namnforskning 1990. Särtryck ur Namn och bygd 79, 1991.
47. Nordiskt namnforskarregister 1992. Red. Gunilla Harling-Kranck. 1992.
48. Sakrale navne. Rapport fra NORNA:s sekstende symposium i Gilleleje 30.11.-2.12.1990. Red. Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. 1992.
49. Nordisk namnforskning 1991. Särtryck ur Namn och bygd 80, 1992.
50. Ägonamn. Rapport från NORNA:s sjuttonde symposium på Svidja 24-26 maj 1991. Red. Gunilla Harling-Kranck & Lars Huldén. 1992.
51. Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk. Handlingar från NORNA:s artonde symposium i Uppsala 16-19 augusti 1991. Red. Lena Peterson. 1993.
52. Útgáva og atgongd. Fyrilestrar hildnir á tjúgunda NORNA-symposium í Tórshavn 22.-23. mai 1992. Eivind Weyhe legði útgávuna til rættis. 1993.
53. Nordisk namnforskning 1992. Särtryck ur Namn och bygd 81, 1993.
54. Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNA:s 22. symposium i København 14.-16. januar 1993. Red. Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. 1994.
55. Nordiskt namnforskarregister 1994. Red. Gunilla Harling-Kranck & Pia Granholm. 1994.
56. Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4-6 december 1991. Red. Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph. 1994.
57. Nordisk namnforskning 1993. Särtryck ur Namn och bygd 82, 1994.

58. Slechtsnamn i Norden. Rapport frå NORNAs tjuuførste symposium i Oslo 17.–20. september 1992. Red. Kristoffer Kruken. 1995.
59. Nordisk namnforskning 1994. Särtryck ur Namn och bygd 83, 1995.
60. Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19.–23. juni 1994. Red. Kristoffer Kruken. 1996.
61. Nordiskt namnforskarregister 1996. Red. Per Vikstrand. 1996.
62. Nordisk namnforskning 1995. Särtryck ur Namn och bygd 84, 1996.
63. Ägonamn – struktur och datering. Rapport från NORNA:s tjugotredje symposium på Svidja 15–17 september 1995. Red. Gunilla Harling-Kranck. 1997.
64. Byens navne. Stednavne i urbaniserede områder. Rapport fra NORNAs 24. symposium i København 25.–27. april 1996. Red. Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. 1997.
65. Nordisk namnforskning 1996. Särtryck ur Namn och bygd 85, 1997.
66. Nordisk namnforskning 1997. Särtryck ur Namn och bygd 86, 1998.
67. Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. Red. Mats Wahlberg. 1999.
68. Utanlandske namn i Norden. Rapport frå NORNAs tjuesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997. Utg. i samarbeid med Nordisk språkråd. Red. Botolv Helleland & Leif Nilsson. 1999.
69. Nordisk namnforskning 1998. Red. Michael Lerche Nielsen. Särtryck ur Namn och bygd 87, 1999.
70. a) Oluf Rygh. Artikler om en foregangsmann i humanistisk forskning. Red. Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug & Lars F. Stenvik. 2000.
70. b) B. Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–15. mai 1999. Red. Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug & Lars F. Stenvik. 2000.

71. Nordisk navneforskerregister 2000. Red. Michael Lerche Nielsen & Kirsten Zeuthen. 2000.
72. Nordisk namnforskning 1999. Red. Michael Lerche Nielsen. Särtryck ur Namn och bygd 88, 2000.
73. Nordisk namnforskning 2000. Red. Michael Lerche Nielsen. Särtryck ur Namn och bygd 89, 2001.
74. Kristendommens indflydelse på nordisk navngivning. Rapport fra NORNA:s 28. symposium i Skálholt 25.–28. maj 2000. Red. Svavar Sigmundsson. 2002.
75. Nordisk namnforskning 2001. Red. Michael Lerche Nielsen. Särtryck ur Namn och bygd 90, 2002.
76. Nordiske torp-navne. Rapport fra NORNA:s 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red. Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. 2003.
77. Nordisk namnforskning 2002. Red. Michael Lerche Nielsen. Särtryck ur Namn och bygd 91, 2003.
78. Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001. Red. Staffan Nyström. 2003.
79. Nordisk namnforskning 2003. Red. Svavar Sigmundsson & Rúna K. Tetzschner. Särtryck ur Namn och bygd 92, 2004.
80. Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. Staffan Nyström. 2005.
81. Busetnadsnamn på -staðir. Rapport frá NORNA:s 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red. Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. 2006.
82. Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA:s 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Red. Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. 2007.
83. Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå den 16–18 november 2006. Red. Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen. 2009.

84. Nordiska namn – namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red. Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigmundsson. 2008.
85. Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008. Red. Leila Mattfolk & Terhi Ainiala. 2009.
86. Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNA:s 38. symposium i Ryslinge 12.–15. maj 2009. Red. Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. 2011.
87. Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNA:s 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Red. Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt. 2011.
88. Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Red. Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. 2012.
89. Nøvn í strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.–4. juni 2011. Red. Tina K. Jakobsen, Kristin Magnussen, Anfinnur Johansen & Eivind Weyhe. 2013.
90. Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011. Red. Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson. 2013.
91. Navne og skel. – Skellet mellem navne. Rapport fra Den femtende nordiske navneforskerkongres på Askov Højskole 6.–9. juni 2012. Red. Birgit Eggert & Rikke S. Olesen under medvirken af Bent Jørgensen. Bind 1 & 2. 2015.
92. Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. Emilia Aldrin, Linnea Gustafsson, Maria Löfdahl & Lena Wenner. 2015.